

Т. LXXX.

Р. 1907 кн. VI.

Рік XV

80

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСЬМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬБОЛІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ

виходить у Львові що два рази в рік під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAJNISCHEN GESCHICHTE, PHILOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. LXXX.

1907, VI B.

XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Боднарського.

№ 31/XII с. с.

Т. LXXX.

Р. 1907 кн. VI.

Рік XVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛІОПІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. LXXX.

1907, VI B.

XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Вийшло 81/XII с. с.

Зміст LXXX тому.

1. Зміст тому с. 3—4
 2. Причинки до студій над Острожською біблією, подав
Др. Іван Франко с. 5—18
 3. По катастрофі 1708 р. Военні роботи, написав Олек-
сандр Грушевський с. 19—35
 4. Огляд українського язикознавства, написав Іван
Огієнко (докінченне) с. 36—52
 5. Польські конспірації серед руських питомців і духо-
венства в Галичині в роках 1831—46, студія Дра
Кирила Студинського с. 53—108
 6. Причинки до народніх вірувань з початком XIX ст.
Улирі і розношенне зарази, подав Др. Зенон Ку-
зеля с. 109—124
 7. Miscellanea: а) Камінь з загадковими знаками в с.
Заздрости (Теребовельського пов.), под. Б. Януш;
б) Замітка до пісні про Штефана воеводу, под. С. То-
машівський; в) Як писати заіменник ся при діє-
словах? под. В. Гнатюк с. 125—152
 8. Наукова хроніка: Огляд часописей за р. 1906 (докін-
ченне), (реєстр часописей див. на с. 193) . . . с. 153—194
 9. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 235) с. 195—236
 10. Оголошення с. 237—240
-

Inhalt des LXXX Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
2. Ein Beitrag zu den Studien über die Ostroger Bibel,
von Dr. Ivan Franko S. 5—18

3. Nach der Katastrophe vom J. 1708. Die Kriegsarbeiten, von Alexander Hruševskýj S. 19—35
4. Historische Uebersicht der ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko (Schluss) S. 36—52
5. Polnische Konspirationen unter den ruthenischen Zöglingen und Geistlichen Galiziens in J. 1831—46, eine Studie von Dr. Cyrill Studynskýj S. 53—108
6. Beiträge zum Volksglauben aus dem Anfang des XIX Jhrh. Vampire und Verschleppung der Seuche, von Dr. Zeno Kuzela S. 109—124
7. Miscellanea, von B. Januš, S. Tomašiwskýj und V. Hnatiuk S. 125—152
8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906 (Schluss, Register siehe S. 193) S. 153—194
9. Bibliographie (Bücherregister siehe S. 235) S. 195—236
10. Annonce S. 237—240

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Причинок до студій над Острожською Біблією.

Подав др. Іван Франко.

Як відомо, заходами князя Константина Острожського видана була 1580—1581 р. в Острові перша повна Біблія в перекладі на церковно-славянську мову. До того часу не мав православний славянський світ повного перекладу Біблії. Що правда, ще від часу Кирила і Методія були перекладані поодинокі біблійні книги, деякі навіть по кілька разів (Псалтир, чотири євангелія, апостольські Діяння, Пятюкниже); маємо відомости не лише такі, що прим. св. Методій переклав у остатніх роках свого життя всі біблійні і богослужебні книги крім Маккавейських — відомість очевидно пересадна вже хоч би тому, що пізнійші звістки, прим. грецьке житіє Клима Велицького говорять виразно про працю пізнійших робітників над перекладенем поодиноких богослужебних книг¹⁾ — але маємо зовсім певні відомости про те, що в старій Русі були відомі і переписувані такі книги, як Пятюкниже та повна збірка старозавітних пророків у пізнійших, болгарських та староруських перекладах.

Але про повний переклад усіх біблійних книг старого і нового завіта на церковно-славянську мову не маємо ніякої відомости; навпаки, коли 1499 р. новгородський єпископ Геннадій задумав зложити першу повну збірку книг свв. Письма, то не вважаючи на всі свої старання не міг віднайти всіх перекладів і деякі книги, а власне дві Параліномонон, три Ездри, книги Товії, Юдити, Премудрости Соломонової і дві Маккавейські — прийшло ся перекладати з латинської Вульгати. Чому власне з латинського? Можливо, що в Новгороді не було грецького тексту Біблії; можливо також, що не було доброго перекладача,

¹⁾ Fr. Miklosich, Vita S. Clementis episcopi Bulgarorum graece. Vindobonae 1847, стор. XXI і 31.

як догадують ся Горський і Невоструєв¹⁾; та не забуваймо, що одна з тих книг, а власне т. зв. третя книга Ездри, зовсім не заховала ся в грецькій мові. Тай для перекладу з латинського в Новгороді не було доброго перекладача, так що в текстї по-лишено скрізь незрозумілі перекладачеви слова неперекладені, в богатъох місцях перекладач не розумів оригіналу і давав йому зовсім иньше значіне, або пропускав те, що було йому темне. Тож коли для видання своєї повної Біблії кн. Острожський звернув ся до Новгорода і дістав відтам Геннадієву копію, то островські редактори мусіли скрізь поправляти той текст, порівнюючи його де з грецьким, а де з латинським²⁾.

До старозавітних книг, яких церковно-славянського перекладу не міг віднайти єпископ Геннадій і які велів з латинської мови перекласти на церковну, належить також т. зв. третя книга Ездри, поміщена в першій пагінації³⁾ Острожської Біблії зараз по т. зв. другій книзі Ездри, на картках 92—105. Про сю книгу та її переклад хотів би я сказати дещо докладнійше, раз тому, що Острожська Біблія з огляду на свою редакцію і свої жерела не дождала ся ще детального досліду по над те, що зробили Горський і Невоструєв, — а для отсеї книги спеціально вони не зробили майже нічого, пор. короткі згадки про неї Описаніє I, стор. 44 та 53 — а по друге тому, що випадок дав мені в руки невеличкий рукописний матеріал, що може кинути деяке світло на історію тої Біблії, а спеціально на історію перекладу т. зв. третьої книги Ездри на нашій території.

Як відомо, заходить у старозавітнім каноні значне баламуцтво що до числа і порядку поміщених у ньому книг. Гебрейський канон не має цілого ряду книг, що заховали ся лише в грецькій мові, а грецька Біблія також у многим не зго-

¹⁾ А. Горський и К. Невоструевъ, Описание славянскихъ рукописей Московской Синодальной библіотеки. Отдѣлъ первый. Священное Писаніе. Москва 1855, стор. VII, VIII.

²⁾ В передмові до Острожкої Біблії, про все те нема згадки. В очах польського уряду вносили в Новгородом навіть у такій справі вже були б політкою. Автор другої передмови (перша від імени самого князя, друга не підписана, а третя, віршована, Герасима Смотрицького) автор каже, що про деталі того видання сказати „ни оумѣю, ниже дръзю“.

³⁾ Як відомо, Острожська Біблія, хоч творить один том, має одначе аж пять окремих пагінацій, із яких перша обіймає 276, друга 180, третя 30, четверта 56, а пята 78 карток, пор. Карагаєвъ, Описаніє славяно-руськихъ книгъ, т. I, стор. 1491 по 1652 г. С. Петербургъ 1883, стор. 213.

джується з латинською. І так у многих екземплярах латинської Вульгати числиться аж п'ять книг Ездри, хоча грецька 1 кн. Ездри і кн. Неємії почислені там за одну; власне та книга, що в грецькій Біблії називається III кн. Ездри, в деяких латинських рукописах розірвана на трое, так що 1 Ездри і Неєм. фігурує там як 1 Ездри, дві перші глави з грецької III Ездри мають титул II Ездри, грецька II Ездри має титул III Ездри, грецька III Ездри гл. III—XIV має титул IV Ездри, а остатні дві глави тоїж книги владуться як V Ездри¹⁾. Та в иньших рукописах Вульгати прилучено оба перші й оба остатні розділи до первісного тексту і так повстала книжка з 16 розділів, дуже перістого змісту, бо розд. I і II очевидно походять з під пера християнина, так само видно християнські впливи в розд. XV і XVI, так що тільки середина, розд. III—XIV може вважати ся первісним оригіналом. От із такого то зложеного тексту доконано наш переклад, тільки що в латинській Вульгаті ся книга називається IV Ездра, і під таким титулом вона відома в науці, коли тимчасом острожські редактори заховаля її грецький титул „III Ездри“. Оригінал первісної часті (гл. III—XIV) був по всякій правдоподібності написаний старою гебрійською мовою; се виказав берлінський учений семітист Вельгаузен пильним порівнянням ріжних дохованих до нас перекладів, які в деяких фразах роблять ся зрозумілими аж тоді, коли перекласти їх на гебрійську фразеологію. Цікаво, що ані гебрійський оригінал, ані грецький переклад сеї книги не доховали ся до нашого часу; за те дійшли до нас переклади латинський, сирійський, етіопський, два арабські і вірменський.

Коротка характеристика змісту сеї книги буде тут не від річи. Лишаючи на боці пізніші додатки, розд. I—II і XV—XVI, оглянемо зміст основного тексту, розд. III—XIV. Автор починає запитанем: відки взяло ся терпінє на землі, і відповідає, що терпінє — наслідок гріха, а гріх має жерело в природній злобі людського серця. Та відкиж узяло ся зло в людським серці, коли сам Бог сотворив чоловіка? На се питанє автор не знаходить відповіді, та міркуване над ним доводить його до розпуки. Він знає, що бажає неможливого, що людський ум не збагне божої волі, і з безвихідного положеня бачить лиш один вихід — надію, яку дає йому релігія, що терпінє скінчить ся зі смертю чоловіка і що по смерті буде справедливість, за-

¹⁾ E. Kautzsch, Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments. Tübingen 1900, II, 332.

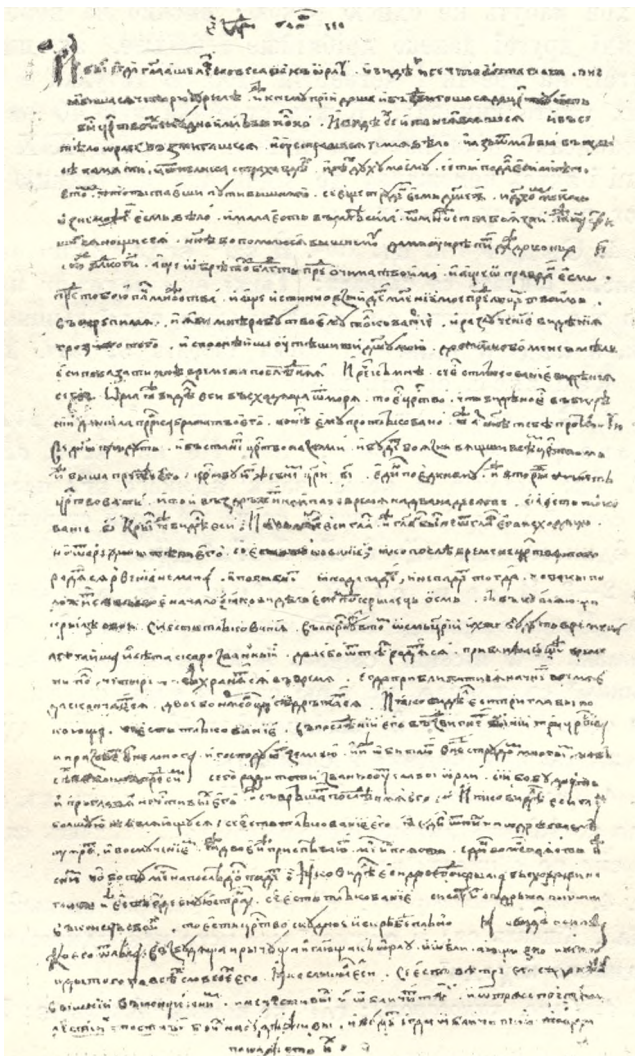
плата добрим і кара злим. Страшне сучасне положенє заставляє автора всіми силами душі бажати того кінця; він почуває його близькість, його неминучість, та тут його полошить думка, що той кінець буде карою для грішників, а тих грішників на світі далеко більше, безмірно більше, як праведників. Адже нема в світі безгрішного чоловіка! Значить, кінцевий суд для найбільшої частини людського роду буде початком іще гіршого терпіння, ніж їх дотеперішнє житє. І тут показуєть ся безвихідність і автор не знаходить ніякої розвязки тих болючих загадок окрім тої одної: Бог милостивий! Краще не думати про нещасних грішників і мати тільки одну певність: Я праведний.

Сучасні теолоґи зближують хід думок і спосіб розумованя автора сеї книги з апостолом Павлом, якого був троха молодшим сучасником і писав свій твір, як сам каже, 30 літ по зруйнованю Єрусалима Римлянами. Тільки між ап. Павлом і автором отсеї книги заходить та важна ріжниця, що Павло знайшов вихід із своїх душевних мук, здобувши ся на рішучий крок — порвати з жидівством і увірити в Христа, коли тимчасом наш автор стоячи на жидівським становищі, губить ся в сумнівах і кінчить резигнацією та еґоїстичним засклепленем у своїм власнім я. Книга написана з могучим поетичним полетом і подиктована безмежно песімістичним настроєм. Вона складаєть ся із сімох візій, у яких автор розмовляє ві сні з ангелом, жалуєть ся і нарікає перед ним, та ангел відповідає йому на його наріканя, розбиває його сумніви то аргументами, то оповіданнями та притчами, то алеґоричними привидами. От тим то літературна вартість книги дуже висока; в часі своєї появи вона мусіла зробити не мале враженє, бо її вплив видно в деяких иньших тогочасних творах, прим. у апокріфічнім Откровенію Варуха, так само в пізнійшій християнській „Откровенію Ездри“ та в християнській також „Откровенію Седраха“ (Kautzsch, op. cit. стор. 335—352).¹⁾

В нашій старій письменстві ся книга, можна сказати, не мала ніякого впливу. До кінця XV в. вона була зовсім незвісна вже хоч би для того, що її нема в грецькій каноні. Тай пізнійше, по dokonаню її перекладу в Новгороді ледви чи хто на Руси цікавив ся нею власне задля недокладности перекладу. Тільки її надрукованє в Острожській Біблії звернуло на неї увагу Русинів. Варто би було перешукати тодішню полемічну

¹⁾ Повний текст сеї книги паралельно з перекладом Острожської Біблії подану у томі VI Памяток.

літературу, особливо ту, що обертала ся довкола сподіваного Антихриста і кінця світа, чи нема в ній відгуків отсеї книги, в якій візії кінця світа, кар на засуджених і блаженства праведників займають центральне місце і в якій у зачатковій формі стрічаємо багато мотивів, що були потім широко розвиті в християнських есхатологічних писаннях (див. про се передмову до четвертого тому моїх Памяток). А поки що можу дати один доказ на те, що вже в XVI або в початку XVII в. наша книга зацікавила якогось невідомого нам письменника, що вмістив частину її, а власне гл. XII, в свою рукописну збірку.

Про сю збірку можу, що правда, говорити лише на підставі двох карток, які я три роки тому одержав від дра Ол. Сушка; він одержав їх і, здасться, ще кілька карток того рукопису мабуть від пок. о. Арістарха Крижановського; ті інші картки бачив я дуже побіжно, так що не можу навіть сказати, чи вони справді належали до того самого рукопису, що й мої картки, чи ні; знаю лише, що їх зміст був зовсім відмінний — якісь літописні записки. Мої картки вирвані з якоїсь оправної книжечки (з одного, подовжного краю видно ще круглі дірки від грубих ниток) формату малої вісімки писані незвичайно дрібним письмом, хоч мабуть не одною рукою; письмо на першій стор. і на частині другої далеко дрібніше і блідше, як письмо на решті другої, на третій і четвертій стор. В титулах і початкових буквах ужито киновар. Кожда сторінка має 40 рядків; на остатній написано пізнішим чорнилом, почерком XIX в. *Tantum inveni* і якусь неможливу до відчитання плутаницю великих букв. Зміст рукопису ось який:

Стор. 1. *Єздри гл. вт. Поч. Ї вьст ѓгда глѣше лѣ словеса сіа къ ѡрлѣ...* Кінчить ся словами: *Тыже еше потрѣпи ѿныѣ дѣни седмѣ, да твѣк покажетъ сѣ, что видѣно вѣдеѣ вышнемѣ показати твѣк. ѿ ѡнде ѡ мене.* Ті слова творять 39 зач. дванацятої глави (пор. Kautzsch, op. cit. 294).

Стор. 2. *Слово ѡ стѣхѣ трѣци стѣго Григоріа єпѣпа нисїйскаго (писано киноваром).* Поч. *По на єсть развѣкти, єѣ ѡ наѣ, ѿбо ветхыѣ ѿ новыѣ завѣтѣ єдинаго вѣа проповѣдаєѣ кѣпно съ словоѣ ѿ дѣхѣ...* Кінчить ся на тій самій стороні: *ѿ єсть же трѣца єдиносѣннаѣ ѡцѣ ѿ снѣ ѿ стѣѣ дѣхѣ.*

Стор. 2—3. *Ї сѣ ѡ стѣхѣ трѣци и ѡ ѡвленіи ѡ три лица.* Поч. *Прѣвое приведе Бѣ ѡ невытѣлѣ въ вѣтѣѣ. ѡ невидимыѣ видимаѣ. ѿ ѡ несѣщнѣ сѣщлѣ. ѿ ѡ неразвѣмныѣ развѣмнаѣ. ѿ ѡ несѣставныѣ сѣставнаѣ. ѿ сѣ тмы свѣтѣ ѿ нареѣ свѣтѣ дѣнь...* Кінчить ся на стор. четвертій: *ѿ завѣщаніє пріємѣ. стѣго дѣа ѡ ѡцѣ ѿзлѣ. ѓгоже вы ѿнк видите ѿ слышите.*

Стор. 4. *(пис. киноваром): ѿ стѣи Кирилѣ глѣть въ посланіи, єгда посла ко іѡаннѣ антѣѡхїйскомѣ глѣть...* Кінчить ся: *нѣсть тоужѣ ѿ снѣ по сѣществѣномѣ.*

Стор. 4. *(пис. киноваром): глѣть вѣ ѡригоріє ниский єпѣпѣ ѡ вѣоразвѣміа...* Кінчить ся: *ѿ оѡвѣриѣ ѿко ѿсхоѣное єдинствѣкѣ [sic!] ѡ ѡцѣ єдиноѣ ѿсходиѣ.*

Стор. 4. *(пис. киноваром): глѣѣ вѣ великыѣ ѡфанасіє: Іже оѡбо*

глѣть, ꙗко дѣнѣ, рече, оученикоу своиу Хсѣ... Кінчать ся: ѿ почѣтѣ на неѣ седмь дхѣвъ, сирѣчь сеѣмь дарѣ дхѣовныѣ.

Стор. 4. (пис. киноваром): Григоріи бгословъ глѣть въ словѣ на бгѣоавленіѣ, емѣ же начало пакы мои... (пару слів нечитких). **Щѣ** ѣсть безначаленъ нѣот оубо ни Ѡ... [На тім рукопис уриваєть ся].

Вже з цього реестрика змісту можемо догадати ся, що автор збірника цікавив ся абстрактними, висшими питаннями догматичної теології, св. Трійцею і відносинами божеських осіб взаімно до себе. Се певно довело його ѿ до т. зв. третьої книги Ездри, з якої він переписав собі неповну 12-ту главу. Розумієть ся, як переписав, то вжеж не відки, як із тої самої Острожської Біблії, бо про иньший переклад сеї книги на церковно-славянську мову не знаємо нічого. Та все таки поспробуймо детально порівняти текст нашої копії з текстом Острожської Біблії!

Р у к о п и с .

Ездра глава вї. 1. **И** быотъ ѣгда глѣаше¹⁾ леѣ словеса сіа къ ѡраѣ. ѿ видѣхъ.

2. ѿ се, что ѡста глава ѿ не ѣвиша са чтыры крилѣ, нѣ к немѣ прїдоша ѿ възвигоша са да црѣтвѣють. **И** быотъ црѣтво нѣ скѣдно ѿ маѣвы почно.

3. **И** видѣхъ се ѿ та не ѣвлѣше са. ѿ вѣсе тѣло ѡраѣе възмигаше са²⁾. ѿ оуѣстраши са земля сѣло. ѿ азъ Ѡ маѣвы въ оуѣжасѣк памати ѿ Ѡ велика страха бѣхъ. ѿ рѣхъ дѣхъ моѣмѣ:

4. се ты подаѣ ѣси мнѣ то в тоѣ, что пытаѣши пѣти вышнаго.

5. се ѣще тѣдеѣ ѣсмь дѣшею ѿ дхѣоу моймѣ ѿнеможеѣ ѣсмь сѣло. ѿ мала ѣсть въ мнѣ сила Ѡмножства боѣзни маѣ оуѣстрашиѣ са ноши сеѣ.

6. ѿнѣ бо помолю са вышнемѣ, да ма оуѣкрѣпиѣ даѣ до конца.

7. ѿ рекоѣ: вѣхо гѣ. ѣще ѡбрѣтоѣ бѣгдѣть прѣѣ ѣчима твоѣма ѿ ѣще ѿстинно възыдеѣт мѣненіѣ моѣ прѣѣ лицеѣ твоимѣ,

8. възскрѣпи ма ѿ ѣви мнѣ раѣѣ твоѣмѣ толкованіѣ ѿ разлѣченіѣ видѣнїѣ грознаго того. ѿ сполнѣише оуѣтѣшити дѣшѣ мою.

1) Остр. глѣаше.

2) Остр. възжѣгаше са.

9. Достойно бо мене ѿмѣль ёси показати мнѣ времена послѣднѣа. И рехъ къ мнѣ :

10. се естъ тлѣкованіе видѣніа сего.

11. Оура ихъ видѣхъ ёси въсходяща ѿ моря, то естъ црѣство что видѣно естъ въ видѣніи Даніила прорка¹⁾ врата твоёго.

12. но ихъ ёмъ протлѣковано. ихъ а ѿ нихъ тебѣ протлѣкѣю.

13. Се днѣи прїидуть и въстанетъ црѣство на земли. и вѣдетъ болязи ващии всѣхъ црѣствомъ ихъ быша прежье ёго.

14. црѣствують же в нехъ црѣи. ёди по ёдиному.

15. ихъ вторыхъ начнетъ црѣствовати и той въздрыжитъ наипаче время на дванадесатѣ.

16. сѣа ёсть токованіе вѣ. крыихъ ихъ видѣхъ ёси.

17. И ихъ слышахъ ёси глаголющихъ гласъ бысть не ѿ гласа ёго ѿсходяща. но ѿ средины тѣла ёго.

18. се ёсть токованіе, ѿко послѣ времени црѣства того родитъ сѣа рѣвнѣа не мала. и погыбнетъ ѿко да падетъ. и не падетъ тогда но пакы положи сѣа въ свое начало.

19. а ѿко видѣль ёси подкрылецъ ѿсемь съвѣтѣвляющихъ крыльцѣ свои,

20. сѣа ёсть тлѣкованіа : въскрѣнутъ в тохъ ѿсемь црѣи ихъ же вѣдутъ времена легчаша и лѣта скоро звѣнныи. двое бо ѿ тѣхъ родитъ сѣа.

21. приближающихъ времени похъ четыре. съхранятъ сѣа въ время. ёгда приближати сѣа начнетъ время ето да скончатъ сѣа, двое бо на концы съдръжатъ сѣа.

22. И ѿко видѣхъ ёси три глава покоища,

23. се ёсть тлѣкованіе : въ послѣднѣи ёго възвигнетъ вышній три црѣва и призоветъ в не многа, и господѣютъ землею.

24. и ихъ ѿвѣтаютъ в нехъ с трѣдохъ многыхъ на всѣхъ ихъ быша прехъ снхъ, сего ради тоти звани соутъ главы ѿри.

25. сѣи бо вѣдоутъ ихъ приглаваютъ нечѣтивыхъ ёго. и съвръшатъ послѣднѣа ёго.

26. И ѿко видѣхъ ёси главою болюю не являющѣа сѣа, се ёсть тлѣкованіе ёго : ихъ ёди ѿ нихъ на ѿдрѣкъ своему оумретъ. и восмѣченіе.

27. ихъ двое ихъ приспѣвають мѣхъ ихъ поѣсть.

28. ёди бо мѣхъ поѣсть ихъ с нихъ. но бо тѣ мѣхъ на послѣдохъ падетъ.

29. Ико видѣхъ ёси двое покрѣлѣа въсходящи на главы ихъ

¹⁾ Остр. vac.

ѣсть ђдеснѣю страну,

30. се ѣсть тлѣкованіе: си соу^т и^м съдрѣжа^т вышній въ ко-
нець свои^х. то ѣсть црѣтво скѣдноі ѿ скрѣбе^х плѣно.

31. ѿ яко видѣ^х ѣси лева коего ѿ лѣса възвѣдѣша ѿ рычѣ-
ща ѿ глѣща къ ѿрлѣ ѿ ѿбличаюци ѣго ѿ неправды того по всѣ^х
словесе^х его, яко слыша^х ѣси.

32. Се ѣсть вѣтрѣ его^м съдрѣжа^т вышній въ конци к ни^м.
ѿ нечестивы^х и^х ѿбличѣ^т тѣ^х ѿ ѿтраесе^т пре^д тѣ^ми лести и^х.

33. постави^т бо и^х на сѣдѣ живы. ѿ вѣде^т ѣгда ѿбличити и^х
тогда покажетъ ихъ.

34. и^м ѿстано^х людѣи мон^х ѿзбави^т съ вѣдою. и^м съхранени
соут на конци^х мон^х ѿ оублажитъ и^х. доколѣ^х не прѣидетъ ко-
нець дѣи сѣднаго. ѿ кое^х же глѣ^х тевѣ ѿ начала.

35. Се^х сонь что видѣ^х ѣси ѿ сѣа тлѣкованіа,

36. ты бо са^х достоин^х вы^х ѣси знати тайнѣ вышнаго.

37. Того бо ра^х пиши всѣ та въ книгѣ и^м видѣ^х ѣси. ѿ по-
стави ѣа въ мѣсто съхранно.

38. ѿ оубчиши ѣа мѣдры^х ѿ людѣи теои^х, и^х же сѣдѣце вѣси
мощи прѣати ѿ дрѣжати тайнѣ сѣю.

39. Ты же ѣще потрѣпи ѿны^х дѣи се^хмь, да тевѣ покажетъ
са что^м видѣно вѣде^т вышнемѣ показати тевѣ.

40. ѿ ѿйде ѿ мене.

Як би не був перед нами безсумнівний факт, що текст III кн. Евдри в Острожській Біблії був надрукований із новгородського рукопису редагованого для друку в Острові і що про якийсь старший наш переклад сєї книги не може бути мови, то порівняне отсього рукописного уривка з друкованим текстом Острожської Біблії могло б нас навести на думку, що рукопис заховав нам старшу форму тексту, ніж друк. В рукописі бачимо такі старинні язикові форми, як глѣаше (Остр. глѣаше), поставити ихъ на сѣдѣ живы (Остр. живыи), млѣвы (Остр. молвы), тлѣкованіе (Остр. толкованіе), протлѣковано (Остр. протолкованіе), въздрѣжитъ (Остр. воздержит), съвъкѣплаюци (Остр. съвокѣплаюци), скрѣбеи (Остр. скорбеи) і т. и., хоча виємково і в Остр. попадають ся такіж старші форми, як тлѣкованіе та съврѣшат. Можна би бачити старші, бо правильніші, себто до староцерковних ближші форми в таких явищах, як вышнаго (Остр. вышнѣго), въскрѣпи (Остр. въскрепи), де в Остр. немов видно сліди діалекту. Навіть такі відміни, що виходять по за рамки форм і торкають самого змісту, як наше рукописне „тѣло ѿрѣе възмигаше са“ (Остр.

правильно в'яж'жигаше сѧ, в оріі. incendebatur), „исполнѣише оутѣшити“ (Остр. оутѣшиши, лат. consoleres), „и свѣршѧт послѣдѧла“ (Остр. иже совершат, лат. qui perficient), можна би вважати за признак більшої давности рукопису, боже переписуючи в друкованого і повтораючи текст слово в слово тяжше наробити помилок, як переписуючи з писаного, де інтелігентний копіст усюди може сподівати ся помилки в своїм оригіналі і чуже спокую поправляти текст по своїйому.

Розуміть ся, маючи перед очима згаданий висше факт ми таки мусимо стояти на тім, що наш рукопис — копія з друкованого тексту Острожської Біблії, і то копія роблена не механічно, а з певною ідеєю sui generis. Ми вже згадали про те, що копіст підфарбовує текст на старинний колір, любуєть ся в старих формах і уживає їх систематичнійше, ніж Острожська Біблія. Піднесемо тут іще другий інтересний факт. Наш копіст має преділекцію до м'якого знаку і кладе його не тільки там, де його вживає Острожська Біблія, отже в таких формах, як есть, есмь, вѣдѣть, есмь, помѣть, але поперед усього в 3 ос. sing. і plur. дієслів теперішнього та будущего часу, і то без виемка скрізь там, де закінчення не маскує титла, отже црствѣють, приидѣть, начнетъ, вѣдѣть, покажетъ, оублажить, приидетъ, покажетъ сѧ; Ост. Бібл. всюди в тих місцях має або титлу, або твердий знак. Мягчить наш копіст і такі іменники, як конѣць, подкрылецъ (gen. plur.), де Остр. також ставить твердий знак. Коли в тих змягченях можна бачити прикмету живої української мови у копіста, то в таких змягченях, як азъ, имѣль, видѣль, вѣтръ, можна бачити хіба якусь моду, навіяну може сербськими рукописами чи книгами, що часто були в уживаню по наших церквах та монастирах.

Маємо в нашій уривку кілька фактів, де рукопис подає ліпшу лекцію, ніж друк. І так у друку читаємо: „иже вѣдѣт времена легчаншии“ — рукопис дає тут правильнійшу форму „легчаниши“; в друку „тотѣ звани сѣть“, у рукоп. „тоти“; друк „концѣх“, рукоп. „концих“ — обі лекції хибні. Та з другого боку маємо також і иньших пару місць, де оба тексти мають хибні лекції, а рукопис нещасливо силкуєть ся направити помилку друку. Головне місце того рода: „єдинъ ѿ нихъ на бдрѣ своем оумретъ, иже смѣченіемъ“; копіст, що писав рукопис, очевидно не зрозумів сеї фрази і написав „и восмѣченіемъ“ — уже повний нонсенс. Латинський оригінал виказує, що обі лекції хибні; там стоїть: et tamen cum tormentis, отже по нашому:

а однако, а прецінь у муках — протиставлене до іділлічного „на ліжку“.

Та коли вже згадано про хиби перекладу, то треба сказати відразу, що весь переклад третьої книги Єздри в Острожській Біблії низше всякої критики і зовсім неможливий до читання, бо в дуже богатях місцях не дає ніякого змісту; перекладач механічно, слово за словом передавав оригінал, дуже часто не розуміючи його значіння або даючи хибне значіння навіть поодиноким словам. Свій доказ на се обмежимо тільки на тім шматку XII глави, який надруковано висше, порівнюючи наш текст із латинським виданням у Фабріція¹⁾ та новим німецьким перекладом Гункеля, поміщеним у цитованій уже Кауцшовій збірці апокрифів і псевдепіграфів (т. II, стор. 392—394). Порядкую свої уваги по зачалам:

2. И се что оста глава. и не явиша ся четыре крилѣ, переклад не зовсім точно передає латинський текст: *et esse quod superaverat caput, et non comparuerunt quatuor alae*. Сей латинський текст також не дає ніякого значіння; деякі рукописи мають: *caput interiit*; арабський, вірменський та етіопський тексти дають значіння зовсім инше: і також голова щезла, і підняли ся в гору чотири крила. Се потверджуєть ся зачалом 26, де містить ся виклад сеї візії і сказано: *et quoniam vidisti caput majus non apparens*.

3. И видѣхъ, и се та не явлѣшесѧ — дословно передано лат. *esse ipsa non apparebant*, та зам. *esse* повинно бути *etiam* — і ті, себто крила, про які висше була мова, щезли також. „О велика страха єдѣхъ“ — знов дословно з лат. *vigilari* — абсурд, бо в часі попереднього автор був у екстазі, а тут прокинувся.

9. Достойно бо мене имѣлѣ еси — Остр. і наш рукопис мають спільну помилку зам. *dignum*, *dignum enim me habuisti*.

11. въ видѣнїи Данила брата твоего — інтересно, що додаток „пророка“, який маємо в нашій рукописі, хоч не містить ся в латинськїм тексті, містить ся одначе в арабськїм. Певно випадкова коінциденція.

12. но нѣсть ємѧ протолкованно, иже азъ ѡнѣ текѣ протолкъю — руський переклад не зовсім точно передає лат. *quo-*

¹⁾ J. A. Fabricii, Codicis pseudepigraphi Veteris Testamenti volumen alterum. Hamburgi 1723, стор. 274—278.

piam — оттому я сьогодні протолкую тобі. Своєю дорогою латинський текст не точно передає думку оригіналу, де сказано: „Йому (Данилови) се видіне, що правда, було не так протолковано, як я тепер протолкую тобі“.

14. Црствѣють же в нем цри — хибно перекладено латинське: *Regnabunt*, будуть царювати.

15. Иже вторыи начнет црствовати, и тии воздержит наипаче время на дванадесате — переклад зовсім механічний і не дає ясного зміслу; не зовсім добрий і латинський текст, що починаєть ся зовсім невідповідним пам, бож те, що йде по нїм, зовсім не причина попереднього, а зазначене одної спеціальної обставини. Значіне таке: а другий, що має панувати, буде панувати найдовше між тими дванацма.

18. рвеніа не мала — не зовсім вірно передано лат. *contentiones non modicae* — безмірні закодоти. „и погикнетъ іако да падетъ, и не падетъ тогда, но паки положитса въ свое начало“ — переклад зовсім невільничий і декуди невірний: *et recitabitur ut cadat* — захитаєть ся так, що буде близьке упадку (панованє), але не впаде, а знов підійметь ся до свого первісного стану.

19. подкрилець осмь совокѣплющи крилкѣ свои — перекладено зле, в лат. *cohaerentes alis ejus* — злучені з його (орловими) крильми.

20. времена легчайша, лѣта скорозваннши — не зовсім добре передає лат. *tempora levia et anni citati*, та своєю дорогою сї латинські фрази неясні і не передають добре думки оригіналу, що се будуть часи спокійні та скоро минуці. „двоє во ѿ тѣх родит сѧ“ — переклад зовсім хибний, бо в лат. стоїть: *duo... perient*, згинуть.

21. Приближаючи же сѧ времени полъ — перекладено механічно, та лат. текст тут хибний, бо розриває одно речене на дві часті і розділює точкою. Речене повинно починати ся кінцем попереднього зачала: *Et duo quidem ex ipsis periet*, і далі без жадного знака: *appropinquante tempore medio* (два цари згинуть, коли буде наближати ся половина часу, scil. призначена для тих вісьмох царств). Лат. текст затемнює се речене, кладучи по *perient* точку, а потім пишучи: *Appropinquante autem tempore medio*; се *autem*, у нашім перекладі же зайве і псує сенс. „четыре ухранат сѧ во время. Ёгда приближати сѧ начнет время его, да скончат сѧ“. Хто се зрозуміє, варт премії. Одно речене розірвано на двоє, і се вже заслуга

руського перекладача і знак, що він не розумів того, що писав. Далі зворот „во время“ має кілька значінь (в пору, під час пори), але не має власне такого значіння, якого тут потрібно: чотири доживуть до того часу; кінець висловлений незугарно, має значити: коли почне зближати ся час його закінчення, тоб то час упадку царства. „Двое бо на концы съдръжат ся“ — не дає ніякого сенсу, лат. duo autem in finem servabuntur, два (царі) будуть захвані на кінець.

22. „три главы покоюца“ — не зовсім вірно передає: quiescentia, у спочинку.

23. и призоветъ въ не многа — механічно передано лат. et revocabit in ea multa, яке зовсім невірно передає первісний текст: і відновлять (царі) в ній (у державі) багато дечого.

24. „и иже шентають въ нем с трудомъ многимъ на всѣх иже быша пред сим“ — повний нонсенс, так само як і лат. et qui habitant in ea, cum labore multo super omnes, qui fuerunt ante hos, хоч у руськім у додатку лат. super omnes перевернено „на всѣх“. Сене речення з орієнтальних вервій виходить такий, що ті три царі будуть панувати над мешканцями з більшим горем для них (себто для мешканців), ніж иньші царі перед ними.

25. „Син бо вѣдѣтъ иже прѣглакѣтъ нечестивыхъ его, иже съкрѣшатъ послѣднѣа его — новий абсурд. Дивовижне „преглакѣтъ“, се не що, як зовсім невілнничий переклад латинського rescapitulabunt — повторять; так само съкрѣшатъ стоїть тут зовсім не на місці замість лат. perficient (перекладач помішав perficere і perfigere), довершать, доведуть до краю; novissima не добре передано словом послѣднѣа; значіне таке, що три нечестиві царі повторять злочини давніх і довершать злочини найновіших часів.

27. иже двое, иже приспѣкають, мечъ ихъ поиметь — переклад не дає сенсу задля двох помилок перекладача. Він передає лат. nam заіменником иже і не зрозумів слова: perseveraverint — доживуть до остатнього часу.

28. Ѡдѣнъ бо мечъ поиметь иже съ нимъ, но бо тѣ мечъ на послѣдокъ падетъ — переклад зовсім хибний і не дає ніякого зміслу. Лат. текст має: unius, одного (scil. царя) меч поїсть тих, що будуть з ним; sed tamen hic gladio in novissimis cadet — а він сам між остатніми впаде від меча.

29. въсходѣши на главы — хибно перекладено, лат. trajicientes super caput, що виставали по над голову.

30. съдрѣжалъ вышній въ конецъ своихъ — хибно перекладено, лат. *conseruavit in finem suum* — заховав на свій конецъ.

32. се есть вѣтръ — перекладено вірно з Вульгати, але в Вульгаті текст хибний; поправніші рукописи мають не *uentus*, вітер, що не дає ніякого зміслу, а *unctus*, помазанник, себто царь остатній із тих трьох, про яких була згадка перед тим у зач. 23. В грецькім оригіналі стояло мб. Христос і так перекладає се слово Іункель.

33. тогда покажетъ ихъ, лат. *tunc corripiet eos* — порве, в арабськім і етіопськім текстах: знищить.

34. иже съхранени сѣть на концахъ моихъ — механічний переклад лат. *qui salvati sunt super fines meos*, а се своєю чергою кепсько передає оригінал, який значить: ті, що заховали ся в моім краю.

З сього розбору можна побачити, що на переклад сеї книги зложили ся дві недотепности: недотепний латинський переклад грецького тексту і недотепний переклад латинського тексту на церковну мову, доконаний механічно, а часто й зовсім недорічно в Новгороді і не поправлений у Острозі навіть на стілько, на скілько се було можливо при самім порівнаню церковного тексту з латинським.

По катастрофі 1708 р.

В о є н н і р о б о т и.

Написав Олександр Грушевський.

Шведська війна тягла ся довго, вимагала великих жертв людьми та грішми і через те важким тягаром лягала на людність. Богато було вбито в военных подіях, багато хорувало та вмирало серед важких та незвиклих умов, нарешті деякі нещасливо втікали і також гинули без вісти. Се були — так сказати — безпосередні втрати людьми під час военных подій, але в звязку з сею війною — дуже тісним — були також і иньші вимоги та потреби, які також забирали силу людей, і праці, і людських жертв.

Так, важким тягаром лягала на людність праця коло будовання нових та направи старих кріпостей.

Ся важка праця, може бути, здавала ся б трохи лекшою, коли б її ведено по заздальгидь укладеному пляну, рівномірно, кілька років, без перерви. Як раз сього і не було: уся шведська війна вела ся дуже нервово, були моменти певного віддиху, полекшення, а потім моменти страшеного напруження. Прийняті були певні фортифікаційні пляни, але людей, грошей та провіанту взагалі не ставало і в моменти меньшої, порівнюючи, небезпеки для певної країни, людей та гроші, призначені для будовання кріпостей в сій місцевости, звертали замісь того на иньші наглі потреби. Коли ж обставини складали ся гірше і гостра небезпека загрозувала як раз сій місцевости, доводило ся на івалт підгоняти працю, згоняти більше число робітників, а се шкідливо впливало на умови праці та на здоровле людей.

Все се можна прикласти і до України. Небезпека від Польщі, Турції та від самого невсицущого Карла XII — се все складало ся в різнородні, несподівані комбінації. В звязку з тими або иньшими воєнними подіями та дипломатичними виглядами, Україну або можна було лишати без близшого догляду, або, навпаки, треба було стягати сюди війська, зміцняти оборону границь та відбудовувати кріпости. Така нагла зміна в залежности від плянів Карла XII трапляла ся не раз. Ось, наприклад, в початку 1703 р. польські відносини прийняли непевний характер¹⁾, і в звязку з сим гетьман Мазепа, прохаючи у царя вказівок по ріжним тодішнім питанням, питає²⁾ також і про обезпеченне Київа та про перенесенне „замку Острянського“: „о укрѣпленіи монастыря Печерскаго, гдѣ ево гетманскими проторми отъ давной Печеры ограда каменная учинена, а нынѣ отъ башни Кіевской какая башня каменная учинитися имѣеть? И каменщики стужають, присланъ ли будетъ какой инженеръ или такъ строить, какъ есть, чтобы впредь напрасно протори не пропали“. На се була дана відповідь коротенька — „обождать до вѣденія, чтобы въ то время; а конечно намѣрены укрѣпить“. Друга, більш докладна: „о укрѣпленіи монастыря Кіево-Печерскаго и великій государь, его царское величество, попеченіе о такъ святомъ православномъ мѣстѣ имѣеть, токмо бѣ строеніе каменное не безъ пользы истощевалося и еортеція устроена была крѣпкая и правильно содѣланная; и если мочно, чтобы оное строеніе отложить до предбудущаго лѣта, понеже лутче и удобнѣе высмотритися можетъ. И которая ситадель къ сему начнется строить, чтобы переломки въ томъ Печерскомъ монастырѣ не было“. Що до перенесення Острянського замку — як радив гетьман — „на самой пристани водяной государевыми бѣ людьми надѣ воду близко перенести и построить“, на сей плян Мазепа дано відповідь — „изволяетъ царское величество отложить сіе до предъидущаго удобнаго времени, понеже нынѣ и тако довольно служилымъ работати, а впредь сіе учинено будетъ по ево гетманскому предложенію“.

Зроблено було деякі поправки і на якийсь час справа була відсунена: увага була звернена на иньші відносини. Король шведський був далеко від України, гострої небезпеки не було, польські відносини виходили на ліпше і Україною поки що не турбовали ся.

¹⁾ Соловьевъ т. 15, гл. I, пор. кн. 3, ст. 1290.

²⁾ Письма и бумаги II, ст. 196, 201.

Аж ось три роки пізнійше обставини для України змінили ся: в січні 1706 р. Карл з'явив ся коло Іродна і се, як здавало ся, загрозувало Україні¹⁾. Було відомо, що гетьман зміцнив фортифікації Київа, таким чином Київ сам міг бути міцним опорним базисом воєнних подій і тільки коло нього треба обезпечити певні пункти, головним чином — коло Дніпра. Про се писав Меньшіков царю, покидаючи Київ: „а еще полкъ отпустилъ къ Припяцкому устью, куда сего числа послалъ дву инженеровъ, которымъ велѣно строить неболшую еартецію на здѣшнемъ берегу, на Днѣпрѣ, противъ Припяцкого устья, для того ежели непріятель захочетъ водою къ Києву итти или правіантъ возить, дабы тѣмъ на устьѣ задерживать“²⁾. Таким чином, на загальний погляд, Київ міг бути міцним обезпеченим базисом на випадок несподіваних воєнних подій.

Але при близшім ознайомленню з станом київських укріплень Меньшіков змінив свій погляд на сю справу. Маючи нагоду оглянути цілу місцевість коло Київа, маючи можливість — під час перебування в Київі, ближше розібратись, з поясненнями воєнних інженерів — в топографічних умовах місцевости навколо сього міста, Меньшіков починає инакше оцінювати вартість гетьманських направлень. В звязку з тим Меньшіков пише царю про стан Київа та київських укріплень так: „Кієвъ, какъ мы по проѣздѣ своемъ высмотрели, зѣло плохъ и небезопасенъ и съ одной стороны могло во всю линию стрѣлять. Однакожь мы еще будемъ высматривать и гдѣ что для найдутчей безопасности надлежитъ зѣлать, о томъ милости вашей буду доносить впредь“³⁾.

Кілька день пізнійше вже готовий новий план і Меньшіков писав⁴⁾ царю з Київа від 12/V 1706 р.: „сегодня ѣздилъ я

1) Соловьевъ т. 15, гл. III, пор. кн. 3, ст. 1410.

2) Письма и бумаги IV, 875.

3) Письма и бумаги IV, 885.

4) Письма и бумаги IV, 838. Подібні ж поради дає з приводу Київа і фельдмаршал барон Огільві; він пише наприклад в листі від 14/VI: „мнѣніе мое было Кієвъ крѣпкими линиями укрѣпить... есть такожъ нѣкоторая опасность, чтобы непріятель нѣкоторое мѣсто не захватилъ, ежели не будетъ нынѣ резолюції или разположенія сему, како укрѣпить.“ Пізнійше Огільві згадує знов про свій план: „къ сему жь зѣло бѣ потребно было, чтобы ваше величество онаго (себо гетьмана) къ тому склонили, чтобы онъ войско свое ко изготовленію линіи и охраненію Украины въ 10 или 12000 работниковъ или пионеровъ, всякому давъ по пикѣ и лопатѣ, немедленно помогать... въ Кієвъ привестъ приказалъ...“ Письма и бумаги IV, 889, 897.

кругъ здѣшняго города и около Печерского монастыря и всѣ мѣста осмотрилъ: точію не вѣмъ, какъ вашей милости понравитца здѣшней городъ, а я въ немъ не обрѣтаю никакой крѣпости; чтоже Печерской монастырь, зѣло потребенъ и трудовъ немного надобно къ нему приложить, понеже городъ изрядной каменной, немного не додѣланъ, и хотя противъ старого маниру зачатъ, однако мочно оной доброю еартецеію учинить, что весьма будетъ намъ благонадеженъ; да и есть для чего ево держатца, понеже мѣсто изрядное, а се и церквей каменныхъ довольно; а въ Кіевѣ въ городѣ каменного строенія толко соборная церковь да монастырь. И ни малого способу я не обрѣтаю, для чего сего города держатца, понеже городовое основаніе великое и ежели ево крѣпить, то зѣло не легкокъ станетъ и людей будетъ требовати всема довольного числа, о чемъ, какъ съ милостію вашей, что, дай Боже, увижусь, пространнѣй донесу“.

Протягом місяця мая та червня обставини не ставали гіршими і нагла небезпека — здасть ся — була відсунена. Дійсно, Київ конче треба забезпечити — яко военний базис — на випадок перенесення війни в Україну, але час ще є: можна відложити сю справу на місяць, на два до особистого побачення з царем. Петр приїхав¹⁾ в Київ 4 липня, Меншіков рушив з Кієва на захід; дорогою він отримує трівожні звістки і нагадує Петру про негайну потребу забезпечення Кієва: тон цілком иньший ніж в листах його перед двома місяцями. Ми бачимо, що знов виступає на перший план завдання, як мога скорше відбудувати і зміцнити кіївську кріпость: небезпека здавала ся гострою та недалекою. Меншіков пише Петру з Чуднова від 26/VII між иньшим і про сю справу: „и присемъ за присудочно милости вашей доношу: зѣлобъ потребно, чтобъ тѣмъ временемъ около Печерского монастыря еартецею здѣлать, дабы въ простойкѣ время напрасно не праходило, что больше предаю въ ваше разсужденіе“²⁾. На се Петр спішно відповідає, що „о Печерской еартецы зѣло изрядно; только развѣ для того дѣла гетмана со всѣмъ взять сюды, а безъ нихъ дѣлать невозможно и некимъ, а и въ Васильковѣ стоятъ, чаю, немного въ нихъ дѣла; и ежели вамъ въ немъ тамъ нѣтъ прибыли, изволь дать знать, то тотчасъ я по него пошлю и дѣлать начнемъ“. В звязку з сим писав царь гетьману: „получа сіє писмо, изволь

¹⁾ Соловьевъ т. 15, гл. III, пор. кн. 3, ст. 1419.

²⁾ Письма и бумаги IV, 985.

з Божією допомогою, вибравъ regimentу свого доброго войска тисячи чотири или пять конныхъ, оставить зъ добрымъ командиромъ... самъ же ваша милость, по отправленіи оногo войска, зъ достальнымъ изволь итти х Кіеву не мѣшкавъ...“ Три дни півнійше знов повторює царь свій наказ гетьману „самоу итти х Кіеву“¹⁾. Визвати спішно гетьмана в Київ треба було, щоб забезпечити себе робітниками для скорійшого початку нових фортифікацій в Київі згідно з вказівками воєнних інженерів та Меньшікова.

Оглянувши Київ та роздивившись в місцевих топографічних умовах, царь згодив ся в сими вказівками та увагами про київські укріплення. „Въ ту бытность“ пише царь в „Гисторіи Свейской войны“ про своє перебування в Київі в липні і серпні 1706 р., „Государь усмотрѣлъ, что Кіевская фортеція имѣеть зѣло худую ситуацію: того ради заблагоразсудилъ фортецію сдѣлать въ иномъ мѣстѣ, для которой за удобное мѣсто изобрѣлъ монастырь Печерскій; къ тому же и для того, что вся Украина оноє мѣсто надѣ мѣру въ почести имѣеть; которое гораздо удобнѣе Кіева: гдѣ Государь фортецію измѣрялъ и заложилъ въ 15 день августа“²⁾.

При від'їзді царя з Київa прохав Мазепа у нього інструкцій в приводу ріжних обставин; між иньшим була мова і про київську кріпость: „по отходѣ вашого царского величества и войскъ вашихъ монаршихъ съ Кіева что имѣю тутъ чинити, якъ долго бавитися и если въ Кіевѣ неисходно zostавати съ войсками реименту моего до указанного времени или надлежащее дѣло еортификаціи Печерской распорядивши и на кватери войску роздѣливши, а дозоръ иному кому вручивши самому до Батурина отъѣхати? Такожде кто будетъ изъ офицеровъ до тоєй еортификаціи Печерской для досмотру приставленный, которого бы въ дѣлѣ настоящимъ можно было спрашивати?“ На се була дана така відповідь: „первое надлежитъ все выразпорядити для еортеціи и потомъ развѣ на время съѣздити въ Батуринъ, понеже въ отлученіи гетманскомъ не такъ будетъ порядочно и спору; ради же разпорядку Печерской еортеціи оставляется подполковникъ господинъ Гейсонъ“³⁾. Таким чином справа київської кріпости поставлена на твердий ґрунт; є для сього спеціальний

¹⁾ Письма и бумаги IV, 317, 324, 328.

²⁾ Уривок з „Гисторіи“ у Устрялова IV, 2, 462.

³⁾ Письма и бумаги IV, 352. Від сього Heinsohn-а лишила ся того-часна реляція про стан фортифікаційних работ — згадана *ibid.* с. 1023.

доглядач; гетьману наказано мати особливу увагу. Не забуває про се і царь. Ми, наприклад, маємо відповідне розпорядженне Петра I з 20/XI 1706 р. в листі до Ромодановського: „въ Кіевъ въ новопостроенную Успенскую крѣпость изволь взять 136 пушекъ у господина адмиралтейца на Воронежѣ или гдѣ по писму ево принять изволите и послать оныя въ тоє крѣпость нынѣшнею зимою... и чтобъ у нихъ конечно было у каждой пушки по 150 ядеръ, также бы и порохомъ было не скудно...“¹⁾

Завдяки постійним переїздам з місця на місце та нахилу мати за всім свій власний догляд, царь звичайно не мав часу входити в деталі та подробиці задуманих плянів: коли не було наглої потреби він звичайно доручав деталі та подробиці своїм помічникам. Таким чином і в Київі царь призначив місце для нової київської крѣпости, доручив гетьману виставити відповідне для сього число робітників, а иньші деталі полишив на розгляд місцевих воєнних урядників, поручивши робити за порозуміннем з гетьманом. Але сї відносини між гетьманом і урядниками царя не все бували добрими і не завше можна було порозумітись. Ось, наприклад, лист Мазепи до царя з Київа від 23/IX. Гетьман питає царя, що „войскамъ рейменту моего“ „въ тоє время дѣлать, когда холодная и дождевая пора до фортификаціи Печерской препятіємъ будетъ“; ранійше, пише далі гетьман, під час перебування царя в Київі „не дерзалемъ таковымъ моимъ доношеніємъ ваше царское величество трудити, понеже еще тогда тая фортификація ни единого въ дѣлѣ своемъ подлежащомъ начинанія не воспріяла. Теперь убо, когда оная значне въ валахъ наддѣлалася, а дожди и холоды осеніе являются, которіе начинаютъ уже до далшого дѣла быти препятіємъ, дерзаю о томъ до вашего царьского величества, всемилостивѣйшаго моего государя, писати и о указъ вашъ премоцный монаршій себѣ просити, что мнѣ съ теми рейменту моего войсками чинити, когда дѣло фортификаціи Печерской устанеть. А извѣствую тоє вашему царскому величеству, что тыє рейменту моего войска помянутою фортификацією утружденные борошенныхъ запасовъ лишившієся и конѣ всѣ свои всѣ воженъємъ дерну повседневному мѣючи вымордованы и знуженныє, не будутъ на жадную вашего царского величества службу подѣ сей часъ зимою угодны“²⁾.

¹⁾ Письма и бумаги IV, 447.

²⁾ Письма и бумаги IV, 1022.

Друга половина 1706 р. пройшла для України спокійно. Небезпека, що здавала ся такою близькою та грізною, відсунула ся. Тільки з початком 1707 р. дипломатичні умови змінили ся: лишившись без помочи союзників царь побачив, що „сія війна надъ одними нами осталась“¹⁾ і через те треба тримати ся дуже обережно. Але поки що в осени 1706 р. було розмірно спокійно і через те перервати на якійсь час фортифікаційні роботи задля негоди та пізнійше снігу гетьман міг би і сам за порозуміннем з иньшими урядниками царя. Але коли гетьману доводить ся з таким запитаннем звертатись до самого царя, уступаючись — разом з тим — за стомлених та змучених козаків, се значило б, що гетьману неможливо було порозумітись з місцевими київськими, призначеними від царя доглядачами та урядниками і він мусів писати до самого царя, підкреслюючи найбільш зрозумілий та впливовий аргумент про нездібність змучених та стомлених незвиклою і важкою працею козаків до будучих воєнних операцій.

Треба зауважити ще одну обставину: під час потреби царь дуже швидко і легко установляв нові спеціальні уряди, але мало думав про більшє вясненне, в яких відносинах мають стояти сі нові уряди до старих, яка сфера діяльності більшє їм призначала ся поруч з старими урядами. Через се відносини сі були неясні, багато було цілком зайвих суперечок та непорозумінь. Возьмемо справу київської кріпости. Гетьман мав прислати на се „людей своего regimentу“, які від нього і залежали. Але як уживали отсих присланих гетьманом людей на фортифікаційні роботи, як з ними поводитись, яким чином ішли сі роботи, про се властиво гетьман не знав. Його завдання було прислати людей на сі роботи та й тільки всього. Легко зрозуміти, що в таких обставинах багато могло бути надужитъ та й дійсно бувало. Чужі люди мало звертали уваги на важкий стан робітників та мало сим турбовали ся. Бувало, що й поводити ся гостро і зневажливо. Згадуючи ті часи, Орлик в листі до Яворського пригадує, як „полковники съ старшиною своею часто до гетьмана приходя жалостивъ предлагали, что приставы у того дѣла фортификаційнаго козаковъ палками по головамъ бьютъ, уши шпадами обтинають и всякое поруганіе чинятъ“²⁾. І не

¹⁾ Соловьевъ т. 15, гл. III, пор. кн. 3, ст. 1443.

²⁾ Основа 1862, X, ст. 8; пор. Костомарова-Мазепа (вид. 1885), ст. 306.

завсіди гетьман на свої заявленія і скарги міг отримати бажану відповідь від висших урядників царя в Києві.

Між тим обставини знов прийняли иньший вигляд і в початку січня 1707 р. треба було очікувати знов небезпечного і швидкого нападу Карла. „Ничто такъ надлежитъ хранить, яко границы, дабы непріятель или силою, а паче лукавымъ обманомъ не впалъ и внутреннаго раззоренія не принесетъ“, писав Петр Апраксїну в звязку з новим поворотом подій. Таким чином знов стає більш енергічною праця коло поліпшення та забезпечення укріплень: де вже розпочали робити, тепер знов працюють більш спїшно та енергічно. Ще 18 січня 1707 р. царь пише гетьману, „чтобъ заранѣе къ походу изготовиться и чтобъ по самой первой травѣ въ маѣ подъ Кїевомъ стать, какъ для совершенія начатой фортеціи, а паче для обороны отъ непріятели своего краевъ, о которомъ сказываютъ, что конечно намѣренъ въ 1-хъ числахъ мая итти къ нашимъ краямъ, чего для надлежитъ вящее приготовленіе въ войскахъ имѣть; и понеже можете знать, что войско малороссійское нерегулярное и въ полѣ противъ непріятели стать не можетъ, того для совѣтываю вамъ довольное число лопатокъ и заступовъ велѣть взять съ собою, такожъ и добрую полковую артиллерію, дабы возможно у Днѣпра (ежели непріятель будетъ) въ удобныхъ мѣстахъ шанцами или окопами укрѣпиться и тѣмъ возбранить непріятели ходъ въ свою землю“¹⁾. 29 січня царь доручає кїївському губернатору кн. Д. М. Голицину „къ будущему дѣлу всякое приготвленіе учинить и къ намъ писать, а именно во управленіи артилеріи и магазиновъ; а городовое Печерского города дѣло вручено гетману на его люди“²⁾. Спеціальна—інструкція царя гетьману від 25/IV нагадує „1) собраться съ войскомъ у Кїева и Печерскій монастырь укрѣпить, хотя не такъ, какъ надлежитъ быть совершенная фортеція, но такъ, дабы можно было сей годъ при приходѣ непріятели удержать, какъ о томъ довольно сказано инженеру... 4) во время непріятельскаго прихода, осадя и управя Печерскій монастырь, уступить за Днѣпръ, а старыи Кїевъ оставить пустъ; 5) и того ради надлежитъ зѣло трудиться, дабы Печерскій монастырь какъ найскорѣе укрѣпить и артиллерію управить, дабы при приходѣ непріятельскомъ безъ страха возможно сію фортецію оставить“³⁾. Виконувати сю інструкцію

¹⁾ Сборникъ военно-историческихъ матеріаловъ I, ст. 166.

²⁾ Сборникъ Р. И. О. XI, ст. 83.

³⁾ Сборникъ военно-историч. матер. I, 171.

доручено було гетьману спільно з київським губернатором Голіциним: „и о томъ о всемъ — пише царь київському губернатору 2/V — даны ему пункты за приписаніємъ нашею рукою; того ради надлежитъ и вамъ трудитца съ нимъ обще во всемъ какъ возможно, особливо же исправлять тѣ дѣла, которыя до васъ принадлежатъ“¹⁾. Ясніше висловлюєть ся царь в дальшій своїм листі до того ж Голіцина — „дабы во всемъ заранѣ въ Кіевѣ осмотрѣли вы, паче же новую Печерскую крѣпость, которая весьма требуетъ къ совершенію работниковъ, которыхъ хотя господинъ гетьманъ отъ себя и обѣщаль, однако если бы оныхъ прислано отъ него будетъ не довольно, того ради надлежитъ вамъ къ той работѣ взять съ Украины, тѣхъ городовъ, которые у васъ вѣдомы, и что нужно исправлять заранѣ по согласію съ нимъ, господиномъ гетьманомъ“²⁾. В листі Головкина, писаним з наказу царя, згадуєть ся ще про будованне мазина та „два мости судовыхъ, кромѣ настоящего чрезъ Днѣпръ плотового мосту“. В пізнійших наказах царя знов нагадуєть ся „крѣпость Успенскую по указу недѣлностно управлять и спѣшити какъ возможно, дабы въ приближеніи непріятель оного въ совершенной оборонѣ обрѣлъ“.

Після Полтави обставини, здавалось, рішучо змінили ся, гостра небезпека була усунена і фортифікаційні роботи в Київі знов йдуть більш млявим, більш повільним темпом: иньші річи вимагають більшої уваги, грошей та праці і через те справа київських укріплень була відсунена. Що правда, робот сих не було зовсім перервано і на літо 1710 р. призначено було гетьману прислати до Київа 6 тисяч „человѣкъ, полки regimentу своего“ „ради строенія фортеці“, але їх потім наказано було роспустити задля хвороби в людях. Роботи йдуть знов спокійним, млявим темпом³⁾.

Погіршенне російсько-турецьких відносин знову звернуло увагу на Київ. Се вже була небезпека, треба було квапитись та підганяти. Головкин в листі з 31/І 1711 р. пише гетьману, щоб дав київському губернатору „къ городовому управленію и для привозу лѣсу двѣ тысячи человѣкъ съ лошатами“. Гетьман ви-

1) Сборникъ Р. И. О. XI, 84.

2) Сборникъ военно-историч. матер. I, 173. Сборникъ Р. И. О. XI, 84, 106, 85, 86. Пор. також замітку: „Кіевопечерская фортеца строилася козацкими войсками“ під р. 1707, див. Дневныя Записки Якова Марковича.

3) Матеріали Воєнно-Ученого Арх. с. 689.

слав „для возки лѣсу“ одну лише тисячу і тепер питає, чи не ужити „для возки лѣсу“ і ту тисячу „подводъ, которыи выправиль съ фуражемъ для тыхъ же подводъ“, назначених в початку саме лише „для возки лѣсу“; таким чином окрім тисячі підвод, назначених гетьманом саме „для возки лѣсу“, лишаєть ся для тої ж цілі і тисяча фуражних підвод. Головкін прийняв сю комбінацію, але Голіцин пізнійше писав, що властиво сеї другої тисячі на роботі не було, а „для нынѣшняго случая и ту первую тысячу подводъ, хотя мнѣ въ городовомъ здѣшнемъ управленіи была и нужда, отпустилъ“. Окрім того зайняті були „роботные люде“ коло „поправленія крѣпости Глуховской“¹⁾.

З дальшого 1712 р. маємо резолюцію сената від 23/IV, щоб послати на проханне київського губернера інжинера з Азовської губернії в Київ „для дѣла кievской фортеці“²⁾.

Йде далі праця і в дальшій 1713 році. Шереметев пише гетьману, що царь „въ диспозиціи и рассужденіи о турецкой войнѣ соизволилъ предложить линію, которая сдѣлана отъ Печерской крѣпости къ старому Киеву, поправитъ и сомкнуть съ обѣими...“ В звязку з сим гетьман має вибрати певне число людей: „съ которыхъ полковъ regimentу Вашего къ дѣлу тыхъ крѣпостей и по сколько челоувѣкъ работниковъ изъ посполитства употребить изволите“. Трохи пізнійше гетьману нагадує тойже Шереметев — „особливо изволите чрезъ ординансы свои объявить тѣмъ людемъ, которые малороссійскіе обыватели или козаки будутъ употреблены въ городовую работу, чтобъ у нихъ были лопатки, кирки, топоры и мѣшки, чѣмъ землю носить“. Разом з тим ішли роботи коло забезпечення Глухова та Ніжина, „городовая починка“. З резолюції сената від 30/III для дальшого будовання київської крѣпости та направлення фортифікацій Ніжина, Чернигова і Переяслава було назначено однодворців з Київської та Азовської губерній всього 12 тисяч з терміном 30/IV або 15/V. Сим однодворцям мали також помагати і „Кievской губернії гварнизонныхъ полковъ солдаты“. А коли б „тѣми людьми того строенія управитъ будетъ вскоре невозможно, у той же работы бытъ и гетманского regimentа людемъ, противъ прежняго, какъ и прежь сего у той работѣ были съ общаго совѣту и согласія съ гетманомъ г. Скоропадскимъ, понеже въ томъ

¹⁾ Матеріали Судіенка II, 172, 27. Матеріали Военно-Ученого Архива 704, 714.

²⁾ Доклады и приговоры Сената II, 264.

краю обрѣтається болше малоросійського народа людей...¹⁾

Такий порядок прийнятий і на дальший рік, 1714: „до-страивать съ общаго совѣту“ г.-ф. Шереметева, кiev. губерн. Голіцина та гетьмана Скоропадського „полками генерал-фельд-маршала, гарнизонными войсками и ландмилиціею — кievскаго губернатора и гетьману Скоропадскому его регимента людьми“. Сповіщаючи про се гетьмана, Голівкін і від себе додав: „из-волте, ваша вельможность, регименту своего людьми въ строеніи той Кієво-Печерской крѣпости имъ вспомогать, согласясь о томъ“ з Шереметевим і Голіциним²⁾.

Для р. 1715 царь сам дав певний плян фортифікаційних работ в відповіді на пункти Голіцина: „Кієвскую фортецію — достроить, Черниговскую и Нѣжинскую поправитъ по размо-грѣнію, а вмѣсто Полтавы сдѣлать замокъ въ Переволочнѣ и тамъ быть главному мѣсту полка Полтавскаго, а дѣлать геть-ману и прибавитъ великоросійскихъ, сколько возможно“. Сенат в резолюціи означив близше: ландмилиція мала разом з людьми гетьманського регименту вести сі фортифікаційні роботи. Голіцин призначив „къ тому строенію регименту гетьманскаго съ пол-ковъ для работы Кієво-Печерской крѣпости работныхъ людей пять тысячь человекъ, въ томъ числѣ съ лошадьми и съ телѣги три тысячи...“ „а пятьсотъ человекъ послать въ Черниговскій полкъ для приготовления лѣсу и спроваженія въ Кієвъ во-дою...“³⁾

Сими вказівками можна обмежити ся: для дальших років також можна вибрати подібні, але досить і отсих. Бажаючи про-слідити розміри участі української людности в фортифікаційних роботах того часу та переглядаючи з сією метою наші джерела, легко бачити, що все се йшло crescendo. В хвилину гострої небезпеки звертали ся і перед р. 1708 за українською працею, уживали для фортифікаційних завдань козацьку військову силу, але се все робило ся з тим розуміннем, що се виключний ви-падок, щось екстраординарне. Пізнійше сей відтінок зникає і даровою працею української людности та працею військових кадрів козацтва користуєть ся петербурський уряд зовсім без

¹⁾ Матеріали Судієнка II, 368, 385, 51, 457. Доклади и приго-воры III, 178, 279; пор. Дневныя Записки під р. 1713.

²⁾ Доклади и приговоры IV, 446. Матеріали Воєнно-Ученаго Ар-хива 769, 773. Матеріали Судієнка II, 226, 397, 398.

³⁾ П. С. Э. Р. N. 2889. Доклады и приговоры V, 459. Матеріали Судієнка II, 69, 71.

жадних застережень та вагань: се стає немов зовсім звичайним та природним, важка незвикла праця для козацьких військових кадрів та важка примусова, без подяки і заплати, праця посполитих людей гетьманського реїменту. По що вагатись і турбоватись: досить тільки призначити гетьману певне число робітників і кріпость буде будуватись без жадних видатків і виплат на користь робітників. Се була велика різниця супротив попереднього і се зробив рік 1708-ий, з загальною переміною в відносинах до української людности, та радикальна зміна поглядів воєнних діячів Петра I на воєнне значіння та здібність козацьких кадрів — спеціально в справі уживання козаків до незвичлих фортифікаційних работ.

Отся важка праця коло будовання нових та направлення старих кріпостей була одною з більших тягостей, які випали на долю нещасливої української людности під час шведської війни, але не одинока: багато було ще дечого, що з окрема може здавати ся більш легким, але в сумі мала лягати важким тягаром на плечі української людности. Часто зміняв ся театр війни, часто — в звязку з тим — виявляли ся небезпечні і слабі місця оборони, приходило ся спішно пересувати війська, а місцева людність мусіла постачати людей, возів та коней і, як я вже згадував вище, се лягало дуже важко, навіть коли й не рахувати численні надужитя в сій сфері¹⁾. Приходило ся військам переходити через якусь ріку — мостова та понтонна техніка була ще мало розроблена в російських військах, і знов треба було звертатись до місцевої людности: згоняли скільки було потрібно човнів з навкола, місцевих людей для праці та лагодили мости²⁾. Зміняв ся в залежности від воєнних подій напрям і шлях почти через поодинокі міста та місточка — знов для місцевої людности з'являло ся се „подводною повинністю“ з примусовим вистатченням під курерів та гонців возів та коней³⁾.

¹⁾ Див. мою другу статью — Зап. Наук. тов. ім. Шевч. т. LXXVIII, стор. 22—24.

²⁾ Нпр. міст через Дніпро у Каменного Затона, Матеріали II, ст. 189 (мостъ изъ тыхъ судовъ, которые на то мостовое дѣло изъ Кіева отправлены); міст коло Лосва — Матеріали II, с. 359; мости коло Любеча і Лосва — Матеріали II, с. 467 (оныхъ судовъ довольно число изъ Кіева и иныхъ мѣсть къ помянутымъ мѣсточкамъ спроводить).

³⁾ Напрям почти через українські міста — нпр. Письма и бумаги II, с. 34, IV, с. 808 (посылатъ, пока путь иной откроется, на Кіевъ). Матеріали II, с. 373 (чтобъ господа полковники учредили почту). Надужиття при тім: Матеріали Воєнно-Учебн. Архива I. с. 613, II. С. З. Р. N. 3729, 4513, Источники II, с. 314.

Нарешті коли виявляла ся на півдні в кріпостях недостача артилерійських запасів і треба було швидко, в небезпечну хвилину їх поповнити, тоді на фабрики згоняли людей з місцевостей навколо та таким чином примусовою працею зміцняли та побільшували м'яву звичайну продуктивність залізних фабрик в цілях скоршого побільшування артилерійських військових запасів¹⁾.

Згадав я тут лише кілька випадків, далеко більше було їх в дійсности, але і цього досить, щоб показати в яких різnorodних формах давала себе почувати місцевій людности важка, невимовно важка шведська війна.

Але ся важка праця, накидана на місцеву людність, робила ся в звичайних умовах, в своїй місцевости, чи в недалекій, всеж таки не виходячи за межі рідної України. Далекі важче була ся праця в цілком чужих, иньших, незвичайних умовах життя, коли виконувати сю примусову важку працю треба було серед чужих людей, серед шкідливих та важких умов, в нездоровій місцевости на далекій півночі: прикладом такої важкої примусової праці української людности з'являєть ся так звана „канальна робота“, що лишила по собі таку сумну пам'ять і в архівних памятках і в памяти нашого народу.

Се найбільш яркий і ефектовний зразок невимовно важких жертв „для общаго государства блага“. Але канальна робота має свої прецеденти.

Вперш, здасть ся, така примусова висилка українських робітників була зроблена в 1703 р. на користь азовських плянів царя. Як відомо, азовські пляни се улюблена дитина Петра I під час „азовського періоду“ діяльности царя, коли ще не було надій на північне море і треба було зміцнити своє становище, поки що, на Азовськiм морі. Тут нема по що вдавати ся в деталі організації праці коло будування азовських кораблів, згадаю лише, що робітників на се мали постачати — по плану царя — спеціально на се призначені певні місцевости та міста головно в центральній Росії. Але чи тому що приходило ся жити і працювати в важких, некультурних умовах життя, чи дійсно мав шкідливий вплив місцевий клімат на здоров'я непризвичасних, більш північних Великоросіян — як об'ясняли

¹⁾ Нпр. Матеріали Воєнно-Ученого Архива I, с. 772. Згадаю тут ще про різnorodні інтендантські „магазини“ для військ, що будували ся та поповняли ся коштами місцевої людности, нпр. Матеріали II, ст. 51, 394. Сборникъ Воєнно-историческихъ матеріаловъ V.

Петру вороніжські доглядачі та техніки, Апраксін та інші, але факт той, що з пришлих робітників — Великоросіян дуже багато хорувало і праця „на Воронежъ и на устьѣ и въ Тавровѣ“¹⁾ ішла мляво. Тоді виникла думка, чи не ліпше замість непривичаєних, здаєть ся, Великоросіян з центральної та північної Росії, брати робітників з близної української людности.

Ухопившись за сю щасливу гадку, вороніжські діячі невпинно про неї нагадують Петру I. Раніше все були сумні звістки, що робітники і мастера „зѣло больны; зѣло болѣзнують; многіе отъ болѣзни залежали; а достальныя всѣ больны“²⁾. „За грѣхъ мой — сумірує свої вражіння Апраксін в листі царю — зѣло много померло, такожде и больныхъ множество...“ „волею Божією плотниками стало зѣло скудно, много больныхъ, а и мертвыхъ не нѣтъ“³⁾. Тим більше надії покладають тепер на новий плян висилки робітників з України — „и прошу у тебя (Апраксін звертаєть ся до царя) милости, пожалуй мнѣ въ печали моєй будь помощникъ, повели мнѣ плотниковъ прислать человекъ 300, а для отвѣдыванія съ Украины изъ черкасскихъ городовъ, изъ Сумъ, Харькова, Ахтырки и изъ другихъ слободскихъ полковъ. Мню быть имъ нашему воздуху не противну, а замосковныхъ, Государь, зѣло трудно имать, великій имъ упадокъ живеть, а болятъ и умирають больше лихорадкой и пухнуть“. Трохи пізнійше знов скарги на хвороби та згадка про українську висилку: „умилосердись, Государь, прикажи прислать плотниковъ человекъ хотя 400... а не худо, чтобъ изволилъ прислать по прежнему моему письму съ Украины. А замосковныхъ и прислать власно такъ какъ подъ палку, коль скоро придуть дни 3 или 4 помѣшкають и стануть немочь. Воистинну, Государь, и намъ не безъ страху между такихъ многочисленныхъ болѣзней, а и мертвыхъ съ довольствомъ“. Царь вдовольнив се проханне Апраксіна — „про плотниковъ съ Украины писалъ“⁴⁾. Але умови життя і праці були і на далі остільки ж важкими, що й між Українцями також багато вмирало: ми не маємо в статистиці померших та хорих спеціального визначення для українських робітників, але де се зроблено⁵⁾, ми маємо певний доказ, що й українським робітникам жилось тут дуже не

1) Вираз в листа Апраксіна — Письма и бумаги Ш, 864.

2) Влагинъ, Исторія русскаго флота. Періодъ Азовскій т. I, 185—186; приложенія I, с. 459.

3) *ibid.* приложенія II, с. 17. 4) *ibid.* приложенія II, с. 18.

5) Напр. Письма и бумаги III, с. 864 (доношенне Апраксіна).

легко і багатом довели ся полягти кістями під час отсих азовських работ.

Дальший момент — се вже на далекій півночі, в багнистій місцевості, де Нева впадає в Фінську затоку. Тут мав з'явитися Петербург. Захоплений вдовolenням від досягнення давно бажаної мети, царь вважає сю місцевість дуже доброю, самий Петербург „парадизомъ“ та „райскимъ мѣстомъ“, але зігнані сюди з різних кінців Російської держави робітники думали, розуміють ся, инакше. Царь дуже форсував справу будовання сього улюбленого міста й через те треба було дуже багато людської праці. Брали участь також і Українці, звичайно, в суммарнім визначенню „изъ Кіевской губерні“, иноді під власним своїм іменем.

Під будованням Петербурга треба передовсім розуміти дуже важку та шкідливу для здоровля працю коло висушення багнистої місцевості, звагалі ту важку працю положену на те, щоб зробити сю багнисту країну можливою для життя. Далі, треба було забезпечити Петербург в воєнних цілях, зробити його міцним воєнним базисом, виконати певну систему фортифікацій. Нарешті, в сій малолюдній країні не можна було б найти відповідного числа робітників для приватних потреб, для будовання приватних домів. Се все разом узяте — будовання Петербурга — потребувало дуже багато робочих рук.

Поруч з сим, в тіснім звязку стояли й деякі иньші самостійні завдання. Наприклад, „крѣпостное и городовое строеніе на островѣ Котлинѣ“ — се будучий Кронштадт. Далі, проведення шляхів в різних напрямках з Петербурга та обезпеченне регулярних почтових сполучень з ріжними містами: для сього треба було завести „почтовые станы“ і поселити там для постійного життя і служби фірманів. Се спеціальні завдання, але в тіснім звязку також з петербурьським будованням.

Для всього сього треба було знайти робітників в відповіднім числі. Практика попереднього часу вказувала для сього певний шлях. По тодішнім губерніям росписано було певними частинами загальне число робітників і потрібних для них ріжних запасів. Певну частину сього тягару мусіла нести і українська людність.

Переглядаючи рік за роком укази Петра I, а пізнійше й революції сената, легко вибрати відповідні вказівки про висилку робітників до Петербурга і про збор грошей на їх утримання — з одного боку, та про частину, яка припадала людьми

та гріши на Київську губернію — з другого боку¹⁾. Разом узятє се дає досить поважну цифру.

Розглядаючи ближше сї наші джерела, легко зауважити ріжницю між двома частинами в сїм кадрі робітників. Одні приходили тимчасово, на якийсь призначений згори термін, щоб — попрацювавши якийсь час — вертатись до дому на спочинок, уступаючи місця новим, сьвіжим робітникам. Число призначених на певну губернію було незмінною нормою і ним можна було распоряджати уряду так або инакше, в залежности від поглядів, які властиво потреби здавали ся більш важні та пекучі. Таким чином, наприклад, наряд робітників призначений з Азовської губернії на рік 1711 „на строєніє фортеці на Котлинѣ“ міг бути звернений „на Мсту на шлюзное дѣло“ або на иньші цілі. Число робітників лишало ся незмінним, а де їх властиво пошлють, се здавало ся неважним та другорядним.

Друга частина се кадр для постійного життя в Петербурзі: в малолюдній околиці не було, як я вже згадував вище, відповідного числа робітників і коли для урядових цілей можна було користати ся примусовою працею визваних робітників, для цілей приватних сього було мало і не вистарчало би. Між тим Петр I дуже піклував ся скорійшим заселеннем Петербурга та вимагав, щоб урядники будували для себе дома в Петербурзі і там оселяли ся на постійне жите. Таким чином виникає дуже просте рішенне справи: визвати певне число робітників, розкладаючи відповідними частями по окремих губерніям. Се було примусове переселенне робітників на жите в Петербург.

В обох сих кадрах було дуже багато Українців, вони також брали участь в важких роботах на далекій півночі в петербурських околицях. Важкі були сї роботи, важкі були умови життя взагалі, а тим більше для людей з більш теплої України. Досить буде навести одну вказівку, серед яких умов довело ся взагалі працювати робітникам. „При гаванной работѣ — писав Петр до Самаріна — посоха такъ бесъ призвренія, а особливо больныя, что по улицамъ мертвыя валялись, слышалъ, а отъ

¹⁾ Наприклад II. С. З. NN. 2380, 2448, 2808, 2833, 2969. Доклады и приговоры II, 97, 366, 462; 455, 457, 458; III, 426; IV, 445, 596, 597; V, 217; VI, 23. Сборникъ Р. И. О. XI, 297.

больныхъ и нынѣ остатокъ — вижу — милостыни просятъ“ (в кінця 1717 р.)¹⁾.

Для української людности — се після азовських работ був другий момент. Третім — ще більш важким і сумним — був Ладожський канал; про нього будемо говорити в дальшій статі.

¹⁾ Чтенія Общ. Истор. и Древн. Р. 1874, II, ст. 14 (або Берхъ III, 141).

Огляд українського язикознавства.

Написав Іван Огієнко.

(Докінченне).

Українські словники.

Нам ще застаєть ся сказати про українські словники кінця XVIII і початку XIX ст. Нам відомі ось які словники української мови: 1) маленький словничок Ф. Туманського, 2) словник в додатку до Енеїди Котляревського, 3) словник Павловського, 4) Цертельова і 5) словник Войцеховича. Але ранійш, ніж описувати сі словники, розглянемо „Сравнительный словарь“, в котрому містить ся чимало українських слів.

1. Українські слова в „Сравнительномъ словарѣ“¹⁾. Року 1784 Катерина II. задумала видати такий словник, котрий містив би в собі всі язики, які тільки існують на сьвітї. Девять місяців прохлопоталась цариця над своєю вигадкою. Всім губернаторам було приказано збирати слова їх країв і одсилати до Петербурга. Во всі кінці сьвіта одіслані були відовзи з проханням присилати деякі слова. Але нарешті ся робота Катерині обридла і вона передала її Палласу. Користуючись зібраними матеріялами Паллас і видав спершу (1787—1789) „Сравнительные словари всѣхъ языковъ и нарѣчій, собранные десницею Всевысочайшей особы“, 4 т., а потім р. 1790—1791 перерібку його: „Сравни-

¹⁾ Про сей словник див. Сухомлінов, Ист. р. Акад., т. VIII; „Вѣстн. Евр.“ за 1884 р., кн. 7, статья Пипіна; Буліч, ст. 224 і далі, але про українські слова ніхто з сих авторів, крім Сухомлінова (і то всього декілька слів), не зазначає.

тельный словарь всѣхъ языковъ и нарѣчій, по азбучному порядку расположенный“, 4 части. До першого словника була додана передмова (в другому вона одкинута), в якій знаходимо цікаві місця що до українського язика: „Малороссійское нарѣчіе мало отлично и само по себѣ часто есть не что иное, какъ россійское, на польскій образецъ премѣненное, которое и въ употребленіи токмо въ Украинѣ и малой Россіи“.

І справді, як передивитись ті українські слова, що приводять ся в словнику і по їх судити про українську мову, то легко можна прийти до такого невірного виводу. Ми мали спроможність продивитись тільки II часть „Сравнительнаго словаря“ (1791 р., букви Д—Л), але думаємо, що і в иньших частях діло стоїть так само, як і в II-ій. Українських слів („по малороссійски“) на 499 ст. II части зазначено всього 65, але в сих справжніх українських тільки 13; ось вони: диво, дїрка, дѳбре, дожчъ, дочка, дѳвка, дѳжка, жинка, злѳдѳй, качка, кинь, коли і курка. Всі ж останні слова, себто 52, уживають ся і в російській мові, як от: жаръ, земля, зубъ, корова, кровь і т. и. Українськими словами лічать ся навіть такі слова: домъ, жизнь, звѣзда, здѣсь, зрѣніе, когда, кара-ульщикъ і т. и. Єсть і польські слова: жолнѣръ, злото. Ніби то українські слова должка перекладені — длина, э, ээ, — да. — Покладаючись на такі quasi українські слова значні академики, звичайно, і не могли прийти до иньшого виводу крім вище зазначеного. Доставили сї слова губернатори тільки по обовязку, аби збутись клопоту, а в Петербурзі їх прийняли, як то кажуть, за чисту монету, і не провіривши здали до друку.

2. Словник Федора Туманського. Року 1793 в „Россійскомъ Магазиנѣ“ Ф. Туманського¹⁾ був надрукований „Лѣтописецъ Малыя Россіи“ з невеличким словничком при йому. Цікава передмова Туманського до сього „Лѣтописца“. Автор в початку каже, що він подасть у своїм журналі деякі матеріали до історії Малой Руси. Але сподіваючись, що знайдець ся багацько людей, котрим буде не до вподоби такий замір, Туманський так доказує потребу розвивати історію хоча б і України: „Цѣлое состоитъ изъ частей; прежде составленія цѣлаго должны существовать части; чтобы цѣлое было хорошо и совершенно, должны быть его части въ порядкѣ и должномъ совершенствѣ, по крайнѣй мѣрѣ возможномъ: заключеніе сіе есть правило истины, а оспаривающаго оное? — къ лѣкарю...“ Правдиві слова, під котрими і тепер залюбки

¹⁾ Ч. II і III, а не I—III, як невірно зазначає Буліч на ст. 305.

підписав ся б усякий щирій Українець!... Далі Туманський розказує, як він знайшов „Літописець“ і зазначає про свій словничок. „Писана оная (літопись), какъ изъ окончанія явствуєть, въ царствованіє Гос. Имп. Петра Великаго, почему и языкъ Мало-Россійскій во оной уже ближе подходитъ къ Россійскому; встрѣтившіяся Малороссійскія слова изъясняю я въ примѣчаніи по порядку слѣдуемыхъ чисель. Огонь истребитель, пожравшій 29 февраля 1780 года драгоцѣнное собраніє книгъ Кіевскоі Академіи, лишилъ насъ многого и я засталъ малозначущіє остатки“.

Сам словничок, перший з відомих нам українських словників, носить таку назву: „Изъясненіє Малороссійскихъ реченій въ предшедшихъ листахъ“¹⁾. Сей словничок робить вражінне енциклопедичного словника, бо в йому слова пояснюють ся повно, подрібно, як от слова гетманъ, курень, полки, фраза — на гарматѣ держалъ і т. и., і окрім слів українських знаходимо і слова фортель, конституція, фактеръ і т. и. В словничку є чимало слів і чисто українських, як от звичай, утискъ, паша, путо, човень, потреба і т. и. Але дуже багацько знаходимо і польських слів, як от подлугъ, поневажъ, те ды, колвек, і форм: мусилисьмо, постановилисьмо. Слова скрізь без наголосу, алфавітного порядку нема, і NN слів не скрізь одповідають N. у тексті; до слів подекуди додані ще й приклади. Єсть чимало слів і малозрозумілих, як от прето — затѣмъ, пресоченный — изтребленный, изможденный. Де кілька разів слова повторюють ся, як от слово шкода — в N. 31 і 162, суплика — 109 і 181. Єсть N. і без слова, як от 121, де містить ся тільки увага автора до Літописця. Всіх N. в словничку 333 (див. Буліч, ст. 305), але здебільшого під одним N. приводить ся декілько (5—7) слів одного пня. В правопису нїяких особливостів нема.

3. Словник І. Котляревського. Другим з відомих нам словників, уже далеко повнійшим, був словник в додатку до

¹⁾ В оглаві, на ст. 569, ч. II, назва иньша: „Туманскаго изъясненія нѣкоторыхъ Малороссійскихъ словъ въ Літописцѣ семъ встрѣтившихся“. Словничок містить ся в трьох місцях: 1) ст. 97—108, №№ слів 1—215; 2) ст. 289—290, — „продолженіє изъясненія“, № 216—252, підпис: Θ. Т. і 3) ст. 388, всього 3 слова, № 253—255, підписано: „продолженіє впредь. Θ. Т.“ На жаль, ми користувались тільки другою частию з 255 словами, а всіх слів у сьому словничку 333 (див. Буліч, ст. 305).

III части Енеїди Котляревського першого видання року 1798. Сам словничок поміщав ся на прикінці книжки і мав окрему пагінацію; заголовок його: „Собрание Малороссійскихъ словъ содержащихся въ Энеидѣ, и сверхъ того еще многихъ иныхъ, издревле вошедшихъ въ Малороссійское нарѣчіе съ другихъ языковъ, или и коренныхъ Россійскихъ, но не употребительныхъ“, 8°. Сей словник вже містить в собі 972 слова; він ліг в основу всіх дальших словників, як от Павловського, Войцеховича.

Аналізуючи словник мусимо спершу зазначити, що в йому дуже часто приводять ся чужосторонні слова, які вживають ся в українській мові, здебільшого німецькі; сливе скрізь при їх приведені і самі чужосторонні слова, напр. блискавиця — нім. сл. Blitz, коштувать — Kosten, мордовать — Martern, мусить — од Müssen, рада — од Rath і т. д. Польських слів зазначено вже далеко менше, всього пять: власно (вольно), кепъ (дуракъ), лясъ, мосьці і перше. Латинські пні зазначені три рази: паперъ, окуляры і митью („происходитъ отъ лат сл. Momentum“). Раз зазначено і французьке слово: барило, Baril. Отсе і всі вказівки що до чужосторонніх пнів в українській мові.

Ніяких граматичних зазначень у словнику Котляревського не знаходимо; не знаходимо теж ніяких вказівок що до вимови українських слів. Правопис словника мало відповідає українській мові і зовсім не виявляє вимови слів. Головніші місця сього правопису містять ся ось у чому: 1) Замість **Ы** знаходимо **И**: живиця, швидко, свита, колись; але є чимало слів, в котрих уживаєть ся **Ы**: усы, рынва, колыска; згагалі тра сказати, що в словнику подекуди помічають ся помилки в уживанню **Ы** і **И**. 2) Частенько замість **і** стоїть **ѣ**: втѣкать, вѣтрякъ, дармоѣдъ, залѣзо, навіть рѣкъ (!годъ) і т. и. Але сей правопис не скрізь додержано. 3) Українське **я** після подвійної шелестівки у Котляревського означаєть ся через **ѣе** без подвоєння шелестівки: ключѣ, смѣтьѣ, весѣльѣ і т. и. 4) Замість руського **о** знаходимо **и**: живить, димъ (= домъ). 5) Infinitivus скрізь кінчить ся на **-ть**: голить, гомонить, і випадково на **-ѣть**: зомлѣть. 6) Форм з суфіксом **-ув** нема, скрізь уживаєть ся **-ов**: муровать, правовать. 7) Особливість української мови — мнякшення **ц** на кінці слова — сливе скрізь стрічаєть ся у Котляревського: зо-виця, каплиця, хлопецъ, швецъ, але подекуди стрічаємо і тверде **ц**: буханецъ, креница. 8) **ч** на кінці слова частенько тверде: деркачъ, товкачъ, але в ті часи тут здебільшого вживали **ь**: багачъ. 9) **р** на кінці слова частійш тверде,

ніж м'ягке: бондарь, знахорь, цеберь, але стрічаємо і пу-
стырь, цвынтарь. 10) Замість нашого **йо** стрічаємо **іо**: гар-
ціовать. 11) З діфтонгів стрічаємо **дз** і **дж**: гудзики, дзвон-
ныця, кринджолы; **кг** зовсім нема. 12) **ф** так і передасть ся
через **ф**: фарба. Отсе і все, що можна сказати про правопис,
якого вживав у своїй словничку Котляревський.

Звернемось тепер до самого словникового змісту. Здебільшого
тут стрічаємо ті слова, котрі знаходять ся в перших трьох частих
Енеїди; пояснюють ся вони частенько декількома руськими сло-
вами, а подекуди знаходимо навіть маленькі приклади до їх. Стрі-
чаємо також і більш-менш доладні пояснення, як от до слів ку-
деля, варенуха і т. и. До слів балка (долина) і до ковтки
(серьги) додано: степное слово, а до ланци — бранное. Корне-
слівя нема, тільки раз знаходимо такий напис слова злидні: злы-
дни. Наголос в словах стрічасть ся тільки подекуди, без розбору
— і на словах звичайних і на мало зрозумілих.

В словнику знаходимо дуже багато слів, котрі мало вживають
ся в українській мові; їх очевидячки автор і пильнував головніше
всього зазначити. Цікаве пояснення до слів пип і попада: пипъ
— жрець, попада — береться за жрицу. В словнику є чимало
слів не зовсім вдало перекладених, або тільки з одним значінням,
як от: багачь — въ переносномъ смыслѣ огонь; груба — печь,
которую топятъ съ сѣней (?), цвынтарь — ограда (?) церков-
ная (в словнику Войцеховича: мѣсто вокругъ церкви); понадить
ся — понадѣяться і т. д. Єсть і маловживані слова, як от
спычка — указка, секстерень — тетрадь. Инколи стрічаємо
і друкарські помилки, але їх не багато: мерщей, минія, хло-
пецъ перекладено уха (ухарь?), молодець. Що до алфавиту, то він
помітно ніде не хибить.

Отсе сливе і все, що є особливого в словнику Енеїди р. 1798.
Через десять років, р. 1808 вийшло друге видання Енеїди, але се
був передрук без всякої відміни з першого видання. На другий
рік (1809) появилось і 3-є видання, вже „исправленное и допол-
ненное“ з додатком четвертої часті і цікавою передмовою ¹⁾. Як

¹⁾ Ось вона: „Увѣдомленіе. Энеида на Малороссійській языкъ мною
предложенная въ 1798 и 1808 годахъ была напечатана безъ моего
вѣдома и согласія. Она досталась господамъ издателямъ со многими ошиб-
ками, случившимися отъ переписки, а сверхъ того и издавшіе многое въ ней
по своему передѣлали и почти испорченную выпустили подъ моимъ име-
немъ. Я рѣшился исправить и дополнить прежде напечатанныя три части,
и присоединивъ четвертую издать вмѣстѣ“ і т. д.

і в перших виданнях, словник має окрему пагінацію¹⁾. В йому містять ся слова перших видань (ст. 3—15), а також і додаток до їх — 153 слів нових (але деякі стрічають ся і в першій часті, як от слово малахай), велика частина котрих мало вживаєть ся в українській мові, а то й зовсім незрозумілі, як от гаріль (крошечка), тѣмаха (опытний), цера (лицо). Єсть і цікава помилка: великодшныя святки замість великодні святки. Зазначаєть ся Гаркуша — „известный малороссійскій разбойникъ“. „Исправленіе“, про котре автор каже в заголовку словника, було тільки в тому, що поправлено слово Пасощохлисть на Ласощохлисть і перенесено в додаток; туди ж однесені і слова фиґи-миґи та шулики, де їм дано і зовсім инше значінне²⁾.

Головнішою хобою словника Котляревського треба лічити те, що в йому занадто мало звичайних українських слів і дуже багато мало зрозумілих та таких, що рідко вживають ся в мові. Але треба зазначити, що Котляревський не писав особливо словника, а тільки пояснював мало зрозумілі слова з своєї Енеїди Сей словник, найперший з більш повних українських словників, довго був одинцем у нас, і тільки року 1818 появил ся новий словник Павловського, до якого ми тепер і переходимо.

4. Словник Павловського. При відомій уже нам граматиці А. Павловського на ст. 24—77 був надрукований і словник. Се чепурний, цікавий словник, містить в собі 1131 слів і поділяєть ся на 4 часті. Про його в передмові до граматики Павловський пише: „Я нужнѣйшимъ почель собрать и по алфавиту расположить небольшое количество словъ, фразовъ (sic!) и пословицъ, безъ знанія которыхъ никакой языкъ не можетъ быть яснымъ, пріятнымъ и полезнымъ“.

Словник Павловського — найкращий з тогочасних словникових праць. Видно, автор і любив свою працю і досить гарно знав українську мову; слова пояснює він здебільшого вірно, коротко, одним словом. З поверхового погляду сей словник одріжняєть ся од словника Котляревського тим, що має наголос, здебільшого скрізь правдивий. „Зная изъ опыта“, пише П. в передмові, „сколь смѣшно, когда кто говоритъ по малороссійски, не зная удареній

1) Назва словника: „Словарь Малороссійскихъ словъ содержащихся въ Энеидѣ и многихъ иныхъ въ Малороссіи употребительныхъ, исправленный, умноженный и дополненный словами до четвертой части“. Шрифѣт дрібненький: 24 ст. першого видання містять ся тут на 15 ст.

2) Буліч, ст. 979.

сего нарѣчія, в словах я придал знаки, показываючіє мѣсто ихъ ударенія“ (ст. IV).

Правопис у словнику вживаєть ся тѣй, що зазначаєть ся в самій граматиці. Він уже далеко відповіднійший українській мові, ніж правопис Котляревського. „Я намѣренъ всѣ слова Мало-росейскія писать точно тѣми буквами, какими онѣ тамъ произносятся“. (Передмова, ст. IV). Головніші прикмети сього правопису виявляють ся ось у чому: 1) Замість теперішнього **и** скрізь уживаєть ся **ы**: одлыга, прызъба; і уживаєть ся також, як і тепер, але єсть і **и**. 2) Замість нашого **є** скрізь стрічаємо **ѣ**: ѣретькѣ, блакитноѣ, немаѣ. 3) Там, де ми тепер пишемо подвоєну шелестівку з **я**, Павловський пише на кінці слова **ѣ**, а між шелестівками ставить **ь**: весілыѣ, смітьтѣ, рештованьѣ. 4) **ц** в його (на кінці слова) завше м'якче: млынець, буханець, цѣвіркунѣ. 5) **р** в сих випадках завше тверде: господарѣ, паламарѣ, шиккарѣ. 6) Нашому **ю** у П. відповідає **іо**: покотіоло, стіонжка, сластіоны, іого. 7) З менш помітних особливостей правопису Павловського треба зазначити: **нг** уживаєть ся доволі часто; єсть і діфтонги **дж**, **дз**: бджола, дзюбаю; **ф** так і передаєть ся через **ѣ**: ѣарба, ѣукга, але автор зазначає, що Українці вимовляють єї слова хварба, хвукга. Отсе і всі особливости правопису Павловського. Взагалі треба зазначити, що правопис сей зовсім простий, але доволі влучно передає особливости української мови. Окрім сього автор добре подбав, щоб в його словнику не було друкарських помилок, і дійсно, їх дуже мало, — жлутко, закарваши і т. и.

Що до словникового змісту, то й тут теж все обставлено досить чепурненько, хоч нічого особливого в йому не знаходимо. Єсть маленькі пояснення слів, як от: далыби — „далѣ Богъ отъ меня, естлы я неправду говорю“. Вказівок на пень нема ніде; за те частенько приводить ся декілько слів одного пня. Граматичні пояснення складають ся тільки з того, що 18 раз при дієсловах, як от мусить, водить, сподобать і иньших, написано: „глаголь недостаточный“. Служе всі дієслови дані в трьох формах: praes., perf. і infinitivus'i, — довбаю, -бав, -бать; дякую, -вавѣ, -вать.

Що до перекладу, то знаходимо, правда не часто, і деякі хиби; єсть невдачний переклад: прикорхнуть — неможко соснуть; склѣзнуть — исчезнуть; а такі переклади, як от скрізь — сквозь (у Котл. теж), панькаю — неодступно прошу, молозвы во — свѣжее сладкое свѣвшеєся молоко, можна лічити

і не зовсім справедливими. Єсть і незрозумілі слова: брышкаю — чванюсь, квадранець — четверть часа, кватыря — продовження непогоди (в рецензії Цертельова — „четверть круга, совершаемаго луною“), ожеледыця — насть (?) і т. и. Подекуди стрічають ся слова тільки з одним значіннем, а не всіма, як от дубець — лозовый (тільки?) пруть, жертка — платяная (тільки?) вѣшалка, хустка — носовой платокъ, укропъ — кипятокъ (у Котл. — теплая вода и трава). Пізнійше, року 1823 Войцехович писав, що в словнику Павловського багато великоросійських слів; сю заяву можна лічити неправдивою, бо у Павловського сих слів дуже мало. Як що до всього вище зазначеного додамо, що подекуди речівники дані в двох родах, як от злодій, злодійка, коваль, ковалыха, і що зазначено три „бранныхъ“ слова, — гунственська душа, халепа і Ъретыкъ, то сим вичерпасть ся все те, що можна сказати про першу часть словника.

Друга частина — „Слова принадлежащія къ Натуральной Исторіи“, містить в собі 149 слів; тут назвища дерев, птиць, квіток і т. и. Попали сюди і такі слова, як от крыця, сонечко, цукуръ. Єсть і помилки: тхіръ — кротъ, бѣсъ дерево (зам. біж-дерево, боже дерево. Два рази в словах замісь о стоить у: цукуръ, яблуня, чога в першій частині не помічаєть ся.

Третя частина словника „Имена даемыя при крещеніи“ (71 слів) містить в собі здебільшого ймення, мало схожі з руськими. Словник не повний, бо до його не ввійшло багато звичайних слів, як от Иван, Мехтод, Кирило, Якилина і т. и. Здебільшого при йменнях приведені ще й здрібнілі та пестливі ймення, в котрих, до речі мова, не скрізь уживаєть ся з початку велика буква. Вкінці подаєть ся увага що до українських фамілій.

Остання частина „Фразы, пословицы и приговорки мало-россійскія“ (всіх 143) містить в собі багато приказок, взятих справді у народа¹⁾. Приказки перекладені на руську мову теж приказками, котрі передають одну тільки думку, одне значінне; так: видно зъ заду, що Пархимъ, перекладено: видно сову по полету; пустывъ Бігъ Мыкиту на волокиту — Пошлось ему, какъ съ Петрова дня. Єсть чимало приказок і без перекладу, як от: тоді сыроті велькдень, якъ біла сорочка; багатому чортъ діты кодыше. Стрічають ся і просто українські речення з перекладом на московську мову: москаля везты — обманывать, по па

¹⁾ Частина їх потім була передрукована І. Снегіревим в „Рускіе въ своихъ пословицахъ“, 1831 р. Див. Петровъ, Очерки ист. укр. лит. 19 ст., ст. 24.

везты у решеті — лгать на исповѣди і т. и. Єсть і негарний переклад: облызня піймать — грибъ съѣсть, ходить на досвітки — по утрамъ (?) на поседѣлки ходить.

Що до джерел словника Павловського, то треба зазначити, що коли він і користував ся словником Котляревського, то дуже мало; здебільшого Павловський розроблював свій словничок самостійно.

Наприкінці треба ще раз зазначити, що словничок складає по собі гарне вражіння. Складений уміло і з любовю, а головніше, з слів здебільшого чисто народніх, він переважає сим не тільки словник Котляревського, а навіть і словник Войцеховича, що явив ся після його.

Але раніш, ніж перейти до словника Войцеховича, ми коротко зупинимось на словничку кн. Цертельова.

5. Словничок кн. Цертельова. Сей невеличкий словничок (6 сторінок, 59—64) містить ся на кінці відомого „Опыта собранія Малороссійскихъ пѣсней“ (1819 р.). Особливої цікавості словничок не викликає, бо він і занадто невеличкий — всього 218 слів, і складений недбало; алфавит додержано тільки до першої букви, та й то не скрізь; окрім сього в словничку чимало друкарських помилок і в словах не зазначено наголосу. Все се робить його зовсім нездатним до практичного користування.

З правопису треба зазначити, що infinitivus кінчить ся на **ты**, чого не знаходимо ні в одному иньшому словнику: — выграваты, прохаты; друге окінченне **тця** (хоч автор в „Предварит. замѣчаніяхъ“ ст. 20 каже, що тьця) — вертатця, сподѣватця. **ы** здебільшого стоить на своєму місці, але іноді помітні і хиби: пригода, прибуваты. Діфтонгів нема.

Що до самих слів, то вони здебільшого взяті відповідно до його пісень; в словниках Котляревського та Павловського їх сливе що й нема. Самі слова підібрані недбало; є чимало і не зовсім відповідних слів і перекладів, як от вробляты (виробляти?) — дѣлать, изражаты — выдать (очевидячки від слова зрада), наверсалы — универсалы, примирье — примиреніє. Не скрізь знаходимо головніше значіння, як от дбаты — собирать. Єсть і малозрозумілі слова: кричя — мартышка, рыболовъ, на поталу — въ снядь. До слова бутъ є грамагичне поясненнє: „глаголь сей въ Малороссійскомъ нарѣчїи настоящаго времени не имѣеть, въ прошедшемъ же бувъ, и въ будущемъ буде“. А до слова гречкосій додано простосердне поясненнє, через що се слово означає „человѣка лѣниваго и нерадиваго“.

Взагалі про словник треба сказати, що він вже занадто виявляє,

що його склав не Українець, чого, напр., зовсім не можна сказати про словник Павловського.

6. Словник Івана Войцеховича. Року 1823 в III ч. „Трудовъ Общ. Люб. Росс. Слов.“¹⁾ було надруковано: „Собрание словъ Малороссійскаго нарѣчія“ І. Войцеховича. Се перший нарочито складений словник українського язика, бо попередні словники були подані тільки в додатку до інших праць.

Хто такий був Войцехович, нам не відомо; нічого про се не свідчить і коротенька, на одній сторінці передмова до словника. В сій передмові автор каже, що він „осмѣлился предпринять подобный трудъ съ тѣмъ единственно намѣреніемъ, чтобы представить почтеннѣйшему обществу полнѣйшій, и, если смѣю сказать, исправнѣйшій Малороссійскій Словарь съ переводомъ на Русской“. Про попередні словники Котляревського та Павловського автор каже, що вони „имѣють въ себѣ много словъ такъ называемыхъ Степовыхъ — употребляемыхъ только въ одномъ краю Малороссіи, и словъ заимствованныхъ изъ Великороссійскаго нарѣчія“. А в своїм словнику він зібрав слова, „кои или совсѣмъ не сходствуютъ съ словами Великороссійскими, или взятые изъ славянскаго язика, но неупотребляемыя въ Россійскомъ, или заимствованныя съ нѣкоторымъ измѣненіемъ изъ языковъ: латинскаго, нѣмецкаго, польскаго, французскаго и татарскаго, и наконецъ слова собственно Малороссійскія, коренныя“. В словнику Войцехович уживає і свій особливий правопис, трохи не похожий на правопис інших словників, котрий йому „показался удобнѣйшимъ и правильнѣйшимъ“.

Але чи й справді Войцехович дає „полнѣйшій и исправнѣйшій“ словник? Щоб дати правдивий одвіт на се питання, треба пильнѣйше придивитись до змісту словника. Перше всього — він не „полнѣйшій“: в йому 1173 слова, а в словнику Павловського 1131, але у Павловського за словником ідуть відомі вже нам додатки, де знаходимо силу слів перекладених на російську мову, так що через се треба лічити словник Павловського далеко більшим за словник Войцеховича. „Полнѣйшимъ“ його можна назвати хіба через те, що здебільшого він пояснює свої слова декількома руськими, а Павловський — частѣйше всього одним.

Нове, що дав Войцехович у своєму словнику, се були граматичні пояснення слів, чого зовсім не стрічаємо у Котляревського і рідко, в одній формі, у Павловського. Правда, сі граматичні по-

¹⁾ 42 сторінки, 284—326.

яснення самого прімітивного характеру і не виявляють собою особливого граматичного знання їх автора. Ось ті пояснення. Про слова гроши і икли сказано, що вони уживають ся тільки у числі mnogim; вадить уживаєть ся тільки у 3 л., зась — в Dat., напр. зась тебѣ; маячить „глаголь недостаточный“, отцѣ „мѣстоимѣніе а иногда и междометіе“, постривай „родъ междометія“, почекай здебільшого уживаєть ся в imperativ. Єсть і приклади для пояснення слів, але їх усього пять, та й поясняють вони не так уже незрозумілі слова; до слова дыбать додано стишок:

Ой! внадив ся журавель
 До бабиньх конопель.
 Таки, таки дыбле,
 Таки, таки щипле.

Окрім сього треба ще зазначити, що автор подає пні деяких слів, а як що вони чужостороннього пня, то зазначає, якого. Але слова, пень котрих він подає, зовсім прості і пень їх видно з поверхового погляду; так автор пояснює, що баби нець — од слова баба, вовкулака — од вовкъ, грѣнка — од грѣть, пекло — од пеку і т. д., всього пень зазначаєть ся разів 25. Єсть і трохи цікавіші приклади: вішки — од слова високій, гайдомака — од гай и домъ, стежка — од славянського стезя. Єсть і непевні пні, як от оберемокъ — од бремя; лобурь — который изъ подлбья смотритъ; до слова борошно автор додає: не происходит ли слово сіе отъ славянскаго слова брашно? Слово горѣлка перекладено: горячее вино.

Що до чужосторонніх пнів, то їх зазначено далеко менше, ніж у Котляревського, всього 15: німецькі (всі вони зазначені і у Котл., окрім слова лугъ — Lauge), татарські: кишения (киче) і кошъ (= станъ); латинські: каламаръ, оковитка (вино, од aqua vitae) і тубровать (sic!) од turbare; французських два слова: барило — Baril (теж і у Котл.) і кадукъ (падучая болѣзнъ). Окрім сих по одному слову зазначено: кунтышъ — турецьке і праця — трусь (трудъ?) польське. До слова манька (муфта) додано: не происходит ли сіе слово отъ латинск. сл. manus? Указано раз ще й латинське назвище цвѣтка: барвѣнокъ — sempervivum arboreum. До слова лѣвенець (рослий челоуѣкъ) додано: слово комическое, до либерія (платъ) — старинное, і до сипака (взятчикъ) — поносительное. В словах стрічаємо і по два наголоси, чого в попередніх словни-

ках немає: вірлобкій, вітинать, защепка; але нащось поставлено наголос і на словах односложних. Як що до всього вище сказаного додамо ще те, що в словнику Войцеховича зазначено декілька слів дитячої мови, як от дяля, неня, тато, цяця, чика, чого в попередніх словниках не знаходимо, то сим вичерпаємо все те цікаве, що є в сьому словнику, і що безумовно робить поступовий крок наперед на шляху розвою української лексикографії.

Звернемось тепер до правопису словника, котрий показав ся автору „удобнѣйшимъ и правильнѣйшимъ“. Головніші місця його виявляють ся ось у чому. 1) Замість **Ы** більше всього уживаєть ся **И**, — година, жито, косникъ, свита і т. д., але денеде, дуже рідко, стрічаємо й **Ы**: сывый, пыка, рыло. Взагалі треба зазначити, що Войцехович, як і инші¹⁾, на кождім кроці помиляєть ся в **И** та **Ы** і ставить їх одно замість другого, напр. пише: вечерницы, далибы (= далибі), кривый; навіть руське слово грибы він пише: грыбы. 2) Замість **і** в словнику Войцеховича скрізь уживаєть ся **о**: батогъ, ганчорка, дробный, животъ, строчка (лента). 3) Уживаєть ся дуже часто і **Ѣ**: горѣлка, квѣтка, кулѣшъ, олѣя; частенько єсть **Ѣ** навіть там, де б його і не сподівались: парѣстый (пестрый), порѣчки (смородина). 4) Замість наших **йо,ьо** уживає, як і Павловський, **іо**: голоцюціокъ, кііокъ, маліовать. 5) **ц** сливе скрізь не змякшене: живица, каганецъ, мазница, і тільки випадково стрічаємо: цюкать, цьковать, коць (коверь). 6) Замість **ф** знаходимо **ФВ**: фварба, фвартух, але є і фасоля, хороба. 7) Мнягке і тверде **г** (g, h) не розрізняєть ся і тільки раз стрічаємо кганки, да й то з заміткою: „тоже, что и ганки“. 8) Два рази є **Дж**: джгутъ, кринджолы, і три рази **Дз**: дзвонъ, дзига, дзигликъ, але разом з ними — звонъ, звоница. 9) **Р** на кінці слова сливе скрізь мнягке. 10) Муж. р. йменників на ч має на кінці **ь**, що в ті часи було загальним правилом: пугачъ, деркачъ; під словником підписано: Войцеховичъ. 11) Про **е** автор каже, що воно вимовляєть ся як **э**. 12) Так як і в словниках Котляревського та Павловського infinitiv кінчаєть ся на -ть,

¹⁾ Зазначаємо тут рукопис, поданий до „Общества Наукъ“ при харківськїм університеті учителя харьк. гімназії Любовського: „О правилахъ правописанія **ы** и **и**, съ присовокупленіємъ таблицы первообразныхъ словъ, въ которыхъ буква **ы** всегда употребляется“ („Труды“ сього Общ. за 1817 р., т. I; Булч, ст. 1019). Але сей твір надрукований не був. Зазначаємо його як характерний факт що до уживання Українцями **ы** і **и**.

а не -ти; єсть і -ѣть; також скрізь форми на -овать, а не -увать. 13) Замість нашого є після подвоєної шелестівки скрізь маємо **є**: клечанье, ключье, смѣтье, як і у Котляревського.

Отсими правилами вичерпуєть ся і вся особливість правопису Войцеховича. Сказати, щоб він був „удобнѣйшій и правильнѣйшій“, як називає його автор, зовсім не можна; навпаки, він далеко поганіший од правопису словника Павловського і не багато чим одрізняєть ся од правопису Котляревського. Сей правопис — головнійша хиба словника Войцеховича, бо він зовсім не показує, як вимовляють ся українські слова. Тут треба ще завважити, що в словнику Войцеховича сила друкарських помилок, як от баштакъ, гаекать (гавкать), рынеа (ринва), ковора (ковдра) і т. д., є помилки і в наголосі, чого в словнику Павловського не помічаєть ся.

Звернемось тепер до самого словникового матеріалу. В передмові до словника автор каже, що він подає слова, „кои или совсѣмъ не сходствуютъ съ словами Великороссійскими, или взятыи изъ славянскаго языка, но не употребляются въ Россійскомъ... и наконецъ слова собственно Малороссійскія коренныя“. Автор здебільшого додержав свого слова, але в його словнику частенько стрічають ся слова, котрі уживають ся і в російській мові, як от переполохъ, сваха, скленъ, ступень, так що сказати, щоб у його було таких слів менше, ніж в попередніх словниках, зовсім не можливо.

Зміст словника ширший і ріжнومانітніший од словника Павловського. Слова улаштовані по алфавиту, але алфавит путаєть ся навіть на других буквах, де завше мішаєть ся **ы з и, е з ѣ**. В словнику Войцеховича єсть дуже багато слів не зовсім повно перекладених: дуля — большая груша, майданъ — дегтарный заводъ, гакъ — шипъ въ подковѣ. Єсть і невдачні переклади, як от: досвіткы — разсвѣтъ, ледащій — негодный, бурлака — грубой, необразованный человекъ. Окрім сього треба зазначити, що в словнику Войцеховича містить ся дуже багато незрозумілих слів і перекладів, напр. пáсока — уха (у Павловського — сукровица), сѣлькисѣ — нужды нѣтъ, пускай его; шарая — уха; вѣрва — шея, выя (?) (у Котляревського теж: въ три вирви — въ три шеи). Єсть і зовсім незрозумілий переклад: скоглитъ — воить (выть?), червецъ — канцелярское сѣмя (?), бубликъ — боровки (баранки?). Є чимало слів, котрі тепер рідко вживають ся.

Якими джерелами користував ся Войцехович для свого слов-

ника? Безумовно словниками Котляревського та Павловського, з яких узяв силу слів, особливо з словника Павловського. Треба зазначити, що частенько він доволі недбало позичав сі слова, що видно ось із сеї таблички слів Павловського та Войцеховича:

У Павл.

Батигъ — кнутъ, плѣтъ.
 Баштанъ — { большой огородъ
 для огурцовъ,
 дынь и арбузовъ.
 Буде — полно, довольно.
 Вареникы — вареные пирожи.
 Люлька — трубка курительная.

У Войцех.

Батогъ — плѣтъ, кнутъ.
 Баштакъ — большой огородъ въ
 полѣ.
 Буде — довольно, полно.
 — вареные пироги с творогомъ.
 — курительная трубка.

і т. д., таких прикладів можна б привести десяткамн.

Підводячи тепер суму всього висше сказаного, мусимо зазначити, що з поверхового погляду словник справді здаєть ся „полнѣйшимъ и исправнѣйшимъ“, але як пильнѣйше до нього придивимось, то сю заяву автора прийдесть ся багато обмежити. Безумовно, що словник деякими своїми сторонами був кроком наперед, але ж його правопис та недбайність у самих перекладах ставлять його низше од словника Павловського¹⁾. Звичайно, од тих часів сподіватись словника зо всіх боків витриманого зовсім неможливо, бо правопис і саме граматичне знання тоді не стояли ще на твердому ґрунті; невеличкому гурткови зацікавлених українською мовою ще приходилось тільки протоптувати шлях, а на сій роботі, звичайно, легко схибнутись і трудно самому завважити свої хиби.

Накінці треба ще завважити про рукописний словник „Малорусскаго съ Русскимъ“ невідомого автора, що подав свій рукопис до Академії Наук (на думку Кеппена автором сього словника був обер-секретар Сената Новацький, † 1813 р.). Сей словник зазнав дуже сумної долі, взагалі характерної для всіх українських творів за часи панування цензорської уздечки. Року 1818 Академія доручила видання словника Н. И. Гнідичу, „и при немъ двумъ любителямъ Словесности, знающимъ Малороссійское нарѣчіе, и согласившимся изъ усердія къ общей пользѣ содѣйствовать въ семъ предпріемлемомъ трудѣ, а именно Господину Калнисту и Князю

¹⁾ Буліч голословно називає словник Войцеховича „самымъ удачнымъ изъ всѣхъ аналогичныхъ опытовъ, ему предшествовавшихъ“ (ст. 988). Взагалі треба сказати, що В. тільки поверхово характеризує українські словники, дає сливе одну тільки бібліографію.

Цертелеву“¹⁾. Але словнику випала не радісна доля: сї „любители словесности“, мабуть з великого „усердія“ його зовсім загубили... Через 15 років (р. 1833) про словник думали, але було вже пізно — він на віки пропав...²⁾

Таким робом із сеї розвідки про український язик ми бачимо, яким часто ненормальним шляхом приходилось йому пробиватись. На дорозі його життя часто ставали великі перешкоди, котрі на довго затримували його розвій.

1) Див. „Извѣстія Россійской Академіи“ р. 1819, кн. 7, ст. 120—122; 1820 р. кн. 8, ст. 21; Сухомлінов, VII, ст. 83; Буліч, ст. 990—991.

2) Визначаємо тут ще джерела нами не переглянуті, але де б можна було дещо знайти про українську мову: 1) „Вѣстникъ Европы“ за 1818 р., ч. 102, ст. 47—53, 53—56, 111—119, де містять ся зразки язика галицьких Українців. 2) „Труды Моск. Общ. Люб. Росс. Слов.“ 1818 р., ч. XI, ст. 3—32, статя К. Ф. Калайдовича: „На какомъ языкѣ писана Пѣснь о полку Игоря“. 3) Словник Россійської Академії, Буліч, ст. 954. Крім сього визначаємо ще тут ось які праці: 1) Бодянский О., О древнемъ языкѣ южныхъ и сѣверныхъ Руссовъ, Учен. Записки Моск. Ун. 1839, N. 3. 2) Красускій М., Древность малороссійскаго язика, Одесса 1880, ст. 1—28; про неї див. „Родимый листокъ“, Чернівці 1880, N. 5, рец. Н. Огоновського; „Кіевлянинъ“ 1880, N. 36, рец. Н. З—цкого під назвою: „Литературный курьезъ“. 3) Лавровскій П., О древности и самобытности ю. русск. язика, 1837. 4) Н. Петровъ, О давности малорусскаго язика и степени его самобытности, Моск. Обзор., 1878, N. 4, ст. 31—42 і N. 5, ст. 32—37. 5) Максимовичъ, Собраніе сочиненій, т. III, Кієвъ, 1880. Тут багато про історію українського язика. 6) П. Житецкій, По поводу вопроса о томъ, какъ говорили въ Кієвѣ въ XIV—XV вѣкахъ, Чтенія въ Истор. Общ. Нестора Л., 1880, 218—221. 7) Мочульскій, Къ ист. малорусскаго нарѣчія: житіє св. Саввы Освященнаго, по пергаментной рукописи XIII в., Одесса, 1894. Про неї Ол. Колесса, Причинок до історії малоруської мови, Записки Наук. Тов. ім. Шевч., т. VII; єсть і відбитка, Львів, 1895, ст. 1—11. 8) Огоновскій Погляд на історію язиків славянських, особливо ж на історію язика руського, „Правда“ за 1872 р., N. 5. 9) И. Ширскій, Очеркъ древнихъ славянорусскихъ словарей, Филологич. Зап. 1869, N. 1—3. 10) Востоковъ, Разсужденіе о славянскомъ языкѣ, Труды Общ. Любителей Россійск. Словесн., ч. 17, 1820 р. Тут знаходимо дещо про граматику М. Смотрицького. 11) Про „Лексиконъ“ П. Беринди крім вище означеного див. ще статю Буслаєва в „Архивѣ историко-юридическихъ свѣдѣній“, Калачова, 1850 р., отд. 5, ст. 28, а також С. Булича „Церковнославянскіе элементы въ современномъ литературномъ и народномъ русскомъ языкѣ“, ч. I, Слб., 1893, ст. 58—59. 12) На працю П. Житецького „Очеркъ лит. ист.“ (див. Бібліографію N. IX), див. рецензії: Oblak, Archiv f. slav. Philologie, XII, ст. 575—580; Пыпинъ, Вѣстникъ Европы, 1889, III, 415—418; Кочубинскій, Журн. Мин. Н. Пр., 1890, XI, ст. 18—22; Русск. Филолог. Вѣстн., XXI, 1889, ст. 135—6.

Першою такою перешкодою було татарське лихоліття, котре на двох розкрало поступ у Київським і иньших південних князівствах часів до і після сього лихоліття, і на довго затримало розвій їх культури. До сього часу було дуже багато спільного між князівствами південними і північними. Після татарщини, від XV в., оборонцям культури прийшло ся знову творити літературу¹⁾. Від тоді Україна особливо одрізняеть ся од Москви; вона еднаеть ся з Польщею та Литвою і се єднання помітно одбиваеть ся і на її мові.

Як ми бачили, фільологічна наука вперше в Росії розвилась і розквітчалась на Україні в кінці XVI і з початку XVII віків. Але ті часи не були особливо щасливими для розвою наук. То була бурхлива доба боротьби, коли навіть самі оборонці культури боялись, щоб не стати їжою дніпровських осетрів. І часто їм приходилось працювати поспішно, поспішно складати підручники і між ними — й граматики.

А з півночи насовувалась чорна хмара, котра скоро вкрила собою всю Україну. І вже з початку XVIII ст. Україна і Москва міняють ся своїми ролями: Українці ходять на північ не навчати, а щоб поширити свою освіту. Зникли і літературні одміни української мови — славяноросійська та книжна, і замість їх появилась офіційальна мова — великоросійська. А українська мова стала тільки „нарѣчіемъ“, навіть „языкомъ иностраннымъ“²⁾, на котрий тепер сливе ніхто не звертав уваги. Але що до фільологічної науки на Москві, то вплив українських граматик помічав ся тут, як ми бачили, навіть з початку XIX ст.

З другої половини XVIII ст., з початком діалектології, починаеть ся і цікавість до української мови. Але в ті часи ще не було справжніх фільологів, учені здебільшого були енциклопедистами і над фільологією працювали і мало і випадково. Через се зрозуміло, що їх фільологічні праці були здебільшого поверхові і погляд на українську мову не будував ся на наукових підвалинах. Знання про українську мову, з легкої руки Ломопосова, не йшло далі звичайного тоді погляду, що се російська мова, тільки покалічена польською. Російська Академія, котра з початку жваво

1) Проф. Перетц, Лекції по іст. укр. літератури XV—XVIII.

2) В перекладі книжки І. Галятовського „Мессія Правдивый“ на руську мову Космодемьянським (1803 р.) написано: „Переводъ съ иностраннаго“.

взялась за розроблювання і вивчення російського язика і його говірок, мало звертала уваги на українську мову. Академіки-Українці, як от митрополит Самуїл Миславський, архієпископи Аполос Байбаков та Романенко-Братановський, протосрей Алексєєв і інші нічого не зробили на користь рідній мові, а Самуїл Миславський, будиши ректором київської академії, навіть завзято нищив українську мову.

Звичайно, ті обставини, що панували при кінці XVIII ст., не могли швидко переінітись і в початку XIX ст. Але тут, як ми бачили, вперше були науково зазначені питання що до українського язика. Сі питання неодмінно мусіли зазначити ся, бо з одного боку й самі вчені частенько наторкувались на їх у своїх працях, а з другого — на українській мові появили ся твори, котрі звернули на себе увагу, бо виходили понад звичайні шаблони. А року 1818 вже появилась і перша граматика української народньої мови.

Звертаючись до праці проф. Буліча мусимо ще раз зазначити, що він уже занадто мало місця одвів українському язикознавству. Більш-меньш повної картини він навіть і не силкуєть ся дати, хоча міг би се легко зробити по тим працям, що були у його під рукою. Будемо сподіватись, що в другому томі своєї праці, котрий мабуть обхопить часи від 1825 року до наших днів, автор уділить більше місця українському язикознавству, бо в ті часи українська література вже зовсім розвинулась і стала на рівні з західніми літературами, що вже само собою змушує більше зупинятись на її мові тих, що пишуть загальну історію язикознавства.

Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—46.

Студія Дра Кирила Студинського.

В січні 1907 р. шукав я в Архіві міністерства внутрішних справ у Відні за матеріалами, що могли би нам кинути хоч дрібку яснійшого світла на часи, серед яких довело ся жити і працювати Маркіянови Шашкевичеві та його товаришам.

Спеціальну увагу звернув я на польський конспіраційний рух, в яким живу участь взяла тоді руська з роду молодіж. Серед дуже значного числа актів, відданих мені до розпорядимости директором архіва, доцентом віденського університета, др. Генрихом Кречмайром, зараз на вступі попали мені під руки акти, що ілюстровали польські конспірації серед Русинів в Галичині в літах 1834 і 1837. Дивним дивом зійшли ся вони з першими літературними пробами Маркіяна Шашкевича та його кружка, з „Зорею“, приладженою до друку Маркіяном в р. 1834, та з „Русалкою Дністровою“, виданою заходом „руської трійці“ в р. 1837. А в слід за сим перестудіював я акти з пізніших років, що рівнож виказували значне число руської, як світської, так і духовної молодіжи, вмішаної в польську конспіраційну пропаганду.

Я зняв ся головно духовною молодіжю, питомцями руських духовних семінарій у Львові, Перемишлі та Відні, ровесниками Маркіяна Шашкевича і його товаришами та найшов в сім напрямі обильний матеріал, який однак не давав ще повного заокругленого образу польських, патріотичних прояв серед

руських духовних кругів. Тому звернув ся я з дальшими моїми пошукованими до Архіву митрополита, ір. Андрія Шептицького, де дістав до рук „Gestions-Protokoll des griech. kath. Metropolitan-Ordinariats“ з літ 1830—1848. Містять ся в нім записки митр. Михайла Левицького, в яких він реєстрував незвичайно совісно всякі дискретні письма, що приходили до нього від епархіального духовенства, з президії губернії та від иньших, як світських, так і духовних властей. Митрополит нотував скрупулятно в латинській, рідко в польській або німецькій, а найрідше в руській мові зміст даних актів, записував їх числа та додавав в примітках, як сю, або иньшу справу поладнано. Для мене був сей „Gestions-Protokoll“ неоціненим жерелом. На основі його вказівок почав я враз з кустосом Архіва дром Ілар. Свенціцьким і о. В. Павляком шукати за самими актами, але тут наша праця не довела до бажаних успіхів, бо сам архів що йно в завязку і треба ще довгих літ, заки будуть акти добуті і відповідно впорядковані.

До історії польських конспірацій серед руських питомців і духовенства подавав „Gestions-Protokoll“ дуже точні вказівки, бо реєстрував кореспонденцію митрополита з президією губернії у Львові, яка доносила митрополитови про конспіраційні прояви, домагалась ревізій в духовних семінаріях і точнішого нагляду над питомцями, піддавала під нагляд підозрілих, жадала ексклюзії для винних та повідомляла про увязнення і судові засуди як питомців, так і священників. З самого „Gestions-Protokoll“-ю повіяло холодним вітром, хоч він подавав лише кістяк оповідання. Ще тяжше ставало на душі, коли мені остаточно повело ся дістати до рук самі акти-бруліони львівської президії губернії, вислані до митрополита, суду, старостів і всяких иньших властей та їх відповіді, переховані в президіяльнім Архіві львівського Намісництва, до якого доступ завдячую намісникови, ексц. ір. Андрієви Потоцькому. Я мав під руками майже всі вичислені в „Gestions-Protokoll“-і тайні акти (значені трема g), а побіч них сотки иньших документів, що з ними вязали ся. Що не віднайшло ся в президіяльнім Архіві Намісництва, се подибав я в Архіві міністерства внутрішних справ, або в свіжо виданій публікації п. Михайла Тершаківця. Лише десь недесь находять ся прогалини, які однак ширшого значіння не мають. І так, завдяки жерелам, добутим в трех згаданих архівах, я в силі подати нині точний образ конспіраційних польських стремлінь серед руських питомців

і духовенства в літах 1831—46, о скільки вони дійшли до відомости властей. Щоби оповіданє не вийшло сухе, я старався тут і там вийти в душевний настрій посуджених о конспірації людей та схарактеризувати відносини, серед яких їм довелось жити. Могою студією виповнюю з давна пожаданий де-зідерат.

I.

Гадка тайного ділання і ширеня політичної пропаганди серед Поляків в Галичині не зродила ся на місци, але наспіла з Заходу. Конспіраційний дух розвинений був в перших десятиках XIX віку незвичайно сильно у Франції, Німеччині, Італії та Англії, почім, спеціяльно, після неудачного повстаня з р. 1831, переніс ся також між Поляків в Галичині, де зразу мав характер революційно-європейський, без виразнійшого, національного пятна, однак небавом знаціоналізовав ся¹⁾.

Гадками, які ширились серед польської суспільности, перенялась також значна частина руської з роду інтелігенції, що вже з титулу свого звання мала служити руському народови, яка однак причисляла себе не до Русинів, але до Поляків, жила тими самими ідеалами, навяна була тим самим духом, що й польська суспільність. Сю руську з роду, а польську з пере-свідчень інтелігенцію стрічаємо зразу між питомцями руської духовної семінарії у Львові, а опісля й посеред священиків. Її огорнув вже дуже рано конспіраційний дух, який, що цілком природне, носив ті самі черти, що характеризували польські конспірації, бо не був се рух відокремлений, лише ідентичний, спільний з польським конспіраційним життям.

Розвивав ся сей рух у львівській духовній семінарії вже в р. 1831. Імовірно, на вість про конспірації серед питомців зарядив митрополит Михайло Левицький ревізію в духовній семінарії, яку перевели в днях 27—30 грудня 1831 р. і дня 1 січня 1832 р. відпоручники митрополита: генеральний вікарій Барвінський, крид. Боженський і Барусевич²⁾). Можна лише жалувати, що реляції сеї ревізійної комісії доси не віднайшли ся,

¹⁾ Józef Krajewski: Tajne związki polityczne w Galicyi od r. 1831 do r. 1841. Lwów, 1903, стр. 100—1.

²⁾ Gestions-Protokoll des griech. kath. Metropolitan-Ordinariats z roku 1832. Nr. 1 i 2.

бо вони могли би кинути нам деяке світло на тодішнє житє і рух серед питомців.

На ширене конспіраційних ідей серед питомців в р. 1831 вказував би донос о. Симеона Підляшецького, пароха в Карлова, висланий ним до цїсаря дня 24 марта 1832 р.

В доносї зазначував о. Підляшецький, що між питомцями духовних семінарий в Галичині курсують шкідні книжки, „wobei die Absicht der Verbreiter solcher Bücher dahin gerichtet sein soll, diesen Zöglingen und durch sie, als einstigen Volkslehrern — dem Volke Grundsätze beizubringen, welche dem Staate und der Religion nachtheilig sind“. З цїсарської канцелярії відослано сей донос дня 21 цвїтня 1832 р. (Nr. 8217/1287) президії львівської губернії для евентуального розслїдження, однак тут йому, як здаєсь, не придавано віри і зложено до актив.

Коли донос о. Підляшецького остав без відповіди, він вислав другий дня 3 вересня 1834 р., а в нїм поновив свої попередні обжалованя питомців, причім додав, що висилає письмо впрост до цїсаря з причини „der Abwesendheit des Durchlauchtigsten Stellvertreters Euerer Majestät in Galizien“¹⁾.

На приказ цїсарської канцелярії поручено президії львівської губернії, щоби справу розслїдила і по конець жовтня 1834 р. здала звіт²⁾. Президія губернії вїзвала сейчас митр. Мих. Левицького, перемиського єпископа, Ів. Снігурського, латинських єпископів Корчинського і Піштека, та адміністратора лат. архієпархії у Львові Захаріясевича, щоби в справі розглянули ся. Рівнож поручила президія губернії старості в Коломні, Мартиновичеві, щоби переслухав о. Симеона Підляшецького.

Староста Мартинович у відповіді з дня 28 жовтня 1834 р. зазначив, що о. Підляшецького переслухав, однак останній не умів подати йому близших даних. Те, що він писав в доносї,

¹⁾ Президіальний архів львівського Намісництва Nr. 1882/g 1834, де перехований оригінал доносу. Губернатором Галичини був архикнязь Фердинанд де Есте, що прибув до Львова дня 11 листопада 1832 р. Дня 19. XI представляла ся йому руська капітула, а дня 1 грудня слухав архикнязь в церкві св. Юра служби Божої, почім оглядав митрополитальну палату та інші сьвятотюрські будинки. (Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordinariats з р. 1832, ч. 96, 97 і 99). На становищі губернатора Галичини перебув архикнязь Фердинанд де Есте по рік 1846.

²⁾ Там же, Nr. 1411/g ex 1834.

мали говорити Підляшецькому питомці львівської духовної семінарії, які його в часі фєрий відвідували. Імен сих питомців Підляшецький подати не умів і нагадав собі лише на одного з них, Острожинського, який скінчив богословські студії і перебував під сю пору у свого вітця, тривіального учителя в Косові. Мартинович візвав до себе Острожинського, а сей визнав, що у львівській духовній семінарії справді читано заборонені книжки, які ширив Іван Сілецький, що був давніше богословом а тепер правником. Сілецький споріднений з перемиським крилошанином Сілецьким. Іван Сілецький приносив книжки з латинської духовної семінарії до руської в четвер, де їх читано тоді, коли одна часть богословів виходила на прохід. Заголовків книжок Острожинський подати не умів, бо їх до рук брати не хотів. Дальшу частину рапорту старости Мартиновича подаємо в німецькїм оригіналі: „Wegen des Lesens dieser Bücher und eigentlich der, darin enthaltenen Sätze über Staat, Religion, Menschenrechte, Vergänglichkeit des menschlichen Lebens und drgl., — welche die Leser gegenüber den übrigen Zöglingen zu erweisen sich bemühten, wären sogar Spaltungen entstanden, und das Disputiren über derley Gegenstände hörte erst dann auf, als der vernünftiger Theil der Zöglinge, den Andern mit der Anzeige an das Consistorium oder die Polizeidirection drohte. Ostrożyński glaubt, dass dieser Zwiespalt auch den Präfecten nicht unbekannt seyn dürfte, und dass bei einer unvermuthet an einem Donnerstag in beiden Seminarien zu Lemberg vorzunehmenden genauen Durchprüfung derlei Bücher sicher würden vorgefunden werden“¹⁾.

В наслідок реляції старости Мартиновича, президія львівської губернії звернула увагу митрополита Левицького і адміністратора львівської латинської єпархії Захарієвича на особу Сілецького та зажадала від них, щоби враз з ректором і префектами семінарий против сего шкідного руху виступали²⁾.

Від митр. Мих. Левицького прийшла відповідь (Nr. 3627), що він велів слідити за пропагандою Сілецького, однак слідство не довело до ніяких результатів; що видав ще дня 12 вересня (Ч. 2850) приказ до ректорату, щоби від часу до часу ревідовано книжки і письма, які приходять до питомців; що

1) Там же Nr. 1521/g ex 1834.

2) Там же Nr. 1521/g ex 1834.

такі ревізії переводжено вже 20 і 29 жовтня, 4 і 13 падолиста не лише по музеях, але й по дормітарах, однак не найдено навіть сліду зборонених книжок і що в наслідок письма львівської президії губернії (№. 1411/g) поручив ректорови і префектам, щоби спільними силами хоронили питомців перед впливом лихих людей, які мають на меті пропаганду революційних ідей¹⁾.

Рішучі заперечення веденя революційної пропаганди серед питомців латинських духовних семінарий прислали також адм. львівської єпархії, Захариясевич²⁾ і лат. єпископ з Перемишля, Корчинський³⁾.

Та всі ті заперечення свідчили радше про обережність питомців, чим про брак агітації серед них. Конспірували тоді на рівні польські і руські богослови.

Правительство, що чуло, як руське духовенство у Львові уживає в щоденнім життю польської мови, а по церквах голосить польські проповіді, побоювало ся, щоби польські конспірації не наїшли серед нього відгомону і тому видало під адресою митр. Левицького дня 16 лютого 1834 р. доволі інтересну грамоту. Привід до неї дала обставина, що ще дня 25 лютого 1833 р. відправили Поляки в костелі Кармелітів у Львові заупокійне богослуження за повстанців, які упали в р. 1831 від російських куль під Іроховом. Се не подобало ся президії львівської губернії, яка дня 9 марта 1833 р. поручила львівському латинському архієпископови Анквічеви, щоби на будуче заборонив відбувати такі богослуження⁴⁾, а з окрема пригадала йому те саме в рік пізнійше, дня 16 лютого 1834 р.⁵⁾ Щоби припадково Поляки не відправили в р. 1834 такого богослуження в котрій небудь з львівських руських церков, президія губернії вислала також заборону до митр. Левицького, в якій, після згадки про богослуження в Кармелітів, читаємо :

„Da sich ähnliche politische Kirchenfeierlichkeiten erneuern könnten, die Abhaltung derselben aber in mehreren Beziehungen nicht zulässig ist, so fordere ich E. E. auf, sämtliche unterstehenden hiesigen Pfarren anweisen zu wollen, damit dieselben in einem jeden Falle, wo die Abhaltung

1) Там же №. 1602/g ex 1834.

2) Там же №. 1547/g ex 1834. Письмо має дату 7 падолиста.

3) Там же №. 1581/g ex 1834. Письмо з датою 18 падолиста.

4) Там же №. 75/g ex 1833.

5) Там же №. 142/g ex 1834.

einer Sterbgedächtnissandacht, die nicht zugleich mit einem Leichenbegängnisse verbunden ist, angesucht würde, hievon unverzüglich Hochdensenben die Anzeige zu erstatten. Sollte eine solche Andacht an dem Jahrestage eines, in dem gedachten Feldzuge vorgefallenen Gefechtes, worüber aus dem mitfolgenden Verzeichnisse¹⁾ eine nähere Andeutung entnehmen werden, bezweckt seyn, und sich die Muthmassung ergeben, dass solche zum Gedächtnisse der darin gefallenen Polen gefeiert werden soll, so wollen E. E. die Abhaltung derselben sistiren lassen und hievon gleichzeitig dem Landespräsidium die Anzeige machen²⁾.

До відомости ряду про настрій серед питомців дійшли в р. 1834 лише поодинокі факти. Дня 11 цвітня 1834 р. донесла президія губернії (Nr. 438/g) митрополитови, що Іван Вендзілович, питомець-екстерніст 4 року віддав до друку минулого року в інституті Оссолінських революційні пісоньки („captilenas revolutionares“) і тому не було би вказаним допустити його до съвячень. З огляду, що Вендзілович належав до перемиської єпархії, митрополит повідомив про письмо президії єп. Снігурьського, який дня 4 мая 1834 р. (Nr. 868) виключив Вендзіловича з духовного стану, про що митрополит звістив губернію³⁾. В чотири місяці пізніше (дня 25 серпня 1834 р.) зажадала від митрополита Левицького президія губернії, щоби Николу Кмицікевича, питомця IV року, що скінчив богословські студії в Перемишли а який належав до тайних товариств і ширив „carmen offensionis contra Serenissimum Archiducem Generalem Galiciae Gubernatorem“ та посьмів виступати против перемиського старости і против цісарського війська, не допущено до съвячень, як чоловіка „C. R. Regimini male addictum“. Митрополит повідомив дня 1 вересня про за-

1) Спис на окремії карточці. В нім читаємо: Wawcz, Mińsk, Dęby wielkie 5 Apr. 831 bei Iganie

19 May 831 bei Rudka

21 „ „ „ Nicz, Tykocin, Cichanowice

26 „ „ „ Ostrołęka

6 und 7 Sept. 831 Wola bei Warschau

8

„ Kapitulation. Під бруліоном акту до митрополита підписані ради. губернії В. Залеський і Фестеябургі.

2) Там же Nr. 142/g ex 1834.

3) Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordinariats в р. 1834, Nr. 22, 27 і 33.

ряджене президії губернії єпископа в Перемишли, Ів. Снігурського і днем раніше доніс про се президії¹⁾.

Щоби подібним подіям зарадити та відвернути питомців львівської семінарії від конспірацій та революційного руху, митрополит видав під днем 12 вересня 1834 р. (Nr. 1324) порученє ректоратови духовної семінарії „ut candidatis status spiritualis initio cujus libet mensis officia erga supremum Imperatorem per sermones ab ipsis Alumnis Seminarii elucubrandis exponantur et inculcentur“²⁾. Спосіб заради, затверджений президією губернії, був доволі сумнівої вартости. Промови про обовязки супротив цісаря, проголошувані питомцями в прияві президіяльних урядників губернії, бажаного успіху не принесли і конспіраційного руху не здержали, а хто знає, чи його не скріпили. Таке можна би підозрівати з факту, що саме в роках 1834.—5 ширила ся тут на значну скалю конспіраційна пропаганда, яка вийшла на яву в р. 1838 на основі доносу о. Дезидерія Гречанського. Та про сю справу, що покінчила ся справжньою трагедією для деяких сьвящеників та їх родин, розкажемо низше.

Коли у львівській духовній семінарії конспіраційна пропаганда тішила ся значними успіхами, у віденському ц. к. конвікті, де побіч польських докторандів і питомців виховували ся руські богослови, потерпіла вона в сїм часі повну неудачу.

¹⁾ Там же в р. 1834 Nr. 150. Про участь Николи Кміцікевича в р. 1832 в студентськїм товаристві в Перемишли, прозванім насємїшком „сенатом“, або „товариством учених“, в яким Кміцікевич був бібліотекарем і носив титул „міністра просьвіти“, гляди рапорт дир. поліції, Сахер Масоха, поміщений в праці М. Тершаковця „Українськоруський Архив“, т. III, вид. Н. Тов. ім. Шевченка, ст. 15—25. Замітними є погляди Кміцікевича в сїм часі на руську справу: „es träumte mir, dass ich die Russinen befreit und ihnen die Unabhängigkeit verschafft habe, — darüber bin ich in eine solche Manie verfallen, dass ich nichts anderes denke; in einem Anfalle von Begeisterung schrieb ich an Lužeci, dieser wies mich aber zurecht, ich solle auf Literatur denken, damit Minerva nicht die Gestalt des Kriegsgottes annehme. Nach meiner Meinung wäre das Beste, wenn Polen sich erhöbe, ich habe grosse Pläne... Am meisten sind mir die Russinen in Gedanken — die Polen mögen an sich denken, ich aber denke an die Meinigen, dies kann mir Niemand übel nehmen“ (Там же, т. III, ст. 22—3). Хто знає отже, чи Кміцікевич брав участь в конспіраційній польській пропаганді, скоро з його слів пробиває ся сьвідомість приналежности до руського народа. Кміцікевич названий (Там же, т. III, ст. 18) „Nicolaus von Wetlin“.

²⁾ Gestions-Protokoll в р. 1834, Nr. 154.

Знаємо се з листу одного з тамошних питомців, Мих. Геровського, писаного дня 3 падолиста 1834 р. до брата Якова, професора львівського університета.

„U nas w konwikcie, читаємо в листі, co się teraz dzieje, nie działo się jeszcze nigdy i dziać się może nie będzie; co u iak się tylko do Rządu doniesie, iesteśmy wszyscy niezszczęśliwemi. Jest to rzecz taka: Lachi (Galiciansi — konwiktyści — łac. obr.) utrzymują tutaj propagandę paryską — rewolucyni zasady — schodzą się do konwiktu Cewiliści różnego kalibru, Medycyniesi i wszyscy draby lachowskie, debatuia, radzą w politycznych rzeczach (wciąż im Rewolucya w głowie) różne zakazane książki przynoszą, bruszurki, co się tyczą tych rewolucyjnych zasad, a konwiktyckie Lachy i czytają, wciąż krzyk, hałas na Cesarza. Zamiast Theologicznych ksiązek są: La Mainais, Dzieje narodu polskiego etc. różne inne książeczki podobney treści — Das höchste ihr Prinzip ist Volkssouverenität, a Cesarz i Religia w nich nic nie znaczą i to mają bydz takowi księżdami. O biada kiedyś naszemu kraju! Przepadliśmy osobliwie my Russini, ale Богъ бат'ко, не даймо ся! Chcieli oni i nas do siebie przyciągnąć, ale nie udało im się, gdyśmy się domyślili, którądy rzeczy idą i żaden z naszych Russinow nie da się przyciągnąć, my iako Pastoralisci nad tym czuwamy i spodziewamy się, że za naszego bytu żadnego z nas nie uwiedą... Teraz największą na nas nienawiść mają, przed superiorami nas czernią, którzy, gdyby mogli, to by nas wszystkich Rusinów zizarli... Piszemy to także dzisiaj JW. X. Pasterzu, bo iesteśmy przymuszeni, gdyż nas tutaj mocno szarpia, Spirytualny (czyli Duch) i Direktor chcą nas pożyć...“¹⁾.

Хоч Михайло Геровський просив брата Якова, щоби не показував сього листу нікому, останній не видержав і щоби заманіфестовати свою лояльність²⁾, передав лист своєму шкільному

¹⁾ М. Тершаковець: „Українсько-руський Архив“, т. III, ст. 40—41.

²⁾ Місяцем раніше заденунціовав проф. унів. Яков Геровський Сахер Масохови тайну наукову організацію студентів домініканської гімназії „Towarzystwo starożytności halicyjskich“, на якого чолі стояв пізнійший історик, Карло Шайноха, а якого членами було багато Русинів. (Порівнай М. Тершаковець, „Українсько-руський Архив“, т. III, ст. 37—9). До заміток д. Тершаковця подаємо деякі подробиці. Товариство ділило ся на дійсних членів і почесних, а 11 точка статута зву-

товаришови дир. поліції, Сахер Масохови, який переслав оригінал листу враз з німецьким перекладом дня 18 падолиста до Polizeil-Hofstelle у Відни. Віденська поліція переслухала довірочно Мих. Геровського, який мусів подати ближші вказівки, а крім нього питомця Спірідіона Литвиновича, що вже в р. 1831 виявив свою ненависть до Поляків нікчемним віршом в польській мові п. з. „Argya“¹⁾, почім зарядила в конвікті ревізію. Найдено тоді папери недавно помершого питомця лат. обряду, Людвіка Чижевського, а при ревізії у латинського священника, Петра Колянка забрано його кореспонденцію з лат. кооператором в Ридзові, Віктором Губіцьким, свящ. Адамом Белецьким і священником Кочачинським (?) а крім сього „höchst bedenkliche polnische Werke, als Mochnacki's „powstanie narodu polskiego“, die Gedichte des Mickiewicz, dessen „Pan Tadeusz“ und die Bücher der polnischen Pilgerschaft“.

Дізнаємо ся про се з урядової реляції, пис. дня 24 лютого 1837 р.²⁾, яка вказує нам, як довго справа волікла ся. Остаточно скінчила ся вона на тім, що кількох питомців прогнано з конвікту. При ревізії не найдено сліду тайного товариства, хоч серед польської молодіжи у Відни розвивались тоді конспіраційні кружки під назвами: „Nowa Polska“, „Stowarzy-

чала: „Ein Mitglied, welches durch längere Zeit der Gesellschaft keine wichtige Nachricht mittheilt, wird vom wirkenden zum Ehrenmitglied herabgesetzt“. Товариство відбуло всього одно засіданє, дня 4 жовтня після служби божої з нагоди іменин цїсаря Франца. Після екзорти лишили ся члени товариства в шкільній салі, де Шайноха прочитав статут, який всі члени підписали, почім поділено членів на дійсних і почетних, вибрано виділових, приписаних статутом, а в кінци вийняв Шайноха вошит, в яким списав всі місцевости, де були старинні замки, окопи, або будівлі, почім запитав членів, чи вони про сі місцевости не мають ближших вісток. Деякі члени подавали Шайносі свої інформації і на тім скінчило ся засіданє. На найблизшу неділю назначене засіданє не відбуло ся, а коли дня 17-го жовтня, один з членів, Антін Шашкевич написав картку з повідомленєм членів про засіданє, що мало відбутися дня 19-го і карта курсовала по салі, забрав її домів ученик Йос. Колачковський, що перемешкував в Якова Геровського. Сей доніс про товариство префектови гімназії Веберови і Сахер Масохови. Архів мініст. справ внутрішних у Відни, fasc. 1301. Nr. 11.147/50.

1) Др. Іван Франко, „Жите і Слово“, т. III, 1905 р., ст. 113.

2) Архів міні. спр. внутр. у Відни, Nr. 8985/1154, „Demagogische Umtriebe in der höheren Bildungsanstalt für Weltpriester, wahrscheinlich aber in der theologischen Abtheilung des k. k. Stadt-konvikts“.

szenie ludu polskiego“ і „Wolni Haliczanie“¹⁾. Додамо, що тодішній директор конвікту називав ся Вальх, а згаданим в письмі Мих. Геровського префектом (спіритуальним) конвікту був Франц.

Про конспіраційний рух серед питомців духовних семинарій взагалі повідомила президія губернії цісаря Франца І, який дня 6 січня 1835 р. видав „supremam resolutionem“, закомуніковану всім єпископам в Галичині, а між ними митрополитови Львівському письмом президії губернії з дня 11 лютого 1835 (Nr. 70), в якій взивав „ut ex parte Ordinariatuum singularis cura habeatur, ut Candidati status spiritualis a seditiosis Principiis revolutionalis Propagandae alieni maneant“. Це віване заінтімовав митрополит ректоратови духовної семинарії у Львові дня 25 лютого 1835 р.²⁾

З окрема вислала від себе президія губернії до митр. Левицького дня 21 лютого 1835 (Nr. 76) невідомо чий концепт (conceptum exhortationis), в якій заохочувала „ut alumni de officiis erga Supremum Imperatorem excitari valeant“³⁾.

Загально протягом 1835 р. аж по кінець майже 1836 р. мала президія губернії мало клопоту з конспіраціями серед руських богословів. Двічі лише давала вона знати митрополитови, раз дня 10 цвітня 1835 р. „de excessibus alumnorum Seminarum et externistarum, qui domus propinatorias frequentare consueverunt et de sortimentis seditiosorum notati sunt“⁴⁾, а в друге дня 7 жовтня 1835 р. (Nr. 807). „quod Propaganda revolutionaria eo moliatur, ut principia seditiosa mediante Clero populo rurali et nominatim nobiles pauperibus (Kleinadel) instillentur“, причім домагала ся від ординаріату, щоби вважав на сей рух і доносив президії губернії про свої евентуальні помічання⁵⁾.

Спеціально радість зготовили питомці президії губернії тим, що устроїли в церкві духовної семинарії дня 26 марта 1835 р. богослужєне за душу цісаря Франца І, серед якого питомець Воевідка виголосив проповідь. Опис богослужєня, присланий ре-

¹⁾ J. Krajewski, Tajne związki polityczne w Galicyi... ст. 60—1.

²⁾ Gestions-Protokoll des griech. kath. Metropolitan-Ordinariats z p. 1835. Nr. 3.

³⁾ Там же з р. 1835. Nr. 6.

⁴⁾ Там же з р. 1835. Nr. 14.

⁵⁾ Там же з р. 1835. Nr. 56.

кторатом митрополитови, рішив ся останній вилітографувати, на що президент губернії барон Крії дня 14 мая 1835 р. (Nr. 3780) „cum complacentia“ дав дозвіл¹⁾. Вилітографовано його враз з проповіддю Воевідки в державній друкарні²⁾, почім митрополит вислав 2 етз. брошури губернаторови, архикнязеви Фердинандови, а 6 примірників президії губернії³⁾.

Могло здавати ся, що конспіраційний рух між питомцями в духовній семінарії раз на все устав, так тихо було тоді про нього. Тимчасом була се тишина перед бурею. Кінець 1836 р. і дальші роки були найтяжшими літами, які коли небудь переживала духовна семінарія у Львові та часть руського духовенства. Почались ревізії і карні судові процеси, а наслідок їх був такий, що часть питомців, замішаних в конспіраційну пропаганду усунено з духовної семінарії і вилучено з духовного стану, деяких увязнено і віддано примусово до військової служби, а кількох сьвящеників, батьків родин, покарано тяжкою карою вьзницї на Шпільберзі. Та про всі ті події розкажемо в дальших главах.

II.

Дня 22 надоліста 1836 р. повідомила президія губернії митрополита (Nr. 1265 і 1266), що питомці духовної семінарії у Львові держать в себе „libros Civitati et Religioni nocivos“ та візвала, щоби митрополит зарядив ревізію, а колиб що небудь підозрілого найдено, щоби звістив про се президію⁴⁾.

Жадану ревізію переведено в днях 12 і 15 грудня 1836 р. а спис найдених книжок і рукописий віддано, на порученє президії⁵⁾, львівському ревізійному урядови (Bücherrevisions-Amt). Бажаних успіхів ся ревізія не принесла. Книжки були в значній части цензуровані. З німецьких творів найдено там: письма Кароліни Піхлер, драми Коцебуе, комедії ріжних авторів (Verschiedene Lustspiele (1796), „Die Morlaken — eine grosse Oper“, поезії Біртера, побіч роману „Prinz Friedrich von

1) Там же з р. 1835. Nr. 19 і 24.

2) Там же з р. 1835. Nr. 27.

3) Gestions-Protokoll des griech. kath. Metropolitan-Ordinariats з р. 1835. Nr. 31. Порівнай „Бібліографію“ Ів. Ем. Левицького, т. I. Nr. 142 п. з. „Trauer-Andacht“ і т. д.

4) Там же з р. 1837. Nr. 64.

5) Там же з р. 1837. Nr. 2.

Velde“ (1825), „Die Todtenfackel“, Віттенбаха: „Tod und Zukunft“ (1806), Тудтера: „Echo oder Alexis und Ida“, Stoffe von Gustav Schilling...; з польських будьто оригіналів, будьто перекладів деякі календарі, вірші Бовнанського і Маревича, поему L. Z. Gonzalw z Kordowu“, переклади Вальтера Скота, а з французських „Histoire de Clarisse Hartowe“ Рішардсона. Всі ті книжки перепустила цензура нотками: admittitur, transeat, або toleratur. З осуджених (ноткою: damnatur) книжок найдено: „Roman Passman Aglu“ Berlin 1801, „Fragmentum libri Ovidii Nasonis de amore idiomate polonico“ (обсценні пародії),—Trauerspiel „Das gerettete Venedig“ і 29 том переписки Вольтера з державними мужами, ученими і т. п. Спеціально, по гадці цензури, не повинно знаходити ся в руках питомців, „Das gerettete Venedig“, „wegen mehrerer in politischer Beziehung anstössigen Stellen“. Кондемовані книжки веліла собі президія губернії відослати, де їх задержано, прочі поручила позвертати питомцям.

З рукописий найдено: в питомця 2 року Стефана Торби два зошити різних ексцерптів з друкованих книжок „нешкідного для держави і віри змісту“, в питомця 3 року Теодора Фолюсевича зошит любовних пісень, що не обиджували моральности, в питомця 3 року Теодора Чагаринського два зошити невинних загадок, промов, елегій і т. п., виписаних з різних друкованих книжок, а в пит. 4 року Алекс. Мальчевського три зошити, з яких один був нешкідного змісту, в других двох найшов Венедикт Левицький, від січня 1836 р. вівататор¹⁾, а опісля й проректор семинарії обсценні пісні: „Już ia schodzę z mego pola“, „Kiedym miała lat piętnaście“, „Daj mi całusek“ і польські пісні патріотичного змісту: „Znacie pewnie tę krainę“, „in dem das alte Königreich Pohlen im Schatten-umrisse dargestellt wird“, „Hey ia Mazur“ і „Dajcie przykład zacne Matki“, „in dem Ausdrücke mit Sentenzen, die gegen den gegenwärtigen hiehländischen politischen Zustand anstossen“.

З огляду, що поведене питомця Мальчевського було бездоганне, оставлено його в семинарії і розведено над ним догляд, а інкріміновані зошити задержала у себе президія губернії²⁾.

¹⁾ Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordin. з р. 1836. Nr. 4.

²⁾ Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 68—97/ggg 1834

Ледви покінчено сю одну справу, а вже донесла президія губернії дня 17 лютого (Nr. 186/ggg) і дня 17 марта (Nr. 295/ggg) 1837 р., що питомці: Дмитро Мохнацький, Яков Шведзіцький, Теодор Стрільбицький, Лев Мацілінський, Йосиф Балько, Василь Граб, Василь Сьокало і екстерністи: Венедикт Кущикевич, Петро Кулічковський та Антін Зіневич „bedenkliche Gesinnungen hegen“.

Митрополит поручив сейчас—генеральному вікарієви, Барвінському і крилошанинови-схолястикови, Яхимовичєви, щоби перевели у згаданих питомців ревізію. Оба крилошани зайшли ненадійно для ректорату і питомців дня 2 марта після богослуженя за цїсаря Франца I до духовної семинарії і перевели строгу ревізію по спальнях згаданих питомців і по музеях та забрали їх книжки і письма. Весїд за тим запросив митрополит єпископа з Перемишля, Сяїгурського до Львова, щоби врав з ним нарадити ся над справою і над способами заради на будуче. Мимо лихої дороги і непогоди перемиський єпископ прибув до Львова. Наряди обох єпископів відбували ся в днях 21 і 22 марта. В часї нарад переглянено сконфісковані рукописи, головно сї, що показались підозрілими під оглядом релігійним, моральним і політичним. А що з рукописий виявило ся, що питомець Дмитро Мохнацький „politisch bedenkliche Gesinnungen wirklich hege“, а Йос. Балько чоловік крайно зіпсований, тому прогнали владики сих двох питомців дня 22 марта в семинарії і зборонили їм продовжати богословські студії.

Против прочих питомців не найдено достаточних доказів вини, однак лишилось підозрінє. І хоч президія губернії в письмі в дня 17 лютого радила віддати їх під надзїр ректорату, то однак оба владики були за тим, щоби всіх згаданих питомців виключити з семинарії, бо при великім числі питомців не можна над ними завести докладної контролі. Колиб навіть, розумовали владики, нагляд над ними в семинарії був можливим, то в часї викладів на університеті, поза мурами семинарії, мали би сї питомці й так нагоду вступати в члени небезпечних, тайних товариств. В семинарії годї було би їх точно обсервувати ще й тому, бо питомці, знаючи, що за ними слїдять, були би

ad 34, II. Порівнай „Материяли“ Nr. 1, 2, 3 п. в. „Ревізія в духовній семинарії у Львові 3 грудня 1836 р.“ і Gestions-Protokoll v. p. 1837, Nr. 9, 19, 20.

обережнішими в словах і ділах, а заховати сю обережність протягом кількох місяців богословам IV року було би дуже легко. Колиб згадані богослови покінчили свої студії, то для ординаріятів повстало би нове, клопотливе питанє, чи належало би їх припустити до сьвячень. В виду сього треба би їх прогнати з семинарії, а се зробило би вражине на иньших питомців і здержало би їх від подібних провин. Коли до того сконфісковані письма сьвідчать, що згадані питомці ще в гімназії і за часів філософічних студій (нинішня 7 і 8 кл. гімн.) набрали ся сих шкідних, політичних поглядів, тому пожаданою була бп як найбільша строгість, яка могла би вплинути корисно на учеників гімназії, що мають намір посвятити ся богословським студіям і здержати їх від політично підозрілих напрямів та товариств. Владики сьвідомі вправді сього, що доля питомців, які протягом кількох літ готовили ся до духовного стану, буде незавидна, однак мимо сього ставлять під адресою президії губернії внесок, щоби питомців Шведзїцького, Стрїльбицького, Мацілинського, Граба і Сьокала прогнати з семинарії і враз з екстерністами, Кущикевичем, Кулічковським і Зіневичем здержати від богословських студій, однак з тим, щоби їм зробити надію, що будуть прийняті до духовного стану, коли викажуть свою невинність¹⁾.

Згаданий внесок митрополита Мих. Левицького, на який, певно, не без напору останнього, згодив ся також еп. Снігурський, був крайно нелюдяний, а з сею нелюдяністю митрополита ми ще не раз стрїнемо ся. А відбиває вона тим більше, що латинські єпископи, в численних актах, перехованих в президіяльнім архіві львівського намісництва, коли розходило ся о латинських питомців, чи сьвящеників, майже всі уміли стати в їх обороні, навіть там, де вина була доказаною. Строгостію маніфестовав митрополит Левицький свою лболяльність в виду Австрії, терором хотів він убити хочби проблеск якоїсь свобіднійшої думки.

Нелюдяним і несправедливим видав ся сей внесок митрополита навіть президії губернії, яка поверх сього виказала більше педагогічного таланту, чим митрополит. Президент гу-

¹⁾ Реляція митрополита з дня 25 марта 1837, видрукована в Тершаківця: „Українсько-руський Архив“, т. III, ст. 52—4. Порівнай: Gestions-Protokoll des griech. k. Metr. Ord. з р. 1837. Nr. 40—1.

бернії, барон Кріі признав вправді, що кроки, підняті митрополитом, „bilden ein rühmliches Zeugniß für den Eifer, mit welchem Hochdieselben sich die Aufrechthaltung eines den Absichten der Regierung entsprechenden Zustandes angelegen sein lassen“ і апробував ексклюзиву в семінарії і духовного стану ппт. Мохнацького і Балька, яких папери виказали в них будьто підозрілі пересьвідчення, будьто моральне віпсуте, однак з другої сторони зазначив, що не яло ся веїх прочих питомців проганяти з семінарії. Їм прийшло би ся не легко дати бажані митрополитом докази невинности, бо против них не було ніякого доходження. Усунені від студій могли би вони попасти в лїнивство і через те упадати чим раз ниже, та псувати своїх товаришів. За ними промовляла би ся обставина, що в часі ревізії не найдено між їх паперами нічого підозрілого і тому пожаданим було би лишити їх в семінарії, а що веї вони є питомцями 2 або 3 року, тому ректорат буде мати доволі часу, щоби пересьвідчити ся, чи вони гідні стати сьвящениками. Екстерністів Кулічковського і Зїневича, змішаних в конспірації в латинській духовній семінарії треба би мати на оці і, по зжові, здержати їх від відвідин семінарії. Президент губернії лишає впрочім у веїх тих справах митрополитови вільну руку, а від себе радить, удержувати сильну карність в семінарії, велить ректоратови впливати на розбуджене льяольних пересьвідчень серед питомців та поручає митрополитови контролювати ректорат. Се одинокі способи заради против ширеня конспірацій в духовній семінарії. З поглядами бар. Крііа зсолідаризував ся губернатор Галичини, архикнязь Фердинанд¹⁾.

Спис книжок, найдених в часі ревізії у згаданих питомців, не доховав ся до наших часів. Що й там найдено багато нешкідної літератури, видно з сього, що президія губернії в письмі з дня 25 цвітня 1837 р. (Nr. 561/ggg) подала до відомости митрополита, що веї книжки дозволені, з виїмкою „Buntу ukraińskie“, яку велїла собі сейчас відослати²⁾.

Митрополит дав, очивидно, пересьвідчити себе президентови губернії бар. Крііови, бо лишив веїх згаданих питомців в семінарії. Всеж таки тяжїло на них підозріне і одним з них

¹⁾ Письмо през. губернії з дня 13 цвітня 1837 р. Nr. 416/ggg, видрук. в Тершаківця, op. cit. ст. 60—3. Порівнай: Gestions-Protokoll з р. 1837. Nr. 52.

²⁾ Gestions-Protokoll des gr. k. Metrop. Ordin. з р. 1837. Nr. 54.

лекше, другим тяжше приходилось добувати потрібний до сьвяченя титул стола (*titulum mensae*), а екстерністам таки не довелось стати сьвященниками.

Коли в році 1838 митрополит просив, щоби президія губернії признала 41 питомця *titulum mensae*, а між ними Чагаринському Теодорови, Стефанови Торбі, Йос. Шухевичеви, Стрільбицькому Теодорови і Василю Сьокалови, референт президії про кожного з них поробив на акті замітки. В Чагаринського, писав він, найдено в семинарії дві рукописи нешкідного змісту. Також найдено в Стефана Торби ексерпти з різних творів „*jedoch unbedenklichen Inhalts*“. Про Йос. Шухевича находимо замітку, що дирекція поліції представила його „*als ein Individuum von verkehrten politischen Ansichten*“, а про Стрільбицького Теодора і Василя Сьокала читаємо, що дирекція поліції характеризувала їх в р. 1837 як політично підозрілих, задля чого відбуто в них ревізію, однак безуспішну. Про Василя Сьокала доносила ще й пізніша поліція, що в політичнім згляді має він „*verkehrte Ansichten*“, до чого референт губернії додав, що сей мусить бути дуже талановитим чоловіком, бо філософічні кляси і богословські студії покінчив з відзначенем. В виду некорисних реляцій поліції президія губернії звернула ся до митр. М. Левицького з письмом дня 10 падолиста 1838, в яким просила, щоби митрополит доніс ще раз, чи поведене Стрільбицького, Сьокала і Шухевича дає поруку, що вони заслугоють на сьвячене¹⁾.

Митрополит відповів дня 2 грудня 1838 р. (Nr. 98), що всіх трех питомців, посуджених о революційні погляди, о читаннє заборонених книжок в письмах президії з р. 1837 (Nr. 416/ggg з 15. IV і 545/ggg з 4. V) піддано під строгий надзир ректорату, який доніс під днем 26 падолиста (Nr. 529)²⁾ і 30 падолиста 1838 (Nr. 534)³⁾, що Сьокало і Шухевич допустили ся невеликих, дісциплінарних провин, однак в політичнім напрямі поводили ся без заміту. Оба проголосили в день цісарських уродин гарні промови про обовязки горожан в виду цісаря в прияві губерніяльних радників, Кроненфельса і Емін-

¹⁾ Презид. Архів львівського Намісництва Nr. 2546/ggg ad 1698. II. Порівн. Gestions-Protokoll з р. 1838 Nr. 83.

²⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838 Nr. 94.

³⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838 Nr. 98.

тера, які віднесли ся до сих промов з великим признанем. Тому годі їм відмовити съвячень. Про Стрільбицького доніс ректорат семинарії, що він в часі спільних проходів відділював ся від своїх товаришів, а докори приймав нерадо і з огірченням, тому дістав в табелі в обичаїв ноту: „vix prima“ а побіч неї замітку: „fervide indolis et ad vagabundum proclivis“. Однак се такі дрібні провини, задля яких годі йому відмовити съвячень. Стрільбицький не читав підозрлих писъм ані книжок, а в політичнім згляді не можна робити йому ніяких замітів¹⁾.

Так писав митрополит про питомців, яких роком раньше, саме задля їх політичних поглядів хотів прогнати з семинарії. Остаточно признала президія губернії питомцям: Сьокалови, Шухевичеви і Стрільбицькому *titulum mensae*²⁾.

Ще легше поведло ся добути титул стола Яковови Шве дзіцькому, що в р. 1839 покінчив богословські студії з відзначенем. Про нього писав ректор семинарії Яхимович дня 1 серпня 1839 р., що його поведене було звірцеве та що він виголосив в день цісарських уродин промову про обовязки горожан в прияві президента губернії³⁾, тому звернув ся митр. Мих. Левицький дня 21 серпня 1839 р. (Nr. 33) з просьбою до президії губернії, о признане для нього титулу стола⁴⁾, на що президія згодила ся. Однак доперва в падолисті 1842 р. дозволила президія губернії Як. Шведзіцькому компетовати о самостійну парохію⁵⁾.

Незвичайно тяжко прийшло ся добути титул стола Васи леву Грабову, що в липні 1838 р. покінчив богословські студії. Дня 30 вересня 1838 р. запитала президія губернії (Nr. 2246/ggg) митрополита, чи укінчений питомець перемиської, епархії, Василь Граб заслугує на титул стола⁶⁾.

¹⁾ Презид. Архив львів. Намісництва Nr. 2662/ggg 1838. Порівнай Gestions Protokoll з р. 1838. Nr. 98.

²⁾ Презид. Арх. льв. Намісництва ad Nr. 2662/ggg 1838 ad 1698. II. i Gest. Protokoll з р. 1838. Nr. 101.

³⁾ Презид. Арх. льв. Наміс. Nr. 1209/ggg 1839, де переходує ся реляція ректорату Nr. 241.

⁴⁾ Там же Nr. 1209/ggg ad 148. II. i Gestions-Protokoll з р. 1839. Nr. 33.

⁵⁾ Gestions-Protokoll des gr. kath. Metrop. Ordinar. з р. 1842. Nr. 74. Презид. Архив львів. Нам. Nr. 1658/ggg. Шведзіцький умер в 80-тих роках XIX віку на становиску пароха церкви св. Пятниці у Львові.

⁶⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 26.

Митрополит відповів дня 5 жовтня 1838 р., що Граб був підданий надзору на основі бажань президії (Nr. 295, 416, 545/ggg з р. 1837 і Nr. 2246/ggg з р. 1838). Заки митрополит відповість остаточно на питанє президії, просить о зворот давнійших актів, висланих в його справі.

Президія звернула дня 16 жовтня 1838 р. митрополитови бажані акта, причім донесла рівночасно, на основі рапорту директора поліції, Сахер Масоха, що „derselbe (Граб) soll nämlich, seitdem er die Studien verlassen und sich in seine Heimath nach Jaworów Przemysler Kreises begeben, keineswegs Besserung zeigen, vielmehr bei allen Gelegenheiten seinen Hass gegen die Regierung und die bestehende Ordnung der Dinge aussprechen und seinen Pflichten als künftiger Priester so wenig nachleben, dass er während seines Aufenthalts in Jaworow nur einmal die Kirche besucht habe, wo er nicht ausweichen konnte. Auch sein sittlicher Lebenswandel soll nicht ohne Mackel sein und Hr. Jaworower Dechant von seinem Betragen eine ungünstige Meinung hegen“. Вкінці письма просила президія губернії митрополита, щоби дальше звертав на Граба бачне око¹⁾.

Митрополит відповів дня 29 жовтня 1838 р., на основі реляції ректорату духовної семинарії (Nr. 480), що Граб побирав в роках 1834 і 1835 стипендію (Handstipendium) і поводив ся добре. В р. 1836 прийнято його до семинарії, де він кілька разів провинив ся против домових приписів, опустив кілька разів молитви, раз службу Божу, раз виклади, жалив ся тричи безосновно на лихий харч, через що записано йому в табелях за р. 1836 ноту „aufbrausend, roh und stutzig“, а в р. 1837 „aufbrausend“. На бажанє президії губернії піддано його під строгий надвір ректорату. В р. 1838 помітив вправді ректорат „Spuren des Jähzornes an dem Basil Grab“ та дослідив, що він опустив раз службу Божу а раз виклади, а крім сього жалив ся ще безосновно двічи на лихий харч, однак слухав упімнень, старав ся виповняти свої обовязки, а хоч переглядано його річи, не найдено між ними нічого підозрілого. Колиж його дальше поведенє, як се видно в рапорту поліції має бути невідповідне, належало би йому здержати ті-

¹⁾ Прев. Архів льв. Намісництва Nr. 2275, 2297/ggg 1838. Порівнай: Gestions-Protokoll des gr. kath. Metrop. Ordin. з р. 1838. Nr. 36.

tulum mensae¹⁾.

До ради митрополита примінила ся президія губернії і віднесла ся до перемиського владики дня 25 грудня 1838 р. з порученем, щоби на разі не допустити Граба до св'ячень²⁾. Перемиський ординаріят послухав приказу губернії і письмом з дня 9 січня 1839 (№г. 9) звістив митрополита, що рішив ся вислати Граба на один рік до василіянського монастиря в Лаврові, щоби там сповняв обовязки учителя нормальної школи під надзором директора-Василіянина. Митрополит доніс про се дня 25 січня 1839 р. президії губернії³⁾. Раньше ще, бо 5 і 7 грудня 1838 р. повідомив комісар староства Арбтер президію губернії, що против Граба не дізнав ся нічого обтяжуючого, з виїмкою того, що говорив против нього лаврівський декан Несторовський, що він не ходить до церкви і забавляє ся по товариствах, „was ebenfalls keine beruhigende Bürgerschaft für die Zukunft leistet“. Арбтер слідив, чи Граб не висказував ся ворожо про ряд, однак не дізнав ся в сїм напрямі нічого некорисного⁴⁾.

Остаточо дозволила президія губернії дня 19 серпня 1839 р. св'ятити Граба на основі письма еп. Снігурького з дня 14 серпня 1839 і свідоцтв Василіян в Лаврові, в яких донесено, що поведене Граба на становиску учителя в лаврівській школі було добре, що учив знаменито, відбував вірцево релігійні обовязки і гарно проповідав⁵⁾. З прізвищем Граба стрінемо ся ще в дальших главах нашої студії.

Чи допущено до св'ячень пит. Льва Мацілінського, про се ми нічого певного сказати не можемо. В записках митр. Мхх. Левицького читаємє під днем 15 грудня 1838 р. таку замітку: „Rectoratus Seminarii dto 15 Xbris a. c. N. 552 refert de comportatione in seminario absoluti theologi Leonis Macieliński...“, а побіч: „Vid. Comm. ad protocollos Consist die 17 Xbris 838 datam“. Очевидно, ся компортація укінченого питомця до семинарії мусіла бути карою, що мала Маці-

¹⁾ През. Архів льв. Намісництва №г. 2453, 2454/ggg 1838. і Gestions-Protokoll з р. 1838. №г. 48.

²⁾ През. Архів льв. Намісництва №г. 2727/ggg 1838.

³⁾ През. Архів льв. Намісництва №г. 148/ggg 1839. Порівнай: Gestions-Protokoll з р. 1839. №г. 7.

⁴⁾ Презид. Архів льв. Намісництва №г. 148/ggg 1838.

⁵⁾ Тамже №г. 1193/ggg ex 1839, де переховані письма Снігурького і свідоцтва Василіян.

линському улекшити дорогу до св'ячення¹⁾.

Як ми вже висше замітили, не допущено до св'ячень екстерністів: Петра Кулічковського, Антона Зіневича і Венедикта Кущикевича.

Про перших двох зложив в суді некорисні зізнання питомець лат. духовної семинарії, Арбашевський. Він доніс, що Кулічковський приносив на виклади „ein höchstbedenkliches Werk „Die Ruinen von Volney“. Книжка ся перейшла в часом від Кулічковського на власність Зіневича, який остаточно продав її Арбашевському. З зізнання Арбашевського та інших реляцій викомбіновала президія губернії, що Кулічковський займав ся кольпортажію революційних книжок серед питомців. Підозрівано також Кулічковського і Зіневича, але в суді їм не доказано, щоби вони стояли в зносинах з латинськими питомцями-конспіраторами Доміном і Юзефчиком²⁾, які вибрали собі духовний стан на те, „um seiner Zeit das Volk zu revolutioniren“. В наслідок сих доносів і підозрівань виключив митрополит Кулічковського ще дня 10 серпня 1837 р. з духовного стану і з богословських студій, а те саме вчинив еп. Снігурський дня 21 серпня 1837 р. з Антоном Зіневичем³⁾.

Президія губернії запитала ще 2 вересня 1837 р. (Nr. 1162/ggg) митрополита, звідки Кулічковський та Зіневич родом і де їх родичі пробувають⁴⁾, на що в кілька днів пізнійше (дня 9 вересня) одержала відповідь⁵⁾. Потрібними, очевидно, були сі дати президії губернії на те, щоби над обома розвести поліційний нагляд.

Третій екстерніст, Венедикт Кущикевич покінчив вправді богословські студії, але не міг діждати ся признання титулу стола і тому вступив на службу до староства в Перемишли, де був незаприсяженим, канцелярйним практикантом.

1) Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 104.

2) Домін і Юзефчик були членами „Stowarzyszenia ludu polskiego“. Першого з них засудив суд на 5 літ, другого на 4 роки в'язниці на Шпільберей. Józef Krajewski: „Tajne związki polityczne w Galicyi“, ст. 57—8.

3) Гляди: Тершаковець, „Укр.-руськ. Архив“, т. III, ст. 80—81, 82 і 89 та порівнай: Gestions-Protokoll des gr. kath. Metrop. Ordinariats з р. 1837. Nr. 93, 94 і 100.

4) Gestions-Protokoll з р. 1837. Nr. 102.

5) Gestions-Protokoll з р. 1837. Nr. 104.

Звідси старався він о титул стола, але надармо¹⁾. Колиж о. Девидерій Гречанський заденунціовав перед властями своїх товаришів, а між ними Кущикевича, як членів революційних товариств і коли виточено против них з сього приводу карний процес, Кущикевича звільнено дня 1 мая 1839 р. зі служби при старостві²⁾, хоч староста доносив, що він на становиску практиканта поводився „тихо, спокійно і скромно“³⁾. В процесі Гречанського і товаришів звільнено Кущикевича від відвічальности. В часі переслухання заперечував він, немов би був членом революційного товариства, однак признавав, що ходив на богословські студії в (лат. питомцем) Горошкевичем, з ним товаришував, дізнавався від нього „über die Vorzüge der Freiheit und Gleichheit“, та читав революційні книжки⁴⁾. Сі визнання вистарчили до відмовного поладнання його просьби о титул стола, яку вінс дня 16 мая 1840 р.⁵⁾, мимо що дир. поліції, Сахер Масох виставив йому корисне свідощтво. Президія губернії заявила тоді Кущикевичеви „dass er sich einen anderen Beruf wählen müsse, indem er im Grunde der gegen ihn vorgekommenen nachtheiligen Daten nicht in den Priesterstand aufgenommen werden könne“⁶⁾. Під впливом дир. Сахер Масоха пустився Кущикевич на хитрощі. Він написав для Сахер Масоха визнання, в яких признав ся, що був членом польських революційних товариств „Wolny Haliczanin“ і „Prawi synowie Ojczyzny“. Визнання Кущикевича припали до впадоби Сахер Масохови, який поручав дня 9 падолиста 1840 р. президії, щоби признала Кущикевичеви титул стола⁷⁾. Однак порученє Сахер Масоха сим разом не придало ся, тим більше, що небавом Кущикевича увязнено, як підозрілого о принадлежність до польської, революційної організації, що в марті 1840 р. мала викликати в Галичині оружане повстанє. Кущикевича пере-

¹⁾ Презид. Арх. льв. Намісн. Nr. 260/ggg 1839 ad 148 II і 1161/ggg 1839.

²⁾ Тамже Nr. 822/ggg 1840 ad 54. II і Архів мін. спр. внутр. у Відни 136/ggg 1840 (Рапорт президії губернії до гр. Седлницького, президента der Polizei und Censur-Hofstelle).

³⁾ Презид. Арх. льв. Намісн. Nr. 945/ggg (рапорт з дня 11 червня 1840).

⁴⁾ Тамже Nr. 822/ggg 840 ad 54. II.

⁵⁾ Тамже Nr. 1099/ggg 840.

⁶⁾ Тамже Nr. 1018/ggg — 1099/ggg 1840.

⁷⁾ Тамже Nr. 1883/ggg 1840.

держано кілька літ в слідстві, а при кінці 1844 р., хоч він вмішував до слідства декого з руських питомців, а се могло причинитись до увільнення від кари, його засуджено на смерть. Сей засуд замінено опісля на кару вязниці¹⁾.

З даних, які ми вишукали, виходить без сумніву, що деякі питомці, як Дмитро Мохнацький²⁾, Кудічковський, Зіневич і Кущикевич були вмішані в революційну пропаганду. Можлива річ, що й Василь Граб належав до польських конспіраційних організацій, на що вказувало би його поведене в р. 1848, про яке на кінці праці згадаємо. Однак се певне, що всіх прочих, як Стрільбицького, Мацілінського, Сьокала і Шведзіцького можна було посуджувати, як багато інших їх товаришів, о симпатії для польської справи, але ніяк о конспірації. Всеж таки й їх, завдяки лояльності і перелякови митрополита, мало що не прогнано з семинарії, як небезпечних революціонерів.

Про митрополита Левицького можна сказати, що на першу вість про сих питомців, яку одержав з президії губернії, він цілком стратив рівновагу.

Так прим. дня 4 марта 1837 р. зажадав митрополит від ректорату дух. семинарії, щоби доніс „qui Alumni praeter Novalia Allgemeine Zeitung nominata, alia quaecunque et qualia periodica Novalia legere consueverunt, a quo item et qua via eadem obtineant“³⁾. Колиж ректорат подав бажаний спис

1) Krajewski: „Tajne związki polityczne“, стр. 126 і дальші.

2) Дмитро Мохнацький вніс рекурс против виключеня з духовного стану дня 5 мая 1837 р., про що еп. Снігурський повідомив митрополита (Нор. Gestions-Protokoll des gr. k. Metrop. Ordinariats з р. 1837. Nr. 97). В р. 1840 увязнено Дмитра Мохнацького wraz з иньшими польськими конспіраторами, підозрілими о приготуванє оружного повстаня. Він пересидів у слідчій вязниці кілька літ і окупив для себе свободу і звільненє від всякої відвічальности вікчемним доносом на кружок Маркіяна Пашкевича, який посудив о тайну пропаганду в користь Росії. Вказав на се виразно. його іменик Клим Мохнацький (про нього згадка в дальшій главі), який лишив нам свої спомини, а в них писав про Дмитра, що його, а „nie mnie puszczono na wolność, co przypisywano pomyłce... Nie pomyłka była to, tylko wy nagrodzono go za wyjawienie związku rusko-moskiewskiego między alumniami i o stosunkach ich z Moskalami. Inaczej wyjaśnić sobie tego nie można. (Рукопись бібліотеки Осолінських у Львові, Nr. 3542). Сам донос Дмитра Мохнацького видобув з архіву міністерства внутрішних справ у Відні і видруковав Мих. Тершаковець, „Українсько-руський Архів“, т. III, стр. 146—194.

3) Gestions-Protokoll des griech. kath. Metropolitan-Ordinariats з р. 1837. Nr. 25.

питомців і додав, що крім „Allgemeine Zeitung“ читають вони ще „novalia polonica cum appendice Rozmaitości“, а побіч цього й інші книжки, які дістають через книгарню, митрополит видав заборону читати сї книжки, а рівночасно приказав питомцям, щоби не сьміли без відомости ректора які небудь книжки купувати, або передплачувати¹⁾.

Однак відома річ, що подібно дотепні заборони ведуть за собою впрост противні наслідки. Кондемовані книжки почали, мов би на глум, являти ся в духовній семінарії. Так найшли при вході до церкви семінарії в дірі муру дня 25 марта 1837 р. о год. 9¹/₂ вечером і передали ректоратови два питомці, Йосиф Ганкевич і Андрій Барановський дві нецензурні книжки²⁾. Книжками сими були: „Der Schweitzer-spiegel von Mundt (?) Radowsky“ і „Statistik von Amerika von Dr. Lips.“ (ein Bruchstück). Знаємо се з письма президії губернії до карного суду у Львові³⁾, в яким вона звертала увагу суду на те, що тепер веде ся слідство против латинських питомців, в яких найдено революційні книжки, отже можлива річ, що й руські питомці в ширеню таких книжок були їм помічні. Вносила се президія губернії звідси, що на сих книжках найдено замітки читача, цілком подібні до тих, які найдено на книжках питомців латинської духовної семінарії.

Обі книжки задержала президія губернії у себе wraz з рукопису нешкідного змісту, яку рівнож найдено в духовній семінарії⁴⁾.

Але чи не найбільшою іронією над зарядженем митрополита було те, що в цьвітні 1837 р. найдено в семінарії одну

¹⁾ Gestions-Protokoll з р. 1837. Nr. 29.

²⁾ Порівнай: Матеріяли: „Нецензурні книжки в дух. семінарії у Львові в р. 1837. (Nr. 4 і 5). Обох їх дозволила преаидія губернії сьвятити в р. 1838. („Прев. Архів льв. Намісн.“ Nr. 2546/ggg 1838, „weil Beide in dieser Beziehung nicht gramirt sind“.

³⁾ Презид. Арх. льв. Намісництва Nr. 446/ggg 1837 ad 34. II.

⁴⁾ Заголовок її був такий: Johann Eduard Sach: „Rebb Schloime Klappzmbels trauerzige Beschreibung der von der Lemberger Judenschaft abgehalten wordenen letzten Friedensfeyer. Lemberg 1814. Був се опис сьвята помирєня в р. 1814 в німецько жидівськїм жаргоні. Акти в сій справі: Прев. Архів льв. Намісництва Nr. 225/ggg 1837. Порівнай Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordin. в р. 1837. Nr. 31.

дійсно революційну, пис. в руській мові, рукопись. Заголовок її був „Листи до приятелів люду“. Після урядових реляцій містила вона в собі „in dem bildlichen Style der „paroles d'un croyant“ Schilderungen über den Druck des Volkes durch Steuern, Rekrutirung, Monopoliën, Roboth und d. g. mit der Aufforderung an die Ruthenen gemeinschaftlich mit den polnischen Brüdern das Joch abzuschütteln“¹⁾. Була се „eine auf die Verhältnisse des ruthenischen Volksstammes berechnete Nachahmung der Worte eines Gläubigen von Laménais“²⁾, а цілюю її було „Vereinigung zu revolutionären Zwecken zwischen dem polnischen und ruthenischen Volksstamme zu erwirken, die Liebe und Anhänglichkeit im Volke für den Monarchen, die als bestehend anerkannt wird, zu vernichten, und ihn als den eigentlichen Urheber aller Lasten und Leiden des Volkes, den Adel, die Geistlichkeit, die höheren Offiziere und Beamten aber, als seine bezahlten Helfer darzustellen“³⁾. Нема сумніву, що вийшла вона з польського табору⁴⁾, а зміст її дуже подібний до сього уривку польської рукописи, яку найдено в р. 1841 в духовній семінарії, а яку ми друкуємо в наших матеріялах.

Згадану руську брошуру найшов префект духовної семінарії о. Ільницький в пит. Николи Проскурницького в музею, в хвилі, коли він забирав ся її читати. Переведені ректоратом доходження виказали, що сю рукопись дістав питомець семінарії, Іван Охримович від студента хірургії, Юліяна Монцібовича. Охримович приніс її до семінарії та сховав у пульті, де її найшов пит. Михайло Котович. Охримович, Котович та їх товариші: Кастан Станкевич і Ізидор Винницький переписали сю рукопись, почім Охри-

1) Тершаковець: „Українсько-руський Архив“, т. III, ст. 57.

2) Там же ст. 71. Замітимо, що ще дня 4 мая 1837 донесла префекція губернії (Nr. 575/ggg) митрополитови: „quod Alumni Seminarii lectioni seditiosorum librorum nominatim Laménais et similium incumbant“ (Gestions-Protokoll з р. 1837. Nr. 58). Laménais Hugues Félicité, французський письменник родив ся 1782 р. і був вразу великим приклонником панства, однак від липневої революції змінив свої погляди. Найважнішим його твором, в яким пропагував революцію в імені релігії, були „Paroles d'un croyant“, які перекладено на майже всі європейські мови в поперх 100 виданях.

3) Тершаковець: оп. cit. ст. 64.

4) Про одно з жерел фабрикації таких відозв гляди: Тершаковець, оп. cit. ст. 106 і дальші.

мович звернув оригінал Монцібовичеви. Від Котовича дістав її до рук пнт. Проскурницький¹⁾).

Про вислід доходжень повідомив митрополит президію гурбернії²⁾, яка відповіла дня 24 цвітня (Nr. 541/ggg) 1837 р., що справу віддано суду, а питомців поручено увязнити³⁾. Раньше ще увязнено, з иншого приводу, Монцібовича. Кожного з них уміщено окремо в будинку дирекції поліції, з виімкою Станкевича, якого замкнено в „штокгавзі“. Небавом помітив заступник директора поліції Пайман, що вязні порозумівали ся з собою, тому зарядив ревізію по вязничних келіях і найшов у Станкевича 7 карточок, писаних будьто рукою Котовича, будьто Охримовича, будьто Винницького. На карточках містились інформації, як Станкевич мав при переслуханю зізнавати. Поліційне слідство виказало, що передавали сі карточки „der im hierortigen Gemachesam sich befindliche polnische Flüchtling“ Пенчиковецький, або служниця профоса. За кару усунено Пенчиковського з будинку дирекції і поміщено у вязниці „штокгавзу“, звідки заборонено йому виходити на місто, або приймати гостей. Служницю профоса покарано 48-годинним арештом і 10 різками, почім прогнано її зі служби⁴⁾. Найліпше держав ся у вязниці Котович. В однім рапорті доносила дирекція поліції про Котовича, що при переслуханю в справі карточок „sein Benehmen war hartnäckig und keck, so dass ich mich genöthiget sah ihn mit 24 stündigen Fasten zu ahnden“⁵⁾, в другім писав Сахер Масох про Котовича: „Auch scheint er härteren Karakters, von Familienrücksichten unabhängig und durch phisische Einwirkung nicht zu erschütten“⁶⁾. Найбільше упав на дусі у вязниці Проскурницький, який зізнавав при переслуханю, що, імовірно, хотів його Котович звести з доброї дороги і перетягнути до своїх політичних поглядів⁷⁾. Монцібович перечив у слідстві, немов би передавав Охримовичеви інкріміновану рукопись і в наслідок сього прийшло до конфронтації з Охримовичем, при якій Монцібович дальше виправ ся, хоч його душевний настрій свідчив про противне⁸⁾.

1) Там же ст. 65 і 73.

2) Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordinariats в р. 1837. Nr. 49.

3) Там же в р. 1837. Nr. 53.

4) Тершаковець: op. cit. ст. 50—52.

5) Там же ст. 51.

6) Там же ст. 73.

7) Там же ст. 72.

8) Там же ст. 74—5.

З поладнання справи видно, що карний суд не вважав себе компетентним її судити, бо увязнені рукописи не ширили, а тим самим не було причини до кари. За те вимірила сама президія губернії кару і то нечувано тяжку. Трех увязнених: Монцібовича, Котовича і Станецького асентеровано примусово до війська і дня 11 вересня 1837 р. відставлено до ґарнізону в Йозефштадті¹⁾. Винницького, Охримовича і Проскурницького відшупасовано, як менше винних, до їх родинних місць і віддано під поліційний надзір староства. Ні одному з них не вільно було без спеціального дозволу властей, відбувати дальших студій. По гадці президії губернії, одним, що на таку ласку заслуговав, був Проскурницький²⁾.

Заятна річ, що з сям нелюдяним зарядженем президії губернії, потвердженням з сторони ґубернатора, архикнязя Фердинанда де Есте, не зсолідаризовала ся президія віденської *Polizei-Hofstelle*. Президент її, ґр. Седльницький звернув увагу президії губернії у Львові на гадку цісаря Фердинанда, частійше проголошувану, що примусові військової служби не вважає відповідною карою для студентів, замішаних в політичні конспірації. По гадці Седльницького, вистало би, якби в сїм разі, коли суд відступив від справи, увязненим почислено за кару слідчу вязницю, а Монцібовича, як найбільше винного і завязатого, усунено від всяких студій. ґр. Седльницький зажадав, щоби президія губернії висказала ще раз свою гадку, колиб хотїла назначену кару удержати в силі³⁾.

Однак президія губернії обставала при своїм, вказуючи на те, що руська рукопись, яку вони хотїли ширити, містила в собі крайно небезпечні погляди і тому пожадана тяжка, відстрашаюча для других кара, що конспірації в Галичині прибирають чим раз небезпечнійший характер і не було иньшого способу заради, як примусова військова служба, яку недавно цісарська канцелярія велїла примінити супротив деяких політичних вязнів. Колиб цофнено визначену кару, суспільність підозрївала би, що їх неправильно засуджено. Вкінці зазначила президія губернії, що архикнязь-ґубернатор рівнож за тим, щоби визначену кару удержати в силі⁴⁾.

Річ природна, що кари не знесено, а як довго три нещасливі студенти відбували примусову муштру, про се не маємо

1) Там же ст. 86.

2) Там же ст. 76—9.

3) Там же ст. 84—5.

4) Там же ст. 90—2.

близьких даних.

Рік 1837 прийє митр. Левицькому ще одну несподіванку. Дня 6 цвітня найдено нову революційну відозву, сим разом не в мурах семинарії, але в руського сьвященика, який в р. 1835 покінчив у Львові богословські студії, в о. Кирила Слоневського, сотрудника в Заставні на Буковині. Найдено її при ось якій нагоді:

Дня 5 цвітня відбував ся ярмарок в Снятині, на який з'їхало ся багато руських сьвящеників, а між ними Кирило Слоневський. Заїхали вони до заїздного дому Хаїма Юнїмана. При відїзді з ярмарку забув Слоневський в заїзді свій шляфрок, з якого вилетїла інкрімінована революційна відозва. Хаїм відніс її до мїського асесора, Больвінського, який придержав її кілька днів у себе, імовірно тому, щоб використати матеріяльно Слоневського за обітницю мовчання перед властями. Однак справа не укрила ся перед сьвітом. Больвінський був зневолений віддати відозву посадникови Снятина Теодоровичеві, який завіз її до старости в Чернівцях. Почали ся ревізії. В Слоневського, якого увязнено, найдено лише лист його тестя, пароха з Карлова, о. Сімеона Підляшецького, в яким останній докоряв йому за його поведєне та за політичні погляди, які повинен покинути хоч би з огляду на жінку і дитину. З листу виходило дійсно, що Слоневський брав участь в конспіраційнім руху, який мав на цілі відбудованє Польщі. Окрім сього відбув коломийський староста ревізію у всіх сьвящеників коломийського округа, які в часі ярмарку остановились в заїзнім домі Юнїмана, отже в Заболотіві в о. Сабата, в Волчківцях у о. Андрія Щуровського, в Хлібичині у о. Івана Антоневича, в Чернятині у о. Николи Козаневича, в Кулачківцях у о. Николи Чомкевича, в Глинцях у о. Григорія Каратницького, в Залучи у о. Стефана Григоровича і в Тучапах у о. Николи Колянковського. Не пощаджено навіть дому о. Сімеона Підляшецького, пароха з Карлова, який свою льояльність заманіфестовав в р. 1832 і 1834 доносом до цїсаря на питомців львівської дух. семинарії. В нього переведено ревізію, бо був тестем Слоневського. Шукано у них за підозрілими паперами, забороненими книжками та иньшими письмами, які могли би дати вказівки на автора революційної відозви¹⁾. З огляду, що письмо відозви було подібне до письма о. Михайла Гадвінського, руського пароха

¹⁾ Тершаковець, *op. cit.* ст. 95—106.

в Пневій (Pniowe), станиславівського округу, тому рішено за ним слідити, тим більше, що після урядової реляції, він належав „zu den besser gebildeten gr. kath. Pfarrern“ і через те „war er das Orakel aller übrigen Pfarrer und Pfarr-Administratoren des Kutty-er und Kossower Gebirge; bei ihm haben sie sich oft Rath erholt und seine Weisungen befolgt. Auch sprach er manchemahl über politische Neuigkeiten, was die gr. kath. Pfarrer in der Regel nicht thun“¹). Ще в вересні 1837 р. відбуто ревізію в домі адміністратора парохії в Мартинові (стрийського округу) о. Скалиша, який говорив перед парохом Брошнівським зі Студінки, що в Мартинові кольпортують якусь революційну відозву. При переслуханю заявив о. Скалиш, що про кольпортажу якої небудь відозви в теперішнім часі він не знає, що однак читав революційну відозву, ще в р. 1832, коли був питомцем духовної семінарії, а дістав її з рук пит. Кирила Слоневського²).

В відозві, про яку говоримо, а яку з окрема друкуємо³), накликувано руський нарід, щоби в злуці з Поляками та иньшими свободолюбними народами прогнав „крілів та цісарів“.

Слоневському грозив карний процес „wegen des Verbrechens der Störung der öffentlichen Ruhe des Staates“⁴). В очах уряду обтяжала Слоневського сильно ся обставина, „dass dieser junge Geistliche in seiner Wohnung die Bildnisse berühmter Führer der Umwälzungsparthei als: des Mickiewicz, Heine, Börne und Rottek hielt und sonst ein unruhiger und überspannter Mann ist“⁵).

Остаточо однак не доведено Слоневському, щоби він ширив сю відозву і суд відступив від обвиненя. Львівська губернія зажадала від митрополита, щоби усунув Слоневського з дотеперішньої посади, на що в імені митр. Левицького відіовів дня 17 серпня 1837 р. генеральний вікарій Барвінський, що Кирила Слоневського перенесено на сотрудника до Бережан

¹) Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 572/ggg 1837 (рапорт коломийського старости з дня 22 цвітня 1837 р.).

²) През. Архів льв. Намісництва Nr. 1268/ggg 1837 (Рапорт стрийського старости Краттера з дня 20 вересня 1837 р.).

³) Порівнай: Матеріали Nr. 6: „Революційна відозва, найдена в р. 1837 у о. Кирила Слоневського“.

⁴) Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 1218/ggg 1837 (письмо карного суду з дня 2 вересня 1837 р.).

⁵) Там же Nr. ad 834/ggg 1837.

і віддано під надзір тамошнього пароха, о. Мнх. Павлікова¹⁾. Заряджене консисторії прийняла президія губернії письмом. (№. 1218/ggg 1837) до відомости, причім зазначила, що дальше слідство застановлено. Окремим письмом поручила президія губернії старості в Бережанах, щоби слідив за Слоневським²⁾. Нагляд старости за Слоневським не тревав довго. Слоневський умер в р. 1839, а його тесть, о. Сімеон Підляшецький заденунціовав після його смерті пароха в Сасові „de libro quodam atheismo scatente per defunctum in Brzeżany cooperatorem Cyrillum Słoniewski parcho Sasouiensi, Joanni Czerniawski communicato“³⁾. Слоневський був вмішаний в р. 1839 в процес Гречанського, про який розкажемо в дальшій главі, однак смерть звільнила його від кари. В однім з урядових актів читаємо, що цісар Фердинанд „den Beschluss des Strafgerichtes, die Angelegenheit des Johann Prochaska und des Cyrill Słoniewski, als durch den erfolgten Tod für abgethan zu erklären, unberührt gelassen hat“⁴⁾.

Закінчуючи сю главу, додамо, що дня 9 мая 1837 р. подала президія губернії митрополитови прізвища питомців ц. к. конвікту у Відни „indagationi ratione politicarum machinationum subjectorum, ea cum significatione, quod ad ulteriorem decisionem ad sacros ordines promovendi non sint“. Рівночасно запитувала президія митрополита, котрі з сих питомців належали до його архієпархії⁵⁾. Акт сей не задержав ся у львівськім Намісництві, а через те ближших даних про нього не подаємо. Можлива річ, що розходило ся тут виключно о латинських питомців.

III.

Тяжка кара, наложена на двох питомців духовної семинарії за те, що читали революційну рукопись, не здержала їх товаришів від недозволеної лектури і конспіраційних стремлінь.

¹⁾ Там же Nr. ad 834/ggg i Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ord. з р. 1837. Nr. 95.

²⁾ Там же Nr. ad 1218/ggg 1837.

³⁾ Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordinariats з р. 1839. №. 55 (письмо Підляшецького з дня 24. XII. 1839).

⁴⁾ Презид. Архів льв. Намісництва Nr. ad 55/ggg 1840.

⁵⁾ Gestions-Protokoll з р. 1837. Nr. 34.

На склоні 1837 р. веліла президія губернії митрополитови (Nr. 1824/ggg 1837) здержати від св'ячень Николу Устіяновича, в якого найдено „seditiosum opus“ „Pielgrzym“¹⁾.

Дня 12 марта 1839 р. найшов паробок Яцко Котуля на коритарі семинарії за плитою третій том книжки „Briefe aus Paris“ von Ludwig Börne“ і запис її під 36 число та передав тут ппт. Юліянови Левинському в прив'язі ппт. Мих. Громницького, Онуфр. Костецького і Ник. Петрашевича. Ректорат перевів слідство, але власителя книжки не найшов. Ректорат висказав здогад, що її міг підкинути хтось чужий, що враз з екстерністами, які приходять до семинарії на духовні вправи, сюди закрив ся. Митрополит зі своєї сторони впевнював президію губернії, що на пізнійше буде строго слідити за питомцями, щоби не читали зборонених книжок і за екстерністами, щоби не були посередниками в їх кольпортажі²⁾.

Губернатор Галичини, архикнязь Фердинанд прийняв письмо митрополита до відомости (Nr. 403/ggg 1839), звернув алегіати, а книжку велів задержати в президії губернії³⁾.

Не минув місяць, як найдено знов в духовній семинарії 4 нецензурні книжки: роман Чинського: „Jakobini polscy“, пятій том „Briefe aus Paris von Ludwig Börne“, новелю: Heinrich-a Laube „Das junge Europa“⁴⁾ і уривок книжки про зьвірячий магнетизм, в якій не-

1) Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordin. з р. 1838. Nr. 1. Акт президії губернії має дату 22 грудня 1837 р. Раньше (21 жовтня 1837 р. Nr. 1406/ggg) запитувала президія, де перебуває Устіянович. (Gestions-Protokoll з р. 1837. Nr. 112).

2) Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 403/ggg 1839. Порівняй: Матеріали: „Нецензурні книжки в духовній семинарії у Львові в р. 1839“ Nr. 7. і Gestions-Protokoll з р. 1839. Nr. 17. — Börne Ludw. з роду Жид (раньше звав ся Löb Baruch) родив ся дня 6 мая 1786 р. в Франкфурті над Менем, † 12 лютого 1837 р. в Парижі, куди переселив ся в р. 1830 після лицневої революції і тут сильно виступав против реакції, основуючи часопись „Balance“. У своїх „Briefe aus Paris“ і „Neue Briefe aus Paris“ боров ся він против папуючої династичної системи в Німеччині, а цілий напрям його писання з ліберального перемінив ся тут в радикальний. В р. 1817 перейшов він на евангелицьке ісповідане. Його твори видано в осьми томах. В його честь виставлено два пам'ятники, один в Парижі, другий у Франкфурті.

3) Gestions-Protokoll з р. 1839. Nr. 19.

4) Heinrich Laube, автор драматичних творів, романів і історії німецького письменства родив ся 18 вересня 1806 р. в Шоттаві

звісний автор виступав против чудес та віщовань¹⁾.

Найдено сі книжки випадково. Дня 9 цвітня 1839 р. забавляли ся мячем на коритарі духовної семинарії о год. 6 вечером ученики: Йосиф Балтарович, Йосиф Дворницький і Прокоп Кушлик, що приходили сюди на вечеру, яку діставали від питомців. Мяч упав в одну з коновочок до гашеня огню, завішену на стіні. Балтарович шукав за мячем по коновках і найшов в одній з них три книжки, які з відтам витягнув. Коли хлопці почали розглядати ся в змісті книжок, приступив до них ученик Філемон Корчинський, який рівнож був на коритарі, хоч участи в забаві не брав і сказав, що знає чиї се книжки, почім велів їх покласти на давнім місці і просив, щоби про них нікому не згадували. Однак Дворницький розказав про найдені книжки ученикови Зелінському, а сей вииняв їх з коновки і заніс ректорови. Ректор передав їх митрополитови, а сей відослав їх дальше до президії губернії. Остання передала слідство в руки поліції. Почав ся довгий ряд переслуховань. Корчинського, 16-літнього хлопця переслуховано кількома наворотами, як обжалованого. Він зізнав, що випадково найшов вже там раньше кілька книжок. Одна з них мала напись „Israeliten“. Коли він перед хлопцями говорив, що то власність учен. Матковського, або коли перед учен. Решитовичем твердив, що властителем їх є один з питомців, замешкалих під числом 8, то вчинив се лише тому, щоби хлопці покладали книжки на давне місце, бо він хотів їх собі присвоїти. Переслуховано також трех иньших учеників, що забавляли ся мячем, однак їх зізнаня не виказали, до кого книжки належали. На Корчинським лишило ся підозріне, що він, або знав про властителя книжок, або посередничив в їх кольпортажі. В сім тоні писала про нього президія губернії митрополитови: „Der Schüler der III-ten Gramatical-Classe, Philemon Korczyński konnte sich indess von dem Verdachte einer Mitwirkung oder Kenntniss eines verheimlichten Bücherverkehrs unter Seminariums-Zöglingen nicht ganz reinigen, und eine von ihm bei seiner Einvernehmung abgegebene Ausserung, dass er die in der Rede stehenden Bücher schon

на Шлезку, а умер у Відни дня 1 серпня 1844 р. За ліберальні гадки, висказані в його письмах він двічі відпокутовав у вязниці. Його політична програма пробиває ся сильно з роману „Das junge Europa“.

¹⁾ Гляди: „Матеріяли“ ч. 8.

bei ihrer oberflächlichen Durchsicht als verboten erkannte, erhöht die Vermuthung, dass ihm die Lectüre unerlaubter Werke nicht fremd sei. E. E. dürften sich hiernach bestimmt finden, diesen Studierenden in Absicht auf seine etwaige Verbindung mit den Seminarius-Zöglingen strenge im Auge halten zu lassen, oder ihm nöthigenfalls den Zutritt in das Seminarium gänzlich zu untersagen¹⁾.

Побіч нецензурних книжок стрічаємо в духовній семінарії у Львові дрібні сліди конспіраційного руху. В жовтні 1838 р. звернула президія губернії увагу митрополита на двох питомців: Антона Ніжанковського і Теодора Боярського „de seditiosis passibus notatis“²⁾, а що опінія ректорату (Nr. 465) про них була некорисна³⁾, тому в порозуміню з єп. Снігурським виключено обох з духовного стану, про що дня 15 жовтня 1838 р. повідомлено президію губернії⁴⁾.

Протягом 1838 р. ведено також судове слідство о державну зраду против питомця перемиської єпархії, Івана Коростинського, яке застановлено дня 19 січня 1839 р. Коростинський мав ходити до питомців лат. духовної семінарії в Перемишлі і ширити там революційні книжки. Він заперечував сьому, кажучи, що читав польські вірші, однак революційних книжок в руках не мав. В латинській духовній семінарії в Перемишлі відбуто в р. 1838 судову ревізію і найдено „Księgi narodu polskiego“ та один зошит часописи з часів революції „Choraży“, однак не досліджено, чиєю вони були власністю. З латинських питомців уважано тоді пропаторами зборонених книжок Івана Таласевича, Людвика Кульчицького, Антона Жабіцького і Юліяна Лещинського, з руських Коростинського і Клима Мохнацького⁵⁾. Остаточна дозволила пре-

¹⁾ Письмо президії губернії з дня 27 цвітня 1839. Гляди През. Архів льв. Намісництва Nr. 639/ggg ex 839 ad 403. II, де переховують ся також протоколи переслухань згаданих учеників. Порівнай Gestions-Protokoll з р. 1839. Nr. 23 і 26.

²⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 28.

³⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 59.

⁴⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 82.

⁵⁾ Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 295/ggg 1839 (судовий рапорт з дня 19. I. 1839 р.). На пит. Клима Мохнацького впадо підозріне, що він в р. 1837 ширив в дух. семінарії у Львові нецензурні книжки, а при ревізії, відбутій перед 19 цвітня 1837 р., найдено в нього деякі „schriftliche Aufsätze“, які кинули підозріне на його

визидія губернії еп. Снігурському, щоби Коростинського ви-

льоаяльність. Дня 29 падолиста 1839 р. запитала президія губернії львівську поліцію, яке було його поведене в останніх двох роках, на що прийшла відповідь, що Мохнацькому не можна нічого закинути. (Презид. Арх. льв. Намісн. Nr. 1711/ggg і 1764/ggg 1839 ad 148. II). Однак в р. 1840 Мохнацького увязнено, придержано майже 5 літ в слідчій вязниці та засуджено в р. 1845 за участь в польських конспіраціях на 5 літ вязниці. (Ilor. Józef Krajewski: „Tajne związki polityczne w Galicyi“, ст. 98). Клим Мохнацький лишив нам спомини, які переховують ся між рукописами бібліотеки Осолінських у Львові (Nr. 3542). Зі споминів дізнаємо ся, що Клим Мохнацький родив ся дня 11 червня 1811 р. в Ославичі з отця Ілії і матери Катерини з Матлаховських, де його отець був сьвящеником. Доперва в 8 році житя віддав отець Кліма до нормальної школи в Сяноці. Гімназію кінчив він в Решові, Перемишли і Самборі, а університет у Львові. До Львова прибав він дня 31 серпня 1829 р. і зайхав до руської духовної семинарії, де перебув цілий рік у свого крваного, віцеректора Вислоцького. Коли в р. 1830 вибухло польське повстанє, Клим Мохнацький був хорий на тиф через цілу зиму і тому не взяв в нім участі, хоч ним горячо ентузіазмовав ся. З весною 1831 р. настала в Галичині холера. Клим М. поїхав до Радошиць, де умер його отець. Повстанє приголошено, а він муців заняти ся родиною. Для нього настали хвилі тяжкого бідованя. Цілий рік перебув він на лекції в Белзці, в домі урядника граничної комори. За гроші, тут зароблені, спровадив він матір з Сянока до Перемишля, а сам записав ся у Львові на хірургію, яку однак небавам покинув, почім став слухачем богословського виділу. Тоді то (в роках 1834 і 1835) почав він організовати польські тайні кружки між сьвітською молодіжю і питомцями руської дух. семинарії. „Ruch w seminaryum, tak zwanem ruskiem, — читаємо в споминах — był wielki, znaczniejszego usposobienia i zdolniejsi byli za Polską i byli w przemagającej liczbie; byli przeciwnicy, na których czele stał Marcelli (?) Szaszkievicz, którzy byli zawziętymi stronnikami moskiewskimi. Byli tacy, którzy do żadnego stronnictwa nie należeli (к. 7 об.). По рік 1837 не відбуто в Кліма М. ніякої ревізії. Заколотив сей спокій лат. питомець-денунціант, Арбашевський... „i gdy zaczęto przesładować alumnów łacińskiego seminaryum a Dymitra Mochnackiego wydalono z seminaryum, miałem pierwszą rewizję we Lwowie u siebie, także u matki w Przemyślu, ale ani tu, ani tam nic nie znaleziono podejrzanego... Другим випадkiem, który zaniepokoił umysł chwilowo, był wybryk Wejgła, który z kilku kolegami 29 listopada z dwóch miejsc galeryi w teatrze rzucił wiersze układu Szajnochy na parter. Publiczność wśród ogromnego hałasu chwytала kartki i chowała łup do kieszeni. Byłem w teatrze wtędy na parterze, nie dostała mi się żadna kartka, bo rozleciały się więcej na krzesła i przód parteru, a ja dalej stałem. Policja zaczęła młodzież na galeryi więzić na śleпо. Nie uwieźila tych, którzy rzucili, później jednak śledztwem doszła i uwieźila Wejgła, Karola Szajnochę i Eustachego Ryłskiego. Szajnocha i Wejgl byli skazani a Eust. Ryłski, zdaje mi się, wypuszczony na wolność“ (к. 9 і 11). Хоч Клим Мохнацький

святитв¹⁾.

Але все те, про що ми в сій главі розказали, було нічим в порівнянню з трагедією, що почала ся в р. 1838, а найшла остаточну розвязку в десять літ пізнійше, а про яку саме хочемо оповісти. Трагедію сю спричинив божевільний доносчик о. Дезидерій Гречанський, адміністратор парохії в Грабівці (калузького округу).

В першій главі згадали ми, що в р. 1834—5 розвивав ся між питомцями духовної семинарії сильний конспіраційний рух, якого тоді властям не довело ся відкрити. Завязано тоді в семинарії польське революційне товариство „Stowarzyszenie ludu polskiego“, а опісля „Sarmacya“, до якого належало кількох питомців, що творили тут окрему секцію і мали тісні зносини з членами поза семинарією. До сього тайного товариства прийнято також пит. Гречанського, якого небавом усунено з причини божевілья, яке однак, принайменше на разі, було нешкідливе²⁾. Гречанський оженив ся, а коли жінка перед сьвяченням йому померла, він оженив ся вдруге³⁾ і в поч. 1836 р. став сьвящеником. Се друге подружжє мало бути крайно нещасливе, через що його умові сили ще більше ослабли. Нещастє хотіло, що в р. 1838 зійшов ся Гречанський зі своїми колишніми то-

стояв під наглядом поліції, мимо сього організував тайний кружок: „Sympowie Ojczyzny“. Деякі члени иньших, конспіраційних організацій, як Куцикевич і Лапчинський „byli bardzo łagodnego temperamentu, bardzo pobłażliwi i uprzejmi, nie zdradzali najmniejszej dzikości, a zasady, wyrażone w statutach ich związku, tchnęły samą rzezią, rozlewem krwi“ (к. 13). В р. 1839 заявив Климови М. еп. Снігурський, що ряд заборонив його сьвятити. Він виїхав до гр. Алекс. Фредри в Беньксвій Вишні, де його в червні 1840 р. на донос Геллера увязнено. Засуд на смерть замінено йому карою 5-літньої вязниці, в яку однак вчислено час перебутий в слідстві. Від р. 1845 аж по koniec життя скитав ся Клим Мохнацький по лекціях у польських панів. В р. 1852 учив він діти дідича Мохнацького в моім ролиннім селі, Кпячці біля Тернополя. Мохнацький був по koniec свого життя сьвідомим польським патріотом, чим перехвалює ся в споминах, які скінчив писати дня 2 мая 1883 р.

¹⁾ Презид. Архив. льв. Намісн. Nr. 295/ggg ex 839 ад 148. II. рішенем в дня 28 лютого 1839 р.

²⁾ Józef Krajewski, „Tajne związki polityczne w Galicyi“, ст. 75.

³⁾ Сьвідчить про се Gestions-Protokoll des gr. kath. Metrop. Ordinariats в р. 1836. Nr. 19, де записана просьба Гречанського, щоби митрополит звільнив його „ab irregularitate ex bigamia interpretativa proveniente“.

варишами, членами тайного товариства, на празнику, де по су-перечці з сьвящ. Йосифом Охримовичем дістав нападу шалу і поїхав до найблизшого мандатара, у якого зрадив всіх членів тайного товариства з р. 1834¹⁾. Мені розказував радн. Титко Ревакович, що мандатар не прийняв зразу сих зізнань до відомости та радив Гречанському, щоби добре розважив над своїм кроком, однак по кількох днях явив ся Гречанський у нього вдруге вже з готовими на письмі зізнаннями. Про дальші події розкажемо на основі актів.

Мандатарем, якого урядові акти звуть „Camerat-Justiziär“, був Павлович. В нього зізнав Гречанський, що богослов Сілецький, який утік до Франції, познакомив його в духовній семінарії з республіканськими ідеями, давав йому книжки, писані в сім дусі та звів ся перед ним, що є членом тайного, республіканського товариства, до якого прийняв також Гречанського в одному з львівських домів, де йому прочитано статuti. „Diese Statuten setzen fest: „Die Gleichheit der Rechte, eine republikanische Regierungsform, Aufhebung der Robot, Einräumung des Grundeigenthums an die Bauern, Verbreitung dieser Grundsätze, kluges Benehmen gegen Staatsbeamte, Sammlung der Bauerschaft“. Головою сього товариства був Сілецький. Після його утечі до Франції, обняв його місце питомець Ромуальд Крижановський (родж. 1811, орд. 1836 р.), який тепер є сьвящеником в Ганівцях, бережанського округа. Членами сього товариства були давніші питомці, а нині сьвященики: Мих. Мінчакевич (родж. 1808 р., ординований 1835 р.), адмін. парохії в Ліску, сьняцького округа, Йосиф Охримович (родж. 1814, орд. 1836 р.), адмін. в Гошові, Мейський Сильвестер, сотрудник в Тираві волоській, Йосиф Константинович (родж. 1807, орд. 1836 р.), адмін. в Балинцях, перем. округа, Михайло Гадзінський (родж. 1812, орд. 1836 р.), адміністратор в Гвіздци малім, Гіполіт Станчак, адмін. в Лещаві, сьняцького округа, Іван Покінський (родж. 1812, орд. 1837 р.), адмін. в Братківцях і Теодор Кульчицький, адмін. в Дорожева. Гречанський зізнав, що членами сього товариства були побіч названих, питомці лат. духовної семінарії: Шмельц і Кушкакевич, правник Кордашевський і львівський броварник Іван Прохаска, який ширив республіканські ідеї серед львівського міщаньства. З Сілецьким

¹⁾ Józef Krajewski, op. cit. str. 74—5.

мали ближші зносини: Чеслав Кобузовський і Хшонстовський. Товариство було широко розгалужене, скликувало збори, єднало членів, які вимінювали між собою гадки і читали книжки. Його члени мали все бути готовими до повстання. Осередною точкою товариства була Франція¹⁾.

З иншого урядового акту дізнаємо ся, що до конспіраційних ідей Заходу приняло тайне товариство у свій статут принцип національний, польський: „Der Zweck der Gesellschaft bestand in der Verbreitung der Freiheits-ideen, der Anwerbung Gleichdenkender in der allgemeinen Revolucionirung und Einführung föderativer Freistaaten; ebenso soll die Wiedergeburt Polens in der Art bezweckt werden sein, dass es in der Reihe der föderativen Freistaaten seine Nationalität behaupten könne“²⁾.

Гречанський візнав, що після виходу з семінарії культивовав та ширив дальше сі ідеї, а так само мали робити його товариші. З сього вносили власти, що тайне товариство, якого вони були членами, ще й в р. 1838 жило і розвивало ся.

В наслідок доносу Гречанського переведено ревізію а опісля увязнено в вересні 1838 р. та приміщено у вязниці в Стрию священників: Гречанського, Охримовича, Покінського і Крижановського, а що вязниця в Стрию не давала запоруки, що вязні не втечуть, тому перевезено їх до вязниці карного суду у Львові. В жовтні 1838 р. увязнено ще й Мих. Гадзінського. Про увязнене священників з львівської єпархії повідомила президія губернії митрополита³⁾. З окрема увязнено в жовтні 1838 р. о. Мих. Кульчицького і о. Мінчакевича з перемиської єпархії.

Замітне, що шематизм львівської архієпархії виказував аж трех священників Михайлів Гадзінських, тому веліла дотепна президія губернії перевести ревізію у всіх трех, а між ними у пароха в Пневій, якого вже ранше при афері Слоневського характеризував коломийський староста, як чоловіка дуже розумного, а тим самим небезпечного. Гадзінський в Пневій, батько

¹⁾ Архів мініст. справ внутрішних у Відні fasc. 1838 g. Nr. 7685/247. Є се реляції льв. президії губернії з дня 1 вересня 1838 р. Nr. 1959 і 1973/ggg. Дані в їх житя виіяні з активів президіяльного Архіву львівського Намісництва.

²⁾ Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 2002/ggg ex 1838.

³⁾ Gestions-Protokoll des gr. kath. Metrop. Ordinariats в р. 1838. Nr. 22—3, 31.

осьми дітей, був сильно сею ревізією наполоханий. Переводжено її в прияві сильної військової асистенції. Гадзінський був старшим чоловіком, а що висвячено його ще в р. 1811, тому не міг брати участі в конспіраціях питомців з р. 1834. Він звернув ся з просьбою до митрополита, щоби виправдав його перед президією губернії¹⁾, на що остання 29 падолиста (Nr. 2451) відповіла, що Гадзінський „parochus in Pniowe nulli suspicioni obnoxius sit“²⁾.

Судове слідство продовжувало, немов би нарочно, в нескінченість, не вважаючи на те, що увязнені були мужами і батьками дрібних діточок. Минав рік, а слідству не було кінця. Можна уявити собі страшну розпуку бідних жінок увязнених сьвящеників, яким забрано мужів, батьків та видерто кривлю над головою і останній кусник хліба. В тяжкій розпуці, яку подвоювала довга слідча вязниця, звертали ся бідні жінки до архикнязя Франца-Карла, що в вересні 1839 р. переїздив через Галичину, або впрот до цісаря о приспішене слідства а зглядно о помиловане, але надармо. Найкрасше хиба письмо жінки о. Мих. Мінчакевича, що лишилась з троїма дрібними діточками. Видно в нїм розпуку, але й гордість. Вона не просила о ласку, о помиловане, але жадала скорого покінченя слідства:

„Verweist stehe ich, писала вона, sammt drey, kleinen, kaum lallenden Kindern und sehe mit banger Ungewissheit der Rückkehr des Gatten und Vaters entgegen. Ich will Euer Kaiserlichen Hoheit nicht mit einer unbescheidenen Bitte, nämlich um eine Begnadigung anzuflehen zur Last fallen, sondern ich verlange bey der inneren festen Überzeugung von der Unschuld meines Ehegatten nichts anderes, als die hohe Einwirkung, damit die Untersuchung beendigt werde“³⁾.

З просьб иньших жінок увязнених пробивала ся тяжка розпука. Івальбертина Крижановська звертала увагу архикнязя, що вже 14 місяців її муж у вязниці, а вона перебуває враз з дітьми цілий сей час в неописаній тривозі. Карають її мужа за провину, сповнену ще в молодечім віці, яку він вже винагородив своєю побожностю і пошанованем закона на становиску

¹⁾ Порівнай: Матеріали ч. 9. „Письмо митр. Мих. Левицького в справі ревізії у о. Мих. Гадзінського“ і Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 35.

²⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 65.

³⁾ Гляди: „Матеріали“. „Просьби жінок увязнених сьвящеників“ Nr. 11.

св'ященника. Вона просила, щоби архикнязь станув посередником між її нещасливим мужем і порушеним законом¹⁾. Розалія Кульчицька здобула ся серед сліз на невеличку просьбу, в якій враз з двоїма дітьми просила о ласку для її мужа²⁾. Сальмеа Іадвінська вказала архикнязеві на безмежну нужду, серед якої зневолена була продати свої послідні достатки, на брак кривлі над головою, бо наслідник-св'ященик прогнав її з хати і кинув на ласку чесних людей³⁾. Юлія Покінська жалила ся, що через увязнене мужа її лишено без всякої помочи і що разом з нею терпить нужду його бідна старенька мати з п'яти дітьми⁴⁾.

Та всі ті плачі-ридання були даремними. На горю і слезах нещасних жінок та дітей св'ятила абсолютна Австрія свій тріюмф.

Враз з названими св'ящениками увязнено броварника Прохаску, який умер в слідчій вязниці у Львові. Характеристичним є урядовий опис похорону, який подаємо на сім місци: „Inquisit Johann Prochaska starb am 9 Februar 1839. Dessen Leiche wurde heute früh um $\frac{1}{2}$ 8 Uhr im ordinären Sarge auf dem gewöhnlichen bürgerlichen Todtenwagen mit 2 Pferden bespannt, nach vorgegangenen Einsegnung in der Frohnfeste unter Begleitung des Geistlichen, des Herrn Ober-Commissärs Lorensi, des Polizey-Lieutenants und einer kleinen Polizey Bedeckung auf den Friedhof des $\frac{3}{4}$ -tels geführt und zur Erde bestattet“⁵⁾. З родини Прохаски, як виходило би з наведеного опису, не було на похороні нікого. Може не вважали судові власти відповідним, її про се повідомити...

Крім Прохаски увязнено також Чеслава Кобузовського і його брата, дідича Емериха, а їх папери віддано судові⁶⁾. В справу був вмішаний також екс-теолог Добженський, якого суд вважав провокатором самбірської молодіжи, а який завчасу спас ся бігством⁷⁾. Ратовались також утечію до Франції Теофіл Вісньовський і Лев Білинський, яких Гречанський назвав

1) Там же Nr. 10. 2) Там же Nr. 12.

3) Там же Nr. 13. 4) Там же Nr. 14.

5) Презид. Архів львів. Намісн. Nr. 214/ggg 1839 ad 8. II. (реляція „Frohnfeste Verwaltung Lemberg den 11-ten Februar 1839. Nr. 573).

6) Архів мініст. справ внутрішних у Відни fasc. 1838 g. Nr. 7856/247.

7) Там же fasc. 1838 g. Nr. 7769/247 (реляція львівської презид. губернії в 2 вересня 1838. Nr. 1987/ggg).

головними пропагаторами в руській духовній семінарії¹⁾.

Справа скінчила ся так, що против деяких обвинених за-становлено слідство. Були ними: о. Гіполіт Станчак²⁾, о. Йос. Константинович³⁾, ппт. Венедикт Кущикевич, Евген Хшонстовський, Чеслав Кобузовський і Мартин Кордашевський. Випущено також з в'язниці доносчика о. Девідерія Гречанського, про якого ще в р. 1838 писала президія губернії до карного суду: „In Ansehung des Angebers Hreczanski wird jedoch dem Präsidium des Lemberger Kriminalgerichtes bedeutet, selbes habe ihm bei seiner Einlieferung bekannt zu machen, dass er auf die Begünstigung des § 56 des St. G. zu rechnen habe, wenn er umständlich alles, was zur Entdeckung der Gesellschaft beiträgt, ohne Rückhalt, der Wahrheit ge-

1) Józef Krajewski: „Tajne związki polityczne w Galicyi“, ст. 75.

2) о. Іп. Станчака віддала президія губернії дня 29 січня 1840 р. під нагляд старости в Перемишли, а рівночасно зажадала від еп. Снігурського, щоби піддав його під надвір „eines verlässlichen Pfarress od. Dechants“. Презид. Архив льв. Намісн. Nr. ad 136/ggg 1840.

3) Президія губернії зажадала від еп. Снігурського (Nr. 136/ggg 1840), щоби піддав під надвір о. Йос. Константиновича. Дня 6 червня 1840 р. повідомив президію губернії еп. Снігурський, що о. Константинович звільнений з перемиської єпархії до львівської (Презид. Арх. льв. Нам. Nr. 996/ggg 1840 р.), почім президія губернії зажадала від митрополита, щоби мав на нього бачне око і розвинув над ним строгий нагляд. (Там же Nr. 996/ggg 1840 ad 54. II). Митрополит відповів, що іменував о. Константиновича сотрудином в Коломиї і віддав „unter genaue Aufsicht“ тамошнього пароха, Івана Озаркевича і коломийського декана, Івана Мандичевського (Там же Nr. 1174/ggg 1840 ad 54. II). Порівнай Gestions-Protokoll з р. 1840. Nr. 49 і 53). Не довго тішив ся о. Константинович волею, бо львівський карний суд рішив дня 31 грудня 1841 р. перевести против нього карне слідство і замкнути його на час слідства у в'язниці. Про се повідомив суд президію губернії (През. Архив льв. Нам. Nr. 21/ggg 1842), яка поручила дня 7 січня 1842 р. старості в Коломиї перевести в нього ревізію, ув'язнити його „und unter vollkommen sicherem Geleite, jedoch mit Vermeidung des Aufsehens und mit Beobachtung der seinem Stande gebührender Schonung durch einen verlässlichen Beamten an das hiesige Strafgericht abstellen zu lassen“ (Там же Nr. 21/ggg ad 4. II). В день пізнійше повідомлено про се заряджене львівського митрополита і зажадало, щоби на місце Константиновича визначив нового сотрудирика. (Gestions-Protokoll з р. 1842. Nr. 2). У слідчій в'язниці перебув він три роки, ночім засуджено його на кару смерти, яку замінено на в'язницю, доки в р. 1848 не одержав амнеції. (Порівнай: Józef Krajewski: „Tajne związki polityczne w Galicyi“ ст. 126 і дальші).

mäss angeben wird, und dass in so einem Falle seine Unterbringung bei dem k. k. Straferichte nur auf die zur Sicherung des Erfolges der Untersuchung unerlästliche Zeit beschränkt werden würde“¹⁾). Але і його передержано у в'язниці по день 3 вересня 1839 р., отже несповна рік²⁾).

Інших обвинених покарано дуже тяжко. Найбільшу кару (4-літної в'язниці) присуджено о. Ромуальдові Крижановському. Зложились на те з одної сторони донос о. Гречанського, що він обняв після утечі Сілецького до Франції провід в тайнім товаристві, з другої сторони ся обставина, що наслідник-адміністратор о. Крижановського, о. Йосиф Глібовицький найшов під олтарем церкви в Ганівцях вязку рукописий, яку

¹⁾ Архів мініст. справ внутрішних у Відні fasc. 1838 g. Nr. 7856/247.

²⁾ Тогож дня повідомив апеляційний суд президію губернії (Nr. 14218 — порівн. Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 1290/ggg 1839), що Гречанського пущено на волю і застановлено против нього слідство на основі § 56 карного закона. Про се звістила президія губернії митр. Левицького, значаючи, що Гречанський може бути дальше священиком, однак було би пожаданим, щоби його віддано під нагляд священика, або декана. (Там же Nr. 1290/ggg 1839 ad 8. II). Митрополит відповів дня 26 вересня 1839 р., що призначив Дез. Гречанського, скоро лише зголосить ся до служби, на сотрудника до Бережан (на місце помершого о. Слоневського), де буде під надзором пароха і декана, Мих. Павликова (Там же Nr. 1368/ggg 1839 ad 8. II і Gestions-Protokoll з р. 1839. Nr. 41). Гречанський хотів, після виходу з в'язниці, поїхати до Грабівки, де був адміністратором, однак старство в Стрию на се не дозволило і веліло йому задержатись в Калуші, де розведено над ним поліційний нагляд. Тоді просив він о дозвіл, поїхати до Глибокої в солотвинськім окрузі до родини, на що президія губернії дня 11 жовтня 1839 р. згодила ся (Там же Nr. 1407/ggg ex 839). Дня 9 падолиста доніс ген. вікарій Барвінський, що Гречанський поїхав вже до Бережан (Nr. 4018 — Там же Nr. 1594/ggg 1839), а президія губернії поручила тамошному старості, щоби слідив за його поведенем (Там же Nr. 1594/ggg 1839). В кілька місяців пізнійше почав Гречанський процесувати ся з міщанами в Бережанах. Дня 11 лютого 1840 р. він до карного суду скаргу против міщан за те, що обвинили його ложно перед деканом і консисторією за вдрство (взяв за два похорони по 4 злр. К. М.). Справа не надавала ся до карного слідства, тому суд звернув скаргу президії губернії, вказуючи на те, що, мабуть, декан і консисторія відносять ся ворожо до Гречанського за те, ще він вказав на революційний заговор в дух. семінарії, і тому належало би його взяти в оборону. (Там же Nr. 706/ggg ex 840). Гречанський мав умерти в божевілью, злученім з пиянством. Józef Krajewski: Tajne związki polityczne w Galicyi“, ст. 75.

відослав до консисторії. Від себе повідомила про сю подію консисторія президію губернії, додаючи, що також в скертї сїна, яка була власністю о. Крижановського, найдено дві друковані книжки і на міді виритого їздця з шаблею в руці, що однак сї книжки забрав до себе економ Левінський під позором, що се були господарські реєстри, які його попередник Кривецький там сховав¹⁾. Про знайдені письма донесла президія губернії судови, який зажадав, щоби їх прислано, бо вони можуть мати рішачий вплив на хід судової розправи. Президія губернії відослала судови бажані письма, додаючи від себе: „Obwohl diese Schriften keine Indizien bestimmter sträflicher Handlungen aufweisen, so bekunden sie doch, dass ihr Besitzer ein eifriger Freund der polnischen Sache gewesen“²⁾. Всеж таки і сї письма стверджували підозріне, що о. Ром. Крижановський визначав ся польським патріотизмом, який повів його до конспірацій.

На три роки вязниці засуджено о. Мінчакевича. Кару 2-літної вязниці визначено: о. Іванови Покинському, Йос. Охримовичеви, Мих. Гадзінському і Сильв. Мійському, а кару 1-літної вязниці присуджено о. Теодорови Кульчицькому. Кару велено „ex supremo Iustitiae Consilio“ числити від дня 30 жовтня 1839 р.³⁾.

Скоро лише засуд став звисним, звернула ся дня 15 сїчня 1840 р. Івальберта Крижановська, жінка найтяжше засудженого, о. Ромуальда з просьбою до цісаря, щоби велів судови розслідувати, чи о. Дезидерій Гречанський, який обвинив своїх товаришів-святихників, а між ними її мужа о зраду держави, сповна розуму. З такою просьбою звернула ся вона вже раніше до апеляційного суду у Львові, однак безуспішно. В просьбі зазначила п. Крижановська, що вже в часі богословських студій обвинив себе Гречанський в судї, як чоловіка небезпечного під оглядом релігійним і політичним. Сї самообви-

¹⁾ Презид. Архив льв. Намісництва Nr. 1117/ggg 1839 i Gestions-Protokoll z p. 1839. Nr. 31 i 35. Президія губернії подякувала з окрема митрополитови за присилку письм, найденых в церкві в Ганівцях та просила його, щоби висказав о. Глібовицькому признане за лояльність, в яку письма передав властям. (Презид. Арх. льв. Намісн. Nr. 1132/ggg 1839). Гляди також Матеріяли Nr. 15 „Письмо митр. Левицького в справі найденых книжок в Ганівцях“.

²⁾ Презид. Арх. льв. Нам. Nr. 1132/ggg 1839.

³⁾ Там же Nr. 55/ggg 1840 i Józ. Krajewski, op. cit. str. 75.

нея не мали ніякої основи і свідчать лише про його умову недугу. За часів свого побуту в духовній семінарії хотів Гречанський відобрати собі жите, що міг би посвідчити давнійший префект духовної семінарії, а теперішній парох Батятич, золочівського округу, о. Гординський. Коли Гречанський став святиником, дідичі Йосиф Щепанський з Данильча і Юліан Мальчевський з Підбужа (оба з золочівського округу), Фелікс Боуцький з Турадів (стрийського округу) і пані Зенткевич з Мостків (львівського округу) просили, щоби з огляду на стан його ума, приділено їм иньшого святиника. Вже після освобождения з вязниці, се могли би посвідчити о. Онуфрій Криницький, крилошанин і професор богословія, пані Юлія Покінська і Розалія Петрашевич з Добрян (стрийського округу), що Дезидерій Гречанський мав проголошувати такі промови, що свідчать некорисно про його умові сили. Що Гречанський не сповна розуму, міг би посвідчити також завідатель камеральних дібр в Калуши, Єгерман, якому політична власть в спеціальному довірю віддала надзир над Гречанським, коли дістав ся з вязниці на волю.

Цісарська канцелярія поручила вправді судови розслідити справу, але се долі засуджених не змінило. Натомість веліла президія губернії стрийському старості, щоби визвав Єгермана до більшої дискреції, бо, імовірно, він висловлював ся некорисно про Гречанського, коли се дійшло до відомости Крижановської. Се й одинокий вислід, певно, оправданої просьби нещасливої жінки¹⁾.

Всіх засуджених відвезено на Шпільберт. Можемо уявити собі, які тяжкі хвилі непокою пережили засуджені та їх родини. Жінки не діставали вісток про здоровле своїх мужів. Жінка о. Йосифа Охримовича внесла в серпні 1840 р. просьбу до заряду вязниці на Шпільберзі, щоби їй донесено, чи муж жие, чи з гроший, які вона в львівським суді на ліпший харч для нього лишила, що небудь остало і чи вільно їй прислати на сю ціль яку грошеву суму. Вона просила, щоби відповідь прислано на руки її вітця, о. Дмитра Петрушевича, пароха в Цісові, стрийського округу.

Письмо п. Охримовичевої післано до цісаря, який рішив, що з її листів, присланих на Шпільберт, вільно відчитувати мужови лише сі вістки, що відносять ся до його родини. Крім

¹⁾ Презид. Архів льв. Нам. Nr. 224/ggg ex 840 ad 54. II.

сього поручив цісар зарядови вязниці, щоби передав жінці зміст лікарського ореченя про стан здоровля Охримовича від часу його побуту у вязниці та рівночасно заборонив присилати гроші на поліпшенє харчу. Про зміст заряджень цісаря повідомив дня 4 падолиста 1840 р. гр. Седльницький президію львівської губернії, яка від себе переслала його жінці Охримовича¹⁾.

Та не лише тяжка вязниця, розлука і непокій о рідню мусіли непокоїти нещасних вязнів на Шпільберзі. Кожному з них без сумніву, приходило на гадку, яка доля жеде їх після відбутої у вязниці кари.

На першу вістку з президії губернії про тайне товариство і увязненє його членів, видав митрополит на руки деканів дня 3 вересня 1838 р. обіжник до духовенства, в яким повідомив про заряджені увязненя та нагадав духовенству на його обовязки в виду цісаря²⁾. Зі всіх деканатів прислано збірні осужденя проступку увязненмх і заяви вірности для цісаря з просьбою, щоби їх закомуніковано володареві Австрії³⁾. Митрополит передав їх архикнязеві-губернаторови а сей відослав їх цісареві⁴⁾. Як від архикнязя⁵⁾, так і від цісаря⁶⁾ присіли окремі подяки для митрополита і клиру, в яких висказувано надію, що подібні події більше не повторять ся. Колиж увязнених сьвящеників засуджено, митрополит вилучив їх, на основі канонічних постанов, з духовного стану. З окрема зарядила цісарська канцелярія, що жадного з них не вільно ужити в душпастирській службі без дозволу цісаря⁷⁾.

Тим способом загороджувано засудженим поворот на їх душпастирські місця. Вправді латинське духовенство почало обставати за засудженими, а з нагоди заяв льяольности прийшло до

¹⁾ Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 1879/ggg 1840.

²⁾ Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordinar. з р. 1838. Nr. 22.

³⁾ Gestions-Protokoll з р. 1838. Nr. 30, 32—4, 37, 40—44, 46—7, 49—51, 53, 55—6, 58, 60—64, 66—81, 84—93, 95—7, 100, 102—3, 105—111 і Тамже з р. 1839. Nr. 6, 9—11, 18 і 24.

⁴⁾ Gestions-Protokoll з р. 1839. Nr. 2.

⁵⁾ Тамже з р. 1839. Nr. 4. Порівнай Матеріяли Nr. 16. „Відповідь архикнязя Фердинанда на заяви клиру, пис. дня 15 січня 1839 р.“.

⁶⁾ Gestions-Protokoll з р. 1840. Nr. 25. Порівнай: Тершаковець: „Українсько-руський Архів“, т. III, ст. 129—130.

⁷⁾ Презид. Архів льв. Намісн. Nr. 278/ggg 1840 (зарядженє цісарської канцелярії має дату: „Wien, den 9-ten Hornung 1840“).

суперечок між латинським і руським клиром¹⁾, та все те могло бути для увязнених слабою вірадою. Впрочім всі вони після виходу з вязниці остались буквально без хліба.

Найраньше, бо дня 29 жовтня 1840 р. скінчив відсиджувати кару о. Теодор Кульчицький. Про се повідомила президія губернії задалегідь, бо дня 1 жовтня 1840 р. митрополита, запитуючи його рівночасно, чи не належало би Кульчицького припустити до душпастирських обовязків, тим більше, що в часі слідства виявляв він жаль з причини молодечого простунку та прирік сьвято, що ніколи до ніяких тайних товариств належати не буде²⁾.

Митрополит відослав письмо президії до еп. Снігурського³⁾, а сей відповів дня 26 жовтня 1840 р., що Кульчицького не може допустити до душпастирської служби⁴⁾. З огляду, що заряд вязниці Шпільберга не дістав ніяких поручень, куди має відслати Кульчицького, тому випустив його дня 29 жовтня з тюрми, визначив йому невеликий гріш на харч та велів під поліційним доглядом проживати в Берні. Небавом дозволила президія губернії вернути Кульчицькому до Галичини⁵⁾. Він замешкав у свого тестя, о. Івана Новаковського в Кульчицях самбірського округу і перебував тут аж по р. 1848⁶⁾.

Дня 29 жовтня 1841 р. випущено на волю Охримовича, Покінського, Гадзінського і Мійського, в рік пізнійше Мінчакевича, а в р. 1843 Крижановського.

На порученє ір. Седльницького запитала президія губернії дня 23 лютого 1841 р. митрополита з одної сторони про маткові відносини Покінського, Охримовича і Гадзінського, з другої про інформації, що належить з ними після виходу з вязниці зробити⁷⁾. Митрополит відповів, що після канонічних постанов, не може ужити їх в душпастирській службі і тому пожаданим

1) Гляди: Матеріяли Nr. 17 і 18. „Два зарядженя цїсарської канцелярії в справі суперечок між латинським і руським клиром“. Порівнай згадку в Тершаковця: „Українсько-руський Архів“, т. III, ст. 130.

2) Презид. Архів льв. Намісн. Nr. 1569/ggg 1840.

3) Gestions-Protokoll з р. 1840. Nr. 66.

4) Там же з р. 1840. Nr. 71.

5) Презид. Архів льв. Нам. Nr. 1278/ggg ex 840.

6) Архів мініст. справ внутрішних у Відни fasc. 1839 — рік 1848. Nr. 751.

7) Презид. Архів льв. Нам. ad 241/ggg ex 1841 і Gestions-Protokoll з р. 1841. Nr. 9.

було би, зборонити їм поворот до Галичини. Іншої гадки був суд, який заявив ся за тим, щоби їм дозволити на поворот до Галичини, бо в часі провини числили вони ледви по 20 літ, бо після їх засуду не наспіли про них ніякі некорисні вісти, бо в часі слідства виявляли вони жаль, а се найкрасша порука, що на будуче против ряду не дадуть ся ужити. З поглядом судових властей зсолідаризовала ся президія губернії, яка замітила від себе, що вони належали до менше небезпечних проступників, що вони не мають ніякого майна і не могли би на чужині найти для себе хліба, що за проступки в молодечих літах сповнені вже відпокутовали, а кара, яку відбули на Шпільберзі, здержить їх, батьків родин, від дальшої агітації¹⁾. Сьвітські власти поводили ся в сїм разі людянійше від митрополита. З їх поглядами згодив ся ір. Седльницький, а митр. Левицького повідомлено письмом з дня 31 липня 1841 р., що увязнені вернуть по відбутій карі до Галичини, де будуть віддані під поліційний нагляд²⁾.

Так само противний був митрополит, щоби дозволено вернути до Галичини о. Крижановському, якого позиція серед духовенства в Галичині була би, по його гадці, неможливою. Митрополит радив вислати його до иньших провінцій Австрії і визначити для нього з ряду алїментацію. При сій нагоді дізнаємо ся, що Ромуальд Крижановський був сином емерит. кримінального радника Андрія, а оженив ся з дочкою судового таксатора, Казимира Скуптуського, замешкалого в Берездівцях, бережанського округа³⁾.

Після виходу з вязниці відставлено Охримовича, на його бажане, до Цісова, де проживав його тесть. Однак тут забавив Охримович не довго, бо вже в грудні 1841 р. дістав дозвіл від староства в Стрию, перенестись до Гущанок, до дому свого вітця. Староста в Стрию, Краттер доносив при сій нагоді президії губернії: „Zu dieser Verfügung bestimmte mich die mir mündlich vorgebrachte feierliche Versicherung des sehr würdigen Cissower gr. kath. Pfarrers Pietrusiewicz, dass er bei seinem beschränkten Einkommen ausser Stande sey, seinen

¹⁾ Там же Nr. 409/ggg ex 841. (Рапорт президії губернії до ір. Седльницького з дня 3 мая 1841).

²⁾ Там же ad Nr. 939/ggg ex 841 i Gestions-Protokoll в р. 1841. Nr. 53.

³⁾ Презид. Архів льв. Наміст. Nr. 1434 i 1524/ggg 1843 Gestions-Protokoll в р. 1843. Nr. 69.

Schwiegersohn, Joseph Ochrymowicz in seinem Hause zu erhalten¹⁾).

Покінський дістав дозвіл замешкати в Добрянах²⁾, а Мінчакевич перебував по день 22 вересня 1846 р. в Лісковатім, сяниського округу, почім переніс ся до Перемишля³⁾.

В марті 1845 р. внесли Покінський, Гадзінський і Охримович через президію губернії у Львові просьбу до цісаря, щоби дозволив їм обняти душпастирську службу. Дуже прихильно поперла сю просьбу президія губернії, вказуючи на те, що в часі сповнення злочину було їм ледви 20 літ з роду, та що їх поведене після відбутої кари було беззамітне. Так само прихильно відніс ся до справи ір. Седльницький. Мимо сього цісар Фердинанд просьби не вислухав, начеркнувши на ній отсі слова: „Ich finde mich nicht bestimmt diesem Antrage Folge zu geben. Schönbrunn den 20 August 1845. Ferdinand mp.“⁴⁾).

Так розбились мрії бідних сьвящеників на дальших кілька літ. Доперва в січни 1848 р. при першім подуві нового вітру, що віщував Австрії нове жите, дозволено Теодорови Кульчицькому і Михайлови Мінчакевичеви обняти поновно підрядне душпастирське місце під доглядом „eines verlässlichen Pfarrers“⁵⁾. Те саме дозволено також другим засудженим, хоч точних дат про них не маємо. Тяжкі муки, які один з них, о. Йосиф Охримович перетерпів протягом десяти літ в журбі о рідню і хліб, зломил перед часом його орґанізм. Він умер дня 15 червня 1857 р. на становиску пароха в Велджі в 43 році життя⁶⁾. Даних з життя иньших засуджених не повело ся мені зібрати.

Так скінчила ся остаточно траґедія, цікава для висвітленя сучасних стремлінь серед руського духовенства, для характеристики режіму в абсолютній Австрії, і відносин митрополита до ряду та духовенства.

¹⁾ Презид. Архів. льв. Наміст. Nr. 1748/ggg 1841. (Рапорт старости Краттера з 28. XII. 1841).

²⁾ Там же Nr. 1748/ggg 1841.

³⁾ Архів мініст. справ внутр. у Відни fasc. 1889 — рік 1848. Nr. 751.

⁴⁾ Там же fasc. 1477 — рік 1845. Nr. 5747.

⁵⁾ Там же fasc. 1889 — рік 1848. Nr. 751. (Schreiben an S-ne des k. k. Herrn Hofraths und Polizeidirektors, Ritter v. Sacher Massoch, Wohlgeboren in Lemberg — Wien den 23 Jänner 1848). Повиннай: Gestions-Protokoll з р. 1848. Nr. 15.

⁶⁾ Вістку сю завдячую слухачці університета, п. Галі Охримовичівній.

IV.

Оповідане, яке передаємо в сій главі, може не в'яже ся тісно з загодовком нашої праці. Мимо сього вважаємо умісним, вложити його на сім місці, бо воно подає нам дуже цікавий матеріал до характеристики відносин серед одного відлomu нашого духовенства в Галичині, монахів Василян, що довгі літа вели провід в бучацькій гімназії. Воно розкаже нам дещо про дух, яким жили Василяни, а wraz з ними і молодіж, повірена їх опіці.

Дня 10 цвѣтня 1839 р. переслав о. Іван Кропивницький, парох в Бучачи, на руки президента губернії, барона Кріга донос на отців Василян в Бучачи.

В доносї зазначив о. Кропивницький на вступі, що давнійший староста в Станіславові, а теперішній гофрат Мільбахер поручив йому надзїр над бучацькою гімназією і професорами, головно тому, що вже від двох літ почали являти ся між молодіжю друковані в Парижи, заборонені книжки політичного змісту, на що шкільні власти не звертали достаточної уваги. Вправді в Бучачи маємо „ein Vicedirectoriat“ в особі поважаного крилошанина Домбровського (лат. пароха), однак він, заслужений чоловік, через свою глибоку старість не може мати точних вістий про поведене професорів та про примір, який вони дають молодіжи. З новим старостою не ввійшов доси підписаний в тіснійші звязи, тому висилає свої помічання впрост на руки президента губернії.

В падолистї 1838 р., писав о. Кропивницький, ведено з Заліщик через Бучач польського повстанця (einen polnischen Insurgenten) в асистї підофіцера і 6 вояків. Нічліг випав їм в Бучачи. Дізнали ся про се студенти гімназії, зібрали ся в шинку, гостили вояків і повстанця горівкою та араком, а навіть хотіли повстанця відбити, однак се їм не повело ся. Дізнав ся про се префект (директор) гімназії Василянин, о. Косак, перевів з хлопцями слідство, списав протоколи і заявив їм, що після закону належить ся їм екслюзія, а крім сього можуть бути асентеровані до війська. Перелякані студенти розказали про се родичам, а тоді прибігла до префекта мати одного з учеників, Проспера Ціммермана і молила його протягом трех днів, щоби подер протокол, списаний з її сином. Префект Косак дав себе умотити, протокол подер, а за се дала мати Цім-

мермана два дивани для краси вітваря василіяньської церкви. Так само подер префект Коссак протокол, списаний з учеником Яєїнським. „Ist also eine solche Amtshandlung, питав о. Кропивницький, nicht ein Wegweiser für die Jugend, dass sie mittelst Bestechung alles thun und gedenk sein kann?“

Дальше обвиняв о. Кропивницький префекта, що він найшов в ученика Будоського багато заборонених книжок, однак не повідомив про се властей. Про професорів-Василіян писав бучацький парох, що вони, а спеціально Ясеницький, ганьблять учеників в часі шкільної науки словами: „Tu przekleŕty Szwabie!“ „Soll also so eine gesetzwidrige Leitung, писав о. Кропивницький, nicht für eine Gebahr gegen das Wohl des States und als eine Abneigung gegen die Regierung in Zukunft angesehen werden? O! Die Basylianer waren und sind nie der Regierung geneigt...“ На доказ сього згадав о. Кропивницький на р. 1809, в яким Василіяни виявили свою віроломність в виду держави, в хвилі коли польські повстанці вдерли ся до Галичини. Тодішній префект василіяньської гімназії, о. Полянський виголосив в шкільній салі публичну промову, а в наслідок її 300 учеників вписало ся до польського війська під провід Розвадовського. За се відобрав ряд Полянському префектуру і велів зіслати його до одного з поменьших монастирів.

Рік 1830, по гадці о. Кропивницького, приніс нові докази віроломности Василіян. Коли в Росії вибухло польське повстанє, Василіяни виявили свою невірність для російського ряду тим, що дали польському генералови Дверніцькому, який ішов зі своїми військами через Почаїв, мільон польських золотих, а коли понад се Василіяни підбурювали нарід против російського ряду, їх строго покарано, монастирі понищено а на їх місце введено православних монахів. В Галичині за те були Василіяни від р. 1809 обережнішими, спеціально в Бучачи і аж до сього (1839) року не дали причин до підозріваня їх вірности для ряду, задля чого іменовано їх провідниками гімназії. І як довго вели провід в школі та монастири старі монахи, так довго не можна було на них нарікати. Однак в біжучім році відобрали монахи в часі елекції в Добромили, яку відбувають що 4 роки, провід старшим і повибирали молодих, що учили ся у Відни, на те, щоби вільно було їм, після вподоби, сповняти обовязки і не бути зневоленими піддати ся тяжким, монастирським правилам. Префектом гімназії вибрано рівнож віденського конвіктиста. Що сї віденські питомці були небезпечними для ряду, свідчить ся

обставина, що давнійший староста в Станіславові, Мільбахер уважав умісним докоряти публично в домі віцедиректора Домбровського віденському питомцеві, проф. Терлецькому за те, що відвідував підозрілих та ворожих для ряду шляхтичів і що сварився та не слухав своїх наставників. В виду сього зневоленний був ігумен монастиря донести про се провінціялови і відослати його на покуту до львівського монастиря. Однак лишилися ще в Бучачи два його віденські товариші, префект Коссак і учитель гімназії Шемердецький, які відграють в монастири важну роль і дають злий примір молодіжи, як се видно з слідуючих фактів:

а) Василяни спрощують на сьвята до монастиря людей з міста та доокочичних шляхтичів, де пють, сьпівають і грають в карти до 4 год. в рана, як се було на новий рік, хоч, після монастирських правил, ворота монастиря повинні бути замкнені о год. 8 вечером;

б) йдуть з часта на візити в місті та вертають пізно в ночі домів, а віденський питомець Шемердецький завів ще сю моду, що опровів свої іменини в гостинниці, платив там напої і перебув з префектом в товаристві пань до опівночі;

в) їздять в часї фєрий, а навіть шкільних днів (головно: Шемердецький та Ясєницький) на село до шляхтичів та занедабують науку, а крім сього познакомлює ся в них Шемердецький з забороненими книжками, а може й пєче ньших „gut gesinnte Mönche“;

г) приймають, спеціально „Адонїс“ Шемердецький та префект Коссак поза клявзурою візити пань, пють з ними каву, чай, або їдять обіди і роблять пізно ночію візити по заїздних домах матерям, що приїздять до своїх синів;

д) відбувають з учениками три рази в тиждні корепетиції в школі, хоч се заборонено законом, і побирають за те від біднійших учеників 20 злр. СМ. а від богатших подвійну суму. Ученики, що ходять на такі корепетиції, дістають добрі ноти. А чи яло ся монахам в сей спосіб зарабляти, коли кождий з них має удержане з фондів монастиря а крім сього „Vistiarium-geld“ в сумі 80 злр. С. М.?

е) видають значні гроші на карти, забави, дорогі одежі, цінні меблі, мальоване комнат монастиря, чого доси не було і не повинно бути, розділюють богаті дарунки між панї, а що найгірше, легковажать монастирську одежу, а два з них, Коссак і Шемердецький місто ряси носять польські чамари.

Годі й дивуватись, писав о. Кропивницький в доносї, що монахів наслідую молодїж і пересиджує по шинках. Богато студентів позаставляло на гулянки в Жидів свої річи, так що префект Коссак мусїв їх відбирати при помочи поліції. Двацять студентів днювало та ночовало в гостинниці, а лише одного, і то бідного прогнав Коссак з їмназії. Один з членів сього кружка, Моравец украв на гулянки плащ у свого товариша Куровецького та заставив його в жида. Він украв опісля в шинкарі Іаврієля з стола 6 злр., які мусїв звертати жидам в домінікальній канцелярії. Сей самий ученик витягнув надстражникови Ржепецькому зі скринї 40 злр., які рівнож мусїв віддати та вимантив у годинникаря Стрїльбицького годинник, який небавом продав на ярмарку в Язлівци, почім був зневолюений його відкупити і звернути. Місто виключити такого ученика, префект заявив йому, що до приїзду вітця, урядника салїн, не вільно буде йому приходити до школи. Колиж отець не приїздив, прибув до Бучача шурина хлопця, принїс префектови дарунки а сей прирік прийняти поновно Моравеца до школи. Натомість прогнав префект Коссак в тім самім часї зі школи бідних двох учеників: Телїховського за те, що ходив по шинках і Князевича за те, що курив тютюн.

Крім сього завели монахи-професори звичай, що молодїж мусить приносити їм на іменини дарунки в видї кави, чаю, цукру, вина та араку.

Міг би я, писав о. Кропивницький, навести ще багато разячих подробиць, а поки що зверну увагу на одну, яка свідчить про близші зносини префекта зі шляхтою. Префект завїв в монастири пансіон для шляхотських дітїй, за які побирає значні гроші, хоч відома річ, що монастир обовазаний удержувати зі своїх фондів 24 бідних учеників. Сїмох бідних учеників префект вже позбув ся, а 17 умістив в одній комнатї, а двї дальші комнати, які вони раньше займали, віддав на пансіон для богатших. Вже й так нема клявзури для учеників в монастири, а небавом будуть заїздити туди жінки до своїх дітїй і проводити тут днї та ночі.

Наслідки наведених фактів такі, що молодїж, позбавлена доброго приміру від своїх провідників, не шанує їх, не слухає, а навіть допускає ся каригідних вчинків, в родї ось якого :

Дня 21 марта префект велїв прибити на їмназії свїжо помальованого, державного орла. В ночі обкидав хтось орла болотом. Префект хотїв дізнати ся про переступника і замкнув

кількох підозрілих о се до карцеру. Колиж йому донесено, що злочину допустив ся 15-літний ученик Лозінський, який гімназію кількома місяцями раніше покинув, префект прикликав його до себе, дав йому 25 ривок, замкнув до карцеру, а по кількох годинах віддав до поліційного арешту. Інших підозрілих пустив префект на волю, а одного з них, сина богатих родичів, Полоцького усунув зі школи тайком. Орла відчищено і повішено, а слідуєчюї ночі, коли Лозінський сидів скатозаний у вязниці, орла поновно зневажено. За всі ті події треба винуватити учителів, які, як прим. Ясеницький ганьблять учеників в школі: „Tu przeklęty Szwabie!“

В виду сього, для добра держави і школи, треба би по гадці о. Кропивницького:

а) заіменувати цивільного префекта, якому монастир, властитель 5 сіл може дати гарне удержане;

б) усунути учителів: Шемердецького та Ясеницького, першого за візити в підозрілих, шляхотських домах, другого за уживанє прізвища: „Tu przeklęty Szwabie!“;

в) знести корепетиції;

г) знести пансіон для дітей шляхтичів.

На кінці доносу просив о. Кропивницький о окрему комісію, яка повинна би розглянутись в справі на місці, якій однак не повинна президія губернії віддавати його письма в оригіналі, ані зраджувати його прізвища, бо він мусів би від Василян чимало витерпіти. Кропивницький готов особисто явити ся у Львові і пояснити губернаторови справу докладнійше, бо заборонені книжки можна в монастирі дуже легко „auf eine kunstgreifende Art“ вислідити¹⁾.

Донос о. Кропивницького переслано в ексцерпті до староства в Станіславі, яке передало слідство комісареви Söldenhofe-ови. Останній відповів широким письмом, яке передаємо в короткім начерку.

Мені повірено, відповів Сельденгофер, від двох літ нагляд над гімназією в Бучачи і являв ся там кожного місяця, тому мав нагоду добре пізнати префекта і монахів. Можу посвідчити з чистою совістю, що всі вони в моральнім і політичнім напрямі поводять ся бездоганно. Таке саме свідощтво виставив їм

¹⁾ Презид. Архів львівськ. Намієн. Nr. 609/ggg 1839, де перехований оригінал доносу з підписом: „Johann Kropiwnicki, katholischer Buczaczer Pfarrer des griechischen Ritus“.

мій попередник Хомінський при передачі повіту в мої руки, а я мушу додати, що під новим префектом, Коссаком, глибоко відданим нашому урядови, повага бучацької гімназії зросла, бо він остро наглядає над молодіжю і її моральним поведенєм.

Весь те, про що мене президія краю питає, в очерненем Коссака і Василян. Коли се вчинив бучацький мешканець Іван Домгер (Der Buczaczer Insasse Johann Domherr), то я зневолений покликати ся на мій рапорт з р. 1837, в яким я мав нагоду висловити ся уємно про політичні погляди сього чоловіка, а що о. Коссак перестерігав родичів, щоби не повірювали йому своїх дітей на мешкане і догляд, тому могла з відси повстати причина доносу против Василян.

Заки я мав нагоду перевірити всі заміти, прибув до мене о. Коссак і заявив, що до львівської президії губернії вислали о. Кропивницький і Домгер письмо, в яким очернили монахів, тому просив він мене, щоби я вислав відповідне пояснене. Я поїхав до Бучача і пересвідчив ся, що всі обвиноваченя Василян є невірні. І так:

учеників Ціммермана і Ясінського покарано. Протоколів, списаних з ними не понищено, а префект показав мені їх, скоро я лише сього зажадав;

префект гімназії, який з часта заходить до домів учеників, щоби пересвідчити ся про їх поведене, найшов в домі Блаже-йовського (а не Будоського) між книжками деякі романи, які забрав до монастиря і поніщив, однак не найшов там ніяких політичних книжок;

Василяни не уживають в школі польської мови, тому не могли ганьбити своїх учеників словами: „*Tu przeklęty Szwabie!*“ Спеціально не міг сього вчинити проф. Ясеницький, що має провід в I грам. класі, де, як свідчить каталогої, нема ані одного Німця;

у всіх монастирях є в звичаю, що в церковні свята сходять ся там запрошені гості. Однак неправдою є, будьто би в василянським монастирі гості перебували до пізної ночі;

Василяни-святеники визначають ся між иньшими монахами своїм образованием (богато з них учило ся у віденським конвікті), тому гонораціори Бучача та дооколична шляхта цінять їх високо та запрошують їх до себе, від чого вони не відтягають ся і відвідують родичів своїх елевів. Однак про них не можна було почути нічого невідповідного, або такого, що могло би їх робити підозрілими у ряду. Професорів бачу я все

в товаристві префекта, який дбає про те, щоби вони були приміром для молодіжи. Я відвідав сьвящеників Шемердецького та Ясеницького в їх келіях, оглянув їх підручні бібліотеки, однак не найшов там ані заборонених, ані підозрілих книжок;

з корепетиціями не роблять Василіяни ніяких надужить;

про збиток в келіях нема мови. Видний там лад і чистість, про що мав нагоду пересьвідчити ся митрополит-примас, що відвідав зі мною монастир та келії. Також не бачив я ніколи Василіян в иньшій одязі, як монашім і нагортці поверх нього, а як коли хто з них для зашанованя габіту уживає старої чамари, то певно не появить ся в ній на улиці, або в школі;

про учеників, які ходили по шинках можу сказати, що їх покарано, а спеціально тих трех, яких названо по імені. Будьто би протетований Моравец належить рівнож до виключених, се сьвідчать акта і залучений друкований звіт гімназії;

про вимушені від студентів дарунки для професорів я не чув в Бучачи нічого, за те показували мені Василіяни письменні подяки і рисунки, які одержали на спомин від вдячних учеників;

Василіяни обовязані удержувати 12 хлопців, однак вони мають на мешканю і харчи 19 бідних учеників. А що для богатших учеників вони держать учителя французької мови, тому слідні певного рода невдоволене і зависть між біднішими елевами;

збещене орла вже вияснене. Ученик Лозінський признав ся до вини, тому покарано його справедливо, а поведене в сій справі префекта Коссака було „ganz schrifts- und ordnungsmässig“¹⁾.

¹⁾ Презид. Архів лъв. Наміси ad Nr. 1338/ggg 1839 (рапорт Сельденгоферна з дня 8 вересня 1839 р.). Про згадане збещене орла можемо подати на основі урядових актів ще отєї подробиці. Нікодим Лозінський, імовірно, Русин з роду обкидав болотом австрійського орла. Хоч він вже раньше виступив зі школи, прикликав його Коссак до себе і передав місцевій власти, яка замкнула його в домінікальній вязниці. Тут признав ся він перед домінікальним мандатарем до вини. На просьбу родини випущено його по півторагодиннім увязненю на волю і віддано під опіку домового учителя, Брилінського. Коли орла обкидано поновно болотом, підворіне звернуло ся знов против Лозінського, однак він випер ся, а при сій нагоді заявив, що первісні візнаня на ній вимушено і він до ніякої вини не почувает ся. Однак при слідстві, яке переводив Сельденгофер, Лозінський признав ся, що оба рази

Після вияснень Сельденгофера Василянам не спав ані один волос з голови. Колиб на місце Сельденгофена переведив був слідство другий Сахер-Масох, то, певно, заряджено би увязнення і т. п., хоч на справі нічого не було. Одно певне, що Василяни в Бучачи, носячи чамари, лише маніфестовали свій польський патріотизм, далекий від всяких конспірацій, а як Поляки з пересвідчення, мусіли вони числити ся з почуваннями молодіжи, що жила тими гадками та ідеалами, які бачила серед людей старших. Бучацькому парохови о. Кропивницькому могло бути не на руку висше образоване Василян, їх значний вплив хоч би вже з сього титулу, що вели гімназію, і тому написав донос поганий, гідний осуду, на якім сам найгірше вийшов. Василяни дізнали ся скоро, хто його написав, а з окрема донесла в урядовій дорозі президія губернії митрополитови, що Кропивницький оклеветав Коссака і Василян, а президії видаєсь неімовірним, що найшов ся чоловік, який міг в такий низький спосіб накинути ся на своїх товаришів по службі. З переведеного слідства вийшло на яву, що між о. Кропивницьким і Василянами відносини неможливі, тому президія просила

обкидав болотом орла „und als Ursache dieses Bubenstreichs gab er die strenge Behandlung des Gymnasiallehrers Sniewicz an, dem er durch die Behandlung dieses, als Gymnasialzierde ausgestellten k. k. Wappens, gleich wie dem übrigen Personale einen Berger verursachen wollte“. Остаточню Лозїнського виключено з гімназії і судове слідство застановлено. Староста в Станіславова, здаючи звіт в сеї справі, вихвалив Коссака як чоловіка, глибоко відданого урядови, як доброго префекта, що слідить за поведенням молодіжи і професорів (Рапорт в 1 мая 1839 — гляди Презид. Архів льв. Намісництва Nr. ad 681/ggg 1839). В справі вбещення орла дїстав дир. поліції Сахер Масох донос, підписаний „Schüler am Buczaczer Gymnasio“, в яким вказувано, як на виновника, на ученика Петра Підгородецького. По гадці незвісного доносчика, Підгородецький „ein perfuga ohne Taufschein, welcher das Gymnasium besucht über Seine k. k. A. Majestät schimpft (Er hat Galizien den Pohlen gestohlen)... und sagt: „Die Schwaben sind mit Kalbfällen hier in unser Land gekommen und jetzt wollen Sie Herrn seyn... In den ersten Monathen des vorigen Kurses hat selber gesagt, man bereitet Tag und Nacht Pulver... Im 40-ten Jahre wird man schon die Deutschen treiben hinter am Donau“ і т. п. Слідства в сій справі не переведжено, бо по гадці президії губернії, се не було би вказаним в огляду на те, що справа дражлива, що донос анонімний і що Підгородецький був чужим підданим. Президія губернії поручила лише старості, щоби використав сю справу в круві поліційного діляня. (Презид. Архів льв. Намісництва Nr. 735/ggg ex 1839 ad 609. II).

митрополита, щоби зарядив все можливе для поправи відносин¹⁾.

Митрополит вислав Кропивницькому дня 31 жовтня 1839 р. „decretum reprehensionis“, про яке повідомив також латинського архієпископа²⁾.

Однак Кропивницький належав до завзятух людей. Догода з консисторії подразнила його ще більше і він не хотів зійти з ворожого становища супроти Василян. В р. 1845 вніс він поновний донос против префекта Коссака і професорів-Василян до президії губернії, яка дня 17 марта (Nr. 202) просила митрополита, щоби справу розслідив в дисциплінарній дорозі³⁾. Вибрано окрему комісію, зложену з відпоручників губернії і духовенства, якій треба було звернути кошти подорожи⁴⁾. Остаточно покінчено справу доперва в р. 1848⁵⁾, однак невідомо в яким вислідом.

(Далі буде).

1) Тамже Nr. 1338/ggg 839 ad 609. II.

2) Gestions-Protokoll des griech. kath. Metrop. Ordinariats з р. 1839. Nr. 43 і 48.

3) Gestions-Protokoll з р. 1845. Nr. 40.

4) Тамже з р. 1845. Nr. 86.

5) Тамже з р. 1848. Nr. 39 і 83.

Причинки до народніх вірувань з початком XIX ст.

Упирі і розношенє зарази.

Подав Др. Зенон Кузеля.

В старих книгах, а передовсім в всіляких урядових актах і иньших рукописах находимо не одну цікаву звістку про вірування і погляди наших предків; дуже часто дають вони гарні паралелі до нинішних поглядів і роз'яснюють нерав те, що нині затерло ся, або стало незрозуміле.

Про вагу подібних студій відзивали ся вже частійше учені. Gomte присвячує тому питаню окремий розділ в своїм підручнику фолькльору і вказує, що студійованє давніх памяток для цілий етнографічних має не меньшу вартість, як і досліди над сучасністю, даючи історичний підклад тому, що нині відбуваєть ся. Горячо поручає займати ся тим і Schönbach в статі про досліди в Альпах і Кайндль в своїм підручнику фолькльору.

У нас на тім полі не зроблено дуже багато, одначе не стоїть воно облогом. Київська Старина принесла цілий ряд всіляких документів, дещо уміщене було в Житю і Слові. Архівний матеріал і оброблене маємо також в працях Антоновича (про чарівництво), Левицького¹⁾, Франка, Зубрицького. Я наводжу понизше два документи, видані губерніяльним урядом у Львові до духовних властей і втягнені в книгу розпоряджень Крушельницької церкви в Стрийськім повіті.

¹⁾ О. Левицкій, Очерки стариннаго быта Волыни и Украйны. Київ. Стар.

Перший документ, оголошений в р. 1803, подає нам звістки про забобони селян підчас зарази на худобу, другий акт говорить про вірування в упирів, він виданий в р. 1803, а доручений священикам з початком дальшого року.

Зачнім від нього наші поясненя.

Губернія підносить очевидно з невдоволенем, що священики до того ще часу не викоринили усіх забобонів між селянами: багато людей вірить в нічні страхи, в чари, духи, а що найприкрійше, знаходять ся люди, що не уміють пошанувати святости гробу, витягають мерців з домовин і знущають ся над ними. З акту видно, що се мусіло повторювати ся частійше, коли циркулярні уряди почували ся до обовязку повідомити про се губернію і коли губернія уважала за відповідне пригадати священикам, щоби впливали в науках на нарід і від'учували його від поганих і негідних учинків.

I.

Викопуване тіла небіщика з гробу і збитковане над ним стоїть тут безперечно в звязи з вірою в упирів, що сягає дуже давних часів і доховала ся подекуди і до нині. Опираєть ся вона на погляді, що мерці можуть повертати на землю і шкодити людям, які їм через що небудь стали немилі. Причини тої віри треба найправдоподібнійше шукати в снах і привидах, як на се звернув був увагу Тайлбор, а далі С. Meyer, Кох¹⁾ і иньші.

Віра в поворот мерців в другого світа знана майже без виїмку на цілій просторони нашої землі, без ріжницї, у культурних і так званих диких народів. Спеціальною формою сеї віри являють ся наші вірування про упирів, що стрічають ся у всіляких відмінах також у иньших славянських народів, у німецьких племен та серед людности балканського півострова, приміром у Турків, Альбанців і Новогреків. Grimm в своїй мітольоїї та переказах і казках, Mannhardt, Liebrecht (*Zur Volkskunde*, 195—198), Krause (*Z. f. Ethn.*, 1883), Andree в „*Ethnographische Parallelen*“, Meyer в *Deutsches Volkstum*, H. Máchal в *Nákres slovanského bájesloví* (Praha 1891, 182—186), Аванасъевъ

¹⁾ Koch, *Zum Animismus der südamerikanischen Indianer Supplement. zu Intern. Arch. f. Ethn.*, 1900.

в праці „Пеэтическія воззрѣнія Славянъ на природу“, Вагилевич в статі „O upjrech a wid'mách“ (Č. Česk. Mus. 1840, с. 232—261), Ф. Краус в Powrót umarłych na świat“ (Wisła, IV, 657—683), St. Hock, Die Vampirsagen u. ihre Verwertung in d. Lit.¹⁾, Іедоз в Melusine, 1888, Stern в Medizin u. Aberglaube in der Türkei, I, с. 350—370, O. Schell, D. Volksglauben im Bergischen an d. Fortdauer d. Seele n. d. Tode (Ar. f. Relig. IV, 305—337), Caland в Een Indogermaansch Lustratie Gebruik, Amsterdam 1898, A. Jellinek, Zur Vampyrage Z. d. Ver. f. Vk., 1904, 323 і д., J. Negelein, Macedonischer Seelenglaube u. Totencultus, ibid, 1904, с. 19—35 зібрали більший матеріал у всіляких народів і старалися його угрупувати і пояснити. Дотикалися того питання також Тайльор, Лянї, Пешель, Карлович (в Z. f. Relig. w.) і інші. Сировий матеріал можна найти в досить великій кількості в збірках етнографічних і в більших оглядах, приміром у Kuhna і Schwartz'a, у Meyer'a і т. д.

Славянські племена доховали віру в упирів в найчистішим виді, так що дехто навіть бачив у них її жерело, і стали нині її осередком. Особливо розширена вона у Болгарів і у Українців та Білорусинів, де ще ясно відрізняється мерлець упир від вовкулака; у Сербів і взагалі на полудни змішано оба типи. В упирів вірять також Словінці, Чехи, Словаки, Лужичани, Кашуби, Поляки і Великороси. Література про упирів у славянських народів зібрана тільки у нас докладніше, а деінде розкинені поодинокі звістки по всіляких часописах так, що робота коло їх порівняння значно утруднена. Мала частина матеріалу використана в начерку Махаля, а в часті і у Вагилевича²⁾.

Для нас передовсім важне зіставлене проф. Сумцова „Колдуны, вѣдьмы и упыри“ (Сборникъ Харьк. Ист. фил. Общ. т. III, 1891, стор. 229 і д.), де зведена богата література, вичислена також в часті в примітках до розділу про упирів (происхождение упырей) в „Культурныхъ переживаніяхъ“ (Кіев. Ст. 1890, XXVIII, с. 65). У нього подані і деякі загальні замітки, з якими в більшій мірі стрічаємося в студії А. Потєбні

¹⁾ Forschungen zur neueren Literaturgeschichte, XVII, 1900 (реп. Reuschel'a в Euphoriion, VIII, 1901, 734—8).

²⁾ Прошу про се порівняти Fr. Wiesthaller, Vlkodlak in vampir sponsebnim oprom na slov. bajeslovje, Ljublj. Zvon, III, 1883, Lilek, Ethnologische Notizen aus Bosnien und Hercegowina, Wissens. Mitteil. aus Bos. u. Herc., VIII, 269—270.

„О мнѣическомъ значеніи нѣкоторыхъ обрядовъ и повѣрій“, а саме в третім розділі „Змѣй, Волкъ, Вѣдьма“ (Чтенія, 1865, IV, с. 233—310 і спеціально с. 277—287). Пробу віставленя матеріялу бачимо в студії Єфименко, Упыри (Из исторіи нар. вѣрованій), Киев. Стар. 1883, VI, с. 371—9, в збірці Іванова „Народные разказы о вѣдьмахъ и упыряхъ“ (Сборн. Хар. И. Ф. Общ. III, с. 156 і д.) і в статі Франка в Киев. Стар. (1890, IV, с. 101—120): „Сожженіе упырей въ с. Нагуевичахъ въ р. 1831“. Архівний матеріал зібрано в праці Антоновича в Трудах Чубинського, а крім того у Єфименко, Вагилевича, Ш. Я. „Убийство упыря въ Кіевщинѣ во время чумы 1770 г.“ (Киев. Стар. 1890, N. 2, с. 338—341) і д. и.

Етнографічні збірки містять дійсно багато матеріялу. Крім Іванова треба тут вчислити збірки Драгоманова, Нар. преданія и разказы, 62—66, Чубинського, Труды, II, 411—416 і д., Новосельського, „Lud ukraiński“ т. II, Коперніцко-Рокоссовскої „Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu, Zbiór wiad. do ant. kr.“ XI, А. Подберезкого „Materiały do demologii ludu ukraińskiego“ (Zbiór IV, 1880, 3—82), Гринченка, Изъ устъ народа, 1901, V, N. 165—174 і Етнограф. Матеріалы, I, 1895, с. 52—56, II, 92—107, Яворського, Südrussische Vampyre (Zeit. d. Ver. f. Volksk., 1898, VIII, 331—336) і його ж статья в Живій Старині, 1897, I, 107—110, а передовсім збірку Гнатюка „Знадоби до українсько-руської демонології“ (Етн. Збір. XVI).

Найдавнійшу звістку про упирів находимо уже в поясненнях до пророків¹⁾; Серапіон дорікав (в XIII ст.) своїм сучасникам, що не хотіли ховати повісильників і потопельників і викопували їх з могил²⁾, приписуючи їм спровождуване посухи і неурожаїв. В збірнику Паісієвім з XIV ст. читаємо, що „переже того клали потребу упиремъ и берегинямъ“; в рукописи Соф. Новгород. бібліотеки згадують ся упирі побіч иньших демонів і „богів“³⁾. Максим Грек згадує про се в XVI ст. і стараєть ся переконати вірних, що мерців не вільно непокоїти. Про викопуване і палене „преисподниковъ“ або так званих „вуркулаковъ“ і про жінки „гилуди“, що висисають кров дітей та убивають їх, читаємо і у Іоасафа Ефесского⁴⁾. Осібний розділ про

¹⁾ Miklosich, Lexikon.

²⁾ Котляревскій, О погребальныхъ обычаяхъ, 34—5.

³⁾ Máchal, op. cit., 183.

⁴⁾ Алмазовъ, Канонические отвѣты Іоас. Ефесскаго. Одесса 1903, стор. 42, 53.

упирів знаходимо і в требнику, виданім в Кліві 1620 р. Памвою Бериндою.

Одначе проповіді не усунули загально розпростореної віри в упирів, що запустила була сильне коріне. Численні архівні звістки в XVIII ст. доказують нам, що ще тоді була вона дуже розповсюджена, а що найважнійше активна. Як і тепер головно і тоді обвинювано деяких людей, що вони спроваджують посуху або заразу. Полковника А. Танського (1727) і генерального обозного В. Борковського (ок. 1686) уважали сучасні люди упирями: останнього пробили навіть осиковим колом, а цілу подію розмалювали на стіні троїцького собора¹⁾. Люди з Гуменця стрінувши в ночі шляхтича Матковского, як шукав загублених коний, признали його за упиря і спалили його, обвинувачуючи його в занесеню епідемії (1738 р.)²⁾. Таксамо зроблено і з захожим з Турції О. Маронітом³⁾. В Гуманській Війтівці в Київщині кинули люди підозріне на свого власного съвщеника, оббили його майже на смерть, закопали в яму, пробили осиковим колом і засипали живцем землею⁴⁾. В 1750 році перепроводжувала харківська консисторія цілий процес з селянином з села Люботина, валуйського повіту, про якого говорило ся, що він „упырь родимый“. Люди сходили ся до нього і просили його о всіякі ради, думаючи, що він уміє віщувати. Процес показав одначе, що він був звичайним ошуканцем, що хотів лише прокормитись в голодний рік⁵⁾.

Против віри в упирів звернене одно місце в посланію православного, буковинського єпископа Даниїла, з р. 1790, в якім згадуєть ся, що люди приписують їм наношене зарази: Є такі люди — каже він — що думають, „яко тѣлеса нѣкоторихъ людей мертвыхъ имѣють силу умертвлять скоты..., которымъ тѣлесамъ и имя выдумали, сі есть нарекли ихъ „видмы“ или „опирѣ“⁶⁾.

Подібно, як у нас, маємо давнійші звістки і про иньші славянські народи. У Чехів згадує про упирів хроніка Гаска.

1) Єфименко, 376 і література наведена у Грінченка, Изъ усть народа, с. 428—9.

2) Чубинскій, Труды, I, 425—432.

3) *ibid.*, 339.

4) Ш. Я., *op. cit.* 338—341.

5) Ам. Лебедевъ, О борьбѣ духовныхъ властей въ бывшей епархіи бѣлгородской съ суевѣріями, Київ. Стар., 1890, XXVIII, 6—7.

6) Миронъ, Сожженіе упырей въ с. Нагуевичахъ, Київ. Стар., 1890, XXIX, с. 106—107.

Знаємо також з літописи, що в 1344 р. умерла упириця, яку треба було пробити колом, бо губила людей. Упиром був також сьвященик Мислята, про якого згадуєть ся під роком 1336¹⁾.

Про упирів на Угорщині, Моравах і т. д. приносить численні відомости Dom Aug. Calmet в „*Traité sur les apparitions des esprits et sur les vampires ou les revenants de Hongrie, Moraviae e. t. c.*“ (Paris 1751)²⁾. Lucius згадує в своїм творі „*De regno Dalmatiae et Croatiae*“ (1403 р.), що одну жінку непокоїв упир так завзято, що бурмістр міста дозволив „*infigere signum in pectus eius*“³⁾. Про вампіризм у полудневих Славян з початком XIX ст. — говорить багато Prosper Merimée⁴⁾ в розділі „*Sur le Vampirisme*“.

Віра в упирів доховала ся живо і в XIX ст., а навіть з кінцем минушого століття можна ще було занотувати випадки насильного убийства, спричиненого вірою в істноване упирів.

Український упир досить скомплікована істота. Звичайно розуміють під упирем мерця, що вертає в ночі на землю і ссе кров зі сплячих людей, особливо з дітей⁵⁾. Одначе упир може бути і живий і пробувати незамітно між людьми і тоді він не меньше шкідливий, бо тяжко його розпізнати⁶⁾. Дуже часто приписують йому силу вороження і відгадуваня будучности, а відповідно до того ділять навіть упирів на старших і молодших, сильніших і слабших⁷⁾. Вкінці називають тим самим іменем і дітей, обложених англійською хоробою, які звичайно мають назву одміни, обмінчати. Сі упирі не чинять великої шкоди населеню і займають ся вороженем⁸⁾. Вороженє і чарованє се взагалі дві основні прикмети, звязані з іменем упиря: в старо-руських словниках об'яснювано навіть імя упиря словом чарівник.

Упир може перекидати ся в звіврят, передовсім в вовка,

¹⁾ Máchal, 186, Wahylewič, op. cit. 256—258.

²⁾ Звістку про сю рідку книжку, що перековуєть ся в віденській надворній бібліотеці, завдячую дру Т. Матічу.

³⁾ Zbornik za narodni život juz. Slav. I, 224.

⁴⁾ P. Merimée, *La Double Méprise*. La Guzla. Paris 1885, ст. 222—236. І виданє вийшло 1829 р. Користаю тут також з вказівок дра Матіча „Про судову розправу з року 1832 в Arch. f. slav. Phil., VI, 618—620.

⁵⁾ Сумцовъ, Культурныя переживанія, N. 122, с. 64, Máchal, op. cit., 183, Аванасьевъ, III, 557, 585, Потебня, 282 і д., Jaworskij, 331.

⁶⁾ Єфименко, 371, Миронъ, 101—3, Сумцовъ, 63.

⁷⁾ Миронъ, 102—104. ⁸⁾ Nowosielski, II, 106, 161.

в kota і собаку. Про се вже згадує Іоан Екзарх болгарський: „Тѣло свое хранить мертво, и летаетъ орлом, ястребомъ, и ворономъ, и дятлемъ, рыщуть лютымъ звѣремъ и вепремъ дикимъ, волкомъ, летаютъ змѣемъ, рыщуть рысію и медвѣдемъ“¹⁾. В Нагуевичах розказують, що попадаючи упириця перемінилася в „худобину“, а власне в безрогу, щоби пімстити ся на недлюбім наймиті і укусити його. На Підгіррю вірять, що упирі „дводушники“ і можуть полишити в ночі своє тіло і робити людям пакости²⁾.

Упирі ідентифікують ся декуди вчасі і з зміями, літавцями, інкубами, то значить мають в ночі приходити до своїх жінок і жити з ними, як за життя. Можуть навіть мати діти: у Болгар і у Москалів³⁾, у Сербів, і у Галицьких Русинів пізнати їх по тім, що або не мають взагалі костей або лише носової хрястки. Вагилевич розказує, що до одної жінки ходив її чоловік упир і мав з нею кількоро дітей. Вдова сохла і жовтіла аж знахарка порадила їй здурити упиря, осьвічуючи хату ніби на весіле⁴⁾. Подібно думають і полудневі Славяни: Коли жінка розумна, може здержати помершого чоловіка і наказати йому робити, що сама схоче; про се говорить ся і в пословиці „*rametna žena može uprečiti, da vampir k njoj ne dolazi i da sojjeta ne tare*“⁵⁾.

У Драгоманова розказуєть ся про клопоти мужа, до якого ходила його жінка, упириця. Тут помогло посв'ячене хати: „Посв'ятили мою хату, і, крив Бог, стало тихо: наче мільйон віська хто поставив коло мене, наче вармія окружила мене“⁶⁾. І у Поляків кружить велике число подібних оповідань⁷⁾.

До тепер ми знали упиря тільки з лихого сторони. Спорадично розказують про нього і добре: він мав приміром з любови до людей відкрити їм тайну оживляти померших⁸⁾. Упирі віддають також більші услуги вороженем і чарованем⁹⁾.

1) Потебня, *op. cit.*, 282—3.

2) Миронь, 102. Більше паралель у Аєанасьєва, III, 302, 357, Вагилевича, 239 і р., Jaworski, 331—2. Прошу ще порівняти: Ciszewski, *Lud roln.-górn. z okolic Sławkowa. Zbiór wiad.* XI, 11 і д.

3) Потебня, 286—7, Аєанасьєвъ, III, 559, Wahylewyc, 237, 246, Liebrecht, *Zur Volkskunde*, 1879, 58.

4) Цілком таке саме оповідане у Яворського, 334—5.

5) Krauss, *op. cit.* 676.

6) Драгомановъ, *Мар. пред. и рассказы*, IV, 3, с. 63.

7) Ciszewski, *op. cit.*, с. 12, 13.

8) Сумцовъ, К. П., 64. 9) Nowosielski, II, 106.

Звідки береть ся упир?

Афанасев прийшов до результату, що се злобні мерці, що були за життя чарівниками, вовкулаками або взагалі людьми, влученими церквою як приміром самовбійці, еретики і прокляті¹⁾. Нарід робить їх дітьми дідька, вовкулака або відьми²⁾ або думає, що се дідьки, які увійшли лише в тіло відьом, чарівників або інших людей³⁾. В деяких сторонах думають, що якась нечиста сила має вплив на зародок, так, що дитина родить ся вже з прикметами упиря⁴⁾; упирем може навіть стати кождий чоловік, коли його обвіє степовий вітер⁵⁾, під яким треба розуміти дідька. Бувають також „родимі“ упирі⁶⁾; коли жінка погляне на священика підчас великого входу, то її дитина буде упирем⁷⁾. Загально вірять у нас, що потопельники і повісильники стають упирями: тому ховають їх на ровстайних дорогах і обкидають камінями і прутем⁸⁾.

Живого упиря пізнати трудно: кажуть, що звичайно виглядає він дуже добре, бо мусить носити на собі неживого товариша. Розпізнають також по тім, що дуже злісний⁹⁾.

Найліпше одначе розпізнати його по красці лица: буває він завжди дуже червоний і то за життя і по смерті. Звідси походить і пословиця „червоний як упир“ знана мабуть чи не у всіх славянських народів (прим. у Русинів, Поляків, Сербів). Щоби переконатися, чи дійсно померший то упир, розкопують гріб, що звичайно має або шпину або взагалі долинку і отворають трумну. Упир не гние і лежить червоний на лиці, звернений передом до гори; часом має навіть отворені очи та окровавлені руки, ноги і губи¹⁰⁾. Пізнають також по тім, що має

¹⁾ Афанасьевъ, *op. cit.*, III, 557.

²⁾ Чубинскій, *Труды*, I, 1, 205.

³⁾ Nowosielski, II, 161. ⁴⁾ Сумцовъ, К. П., 63.

⁵⁾ Ёфименко, 373. Подібний шкідливий вплив має також вітер на вагітні жінки; від него попадають вони в хоробу і скидають дитину, що перемиюють ся в чорта (Милорадовичъ, Народные обряды и пѣсни Лубенскаго у., Полтав. г., Сборн. Хар. Ист. Фил. Общ. X, 1897, с. 14, Чубинскій, *Труды*, IV, 1. Чорт запліднює дуже часто в виді вітру: в тим стрічаємо ся в середновічних літературах. Пр. пор. ще Wahylewyc, 238.

⁶⁾ Миронъ, 101. ⁷⁾ Jaworski, 331.

⁸⁾ Korernicki, *Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu*. *Zbiór wiad.* XI, с. 196, Сумцовъ, К. П., 63.

⁹⁾ Ёфименко, 371.

¹⁰⁾ Миронъ, 101, 104, Ёфименко, 372, Афанасьевъ, 557—561, Wahylewyc, 238, Korernicki, 196, Máchal, 184, Чубин-

шість пальців на руках і ногах¹⁾ і спить все головою до дверей, а ногами до образів²⁾.

Нарід вірить ще до нині, принайменше там, де ще просвіта не пустила глибокого коріння, що упирі приносять велику шкоду людям: передовсім доскулюють вони людям тим, що висисають їх кров підчас сну³⁾, нищать здоровле, дусять їх, а навіть забирають ся нераз до їх мяса. Взагалі український упир небезпечний: він нападає на спокійних людей, щоб ними пожити ся, розганяє вечериці і уміє остро мстити ся, коли йому хто зробить яку небудь пакість⁴⁾, приміром здіме намітку; упир крутить ся часто по бездорожжях і зводить людей з доброї пути. Крім того пакостить він цілому загалови, насилаючи заразу, помір, хвороби, неврожай, посуху і иньші нещастя, причім не забуває і на менші пакости⁵⁾.

Тому старають ся люди за всяку ціну удержати мерця в трунні і зробити його нешкідливим. Вже сам релігійний обряд звернений передовсім на те, щоби забезпечити людий від повороту померших: на те відправляють ся похорон, запечатують ся гріб і справляють ся поминки. До того ще й самі люди знають багато способів, що на їх гадку задержують мерця в гробі. Так приміром ставлять його ногами до дверей⁶⁾, щоби не вернув ся, а добре вийшов, кажуть йому пращати ся з хатою, удаючи трумну о поріг, отвирають вікна і двері, щоби мав куди вийти, а потім зачинюють їх і ставлять для нього воду, щоби не був лютий і мав що напити ся, коли б вернув до хати. Трумну забивають міцно цбвяхами і кажуть видзвонювати на дзвінниці, знаючи, що дзвони відганяють духів. Поляки з над Раби думають навіть, що аж тоді стає мерлець дійсно мерцем, коли зачнуть дзвонити: про се — кажуть — можна переконати

скій, I, 1, 206. Ястребовъ, Матеріали для етногр. Новоросс. края, 134, Франко, Нар. віруваня на Підгірю, Етн. Зб. V, 182, N. 14, Jaworskij, 334.

¹⁾ Сумцовъ, К. П., 63. ²⁾ Миронъ, 102.

³⁾ Се основна прикмета упиря, що знана усюди; гл. више Драгоманов, 62, N. 1, Гпатюк, 162, N. 272, Миронъ, 105, Ястребовъ, 134, Jaworskij, 333.

⁴⁾ Podbereski, op. cit., N. 2, 3, 4, 5, Чубинскій, I, 91, II, 422, Драгомановъ, 62, N. 2, Гринченко, Изъ устъ народа. Черниговъ 1901, с. 134—5, N. 171 (Не берн ничого въ мертвяка), до наведені і иньші паралелі, с. 429, Jaworskij, 332.

⁵⁾ Драгоманов, op. cit., 64: выпускає коні.

⁶⁾ J. Negelein, 34, гл. Jellinek, Zur Vampyrage, 323—4.

ся, бо трумна тоді о много тяжша¹⁾. Крім того уживаєть ся богато иньших способів, про які тут не місце розводитись²⁾.

Одначе, як видно, і сі способи не помагають: мерці такп ходять по сьвіті і не дають людям супокійно жити. Розумієть ся, що з поміж них найстрашнійші упирі. Щоб зробити їх нешкідливими, кличуть наперед сьвященника, аби закляв небінчика: часом се помагає і тоді упир утікає, перемінивши ся в серну³⁾. Коли ж не помагає, беруть ся на далеко лінший спосіб, який мусить помогти.

Розкопують могилу і пробивають мерця осиковим колом, причім обертають його грудьми до долу⁴⁾. У полудневих Славян уживають до того глогового терна або кленового дерева, у Німців взагалі деревляного або тернового⁵⁾. У нас і у Поляків беруть також липове і кленове дерево. У Гнатюка так приміром кінчить ся N. 278: „Ксьонц казав го поховати (упиря) і забили восиковий кілочок в голову і вже був спокій“⁶⁾. На иньшім місци читаємо знов такє: „Тогди ксьонц кажи: Дайти осикового кола, забю я єму в голову. Більши він ходити ни буди, бо то є справедливий упир. Він би був за сім літ люди потинав. Як му забили, більше вже ни ходив і ніхто го ни видів“⁷⁾. Осичина має взагалі велику силу: коли в гробі є шпари і мерлець ними виходить, то вистарчить заложити їх нею⁸⁾.

Рідше говорять, що треба утяти голову: згадуєть ся про се в збірці Гнатюка, у Яворського і в Батьківщині за р. 1893⁹⁾.

1) L. Świątek, Lud nadrabski, с. 134.

2) Так кладуть приміром на Україні на вікно кусень желіза або роблять хрест на воротах. Чубинській, I, 205. Про способи відганяти мерців прошу порівнати статью Єллінка, ор. cit. 323—4.

3) Korernicki, 196, Podbereski, 15.

4) Приміром Миронъ, 106, Korernicki, 196, Чубинській, I, 1, 205, 206, Podbereski, 15, 18, 19.

5) Máchal, 185—6, Аванасьєвъ, 559, Krauss, 673. У Македонців поливають ще оливою (Negelein, ор. cit. 19—27, Asboth, Maced. folkl. 218, 9).

6) Гнатюк, ор. cit., N. 278, стр. 168.

7) *ibid.* стр. 164, N. 273, також 163, N. 272.

8) Аванасьєвъ, III, 575.

9) Гнатюк, с. 165, N. 275, Батьківщина, N. 9, пор. Гринченко, Литература українського фолклора, 1901, с. 144, N. 872, Миронъ, 106, Jaworkij, 332. Відрізуване голови упрям знають всіякі народи (C. Meyer, Aberglaube d. Mittelalters, 1884, 45, Weinhold, Altnordisches Leben, 1856, с. 497): робили се і Римляни в часі зарази (Thucydides, 2, 52, Jellinek, ор. cit.); у Болгар занотований подібний

Сей спосіб особливо розпросторений у Білорусинів. „Утеди людзі пасходзілісе, гўолаў адцялі, між нўог паложилі, дай закапалі“ — каже ся в однім оповіданю у Федеровского¹⁾. Знають його також Поляки, Лужичани і Німці²⁾. До відтинаня служить усюди рикаль або лопата: голову кладуть звичайно поміж ноги.

Деколи відрубують лише ноги³⁾, або підтинають жили у ніг, у Гнатюка і Яворського січуть на дрібні кусники⁴⁾.

В давніших часах уживало ся для винищеня упирів огня: палено їх, подібно як чарівниці, на стосі і розкидувано порох. Розуміть ся, що роблено се головно з живими упирями; причім затикало ся їм рот дегтем⁵⁾. У Чехів, Кашубів і Сербів брали до того каміня і землі⁶⁾. Сього способу уживало ся дуже часто, а передовсім тоді, коли якогось чоловіка підозрівали, що він спровадив пошість на людий або на худобу, посуху або неврожай: се найшкідливіша сторона роботи упирів⁷⁾.

Вже висше навели ми на се кілька примірів з давніших часів; тепер подаю кілька нових з часів найновіших.

Упири шкодять надзвичайно навошенем епідемій, як чума, холера і т. д. В Галичині приписували їм холеру в р. 1831 і 1876 і палили їх немилосердно на цілім Підгір'ю. Вагилевич і Франко подають про се докладніші звістки і наводять деякі

випадок іще з року 1890 (Strausz, Bulgaren, с. 454), про Румунів гл. Ethnol. Mitt. u. Ung. V, 69 (Єллінек). На існуванє подібного звичаю в передісторичних часах вказують гроби, в яких стрічають ся скелети з головою, уміщеною між ногами (Jellinek, op. cit., 19—27 = Weinhold, Totenbestattung, 1859, 50, 96, Mogk, Grundriss f. germ. Phil., 2 Aufl., 3, 254). Прому ще порівнати цікаву розвідку А. Гельвінг, Von dem polnischen Upiertz oder sich selbst fressenden Todten u. d. daraus entstandenen Furcht vor Pest- u. Viehsterben (1722 p.).

¹⁾ Federowski, Lud białoruski, T. II, C. I, с. 199, N. 172 і далі с. 206, N. 185. ²⁾ Máchal, 185, 186.

³⁾ Gazeta Narodowa, 1885, N. 220, Гринченко, 144.

⁴⁾ Гнатюк, с. 163, N. 272, Червоная Русь, 1890, N. 28 = Миронъ, 105, Jaworski, 332—3.

⁵⁾ Єфименко, 377. Деготь має у ріжних народів велику силу і відганяє злих духів. Поліжниці держать його тому під ліжком і то аж доки не очистять ся, а дитина не охрестить ся (J. Jaworski, Aus dem Bukowiner Alltagsleben, Urquell, 1898, 97; Segel, Wierzenia i lecznictwo ludowe Żydów, Lud, III, 1897, с. 57; Ястребовъ, Обычай и пѣсни турецкихъ Сербовъ. У Сербів помазують дегтем на охрест входи до хати перед опирем. Krauss, 674. ⁶⁾ Máchal, 186.

⁷⁾ Аванасьевъ, III, 571 і д., Гнатюк, 164—5, N. 275, Чубинский, I, 206, Nowosielski, II, 56, Єфименко, 373.

місцевості¹⁾, головню в стрийськїм, самбірськїм і станїславівськїм повіті (Нагуевичі, Семигнїв, Росїльна). Екзекуція відбувала ся за селом, де громаджено великий терновий костер.

Подібний випадок але з иньшними подробицями розказував менї о. П. Мінко, парох Гребенова коло Скольного.

Як вибухла холера²⁾ і появила ся в Славську³⁾, то люди мерли як мухи. Коли нічо не помагало, післали громадяни по знахаря до Єленковатого і сей обіцяв порадити. „Усе му винен упир“, переконавав він. Скликав людий на цвинтар, розкрив грїб, виймив недавно похованого небїжчика і пробив його осиковим колом, обернувши його лицем до землі. Потім наточив з нього крови і дав її усїм до горівки, приговорюючи: „Пив він вашу кров, напийте ся ви його крови“. Розумїть ся, що на холеру не помогло се нічогосїнко, а знахаря арештували. Ворожбит боронив ся перед судом дуже сильно і казав панам, що вони на тім не розуміють ся, бо вони „темні“: як би не він, то ціле село вигинуло-б.

Що кров з упира помагає, про се свідчить і иньше оповіданє, наведене у Гнатюка⁴⁾. З кореспонденції в Червоній Русі⁵⁾ довідуємо ся, що в Завадці, турчанського повіту, пили воду з гробу упира або підкурювали хорого на холеру його волосем.

Не меньше мстили ся люди на „упирах“ за занесене посухи або за спроваджене граду і ненастанного дощу. В р. 1867 підчас посухи, розкрили селяни Тихого хутора, таращанського пов., грїб недавно помершого раскольника, виймили його і рівночасно, як один бив його по черепі, приговорював другий „давай дощу“; иньші лили на нього воду з решета. Потім закопали його знов до гробу⁶⁾. *Gazeta lwowska*, з р. 1885 (N. 220) донесла, що в однім місци викинули з гробу трупа самовбійці,

1) Миронъ, *op. cit.*, 107—120, *Wahylewyc*, 252; пор. ще Аеанасьевъ, III, 573—4. У Франка обговорена також блище статя І. Е. Коссака, уміщена в „Слові“ з р. 1880, N. 106. N. 82 і 83 „Слова“, де надруковані „Повѣрья малоросійскїи“, між иньшим і про вовкулакїв і упирів, не мав я під рукою.

2) О. Мінко подавав рік 1856: одначе можна думати, що се належить до 1831 року.

3) Славсько, село в Стрийськїм повіті, положене над Опором. Єленковате лежить гллубше в горах над допливом Опору.

4) Гнатюк, с. 165. Віра в силу крови, особливо для цілий лікарських, розширена майже по цілим свїті.

5) Миронъ, 105.

6) Аеанасьевъ, III, 573—4.

думаючи, що він викликував градобите. В *Gazet-i Narodow-ij* з того самого року (N. 181) подана звістка, що в селі Маяках, Херсонської губернії, підозрівали одного мерця, що він наносить дощ; тому відрубали йому ноги і пустили на Дністер¹⁾. В Батьківщині за 1893 р. (N. 9) була також нотатка, що селяни викопали мерця з гробу, відрізали йому голову і пробили колом за те, наче б то він спровадив посуху²⁾.

Як бачимо доховала ся віра в упирів аж до наших часів і часописи ще й нині приносять звістки про отворюване гробів і зневажуване померших³⁾. Не підлягає найменшому сумнівови, що і наші факти з поч. XIX ст. належать до тої-ж категорії.

На закінчене згадаю іще, що велику силу приписують макови. Коли ним посипати мерця, то певно більше не встане, а як посипати хату і обійсте, то уже більше не верне ся⁴⁾.

II.

Перший з ряду документ згадує про розношене зарази. Селяни вірили, що найліпше перенести заразу на худобу в чужі села, щоби її позбути ся. Дятого розкидали кости зараженої худоби по таких місцях, де іще не було слабости.

Маємо тут примір широко розповсюдженої віри, що хоробу, заразу і взагалі всяке нещастє можна перенести на другі особи або сотворіня. Народня медицина всіляких народів знає що до того цілий ряд ріжних способів, які в основі не богато ріжнять ся між собою. Хоробу можна перенести на дерево і на рослини⁵⁾, закопати⁶⁾ в землю або сховати в неприступне місце, пу-

¹⁾ Гринченко, Из уст, 144.

²⁾ Прошу ще порівнати Wahylewyc, 252, Аванасьевъ цитует Пантеонъ, 1855, V, 48.

³⁾ F. Kaindl, Volkskunde, 1902, с. 49.

⁴⁾ Франко, Н. вір, 168, Чубинській, I, 81, Federowski, L. b., 172. Z. f. Ethn., 21, 143, Negelein, op. cit. 26 (зерно).

⁵⁾ Wuttke, Deutscher Volksaberglaube d. Gegenwart. I Aufl., ст. 305 і д., A. John, Sitte, Brauch u. Volksglaube im deutschen Westböhmen, 1905, 270—1, Stern, 332. Пор. також A. John, Oberlohma, 1901, 160.

⁶⁾ Wuttke, 310—311, John, 270, Stern, 330.

стити з водою¹⁾, стерти²⁾, зсушити³⁾ або pozwoliти їй зігнати⁴⁾: можна її також усунути через міряне⁵⁾. Так само легко, як на рослини, можна її перенести на звірята і на людей. Треба тільки, щоби хтось підіймив яку небудь річ з недужої особи. У Німців пишуть слабість на паперці і забиваєть ся в двері або в церковну мітлу, або потираєть ся недужого яйцем і цитриною, а дупину лишаєть ся на дорозі: хто підійме, забере слабість⁶⁾. Коло Берліна відрізають слабому нігті або кусень одіжи або утинають трохи волося і кладуть се на перехрестю в надії, що хтось підійме⁷⁾. У нас ніхто не відважить ся підіймати що небудь з дороги або з чужого подвіря, думаючи, що се підкинене і може зашкодити⁸⁾.

Підкидати можна усюди, але найліпше на перехрестя доріг і на границі між двома селами. Іще частійше переносять слабість поза границу до чужого села, щоби не пошкодити своїм людям. На Балканськiм півострові привязують нитку, яку носив хорий, по тайки до воза, що виїжджає з села і так позбувають ся фебри⁹⁾. У Німців лічать руптуру тим, що заносять волосє слабоє на поле сусіднього села¹⁰⁾. У Болгарів відганяють хорубу таким чином: до мішочка вкладаєть ся колач, упечений умисне з чистої, пшеничної муки, букет цвѣтів, обв'язаний червоною ниткою, до якої причіплені гроші, а часом також цукор, виноград, оріхи і яблука, а старший чоловік підкрадаєть ся в ночі до чужого села і завішуєть ся усе на дереві або на плоті¹¹⁾. Розумієть ся, що хто здіме, до того хати перейде зараза.

¹⁾ Wuttke, 315—317, John, 270—1, Stern, Medizin und Aberglaube.

²⁾ Wuttke, 318. На тім опираєть ся звичай пересувати хорого через отвір в дереві або в камені. Gaidoz, Un vieux rite médicale, Paris 1892, статя Тігельбаха в Intern. Arch. f. Ethn., 1900 (Записки, т. LXI, Наук. Хрон., 2).

³⁾ Wuttke, 318—9. ⁴⁾ Wuttke, 318—9.

⁵⁾ Wuttke, 319. ⁶⁾ Wuttke, 305.

⁷⁾ Сумцовъ, Культурныя переживанія, N. 99, Z. f. Ethnologie, 1883, 78.

⁸⁾ Антоновичъ, Колдовство, процессы и изслѣдованія, Спб., 1877, 13, Talko-Gr nsewicz, Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej, 445.

⁹⁾ Stern, 332. ¹⁰⁾ Wuttke, 310—311.

¹¹⁾ A. Strausz, Zur Volksmedezin der Bulgaren, Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, II, с. 224, Stern, 330.

Оригінальний спосіб переносення слабости знають наші Бойки з Прислопа, долиньського повіту. О. Левицький розказував про се (1905) досить докладно, бо подія вбила ся добре в його память. Одного разу дали йому знати, що на селі стало ся щось незвичайного. Кодо кирниці застромив хтось п'ять чи шість не дуже великих смерічок, які були прикрашені стяжками. Крім того були усі деревця густо обтикані шпильками, встромленими кінчиками (вістрями) до гори на кождім перехрестю галузок і на кождім кінці. Шпильок тих було дуже багато, так, що їх можна було числити на сотки. Люди були перестрашені, бо думали, що се хтось заніс, щоби спровадити нещасте або заразу і просили його вийти з процесією. Ледви відмовив їх від того: одначе не заспокоїв їх вповні, бо люди грозили, що віддадуть того чоловіка, будім то з Космача, до суду, аби другий раз не шкодив.

Шпильки грають тут, як бачимо, головну ролю. Подібний погляд знають також Болгари. Коли хотять кому пошкодити, обтикують ціле мило шпильками або голками і кидають його в воду або закопують в землю¹⁾.

Закопуване предметів з недужого на шкоду другим практикують у нас дуже часто. Кажуть, що як чоловік сохне і нездужає без причини, то се наслідок закопаних уроків. Найліпше тоді викопати підкинені предмети і усунути їх з обістя. Оповідання на ту тему чув я в Жукові, бережанського повіта і в Прислопі.

Щоби перенести заразу на звірята, уживають звичайно способів, про які згадує наш документ. В Ланцуті закопують під порогом стайні ногу з теляти, кінське копито, здохлого пса або kota, коли хотять пошкодити худобі сусіда²⁾. Цілком так само роблять і на Жмуди. Коли хто має ненависть до сусіда, закопує під його оборою худобячі легкі на шкоду худобі або кидає до ставу чи до ріки, де є його водопій, кість здохлого звіряти. Від занечищеної води дістає худоба всіляких недуг і гине³⁾.

Нарешті наводжу самі документи :

¹⁾ Stern, 330.

²⁾ Saloni, Lud Iańcucki, Materyały antr.-arch. i etnogr., VI, 251.

³⁾ J. Kibort, Wierzenia ludowe żmujdzkie, Wisła, 1905, IV, 366.

N. 130. Docieczono, iż po wielu miejscach pospólstwo przesądnie, jakoby zaraza ustać miała na bydło w pewnych okolicach grasująca, gdyby w insze okolicy przeniesiona była, ztąd pochodzi, że (... не чітко написане слово) kości y inne bydłęcia zarażonego ostatki po pastwiskach — brzegach rzecznych y studziennych y po stayniach bydłęczących owych mieysc, w których zaraza jeszcze nie ustała podrzucane bywa, aby tym sposobem, zaraza na pierwszym mieyscu zgasła. Przeto z powodu guber. zarządzenia pod dniem 14 Listopada N. 46960 prze X. X. Dziekanom zarządza się, żeby wiernych staraniu swemu poruczonych o płochości tego przesądu przyprowadziwszy zaşady Religij nauczyli y do wyrozumienia każdego wyłożyć starali się, jak szkodliwa rzecz iest, ostatki zarażonego bydłęcia na inne mieysca takową zarazą nienabawiane, przenosić, gdy zwłaszcza oczewista iest, że tym sposobem zaraza szerzy się a nie ustaie y że ogólnie wszyscy właściciele oczywistemu niebezpieczeństwu utracenia bydła podpadną które do roboty gospodarskiej y do ocalenia sposobu życia arcy potrzebne. Dan w Lwowie 26 St. 1804.

N. 769. Wysokie Rządy krajowe pod dniem 3-cim Marca r. b. N. 8069 oświadczyły, iż w niektórych miejscach między ludem różne przesady y zabobonne zwyczaje całkiem wykorzenione nie są, gdyż z wielu cyrkularnych urzędów doniesień okazało się, że umarłych ciała z grobów wykopywane y różnym biciem dla zabobonnych przyczyn nieprzyzwoicie dręczone bywają iż podobnie wielu wierzą ieszcze w czary, nocne strachy i t. p. i nie mogą od swoich błędów ieno przez dokładne na prawdach Religii zasadzające się nauki bydz odwiedzionemi — a że dusz starownicy do tegoż przy swoich kazaniach y innych duchownych naukach naylepszy y naystosowniejszy sposób mają. Przeto Wysokie Rządy krajowe zarządziły, aby całe duchowieństwo ludowi przy każdej wydarzającej się okazji, owe panujące błędy przed oczy wystawiali — a od nich przez duchowe nauki poiętne oświecenia Religij wstręt wpaiali. Niniejsze tedy za zachowania ogłasza się. Sig. Lwów 4 lipca 1804.

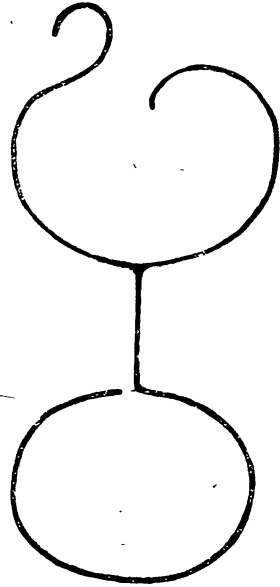
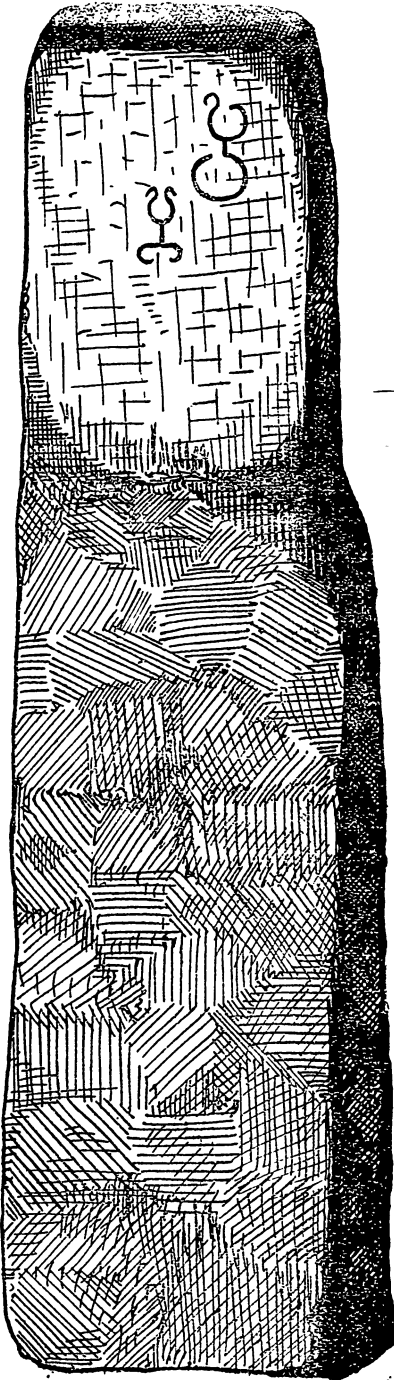

Miscellanea.

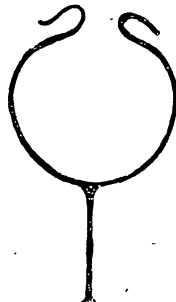
Камінь з загадковими знаками в с. Заздрости (Теребовельського пов.).

Завдяки помочи д-ра Брудзінського з Микулинець мав я на-
году в місяці серпня 1906 р. побачити величезний камінь з ці-
кавими знаками, що перед кільканацять роками побачив в землі
один селянин, орючи в сім місци. В степах варваринських, на-
званих так від села Варваринців, на ниві „Шляхотчина“, на
грунтах села Заздрости, теребовельського повіта, лежав сей ка-
мінь довгий час, лиш дещо відслонений, так що знаків на нім
не було зовсім видно. Заінтересоване ним було велике як раз
тому, що в найближшій околиці нема зовсім каменя, а він, як
можна було надіяти ся, доходив великих розмірів. Тамошній ста-
роста п. Крушинський велів в зимі 1904 р. в місяці жовтня
відкопати цілий камінь і перевезти його на осібних до того
споряджених санях до села. Вісімнадцять коний перевезли вели-
чезний тягар до села, причім трапилось, що по дорозі пукли
сані й аж по стягненю їх зелізними обручами перевезено ка-
мінь до села і полишено перед церквою. Величезний сей моно-
літ став ся відразу предметом подиву селян. Вони зараз дороб-
или до нього казку про велитнів, що мали його принести з над-
ріки, віддаленої яких вісім кільометрів, де можна дістати ка-
міна. Завдяки тому він в великій пошані і не треба боятися
щоби його хто знищив.

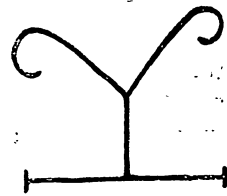
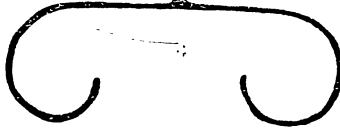
В місци, де камінь був закопаний, було ще до недавна
багнище і сій то обставині завдячуємо знаменитий його вигляд
без найменшого навіть ушкодження. Довгість виносить майже
5 $\frac{1}{2}$ м., ширина при однім кінци 1·21 м., при другім лиш 1 м.
Грубість різна в ріжних місцях і взагалі виносить від 18—

I

II

III

100 цм. Від половини довжини звужає ся він незначно в гору, а в найвузшій місці також найтонший, бо лиш 18 цм. Що се був власно його вершок, видно з того, що на 1·85 м. з гори вирівнаний з переду і з одного боку, коли противно більша долішня часть, яка була в землі, як він ще стояв просто, зовсім невидглажена і нерівна. З правого боку, де уміщений оден знак, камінь на 1·85 м. з гори вирівнаний і через се як би витятий.

На вигладжених стінах з переду і правого боку бачимо виковані згадувані знаки, числом три, всі знаменито утримані, а вже найліпше оден на бічній стороні; в його лініях можна почислити майже всі вдареня долота різбяр. В переріві виковані лінії півкруглі, $\frac{1}{2}$ цм. глибокі, а майже 1 цм. широкі; се вказує на старинність їх, бо давнійше лиш сям тяжким способом різбили знаки в камені. Знак перший і другий уміщені на передній, а знак третій на правій бічній стіні; перший, дещо на правий бік висунений, зі всіх найбільший, бо на 40 цм. високий, другий у низу першого, більш на ліво висунений, вже лиш $24\frac{1}{4}$ цм., а третій, найменший, лиш $6\frac{1}{2}$ цм. високий. Як бачимо на рис. 1, уміщені вони всі щораз нижше, і так другий уміщений у низу першого, висунений о цілу ширину його на ліво, а третій в продовженю у низу другого, і при тім вони щораз менші.

Перший (I) довготи 40 цм. пригадує два еліпсоваті, получені з собою просто, колісцята, з котрих горішне, з більшим діаметром 19 цм., видко отверте, а оба його кінці відкинені, одно назад, друге до середини. Долішне колісце, як би приплюснене, має в діаметрі 16 цм. Часть його, означена на рисунку точками, на камені невизраза, так що колісце можна вважати замкненим або отвертим. Проста лінії, що лучить єї дві частини, довга на 9 цм.

Другий (II) знак менший від першого, високий на $24\frac{1}{4}$ цм., вложений також із двох менше-більше круглястих ліній. Горішна частина творить колесо в горі перерване, з кінцями вигнутими назад і пригадує своїм видом підкову. Діаметр його 9 цм., а лінія, що лучить його з долішною частиною, довга на 7 цм. Долішна ся частина з діаметром 19 цм. подібна до переверненої букви С.

Третій (III) вкінци знак, найліпше утриманий, найменший одначе, подібний зовсім до переверненої на бік букви К, 14 цм. довгий.

На перший вид знаки єї вдарюють своєю круглястою фор-

мою або взагалі лінією кривою, полученою в кожній фігурі простю. Лиш третій знак має два кінці гострі, а зрештою і йому не бракує кривих ліній. Вид їх показує на якийсь значіне, бо різьбяр скорше підняв ся би кованя ліній простих, бо лекших у твердім камені.

Про ціль сього моноліта не можна поки що нічого точного сказати; можливе, що се граничний стовп або гробовий камінь. До поясненя сього може одначе послужити сей факт, що при видобуваню його відкопали глиняну, розбиту посудину з дрібними кістками і зубами якогось дикого звіряти. Посудина ся, котру разом з кістками віддав мені староста п. Крушинський, вироблена вже на гончарськім кружку і без ніякого орнаменту.

При сім варто замітити, що на півн.-захід від села в поли близько фільварку стоїть могила, названа народом „Галицька“; в ній має бути похоронена—якась княгиня Єлена, що полягла тут в битві з Татарами, як се оповідають тутешні селяне. Ріжними часами знаходжені на сій могилі старинности переходять ся у збірці д-ра Ольпінського в Теревовлі, що разом з п. Крушинським громадають численні виконані в околиці предмети.

В. Януш.

Замітка до пісні про Штефана воеводу.

Др. Франко розпочав свої „Студії над народніми піснями“ (Записки, т. 75) пригадкою давньої, поза тісними кружками спеціалістів незваної, української пісні про „Штефана воеводу“, записаної чеським ученим Яном Благославом ще в р. 1571. Благослав звав її „словенською“ піснею і виписав її як зразок „словенської“ мови для своєї чеської граматики. На жаль з твору його зовсім не виходить, щоб він мав ясне понятє про словянські племінні відносини. Назву „словенський“ уживає він раз у значінню загально-словянської, другий раз велить дорозумівати ся під сим іменем то Словаків, то Словінців, то Хорвато-Сербів, а навіть Болгарів¹⁾; про Русинів знає тільки, що належать до Словян, але ближше про їх землі або мову не говорить нічого, правдоподібно й не знав нічого сказати, а навіть руська пісня подана в нього як зразок „словенської“. Про сю

¹⁾ До річи замічу, що термін „словенський“ уживаєть ся сьогодні однаково як Словаками так Словінцями.

„словенську“ мову, якою зложена пісня, читаємо на переді, „що сей діалект не легкий до зрозуміння і Чехам і Полякам... має свої trhu a spady, майстерні в глаголах, у вимові не зовсім подібні до тих Словаків, що живуть в угорській землі при моравській границі, та все таки не зовсім несхідні з ними“ (ст. 341). Се одинока річева замітка про язык пісні.

Потебня означив сей язык як український і хоч від того часу минуло вже 30 літ, ніхто не заперечив тому. Др. Франко, розумієть ся, стоїть на тім самім становищі, хоч дає деякі коректури до пояснень Потебні. Він стараєть ся привязати языковий характер пісні до галицького Покутя, хоч із другого боку вказує широку популярність пісні — від Італії по Донцину. Хоч др. Франко висловлюєть ся доволі рішучо в обох напрямках, я сьмів би зазначити труднощі згодити ся на його погляди. Хоч і як інтересна паралеля нашої пісні з московською про долю дівчини на Доні, всеж таки далеко ще до того, що взором для сеї останньої мала-б бути наша пісня — можливі ще й інші висновки. Так само популярність пісні про Штефана у другий бік до Італії здаєть ся мені ще менше доказаною. Правда, у Благослава написано ясно (ст. 341), що ся пісня „od Venátek“, себто з Венеції, тільки на мою думку за Венецією зовсім не треба ходити над Адрійське море. Ся назва знана і в інших сторонах, дійсно словянських (в Чехах, Моравії, Познаньщині і — на Угорській Руси). Яку саме Венецію розумів Благослав, годі сказати, можливо, що він мав на думці італіянську, а можливо також що якусь иншу. В першім разі був би тільки доказ недокладних інформацій автора граматики (бо він сам пісні не записав, тільки її дістав від якогось Никодима). Бути може, що читачі Благослава вязали сю назву „Венатки“ з італіянською Венецією тільки тому, що 4 сторінки перед тим автор дійсно говорить про неї (ст. 337), хоч ще перед тим (ст. 285) пише про „містра Волдржіха Волеского на Венатках“, напевно — чеських.

Отже з відки принесена пісня? На мою думку таки в Угорській Руси, докладнійше — зі словацько-руської етнографічної границі. Сю догадку підопру отсими доказами: 1) на угорській Руси, в шарішській столиці, над Тоцлею (на захід від Бардієва) єсть село Венеція, яке Словаки зовуть мабуть¹⁾ також

¹⁾ Говорю „мабуть“, бо сю назву знаходимо на Етнографічній карті Словаків проф. Нідерле, натомісь дуже добрий знавець тих сторін, др. Цамбель, подає тільки першу назву, а другу зазначає тільки за проф. Нідерле.

Бенатками, хоч тут важно те, як Чех назвав його; 2) розбір мови пісні показує, що перед нами не чиста українська мова — як хоче Потебня і др. Франко — тільки західно-угорське руське наріче, добре пословачене, підмішане діалектом, який досі під назвою „шарішеського, бачванського, словенського або східно-словацького“ знаний етнографам і лінгвістам; 3) сам сюжет пісні вказує більше на Угорщину ніж на инший край.

Живі давними часами культурні а навіть політичні зносини Чех і північно-західної Угорщини могли дуже легко познайти Чехів з угорсько-руською піснею, тим більше, що вона в части належить до дійсної „словенської“ себто словацької мови. Що до останнього доказу, вкажу тільки на Дунай (хоч се може бути тільки звісна поетична фраза) та на можливість припнати пісню не до молдавського або волоського господаря, але до семигородського князя, перед 1541 тільки „воеводи“, а й потім постійно так званого; військо його складало ся переважно з Волохів, то й дійсно можна було його звати волоським. Як раз у 1571 р. став „семигородським воеводою“ Стефан Баторі, пізнійший польський король. Він турецький вазал, тож турецькі і татарські роти в пісні зовсім на місци. Може бути, що підоптаний парубок, яким був Баторі, мав дійсно якусь сензаційну любовну пригоду, досить що про нього могла бути зложена така пісня. Щоб пісня мала бути якоюсь політичною алегорією — трудно думати. Тепер переходжу до найважнішого — язикового доказу.

Вже сам Благослав подав, що мова пісні про Штефана воеводу подібна до словацької, хоч таки не тотожна; при докладнійшій розборі показуєть ся воно дійсно так. Перейдім пісню, форма за формою, полишаючи на боці ті, які однакові у східно-словацькій і руській мовах.

Čemu — сл. чému; на Уг. Русі всюди „чом“.

tečeš — рус.

werši = версі — рус.

try — рус.

stojú — слов.

treta — рус.

wołoska — рус.

w tureckým (rotě) — характеристична форма східно-словацька (бачванська), де при жініч. іменнику мужеський прикметник („два жени“).

rotě — слов.

šermujú — слов.

w tatarským (rotě) — слов.

strýlajú — окінчене слов.

wołoským (rotě) — може бути характеристичне для шарисьського діалекта пропущене применника *e*, хоч може бути звичайний пропуск малочутного звука.

wujwoda — може бути слов. *vejvoda*.

w Štefanowu (rotě) = в Штефанові — може бути спільна форма.

dywońka = дівонька — рус.

pláčet — рус.

pláčuci — слов.; *хѣба* б тут допустити похибку зам. *pláčuci*, тоді була-б руська форма.

mě — слов.

růjmi — може бути слов. *rojmi* або рус. *пуйми*.

albo — спільна.

líši — рус.

što — рус.

mi — спільна.

rečet — рус.

dyvonice — слово не звісне ані в одній ані в другій мові.

buch — рус.

tě — слов.

nerowna(j) — слов., хоч не виключена й руська форма: *неровная*.

jes — слов.

milenska — слов., але можливо *й*: *мильнька*.

pusty — рус.

mne — рус.

kdo — слов.

budu — рус.

něchto — може бути спільна форма (*nikto* — ніхто).

krasna — рус.

wzał — слов.

dusěnko — рус.

Так само уживане *i* зам. *y*, як *růjmi*, *líši* і т. ин. характеристичні для західніх угроруських діалектів.

З огляду на висше сказане треба-б змінити язикові пояснення, які подали Потєбня і др. Франко. Зовсім не треба при формах: *стою*, *шермюю*, *стріляю* — додавати будітмо пропущене *m*, бо се правильні словацькі форми і загально уживані на словацько-руським пограничю. Так само не треба ломати голови над відгаданнем форми: в татарскім *rote*. Форми *me* побіч *m'* не також ясні. *Něchto* мусить бути таки те саме що

руське ніхто, бо зараз дальше слово (*mě*) без сумніву хибно копіовано (з *ně*). *W zał* буде таки *v zał*, що найбільше взяв, але не узяв. З усіх зазначених нами словацьких форм можна-б уратувати для Покутя і Гуцульщини хиб такі як: *чем ѱ, те;* всі інші буцїм покутські і гуцульські (по др. Франку) є правильними формами західніх Угрорусеннів.

Оба дослідники сеї пісні, Потебня і др. Франко, стараючи ся дати реконструкцію автентичного тексту, роблять ще у безсумнівно-руських словах і формах доволі поправок і вставок. Причина тому ся, що в будові пісні відгадував Потебня 12-стопову будову, хоч окрім двох перших стрічок та останньої всі інші домагають ся тільки 11-стопової будови. Звідси пішло що оба дослідники в 16 інших рядках всували по одному складови більше. На мою гадку далеко краще зробити противно, себто викинути по одному складови із згаданих трьох рядків, хоч, остаточно, се не конче потрібне. Реконструкція д-ра Франка має ще окрім метричних вставок, ще три нові стрічки, що правда бисто подумані, але зовсім довільні; за те помилкою пропущено тут один цілий рядок. Як би тримати ся погляду, що пісня має скрісь рівну будову, то — на мою думку — відбудоване, без перемін у мові, повинно-б дати такий уклад:

- - - | - - - || - - - | - - - або —
 - - - | - - - || - - - | - - -

Не привязуючи великої ваги до моїх догадок (бо в дійсности могли тут побіч себе бути 11-стопові рядки попри 12-стопових), подаю мою реконструкцію у формі Благослава:

Dunaju, Dunaju, čom¹⁾ smuten tečeš?

Na wersi Dunaju try rot²⁾ stojú:

Perwša³⁾ turecká, [a druha tatarská]

Druha³⁾ tatarská, [a] treta³⁾ wołoská

W tureckým rotě šablami šermujú,

W tatarským rotě strylkami strýlajú,

Wołoským rotě [sam] Štefan wyjwoda.

W Štefanowy rotě dywońka płáčēt,

[Dywońka płáčēt] płáčuci powídat⁴⁾:

„Štefane, Štefane, Štefan wyjwoda,

1) зам. čemu; 2) проп. tu; 3) проп. rota; 4) зам. і płáčuci po-
widala.

Albo mene¹⁾ pŕjmi, albo mě líši!
 A što mi [on] rečet Štefan wyjwoda?
 [Hej] krásná dywice²⁾, pŕjmil bych [ja] tě,
 [Pŕjmil bych] dywońko, nerownaj mi jes,
 Líšil bych [ja] tebe, milenka mi jes⁴⁾.
 Dywonka rekła³⁾: „Pusty mne Štefane,
 [Oj] skoču já w Dunaj, w Dunaj hłuboký,
 Ach kdo mne dopłynel, jeho ja budu“.
 Něchto ne⁴⁾ dopłynul krasnu dywońku,
 Dopłynul dywońku⁵⁾ Stefan wojwoda.
 I wzal dywońku za biłuju ručku:
 „Dywońko, dušenko, mila⁶⁾ mi budeš.“

Що ся пісня в основі своїй руська — нема ніякого сумніву; що вона зложена на Угорській Русі — дуже імовірно; що її записано на словацько-руській території, або принайменше диктант її походив звідси — на се дає ясний доказ мішаний характер язика.

Отсе кілька примірів тогож язика, яких можна-б підшукати значно більше:

- 1) „Прі тройні твоей“ (Етп. Зб. IX, 126).
- 2) „Скоштовала овоцу райской“ (ibidem, 159).
- 3) „Барс плачуці, свойо руки ламаюці (ibid. 124).
- 4) Од востока тріє царі
 Ісус Хрісту несут дарі:
 Ліван, смірно, злато даю,
 Ісус Хрісту заспіваю: (ibid. 121).
- 5) Под дубиною, под зеленою
 Сіділ голубка з голубиною
 Сіділі во парі, ціловали ся
 З білімі крідлами обівали ся.
 Надішол стрілец, застріліл голубка...
 (Гнатюк, Руські оселі в Бачці, 49; пор. Верхратський,
 Знадобі, Зап. Н. Т. III. т. 44, ст. 190).
- 6) Коло Іванкі вода тече
 Цо же тебе, мілі, жена рече (Гнатюк, ibid. 50).

1) зам. mě; 2) зам. dywonice; 3) зам. što mi rekła dywonka;
 4) зам. mě; 5) зам. dywońko; 6) зам. milenka.

- 7) „мой міла“ (Етн. Зб. IX, 46)¹⁾.
- 8) „І вин зо с том своєюм женом“ (ibid. 56).
- 9) Ей чарни очка чом плачете? (ibid. 57).
- 10) Висока сосна горела,
Пид ньом мой міла седзела (ibidem, 77).

Всі наведені зразки записані або в крайніх західніх селах Угорської Русі в сусідстві с. Венеції, або у бачванських Русинів, що колись жили у Земплині. Пісні під 4) і 5) прекрасно ілюструють, як руська пісня нагинаєть ся на словацький лад між тамошніми людьми. На чий рахунок покласти всі яркі словацизми — годі сказати на певно, часть їх на певно треба признати тому, від кого сю пісню записано.

А тепер надавши язикови пісні консеквентну руську форму, задержуючи тільки явні архаїзми і приймаючи вставку д-ра Франка, можна-б пісню про Штефана воеводу подати ось як :

Дунаю, Дунаю, чом смутен течеш?
 Ой як же мені не смутно течи,
 Що дно ми точуть студені криниці,
 А по середині рибоньки мутять,
 На версі Дунаю три роти стоять:
 Перша турецька, а друга татарська,
 Друга татарська, а трета волоська,
 В турецькій роті шаблями шермують,
 В татарській роті стрілками стріляють,
 В волоській роті сам Штефан войвода.
 В Штефановій роті дівонька плачесть,
 Дівонька плачесть, плачучи повідать:
 „Штефане, Штефане, Штефан войвода,
 Або мене пійми, або мя лиши!“
 А што ми он речеть, Штефан войвода?
 „Гей красна дівице, піймил бих я тя,
 Пійми бих дівонько, не рівна ми єс,
 Лишил бих я тебе, миленька ми єс.“
 Дівонька рекла: „Пусти мя Штефане!
 Ой скочу я в Дунай, Дунай глибокий,

¹⁾ Таке уживанне мужеської форми прикметника при жіночій іменнику має бути і в Марамароші.

А хто мяя доплинетъ, его я буду.“

Ніхто не доплинул красну дівоньку,

Доплинул дівоньку Штефан войвода

І ввзял дівоньку за білую ручку:

.¹⁾

„Дівонько, душенько, мила ми будеш.“

С. Томашівський.

Як писати заіменик ся при дієсловах?

Український народ від давна належав до різних державних організмів, стремів до різних культурних центрів і підпадав під різні культурні впливи. Через те не витворило ся в нас однастайне духове жите, хоч деколи в поодиноких періодах перевага одної культури заглушувала всякі впливи інших культур. Сліди боротьби тих культур на нашій етнографічній просторі полишили ся до нині, а найвиразніші вони на нашій мові і літературі, починаючи від найстаршої, а кінчаючи найновішою.

Не вважаючи на те все, було всеж таки щось, що лучило нас в одну цілість і надавало нам вигляд одного народа. Тим лучником була все література, зразу (і то довгі століття) з церковно-славянською, а опісля з живою народньою мовою.

Поки в літературі панувала неподільно церковно-славянська мова, поти й правопис менше-більше була однастайна, на скільки не підривали її живі говори, що втискали ся також здавна до церк.-славянської мови. Колиж у XIX ст. народня мова виперла з літератури остаточо раз на все церк.-славянську мову, форми правописи розбили ся і до нині не вєспили зійти ся. Очевидно, малі правописні різниці є в кожній мові і в кожного народа і вони мусять бути також у нас; було би навіть дивно, як би їх не було на таким великим етнографічнім просторі, який займає наш народ. Коли одначе вони дійшли би до того, що творили би зовсім окремі, незалежні від себе правописи, то се було би непожаданим обьявом, бо він із часом міг би дати також основу до літературного розділу. Проти такого обьяву треба виступати рішучо, а стреміти до приблизної однастайности правописи. Для того можна навіть перевести дискусію, але не пристрастну і писану по газетярськи, як се приміром

¹⁾ Тут, може бути, також пропущено один рядок.

зробив цього року д. Іван Нечуй Левицький в „Україні“, але спокійну і оперту на наукових підставах, бо лиш тою дорогою можна дійти до порозуміння.

В стейй замітці хочу розібрати питанє, який найраціональнійший спосіб писаня заіменника **СЯ** при дієсловах, а то не лише з огляду на те, що в російській Україні пишуть **ся** разом із дієсловом (сміється) тепер у всіх виданях, але що сей спосіб зачинає подекуди входити в уживанє також у нас, хоч загально пишуть іще **СЯ** окремо від дієслова (сміється **ся**).

Один наш учений фільольот висловив ся так про се питанє: „Раздѣльное написаніе „крутуть ся“ не есть безвредная этимология, а есть покушеніе на самый организм малорусскаго языка; оно есть уродованіе, калѣченіе и преступное искаженіе дорогого для насъ достоянія“. „У галичанъ отчлененное написаніе **СЯ** есть просто полонизмъ и притомъ введенный совсѣмъ недавно“. „Лишь такъ называемое „рутенство“ требовало раздѣльнаго написанія **СЯ**. Теперь, какъ извѣстно, побѣду въ Галичинѣ одержали въ этомъ пунктѣ рутенство и полонизмъ“. Я не думаю выяснювати тут термін „Рутенець“, „рутенство“, бо се не належить до річи. Завважу тільки, що всі українські політичні партії в Галичині і на Буковині пишуть постійно в усіх своїх виданях **СЯ** окремо від дієслова. Задля того трудно одначе підтягати їх під термін „Рутенців“. Сього способу тримаєть ся також Наук. Тов. ім. Шевченка у всіх виданях, Видавнича Спілка, Просьвіта і т. д., які також трудно змістити в рамках такого „почесного“ терміну. На скількож сей спосіб писаня є польським впливом, побачимо з дальшого.

Щоби освітлити справу всесторонно, мусимо наперед знати, що то є властиво те **СЯ**?

Форма **СЯ** се четвертий відмінок дефективного зворотного заіменника, який звучить у цілости (в одинні і множині однаково):

1. —
2. себе
3. собі, си, сі, сой, сі
4. себе, **СЯ**, се, сі, са, со, ша, сѣа, си
5. —
6. собою, собов, собом
7. собі

Як бачимо, то хоч сей заіменик дефективний, не має ні родів, ні чисел, — на форми, можна сказати, він навіть дуже

богатий, особливо в 3 та 4 відмінку. Чому одначе тільки та одна форма **СЯ** має мати такий привілей, щоб її писано разом із дієсловом, а всі інші ні? Чому ніхто не пробує писати: скинувсебе одіж; купивсобі коня; бивсебою об землю; мавусобі злого духа? Чи проти того промовляють інші аргументи, як проти **СЯ**? Чи при вимові слів: „Купив собі“ чути якусь окрему ріжницю, як при вимові: „Мив ся“? Чи остатня форма зливається більше з собою, як попередня? Нічого подібного нема. Колиж так, то й нема ніякої розумної причини вводити неконсеквенцію в спосіб писання ріжних форм одного заїменника і то ані з практичного, ані з наукового боку.

Не може тут також ніхто покликати ся на традицію, на спосіб писання **СЯ** в церковно-славянських пам'ятках нашої літератури, раз, що церковно-славянська мова, хоч нам близька, але всеж таки чужа, а коли так, то з якої причини тримати ся нам чужих наливів, як вони до того ще й непрактичні; друге, що всі теперішні правописи відступили так далеко від правописи церковно-славянських пам'яток, що спосіб писання **СЯ** не pomoже тут багато ні в один, ні в другий бік; третє, що спосіб уживання **СЯ** в церковно-славянських пам'ятках не такий простий, як на перший погляд здавало би ся, і що він не конечно мусів би промовляти за писанем **СЯ** разом із дієсловом.

Наші церковно-славянські пам'ятки починають ся XI-им столітєм і тягнуть ся аж до кінця XVIII (а декуди й початку XIX) століття. Переважна і головна їх частина писана кирилицею, а лиш невелика процентово писана скорописю, тай то головно пам'ятки світські, як грамоти, документи і т. и. Вони починають ся приблизно XV-тим столітєм, але аж у XVIII-ім століттю поборує остаточно скоропись кирилицю.

У всіх давнійших пам'ятках пишеть ся заїменик **СЯ** звичайно разом із дієсловами. Треба одначе зазначити, що у всіх тих пам'ятках нинішне відділюване поодиноких слів від себе не знане. Відступи між поодинокими буквами кирилиці майже все однакові, але відступи між поодинокими словами або зовсім неуживані, або що кілька слів; у кождім разі правила на відступи не було жадного і кождий писар писав так, як уважав за ліпше. Чим старший пам'ятник, тим відступи — навіть між кількома словами — рідші. У скорописи зразу лучено також поодинокі слова, хоч правда рідко, але чим ближше до нас, тим більше розлучувано їх, аж у кінці дійшли ми до нинішньої правописи. Так приміром у „Сборнику Святослава“ з 1073 р. майже нема

відступів між поодинокими словами; за те у „Сборнику Свято-слава“ з 1076, в галицькій євангелію з 1144 р., в лаврентієвським списку літописи з 1377 і т. д. подибують ся відступи що кілька слів. І так було не лише в наших рукописах, але і в інших, славянських, грецьких, латинських, германських і т. д. Виводити звідси отже спосіб писаня **СЯ** разом із дієсловом не можна, бо тоді можнаб поставити питане: 1) Чому й інші слова, лучені в памятках, не лучити нам тепер? 2) Чому так само не роблять інші народи (крім Росіян), котрі знають **СЯ**, хоч у їх памятках був такий самий спосіб писаня?

Та коли би впало на впертого, то міг би при добрім шаню віднайти і в церковно-славянських памятках **СЯ** написане окремо від дієслова. Так приміром у договорі князя Дмитра (Любарта) з королем Казиміром із 1366 р. (вірш 1) читаємо: до-кончикуяи повинюю сѧ служьбою¹⁾; так само у грамоті про продаж монастиря Хонькою Васковою з 1378 (вірш 2) читаємо: и стала сѧ торговла²⁾; у грамоті галицького старости Гнівоша з 1393 р. (вірш 6): поєднали сѧ о села³⁾; в луцькій євангелію XIV ст.: судить сѧ со мною прѣдъ бѣмъ⁴⁾; в „Поученію Єфрема Сирина“ з 1492 р.: писаша сѧ книгы сѧ; аще приключить сѧ кому⁵⁾.

Хоч би хто одначе й більше прикладів вибрав, то висновків знов із того не можна ніяких зробити. Полишаєть ся тільки одно: приглянути ся, як пишуть слово **СЯ** інші народи в своїх нових літературах; щобиж багато не розводити ся, обмежу ся на славянські народи. Цитати вибираю тільки з народньої поезії, але і в писаній літературі уживають **СЯ** так само. Тут

1) Пор. Палеографіческіє снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV вѣка. Изданіе С. Пет. Археол. Института подъ редакцію А. И. Соболевскаго и С. А. Пташицкаго. СПет., 1903.

2) Тамже. 3) Тамже.

4) А. Соболевскій, Очеркы изъ исторіи русскаго языка, ст. 40.

5) Тамже, ст. 50.

Хто хотів би в короткій дорозі познайти ся з ріжними почерками і способами писаня давніших памяток, той може користувати ся крім знимків Соболевскаго і Пташицкаго, ще отсими: 1) И. И. Срезневскій, Древніє памятники русскаго письма и языка X—XIV вѣковъ. Снимки съ памятниковъ. СПет., 1898; 2) Палеографіческій изборникъ. Матеріали по исторіи южнорусскаго письма въ XV—XVIII вв., изд. Кіевской комиссіей для разбора древныхъ актовъ. Вып. I. Кіевъ, 1899. Багато знимків є також у палеографіях Соболевскаго, Срезневскаго та Карского.

констатую, що у всіх славянських народів, із виїмком Росіян, **СЯ** пишуть окремо по дієслові, як се стверджують приклади.

Зачну від Болгар, у яких читаємо:

Врат' сѣ, врати Іо'анъ Поповъ¹⁾; ако не веру'ашъ, накачи сѣ горе²⁾; прошета сѣ Дона, разшета сѣ она; вѣрни ми сѣ, Доно³⁾; собрале ся Прасковчене, собрале ся, сдумале ся; Ёдоса ся Самодива⁴⁾; важени са Стефанъ харенъ юнакъ; искачи са на високи чардакъ⁵⁾; равболялъ сѣ є младъ Стоянъ⁶⁾; обложилъ ся є младъ Стоянъ⁷⁾; прочуло ся є люта змѣя⁸⁾; уплаши ся дели Марко; я вѣрни ся, мало дете⁹⁾.

У Сербів:

Надви се облак изнад дјевојак¹⁰⁾; фалила се прелијепа Ана¹¹⁾; не клађај се, селе, роду¹²⁾; опремајте се, Поморављани; моли вам се жєникова мајка¹³⁾; до по ноћи и прекрстити се; не љути се, мој мили дєвере¹⁴⁾; отвор'те се врата на вајату¹⁵⁾; осврће се, војно ле! млад пауне¹⁶⁾; дигните се, два ђевера, бријеме ви је¹⁷⁾; одби се грана од јєргована; врати се, Смиљо, мајка те зове; обрни се, млада Маре, мајка те зове¹⁸⁾; одви се Маре од рода; приви се Петру делији¹⁹⁾; бијела свило, не покваси се, лијепа Маре, не омрази се²⁰⁾.

У Хорватів:

Prodji me se, divice Marijo²¹⁾; nahodi se ptica krstaš-orle²²⁾; prestraši se Marija; ne straši se, Marija²³⁾; podiže se divica Marija²⁴⁾; potope se ladvari²⁵⁾; od strahote slušat se ne more, od sramote gledat se ne more²⁶⁾; ne mole se Bogu jedinome²⁷⁾; a diže se bratu sa krioca²⁸⁾; ne dela se u nedjelju svetu²⁹⁾; prosjest će se sve Indije ravne³⁰⁾; molila se, pa se umolila³¹⁾; vozila se, vozila³²⁾; ustani se, grešnik moj³³⁾; ne boj se ga, dušo draga³⁴⁾; šetala se Hrista Boga majka³⁵⁾.

1) Български Народни Пѣсни, собрани одъ братья Миладиновци, Димитрія и Константина. Въ Загребъ, 1861. Ст. 1. 2) Т. ст. 6. 3) Т. ст. 7. 4) Т. ст. 10. 5) Т. ст. 99. 6) Т. ст. 138. 7) Т. ст. 156. 8) Т. ст. 166. 9) Т. ст. 167.

10) Српске Народне Пјесне. Скупно их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. I. Београд, 1891. Ст. 2. 11) Т. ст. 4. 12) Т. ст. 7. 13) Т. ст. 16. 14) Т. ст. 23. 15) Т. ст. 24. 16) Т. ст. 27. 17) Т. ст. 33. 18) Т. ст. 34. 19) Т. ст. 35. 20) Т. ст. 37.

21) Hrvatske Narodne Pjesme. Skupila i izdala Matica Hrvatska. I. Junačke pjesme. Zagreb, 1896. Ст. 3. 22) Т. ст. 4. 23) Т. ст. 5. 24) Т. ст. 7. 25) Т. ст. 8. 26) Т. ст. 9. 27) Т. ст. 10. 28) Т. ст. 11. 29) Т. ст. 16. 30) Т. ст. 17. 31) Т. ст. 18. 32) Т. ст. 28. 33) Т. ст. 29. 34) Т. ст. 30. 35) Т. ст. 35.

У СЛОВІНЦІВ:

Ne skušaj, tica, se z' menó¹⁾; ne bojte se, deržéna vi; po turšk' obléče se vsigà²⁾; zasméja se, zagovori³⁾; z' Alencico zaročil se⁴⁾; sim nadjala se nužno te⁵⁾; kral Matjaž je ženoł se⁶⁾; tam dobro sda vojskuje se⁷⁾; oblekao se je v turski gvant; primi se men za desnu ruku, opri se na levu nogu⁸⁾; napije se sladkom rubiljicem⁹⁾; primi me se za desnica ruku¹⁰⁾.

У Чехів:

Svičila se hvězda od jasna do jasna¹¹⁾; ne zmoč se gřyvy¹²⁾; ptam se vás, mily panenky¹³⁾; učily se ho¹⁴⁾; opět skončily se vám žně¹⁵⁾; stůj, chlapku, a ne hýbej se¹⁶⁾; šklebiš se jak opice¹⁷⁾; bratře, postav se mi do parády¹⁸⁾; ne zlob se, bratře¹⁹⁾; pasou se sruci, jeleni²⁰⁾; rozhněvala se švecka na sveho manžela²¹⁾; učily se tančovati²²⁾.

У Словаків:

Nežeň sa, šuhajko²³⁾; soberme sa vedno²⁴⁾; vydat ša je²⁵⁾; sbiehaju sa na dzivy²⁶⁾; stoj da javor, neláme sa²⁷⁾; tešila by sa s moju mamičkou²⁸⁾; zverbuj sa, Miklósško, s čiernyma očami²⁹⁾; najelli sa kolesnáču³⁰⁾; pýtala sa gazdiná paholka³¹⁾; snívau sa mi tejto noci taký sen³²⁾; začau sa ma spytovati, čo mi je³³⁾; našou sa tam jeden, čo javorsk zrubau³⁴⁾.

У лужицьких Сербів:

Póra se ředny k Řednyškojcam³⁵⁾; šejdujoš ty se wóte mnjo³⁶⁾; ga dobru noc njent mějšo še³⁷⁾; a wóstaňšo še wjasole³⁸⁾; a pšašali su se pšašali³⁹⁾; njeplac, žuwécko, a njestaraj se⁴⁰⁾; njent daj se ze

1) Dr. K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi. Ljubljana, 1895 — 1898. Zv. I. Ст. 4. 2) Тамже. 3) Тамже, ст. 5. 4) Тамже, ст. 6. 5) Тамже, ст. 8. 6) Тамже, ст. 14. 7) Тамже, ст. 15. 8) Тамже, ст. 20. 9) Тамже, ст. 21. 10) Тамже, ст. 22.

11) Český lid, 1904, ст. 78. 12) Тамже. 13) Тамже, ст. 157. 14) Тамже, ст. 158. 15) Тамже, ст. 183. 16) Тамже, ст. 225. 17) Тамже. 18) Тамже. 19) Тамже, ст. 226. 20) Тамже, ст. 259. 21) Тамже, ст. 297. 22) Тамже, ст. 310.

23) Slov. Pohl'ady, 1900, ст. 345. 24) Тамже, ст. 496. 25) Тамже, 1899, ст. 752. 26) Тамже. 27) Тамже, ст. 305. 28) Тамже, ст. 306. 29) Тамже, 1898 р., ст. 241. 30) Тамже, ст. 426. 31) Тамже, ст. 428. 32) Тамже, ст. 498. 33) Тамже, ст. 498. 34) Тамже, 1897 р., ст. 746.

35) Časopis Mačicy Serbskeje, 1907, I, ст. 56. 36) Тамже, ст. 57. 37) Тамже, ст. 58. 38) Тамже. 39) Тамже, ст. 59. 40) Тамже. 41) Тамже.

mnu na pokoj¹⁾; sednjomej se gromadu²⁾; gibaju se moje żyły³⁾; njent sprocne śelo lań ty se⁴⁾; zamctej se, woj mucnej wocy⁵⁾; ga stej se pŕawje zamknutej⁶⁾.

У Поляків:

Zmienil jej się świat⁷⁾; kochałam się w tobie⁸⁾; oj cieszcie się póki chcecie⁹⁾; stała nam się nowina¹⁰⁾; stała się nam nowina¹¹⁾; opaszę się w złoty pas¹²⁾; pytają się o brata¹³⁾; rozbieraj się Kasiu z tych pięknych koralj; wracaj się Kasiuniu do matki do dworu¹⁴⁾; a kto na nią spojrzy, zaleje się łzami¹⁵⁾; i zawiesił jej się fartuszek na kole; ej spuścił się do siostry po jedwabnym sznurze; i rozpostarł się warkocz po prawem ramieniu¹⁶⁾; wróć się Kasiu, wróć się do swej matki domu¹⁷⁾; i zakochali się i tak bardzo w sobie¹⁸⁾; wracaj się pan, są u pani goście¹⁹⁾; przypatrzcie się wszystkie panny, jakim go lubiła²⁰⁾.

Коли маємо отже вже конечно брати анальоію, то берім від більшости народів, а не від меншости.

Але ми маємо ще й инші мотиви, що промовляють за тим, аби **СЯ** писати окремо від дієслова.

Як відомо, між дієслово і приналежне до нього **СЯ** можна в нашій (і не лише в нашій) мові вкладати инші частиці, яких зливати з дієсловом і **СЯ** не можна, бо вони не творять ніякої органічної цілости. Ось кілька прикладів:

Захтіло **МУ** сі пичених голубців²¹⁾. Захтіло **МУ** сі печеного леду²²⁾. Зварив **ЄМ** сі на печорицю²³⁾. Звір **ЖЕ** ся тут на нього²⁴⁾. Здорожив **ЄМ** сі на ні нашо²⁵⁾. Зробило **МУ** сі таке, що не доведи Господи видіти²⁶⁾. Дочекаєш **ТИ** сі ще тьжжкої карі²⁷⁾. Вклав **СМИ** си в клеветню²⁸⁾.

Сей спосіб втручати між дієслово й **СЯ** инші частиці, знаний також иншим славянським народам, що можна добачити вже й в наведених повисше прикладів. Він також наш питомий

1) Тамже, ст. 60. 2) Тамже, ст. 62. 3) Тамже, ст. 65. 4) Тамже. 5) Тамже. 6) Тамже.

7) Pieśni ludu polskiego. Zebrał i wydał Oskar Kolberg. Serya I. Warszawa, 1857. Ст. 3. 8) Тамже, ст. 11. 9) Т. ст. 12. 10) Т. ст. 13. 11) Т. ст. 17. 12) Т. ст. 17. 13) Т. ст. 20. 14) Т. ст. 28. 15) Т. ст. 29. 16) Т. ст. 34. 17) Т. ст. 43. 18) Т. ст. 75. 19) Т. ст. 85. 20) Т. ст. 133.

21) Др. І. Франко, Галицько-руські народні приповідки. Т. II, вип. I, ст. 161. 22) Тамже. 23) Тамже, ст. 166. 24) Тамже, ст. 168. 25) Тамже, ст. 177. 26) Тамже, ст. 210. 27) Тамже, ст. 243. 28) Тамже, ст. 268.

і давний, тому не можна його вважати чужим впливом. На доказ подаю кілька цитатів із наших старших літературних пам'яток.

І так: У „Тринайцятьох словах Григ. Богослова“ з XI ст. читаємо:

Ждѣ бо са дѣнеи¹⁾. Бѣдѣ бо са и самѣ немоштно облежимѣ. Не стыдиши ли са²⁾. Питаємѣ же са како³⁾. Не стыждаѣ бо са се ꙗли⁴⁾. Боѣ же са таготы. Покоушѣ же са оубо⁵⁾. Отъверативѣшемѣ же са имѣ⁶⁾. Чюѣ же са оубо⁷⁾. Мьнѣши бо са обѣма⁸⁾.

У „Житю Бориса і Гліба“ з XII ст.:

Молю вѣ са⁹⁾. Пишетѣ бо са¹⁰⁾.

В „Слові о полку Ігоря“ з XII ст.:

Начати же са тѣи пѣсни по бѣлинамѣ сеґо времени¹¹⁾.

В галицько-волинській літописи з XIII ст.:

Оставившиа же са двѣма сынома¹²⁾. Свѣяху бо са ему¹³⁾. Затворивши же са Ярополку¹⁴⁾. Уверьнувше же са Даниль¹⁵⁾. Загордѣ бо са бѣ¹⁶⁾. Бившимѣ же са имѣ о врата¹⁷⁾. Изнемоглѣ бо са бѣ ходивѣ на войну¹⁸⁾. Изломившу же са копью и обнажи мечь свой¹⁹⁾. Затворила бо са бѣяста во градѣ²⁰⁾. Не помниши ли са²¹⁾. Клятвою клени ми са²²⁾.

В лаврентієвськїм списку літописи з XIV ст.:

Иміте ми са по данѣ²³⁾. Крестившимѣ же са людемѣ²⁴⁾. Молниѣ ти са, раби твоѣ²⁵⁾.

В „Ключу царства небеснаго“ Г. Смотрицького з 1567 р.:

Зешло бы са еще больше²⁶⁾.

¹⁾ А. Будилевичъ, XIII словъ Григорія Богослова. СП. 1875. Ст. 3.

²⁾ Т. ст. 13. ³⁾ Т. ст. 14. ⁴⁾ Т. ст. 16. ⁵⁾ Т. ст. 27. ⁶⁾ Т. ст. 29.

⁷⁾ Т. ст. 30. ⁸⁾ Т. ст. 31.

⁹⁾ Сборникъ XII вѣка Моск. Успенск. Собора. Вып. I. (Чтенія, Москва, 1899, кн. II). Ст. 21. ¹⁰⁾ Т. ст. 35).

¹¹⁾ Слово о пѣлѣ Ігоревѣ, видане О. Огоновського. Ст. 2.

¹²⁾ Літопись по ипатскому списку. С. Петербургъ, 1871. (Галицько-волинська літопись). Ст. 480. ¹³⁾ Тамже, ст. 484. ¹⁴⁾ Тамже, ст. 488.

¹⁵⁾ Тамже, ст. 491. ¹⁶⁾ Тамже, ст. 492. ¹⁷⁾ Тамже, ст. 493. ¹⁸⁾ Тамже, ст. 500. ¹⁹⁾ Тамже, ст. 512. ²⁰⁾ Тамже, ст. 517. ²¹⁾ Тамже, ст. 526.

²²⁾ Тамже, ст. 537.

²³⁾ Літопись по лавр. списку. Ст. 30. ²⁴⁾ Тамже, ст. 115. ²⁵⁾ Т. ст. 246.

²⁶⁾ Архивъ Ю. зап. Россіи. Ч. I. Т. VII, ст. 238.

В „Поворищу мысленномъ“ Ів. Вишенського :

Въ прилучившихъ же ся¹⁾. Присмотри жъ ся ту, боголюбче²⁾.
Посмѣй же ся самъ себѣ, баснописче³⁾.

В „Похвалі Балабану“ :

Мнят ти ся неразумна быти⁴⁾.

Чи таких форм належить уживати в літературній мові — бо в белетристиці і фольклорі вони мають повне право громадянства — се інше питанє; але що вони промовляють проти писаня **ся** разом із дієсловом, се не підлягає сумнівови.

Сюди належить також утворюване будучого часу при помочи форми **му** (від: іму) зам. **буду**, отже: хвалити му ся, хвалити меш ся, хвалити меть ся, хвалити мемо ся, хвалити мете ся, хвалити муть ся. Се помічне слово можна класти в деяких околицях також перед дієсловом, прим. му казати, мемо жити, мете хвалити і т. д.⁵⁾, що вказує на його незалежність від дієслова, в яким воно не творить також органічної цілості, отже й не може разом із ним зливатися ся.

Помічне слово **му** знане також нашої старшій літературі, пр. діспѣтовати меть, спиратиметься⁶⁾. Вправді тут лучать помічне слово з дієсловом, але я вже пояснив у горі, що так роблено і з іншими словами, яких нині не лучить ніхто.

До сеї групи належить у кінці зачислити також творене можливого способу (кон'юнктиву) від дієслів, який повстає через доданє до простого способу (індикативу) дієслова частиці **би**, прим. я читав — я читав би. Частиця **би** так само одначе жива і рухлива, як помічне слово **му**, або як заіменик **ся**, тому приходить воно часто і перед дієсловом, прим. я би читав. Коли при можливім способі приходить іще й заіменик **ся**, тоді дістаємо форми: Заснітив би-с єї тут на пни⁷⁾; здав би єї, не снів би єї⁸⁾; здало би єї не єдно, та нема відки⁹⁾; їло би ся смачно, а робити страшно¹⁰⁾. В літературній мові належить уживати тільки таких форм, як: їло би ся — де на першім місци

1) Тамже, ст. 37. 2) Тамже, ст. 40. 3) Тамже, ст. 42.

4) А. Соболевскій. Похвала Исаѣ Балабану 1611 г. Київ, 1894. Ст. 10.

5) Dr. E. Ogonowski, Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, ст. 147. 6) Тамже.

7) Др. І. Франко, Гал. руські нар. приповідки, II, 1, ст. 158.

8) Тамже, ст. 172. 9) Тамже ст. 173. 10) Тамже, ст. 225.

стоїть дієслово, на другім частиця **би**, на третім заміеник **ся**, а не: їло ся би, або: воно би ся їло, воно ся би їло — хоч із белетристики або фольклору не можна їх вигнати.

Та найважнійший аргумент, який промовляє за віддільним писанем **ся** від дієслова, се — на мою думку — можливість пересуваня **ся** перед дієслово. Сей спосіб уживаня **ся** розширений на широкім просторі і в численних говорах нашої мови. Вправді, я стою за тим, аби в літературній мові не уживати **ся** перед дієсловом, але знов же, як можна заказати його уживати белетристови, особливо коли він переводить народній діяльот?

Спосіб, уживати **ся** перед дієсловом, знаний знов усім Славянам (окрім Росіян), на що подаю докази.

У Болгарів читаємо:

Сѣ разлоти Самовила; сѣ налоти Іо'анѣ Поповъ¹⁾; сѣ пазами свежрва ѣ; тук' сѣ впуци Самовила; и сѣ пофали Іо'ану; що ти сѣ тебѣ чинеше²⁾; сѣ промена, сѣ паружи; вѣ тебе ке сѣ упулеетъ; какъ сѣ везитъ на велигденъ³⁾; свѣтъ сѣ Петаръ изобржца⁴⁾; та чуло ли сж разбрало, какво сж ње чудо сторило; зема сж на две препукна⁵⁾; та са стори премлада умряла; на са вжрна Стефанѣ харенѣ юнакѣ⁶⁾; вжрвели що ся вжрвели; да ся богу помоля; дур' да ся назад повжрвишѣ⁷⁾; кога сж назадѣ вржнахме; менѣ сж, мале, паднаха; той ми сж, мале помоли⁸⁾.

У Сербів:

Петро проси, Ана се поноси; ти ме узми, неѣш се кајати⁹⁾; и тако се смилвала Ана¹⁰⁾; не л' се синоѣ нама заклиѣаше; никоме се и не јавља, но се роду лицем клања¹¹⁾; шта се сјаји кроз гору велену¹²⁾; не кује га, чим се коњи кују; он га кује, коњ се ногом баца; дан да једеш, а два да се играш¹³⁾; облак се вије по ведром небу¹⁴⁾; али јој се жао од'јелити¹⁵⁾; а у вору у ките се вио¹⁶⁾; брао се стече¹⁷⁾; што се оно у планини сјаше; што си ми се опевеселио¹⁸⁾; кад се с Маром сватови враѣаху¹⁹⁾; тад' се ѣвер од сна разабрао²⁰⁾.

¹⁾ Български Народни Пѣсни, собрани одъ братѣя Миладиновци, Димитрія и Константина. Въ Загребѣ, 1861. Ст. 1. ²⁾ Т. ст. 2. ³⁾ Т. ст. 5. ⁴⁾ Т. ст. 56. ⁵⁾ Т. ст. 60. ⁶⁾ Т. ст. 100. ⁷⁾ Т. ст. 137. ⁸⁾ Т. ст. 138.

⁹⁾ Српске Народне Пјесме. Скупно их и на свијет издао Вук. Стеф. Караѣић. I. Београд, 1891. Ст. 3. ¹⁰⁾ Т. ст. 4. ¹¹⁾ Т. ст. 6. ¹²⁾ Т. ст. 14. ¹³⁾ Т. ст. 15. ¹⁴⁾ Т. ст. 17. ¹⁵⁾ Т. ст. 18. ¹⁶⁾ Т. ст. 23. ¹⁷⁾ Т. ст. 31. ¹⁸⁾ Т. ст. 38. ¹⁹⁾ Т. ст. 40. ²⁰⁾ Т. ст. 41.

У Хорватів :

Devet se je puta zaletio¹⁾; šetom se je šetala²⁾; ako nam se dopade³⁾; svako joj se drvo uklanjalo⁴⁾; pred njom se je razlilo, za njom se je zalilo⁵⁾; ali grmi, al se zemlja trese; izrodilo pa se posililo⁶⁾; pa se brže natrag povratila; ona plače, što se more jače; i meni se, braćo, poklanjati⁷⁾; čemu ću se, braćo, veseljeti; mi ćemo se, sestro, sastanuti; ne bili se sreći okrenuli⁸⁾; još se gore oni posiliše; a u groblju, gdje se kopa narod; ja se jesam nešto domislio; najviše bi njih se pomorilo⁹⁾; jer se sila rodilo naroda; sve se sile većma nego prije; a mi smo se tome domislili; Bog se odmah na njih smilovao¹⁰⁾.

У Словінців :

Matjáz kral sè je óženil¹¹⁾; de pesk in ogin se kadí; se turški baša zvéselí¹²⁾; naj se zastójen tuđ obnós; zavmán pa vsi se slínio; zdaj brade naj s' obríšejo; prot kónjču se zasúčeva; se derži ti na lévo stran; pa Turki se spoglédajo¹³⁾; se vdere vanjo, razgatá¹⁴⁾; ki sta se ž njim paročala; premočno se je vstrašila, spremilo se je splakala; še hbitrejši se obrisala¹⁵⁾; v turšči hvant se naredí¹⁶⁾; ta paraž pot se z Lenko obréni; kí smo se midva poróčali¹⁷⁾; se prot suncu zavértí¹⁸⁾.

У Чехів :

Co se s tebum stañe¹⁹⁾; mě ty se vez²⁰⁾; já se s tebou smutně loučím²¹⁾; pudeme se podivati²²⁾; na poli se daří všeho druhu zboží²³⁾; den se nám ukráci²⁴⁾; moh' by se jen provalovat²⁵⁾; těch já jsem se ulek nejvíc²⁶⁾; přeci jsem se na ně vykasal²⁷⁾; nebo já chci se tento masopust ženiti²⁸⁾; radost ať se zelení²⁹⁾; jak se dívám na tebe³⁰⁾.

У Словаків :

Keď sa ten rozvíje³¹⁾; kedy sa rozvíješ³²⁾; veď sa suchý topol' nerozvíje nikdá³³⁾; čo sa poženili³⁴⁾; už sa mu raduje³⁵⁾; že by sa ja za jej syna nedržala³⁶⁾; a predsa sa dávno za muža dostala³⁷⁾; a predsa

1) Hrvatske Narodne Pjesme. Skupila i izdala Matica Hrvatska. I. Junačke pjesme. Zagreb, 1896. Ст. 4. 2) Т. ст. 5. 3) Т. ст. 6. 4) Т. ст. 7. 5) Т. ст. 8. 6) Т. ст. 9. 7) Т. ст. 10. 8) Т. ст. 11. 9) Т. ст. 12. 10) Т. ст. 13.

11) Dr. Kar. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi. Ljubljana, 1895—1898. Zv. I. Ст. 3. 12) Т. ст. 4. 13) Т. ст. 5. 14) Т. ст. 6. 15) Т. ст. 13. 16) Т. ст. 15. 17) Т. ст. 19. 18) Т. ст. 20.

19) Český lid, 1904. Ст. 78. 20) Тамже. 21) Т. ст. 157. 22) Т. ст. 158. 23) Т. ст. 183. 24) Тамже. 25) Тамже. 26) Т. ст. 225. 27) Тамже. 28) Тамже. 29) Тамже. 30) Тамже.

31) Slov. Pohľady, 1900, ст. 345. 32) Тамже. 33) Тамже. 34) Тамже. 35) Тамже, ст. 434. 36) Тамже. 37) Тамже, ст. 495.

sa vydat¹⁾; chlebfček sa vráć²⁾; ale má sloboda jakživ sa nevráć³⁾; s dziećenci sa dráží⁴⁾; kopytom sa žehna⁵⁾.

У лужицьких Сербів:

A swęcyccka se jo zgóriła⁶⁾; a z drugimi je se přegroniła⁷⁾; wónje se wiju pó swěše⁸⁾; z dejšćami wónje se rozejdu⁹⁾; a z wětrami wónje se rozduju¹⁰⁾; to my še teke cynimy¹¹⁾; za blido wóni se zesedachu¹²⁾; njedał se pjerjej jej z města gnuś¹³⁾; luby se póra do dwora¹⁴⁾; kumpan se deri za gumna¹⁵⁾; gab' se nam njebył narožil¹⁶⁾; gaž se ta duša z togo śeła šejdujo¹⁷⁾.

У Поляків:

Tam się ucieszę¹⁸⁾; ty się zmyjesz wodą, a ja słozami¹⁹⁾; z inszą się ożenił²⁰⁾; w tem się cieszyacie²¹⁾; co się będzie zieleniała, choć o trzy mile²²⁾; niech się po ten pas schyłę; nie będziesz się schylała²³⁾; sama nie wiem gdzie się dział²⁴⁾; już się ruta rozwija, pani syna powija²⁵⁾; dziewczyna się złąkla, aż potem obciekla; Kasiu się nie bój, to ja Janek twój; dziewczyna się ucieszyła i Mazurom otworzyła²⁶⁾; bratek się dowiedział, rybakom powiedział²⁷⁾; ej pójdź się córuś połóż do nowej komory²⁸⁾; Kasia się rozbiera nierozbierający²⁹⁾; Kasia zapłakała, Jasio się zadumał³⁰⁾; co się tamoj stało, co się dwoje młodych w sobie zakochało³¹⁾; nim się jeszcze rodzina zjechała³²⁾; a moja Helisiu, cości się mnie złąkla³³⁾.

Що спосіб уживати **СЯ** перед дієсловом не чужий у нас наплив, на се вказують наші літературні пам'ятки, з яких я вибираю виїмки почавши XI, а скінчивши XVIII столітем.

У „Тринайцятьох словах Григорія Богослова“ з XI ст. читаємо:

Гольма см еллини о мждрости чюдишл³⁴⁾. Имъ же см кланяйтъ³⁵⁾. Но см непъштжетъ³⁶⁾. И вамъ см гожде молю³⁷⁾. Да

1) Тамже. 2) Тамже, 1899, ст. 752. 3) Тамже. 4) Тамже. 5) Тамже.

6) Časopis Maćicy Serbskeje, 1907, I, ст. 57. 7) Тамже. 8) Тамже. 9) Тамже. 10) Тамже. 11) Тамже, ст. 58. 12) Тамже, ст. 59. 13) Тамже, ст. 60. 14) Тамже. 15) Тамже. 16) Тамже, ст. 62. 17) Тамже.

18) Pieśni ludu polskiego. Zebrał i wydał Oskar Kolberg. Serya I. Warszawa, 1857. Ст. 3. 19) Тамже, ст. 4. 20) Тамже, ст. 11. 21) Т. ст. 12. 22) Т. ст. 13. 23) Т. ст. 14. 24) Т. ст. 20. 25) Т. ст. 21. 26) Т. ст. 27. 27) Т. ст. 28. 28) Т. ст. 33. 29) Т. ст. 39. 30) Т. ст. 43. 31) Т. ст. 71. 32) Т. ст. 85. 33) Т. ст. 113.

34) XIII словъ Григорія Богослова въ древнеславянскомъ переводѣ по рукописи Имп. Публ. Библиотеки XI вѣка. Критико-палеографическій трудъ А. Будиловича. СП. 1875. Ст. 3. 35) Т. ст. 4. 36) Т. ст. 5. 37) Т. ст. 8.

са испльни¹⁾. Ничесомъ же са тако радоуѣтъ. Самомоу са нынѣ прѣди намъ положити. И самъ са прѣпираж²⁾. Никъто же да са не чждить³⁾. Да са наоучить⁴⁾. Юмоуже са виждѣ мѣногы радѣюшта. Ны са мѣнить⁵⁾. Ничимъже са не разлѣгать⁶⁾. Камо са съврашть⁷⁾. Не имамъ же како са ставити⁸⁾.

В „Житію Бориса і Гліба“ з XII ст.:

Ико же са вѣворотилъ⁹⁾. Гї чѣто са оумножиша¹⁰⁾. Начатъ молити са и мнѣ са имъ дѣкати¹¹⁾. И мнѣ вѣ са дѣю¹²⁾. Чѣто са хвалити¹³⁾. Бесове са отъпоужаютъ¹⁴⁾. Колико са имаша потроудити¹⁵⁾. Поути са ятъ¹⁶⁾. Яще са сего не покаѣши¹⁷⁾.

В „Слові о пълку Игоревѣ“ з XII ст.:

Тоу са копнємъ прилмати, тоу са саблямъ потроучати¹⁸⁾. Тоу са врата разлоучиста на врезѣ вѣстрой Капалы¹⁹⁾. Тѣмою са певолокоста²⁰⁾. Преднюю славоу сами похытимъ, а заднюю са сами подѣлимъ. Я чи днко са, кратнїе, староу помолодити? На ниче са годины обратиша²¹⁾. В однїм випадку ужите ся перед і по дѣсловї рївночасно: Нежи са половецкыи подвизаша са²²⁾. Та се очевидно помилка.

В галицько-волинській літописи з XIII ст.:

О начаты Галича, откуда ся почаль²³⁾. Галич бо бѣ ся затворилъ²⁴⁾. Хотяшу ся ему поклонити²⁵⁾. Но авъ хошу ся остати²⁶⁾. Не смѣяху бо ся отлучити его²⁷⁾. И всякый ся тебе усрамитъ²⁸⁾. Ъдѣ, молви горожаномъ, а быша ся передалѣ²⁹⁾. Дая имъ розумъ хитростью, а быша ся билѣ³⁰⁾. Шварно же ся запрѣ ему³¹⁾. А тѣма ся иму утѣшивати³²⁾.

1) Т. ст. 9. 2) Т. ст. 15. 3) Т. ст. 16. 4) Т. ст. 21. 5) Т. ст. 23. 6) Т. ст. 25. 7) Т. ст. 26. 8) Т. ст. 30.

9) Сборникъ XII вѣка Москов. Успенск. Собора. Вып. I. (Чтенія въ Имп. Обществѣ Исторіи и древностей російскихъ при москов. университетѣ. 1899 годъ. Кн. II). Ст. 15. 10) Т. ст. 16. 11) Т. ст. 17. 12) Т. ст. 21. 13) Т. ст. 22. 14) Т. ст. 28. 15) Т. ст. 28. 16) Т. ст. 35. 17) Т. ст. 36.

18) Слово о пълку Игоревѣ. Поетичный памятникъ руськой письменности XII вѣку. Текст с переключом и с поясненїями. Издав Ом. Огоновскый. У Львові, 1876. Ст. 6. 19) Т. ст. 8. 20) Т. ст. 12. 21) Т. ст. 14. 22) Тамже.

23) Літописъ по нпатскому списку. СПетербургъ, 1871. (Галицько-волинська літопись). Ст. 484. 24) Т. ст. 506. 25) Т. ст. 536. 26) Т. ст. 546. 27) Тамже. 28) Т. ст. 551. 29) Т. ст. 563. 30) Тамже. 31) Т. ст. 571. 32) Т. ст. 573.

В лаврентієвськѣм списку літописи з XIV ст.:

И како ся мыють¹⁾. И того ся добють. Но сами ся мучать²⁾. Да го ся зваху отъ Грекъ³⁾. Мы ся донскахомъ оружьемъ⁴⁾. Скажемъ, что ся вдѣя в дѣта си⁵⁾. Еже ся выне зоветъ Угорское⁶⁾. Да ся исполнить слово. Донде ся исправитъ⁷⁾. Понеже мы ся имали. Иже ся ключить проказа⁸⁾. Аще ся въводитъ волкъ в овцѣ⁹⁾. И на что ся предати. Ради ся быхомъ яли по дань¹⁰⁾. А своя ся охабивъ¹¹⁾. Уже намъ нѣкамо ся дѣти¹²⁾. Ащо се ся сбудетъ и самъ ся крещу¹³⁾.

В грамотахъ із XV ст.:

И тыхъ ся отступаю (1400)¹⁴⁾. Што бы ся тыкало (1402)¹⁵⁾. Яко ся есмо предъ тымъ оу нашихъ листехъ записали (1403)¹⁶⁾. Коли ся есмы годдували. Тако ся есмы тогда годдували (1407)¹⁷⁾. Которыми ся есмы ему записали (1411)¹⁸⁾. И што есмы ся ими записали¹⁹⁾. Такожь доводливо того ся намъ послы своими справлялъ (1433)²⁰⁾. Хотя ся бы и нашли (1435)²¹⁾. Где ся сменяетъ (сплываетъ?) (1436)²²⁾. Добровольно ся завѣзуючи²³⁾.

В „Письмѣ супрасльського архим. Сергія Кімбара до кнѣв. митроп. Макарія“ з XVI ст.:

Предъ ся взять²⁴⁾. Если бы ся прилучило²⁵⁾. Бо ся тотъ одно четъ по утрени²⁶⁾. Тоже бы ся ему годило²⁷⁾.

В „Ключу царства небеснаго“, Г. Смотрицького з 1587 р.:

Што ся за таковую несталость предковъ всѣхъ придало²⁸⁾. Про то якъ ся выне овзаймило. А иж ся важило²⁹⁾. Долго ся розмышляете³⁰⁾. Тымъ ся тыхъ шкодливыхъ новинъ болше будетъ являти. Подобно ся на васъ за тое южъ и розгѣввалъ. Што ся ему подобало. С правдою далеко ся минало³¹⁾. Такъ ся написало, якъ ся разумѣло³²⁾. А тому ся забурнею не дивовали. Кдгы ся слабые опирають³³⁾.

¹⁾ Літопись по лаврентієвскому списку. СПбѣбургъ, 1872. Ст. 7.

²⁾ Т. ст. 8. ³⁾ Т. ст. 12. ⁴⁾ Т. ст. 16. ⁵⁾ Т. ст. 17. ⁶⁾ Т. ст. 23 і 24.

⁷⁾ Т. ст. 27. ⁸⁾ Т. ст. 33. ⁹⁾ Т. ст. 53. ¹⁰⁾ Т. ст. 57. ¹¹⁾ Т. ст. 65.

¹²⁾ Т. ст. 69. ¹³⁾ Т. ст. 107.

¹⁴⁾ Матеріалы для исторіи взаимныхъ отношеній Россіи, Польши, Молдавіи, Валахіи и Турціи въ XIV—XVI вв. собранные В. А. Ульяничкинь. (Чтенія, Москва, 1887, кн. 3). Ст. 12. ¹⁵⁾ Тамже. ¹⁶⁾ Т. ст. 14. ¹⁷⁾ Т. ст. 16. ¹⁸⁾ Т. ст. 21. ¹⁹⁾ Т. ст. 22. ²⁰⁾ Т. ст. 37. ²¹⁾ Т. ст. 43. ²²⁾ Т. ст. 48. ²³⁾ Тамже, ст. 50.

²⁴⁾ Архивъ юго-зап. Россіи. Ч. I. Т. VII. Кнѣв, 1887. Ст. 5.

²⁵⁾ Т. ст. 8. ²⁶⁾ Т. ст. 11. ²⁷⁾ Т. ст. 14.

²⁸⁾ Т. ст. 234. ²⁹⁾ Т. ст. 235. ³⁰⁾ Т. ст. 236. ³¹⁾ Т. ст. 237.

³²⁾ Т. ст. 238. ³³⁾ Т. ст. 239.

В „Збірнику москов. синодальної бібліотеки“ (2-га пол. XVI ст.):

Што ся разумѣеть высота небесная¹⁾; тутъ ся явне оказуесть; то естъ иже съ ся отродилъ отъ воды²⁾.

В „Поворищу мысленномъ“ Івана Вишенського, з XVII ст.: Жебы ся спасали³⁾. Если ся не отлучить. Аколи ся сихъ не संबодить⁴⁾. Ижъ бы ся единъ спасъ. Да ся о покаянiю грѣшного утѣшаютъ. Бѣси да ся веселятъ⁵⁾. Съ своими ся знаходятъ⁶⁾. Что ся церковь восточная вооружила. И ангеломъ ся члнть⁷⁾. Плоти и крови ся не свлечешъ. Отъ которого ся и тѣло свѣтитъ, видети ся не сподобишь⁸⁾. Такъ ся въ себѣ ииѣеть⁹⁾.

В „Толковiй Псалтири“, з 1609 р.:

В кож'домъ псал'мѣ ся дочитаешн; и іредъ цѣрк и пила^т м'кли сѧ зоврати¹⁰⁾.

В „Александрiн“ з 1697 р.:

И такъ ся ско^нчили лидовское царство¹¹⁾; ижъ ся о мнѣ печалуешъ¹²⁾.

В угро-руськiм рукописi Ст. Теслевцьового з XVIII ст.:

Дѣца mocno сѧ настраши¹³⁾. Яле го все сѧ стане^т през волю бжѣю¹⁴⁾. Тепер' сѧ на^к народи¹⁵⁾. Бѣдетъ сѧ годоватида в'ремне своего¹⁶⁾. И на то^к сѧ бѣче ей не стане^т досытъ¹⁷⁾. Бел'ми сѧ на ню разгнѣваетъ¹⁸⁾. Тылко сѧ з ва^с каждый пилю прислѣхай¹⁹⁾. Ты сѧ возмѣтъ^т моц'но²⁰⁾. Не сѣчет сѧ покорыти²¹⁾. И такъ сѧ роздѣла^т на трое²²⁾. Моцно сѧ запре^т зо в'с'кми силами²³⁾. Я потом^т еше сѧ емѣ мало войска бѣвидитъ²⁴⁾.

Я вмисно добирав тут рукописи з рiзних територiй, аби показати, що се загальна проява, а не льокальна, закуткова, яку можна збути будь чим. Коли ж при так розповсюдненiй проявi не пробував нiхто нiколи причипати сѧ з переду дiєслова, то що може промовляти за причиплюванем його з заду?

1) А. И. Соболевскiй, Запѣтки, Кiевъ, 1894, ст. 12. 2) Тамже, 14.

3) Архивъ ю. зап. Россiи. Ч. I. Т. VII, ст. 40. 4) Т. ст. 42.

5) Т. ст. 44. 6) Т. ст. 45. 7) Т. ст. 46. 8) Т. ст. 47. 9) Т. ст. 48.

10) А. И. Соболевскiй, Запѣтки о малоизвѣстныхъ памятникѧхъ юго-западно-русскаго письма XVI—XVII вв. Ст. 10.

11) А. И. Соболевскiй, Запѣтки. Ст. 23. 12) Т. ст. 24.

13) Др. I. Франко, Памятки укр.-руськоi мови i лiтератури, т. IV. Рукопис Ст. Теслевцьового (з Угорщини). Ст. 292. 14) Тамже. 15) Т. ст. 293. 16) Тамже. 17) Тамже. 18) Т. ст. 295. 19) Тамже. 20) Тамже. 21) Тамже. 22) Тамже. 23) Тамже. 24) Т. ст. 296.

Про самостійність заіменника **СЯ** свідчить найліпше спосіб уживання його при приіменниках, знаний нині мабуть лише в гірських (карпатських) діалектах, прим. взяв на **СЯ** кожух (Мшанець); таку за **СЯ** жінку возьму біленьку, як гуся¹⁾; коли на **СЯ** возьме кошуденьку білу²⁾; пустиш за **СЯ** бесьідочку³⁾; смотте на ся самы⁴⁾. В давній нашій літературі був він одначе доволі часто уживаний, про що можемо переконатися от хочби з отсих цитатів:

З галицько-волинської літописи:

Данила же возмя дядька передъ ся⁵⁾. Даниль же возма на ся шемоль⁶⁾. Обоймъ ловащимъ на ся⁷⁾. И зрящимъ обонимъ на ся⁸⁾. Восхотѣ пояти свестъ свою за ся⁹⁾.

З лаврентієвського списка літописи:

И возмутъ на ся прутье младое¹⁰⁾. И воевати почаша сами на ся¹¹⁾. Покоривше я подъ ся¹²⁾. Яко неистовъ на ся философскую хитрость имуще¹³⁾. Сами на ся котору дѣюще¹⁴⁾.

Не хочемъ быти оу ради смолвы снѣгтю чересь ся¹⁵⁾.

Деколи уживаєть ся навіть **СЯ** зам. іменіви себе, прим. мече спід ся¹⁶⁾; лахы зо ся зошмарил¹⁷⁾. Такий спосіб уживання заіменника **СЯ**, хочби виключно лише в діалектах, не може ніколи промовляти за лученем його з дієсловом.

Деякі письменники покликаючись на те, що в деяких говорах м'яке кінцеве **Т** дієслова зливаєть ся з поставленим по нїм **СЯ** в **ЦЯ**, пишуть постійно: хвалитьця, хвалицьця і хвалищця. Що такий спосіб писання зовсім непридатний для літературної мови, видно хочби з того, що та сама особа, яка сказала хвалищця, не скаже хваливця (і так загалом не говорить ніхто), але хвалив **СЯ**. Деж у таких разі консеквенція і на що заводити в правопись баламуцтва, коли **СЯ**, ужите при діє-

1) Ів. Верхратський, Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів, I, ст. 71. 2) Тамже. 3) Тамже. 4) Ів. Верхратський, Знадоби, II, ст. 80.

5) Літопись по ипат. списку (Гал. волинська), ст. 481. 6) Т. ст. 505. 7) Т. ст. 525. 8) Т. ст. 534. 9) Т. ст. 568.

10) Літопись по лаврентієвському списку. СПетербургъ, 1872. Ст. 7. 11) Т. ст. 18. 12) Т. ст. 25. 13) Т. ст. 40. 14) Т. ст. 247.

15) Грамота з 1436, вид. Уляницького.

16) Ів. Верхратський, Знадоби, I, ст. 71.

17) Ів. Верхратський, Знадоби, II, ст. 80.

слові, буде всюди добре, а ця лише часом і не може заступити вповні **ся**?

При тім треба звернути увагу ось іще на що. В численних говорах уживають ся інші фонемі за **ся**, прим. **се, сі, си** і т. д. Коли би кожний письменник із тих околиць схотів покликувати ся на свій говір і допускати подібну асиміляцію, тоді вийшла би ще більша, а зовсім не потрібна замішанина. Вводити народні говори до літературної мови добра річ і потрібна. Не весь одначе уживане в говорах надасть ся до літературної мови; про те повинен кожний пам'ятати і не засмічувати її непотрібно. Коли в літературній мові не уживаємо діалектичних **се, сі, си, се, са** і т. д. то й без діалектичного **ця** можемо обійти ся. Зрештою є багато говорів, в яких кінцеве **ть** при дієсловах давно затратило ся; там говорять отже: сміє ся, розуміє ся, пече ся, задумає ся, нашіє ся, надує ся, намалює ся і т. д. Чи й до них пхати на силу **ця**, аби тільки сповнити чию химеру? В інших знов говорах **ть** не стратило ся, але ствердло на **т**, пр. вертит ся, курит ся, злостит ся. Перемінювати в таких випадках **ся** в **ця** було би хибкою, бо ж **тся** не дає **ця**.

Що тикаєть ся скорочуваня **ся** в **сь**, наслідком чого деякі письменники поясняють потребу писати **ся** разом із дієсловом, бо як би виглядало: хвалимо **сь** (писане анальоґічно до: хвалимо ся), де **сь** стоїть окремо, то тут належить завважати: 1) Інші славянські народи знають скорочене **ся** і уживають його окремо й тоді, а не лучать із дієсловом. 2) Коли ми напишемо навіть: хвалимо**сь** (разом), то через те не поповнюємо ніякої правописної неконсеквенції. Скорочене **ся** тратить свою вагу і тоді зовсім справедливо треба злучити його з дієсловом так само, як лучимо разом: хвалабу (= хвала Богу), мабуть (= має бути) і т. д. При сїм належить зазначити, що в Австро-Угорщині ні в однім народнім говорі **ся** не скорочуєть ся, а в яких говорах скорочуєть ся воно в російській Україні, про те не можемо нічого певного сказати задля недостатчі відповідних жерел. В давній нашій літературі **ся** також не скорочувало ся. Колиж возьмемо на увагу, що наша мова загалом любить повновучні, заокруглені форми, а уникає, на скільки можна неповних, із нагромадженими співзвучками, то з того дійдемо до висновку, що ліпше уживати **ся** в літературній мові в повній формі, ніж у скороченій, а бодай не скорочувати його так часто, як роблять деякі новітні письменники, в виїмком де-

яких і в гори означених випадків, прим. при part. praes. як: сміючись, розлучаючись і т. д.

Коли вже говорю про скорочуване, то не від річи буде зазначити, що й скорочуване inf. praes. в **ТИ** на **ТЬ**, яке у деяких письменників по просту виродело ся в надужите, не лежить у характері нашої мови. В народніх діалектах Австро-Угорщини воно не приходить також ніде — з виїмком пословачених говорів, де говорять: робіц, ходзіц, скакац і т. д. — На скількож воно в рос. Україні є самостійним витвором, а не російським напливом, се треба би ще прослідити. В кождім разі належить зазначити, що в старшій нашій літературі воно приходить рідко. В. Шимановський, який присвятив розборови нашої літературної мови в XVI—XVII ст. спеціальну розвідку¹⁾, находить такі скорочені форми лише в однім памятнику: Описанье и оборона събору руского берестейского в року 1596 (Вільно, 1597). Сей твір одначе, се перевід „Synodu Brzeskiego“ П. Скарґи, тож сї скороченя можна би брати за польський вплив тим більше, що він проявляєть ся ще і в інших формах. А чим старші памятники, тим рідше можна подибати такі скорочені форми.

Належить зазначити ще, що наш inf. praes. на **ТИ** (хвалити, робити), се спеціальна прикмета нашої мови, яка відріжняє її від усіх славянських мов, в яких inf. кінчить ся або на співзвук (t, t', c, ć, dz, dź, ть) або хоч і на самозвук, то тим самозвуком є середне і та м'яке (полуднево-славянські мови і російська), а не таке, як наше **И**. Такої характеристичної прикмети не повинні ми безпотрібно затирати.

Думаю, що по всім сказанім, справа в писанем **СЯ** доволі вияснена та що від тепер ті, що пишуть його окремо, не будуть чути в свою сторону епітетів „польонїзм“, „рутенство“, а що навпаки, хто ще так не пише, почне писати **СЯ** окремо при дієслові.

Володимир Гнатюк.

¹⁾ В. Шимановский, Очерки по исторіи русскихъ нарѣчій. Черты южнорусскаго нарѣчія въ XVI—XVII вв. Варшава, 1893. Ст. 86.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за р. 1906.¹⁾

Приступаємо до огляду двадцять п'ятого, а разом з тим останнього річника „Кієвської Старини“: наслідком змінених обставин життя журнал з виходом останньої подвійної книжки (аж в марті 1907 р.) перестав існувати. При повній свідомості того, що реферуємо власне останній і до того ювілейний річник, все таки не можемо в нашій рецензії взяти відповідного, так сказати, ювілейного тону. Вже при огляді попереднього річника з поданих там мотивів ми висказались проти дальшого існування „Кієв. Старини“ в такім характері, як досі. Розглядаючи зміст отсього річника (8 книжок), ми ніяк не можемо оборонити ся від думки, що журнал буцім диятого тільки і виходив, аби дожити 25-літнього ювілею, і в тому хіба ціла його вартість. Причина, як бачимо чисто формальна, коли тимчасом житєвих підстав для існування не було. Се врештою, сподіємо ся, буде дальше умотивовано, хочби детальнішим розбором поміщеного тут матеріялу.

Журнал задержав давнійший поділ на два відділи: статі і звістки і бібліографію, хоч і то не завжди, бо в деяких книжках (X, XI—XII) сього останнього відділу зовсім немає. Поділ по більшій часті механічний, бо багато річий з погляду на свою наукову вартість в однаковим правом могли б бути поміщені в котрому небудь з тих відділів. З нашого огляду як і передтим, виключаємо статі й замітки по етнографії, дальше кілька невеличких статей і більшу працю д. Доманицького, які були вже розглянені окремо в ріжних книжках „Записок“²⁾.

¹⁾ Докінченне, див. т. LXXVI.

²⁾ Розглянені були: Ор. Левницькій, Сговоръ малѣтнихъ, страница изъ исторіи брачнаго права на Украинѣ XVI в. (кн I, с. 64—72), Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. 69, с. 194. Н. И. Стороженко, Ки-

Група статей присвячених історії з погляду на скількість і на якість представляєть ся дуже скромно, так що супроти сього названне журналу історичним буде що найменше далеко неточним. Всі ті статі з ввійком хіба двох, обговорених передтим, належать тільки до XIX ст. Може бути, що сій обставині належить приписати доволі ділетантське, неметодичне обробленне тих статей, бо що йно минулий вік все ще де-хто уважає для строгої історії „minderwertig“. Йдучи хронологічно маємо тут передовсім статью д. І. Павловського: „Малоросійское козацьє ополченіє въ 1812 году по архивнымъ даннымъ“ (IX, с. 1—20; X, стор. 137—154). Тема сама собою дуже інтересна і річ написана справді виключно майже на підставі не опублікованого досі матеріалу з полтавських архівів, та все таки вже не нова. Се, власне кажучи, тільки поширенне розвідочки того таки автора, написаної ранійше, п. з. „Участіє И. П. Котляревскаго въ формированіи козацкихъ полковъ въ 1812 г.“¹⁾. Отся історія з формованнем українських полків була одною з тих численних ілюзій, яких стільки доводило ся переживати українському народови в його змаганнях удержати за собою свій вироблений власною історією автономний лад. З сього власне користало російське правительство звертаючись за помічю до української людности в тяжкий для Росії 1812 рік, закликаючи ту людність творити козацькі полки для підмоги російським військам проти Французів. За се обіцвано — принайменше на Лівобічній Україні — не тільки звільненне від плачення т. зв. оброчныхъ статей, але що головне — внесення пенависної рекрутчини і привернення давньої козацької служби. Ново сформовані полки мали на все остати ся як завязок для будучого козацького устрою. Обіцянки опісля, само собою, не додержано, а тимчасом полки все таки сформовано: на правобережі 4, складені з міщан і ріжного рода селян (казених, поміщичих і т. д. — на 150 душ 1 козак — разом 3600 люда), а на лівобережі 15 таких полків (9 з полтавської а 6 з чернігівської губернії — разом звиш 18000 людей), причім тут полки формували ся

рилло-Меоодієвскіє Заговорщики (кн. II, с. 135—152), *ibid.* т. 70, ст. 229—231. (Тут мусимо справити похибку, яка мабуть через недогляд закрала ся до рецензії дра Ів. Франка на сю статью. В рецензії між матеріалами, опублікованими Стороженком показано також „лист Гулака до Навроцького і лист Навроцького до Гулака“. Тимчасом се був лист Гулака до Опанаса Марковича і Марковича до Гулака). Г. Баранць, Повѣсти и сказанія древне-русской письменности, имѣющія отношеніє къ евреямъ и еврейству, I. Два равсказа Кієво-Печерскаго Патерика (кн. III—IV, с. 298—311), *ibid.* т. 72, с. 190—193. В. Доманицький, Критичний розслід над текстом „Кобзара“ (кн. IX—XII, також окремою брошурою), *ibid.* т. 79, с. 228—230.

¹⁾ Кієвская Старина, 1905, кн. VI, с. 309—320.

виключно в козаків (на 100 душ 4). Автор детально знайомить нас з формуванням кожного такого полка, подаючи при тім на основі невідомих досі матеріялів інтересні статистичні дати про загальну скількість козацької людности в тім часі (454983 самих козаків) і скількість в поодиноких повітах (с. 6—7 і потка). Не будемо вдавати ся з автором в деталі формування кожного полка, його екіповання і т. д., зазначимо тільки, що хоч само рекрутованне пішло гладко, то положенне полків так перед як підчас самого походу було дуже нещасливе наслідком вопіючих надужить і вивиску полкового начальства, складеного з висулужених армейських офіцирів і підофіцирів (IX, с. 16—21). Про воєнні справи тих полків не багато знаємо, з виїмком того, що частина їх творила пограничний сторожевий ланцюг на границі мінської, могиливіської і київської губерній, а решта була приділена до різних корпусів армії, причім якась частина, а власне 3-ий чернигівський полк, була за границею, в західній Европі (X, с. 139). Указом з 30/IX 1814 р. роспушено ті полки по домам, куди вони вернули далеко не в тім числі, в якім вийшли і се теж дякуючи опіці начальства. Розуміть ся з пороблених перед тим обіцянок не було тепер і помину. Як сказано, тема розвідки незвичайно цікава, жаль тільки, що автор обмежив ся лишень на льокальних архівах і не подбав втягнути сюди иншого матеріялу, крім офіціяльних донесень і переписки. Через те у нього деякі річи, а головно більш формальні вийшли навіть дуже докладно, як напр. обмундированне полків то що, а в тіни встають ся або й вовсім поминені ті сторони сеї справи, які для неї мають головне значінне, як напр. настрій і захованне людности перед і підчас походу, про що тут вaledви згадано, а передовсім, як прийняла людність нещасливий поворот полків і знищенне своїх надій на приверненне старого ладу. Брак відповідного уґруповання матеріялу і подаванне документів *in extenso* надає сій статі характер більш збірки матеріялів чим наукової розвідки. І тільки дякуючи цінности матеріялу ми задержали ся над статею більш ніж належало б.

Те саме менше більше прийдеть ся сказати і про статью Ор. Левицького „О положеніи крестьянъ Юго западнаго края во 2-й четверти XIX ст.“ (VIII—VIII, с. 231—274). Міркуючи по заголовку і вступі статья закровна на ширші розміри, а тимчасом далеко менше дає ніж обіцяє. Се не стільки докладна студія про положенне селянства на правобережній Україні, точнійше говорячи трьох губерній (київська, подільська і волинська), як радше причинки до історії заведення т. зв. інвентарної реформи. Автор справедливо обурюєть ся на безглузду політику російського правительства в сїм краю і вказує на витворену тим способом вопіючу „політичну аномалію“: не вважаючи на те, що Росія добула собі ті „провінції“ від Польщі тільки при помочи української людности

яка неустанною боротьбою проти польського пановання Польщу розвадила, неважаючи на те, Росія віддала побідника-нарід на цілковиту власність побідженого ворога того народу і заразом ворога російського пановання. І все те діяло ся дякуючи „святости“ принципу кріпацтва. Через те обставини склалися так фатально, що як раз по здавленню польських рухів проти російського пановання (в тім випадку повстання в 1831 р.) українська закріпощена маса, яка головно помагала правительству до здавлення сих рухів, в нагороду за се попадала ще в страшнїйше положення, бо до „нормального“, так сказати, закріпощення долучала ся ще пімста з боку володіючого польського елемента за помагання селян правительству. На сей стан річий звернув увагу київський генерал-губернатор Бібіков (від 1838—р.), який при помочи адміністрації зібравши кілька інвентарів, як *corpus delicti* страшного економічного гнету польської шляхти над селянством і заручивши ся підмогою митрополита Філарета, добив ся у центрального правительства заведення інвентарної реформи в 1847 р. Що в усей статі найцікавійше, то власне „Записка“ митр. Філарета і донесення в справі повинностей, які відбувають селяни панам — надіслані Бібікову від губернаторів, а особливо від радомисльського справника Руви і ин. (VII—VIII, с. 259—268) і від проскурівського повітового стряпчого Савченка (с. 268—273). Стільки про зміст. На жаль статя носить доволі випадковий характер, як мабуть і випадково натрапив автор на сам матеріал, яким і вдоволив ся. Не бачимо і сліду охоти у автора зібрати дещо більше і звести се в яку небудь статистичну систему звісток про положення селян по околицям чи полосам такої обширної території й укласти якісь загальнїйші висповки. А так розвідка все таки виходить пів-популярною статєю. Та найважнїйше те, що автор бере сю справу як боротьбу між „руським“ і польським елементом і хоч подекуди вживає побіч назви „руський“ і „український“, то очевидно не робить найменшої ріжнїці між одним і другим, що теж не додає вартости його науковій термінології.

Як pendant до сеї справи наведу замітку І. Павловського п. з. „Вывозъ полтавскихъ помѣщиковъ для управления конфискованными имѣніями въ волынской губерніи“ (VII—VIII, с. 79—80). Правительство придумуючи над ослабленнем польського елемента на Волині закликало в 1840 році полтавських дворян (а певно і з иньших губерній) для управи конфіскованими у повстанців маєтками. При тім жадало ся, „чтобы они (адміністратори) были одного вѣроисповѣданія съ крестьянами, которые поручаются имъ въ администрацію и чтобы отъ оной устранины были лица, которые могли бы притѣснять крестьянъ за принадлежность къ православной церкви или ослаблять союзъ съ нею тѣхъ, которые съ нею воссоединились“. І тим способом хотїли розв'язу-

вати таке складне питання! До замітки додана статистика тих маєтків, з кількістю селян в кождім.

Тому самому часови і в принципі тій самій справі — боротьбі російського правительства проти польського елементу, а властиво проти школи, яка дякуючи Чацкому йшла в напрямі польонізації краю — присвячена далша з ряду статей тогож автора: „Изъ жизни учебныхъ заведеній Юго-западнаго края въ 1840-хъ годахъ“ (III—IV, с. 421—432; V—VI, с. 72—87). В часах реакції 1840—50 рр. правительство всюди звернулось проти школи, уважаючи її гнівдом всякого „вольнодумства“ і поробило в ній відомі реформи, що довело до дуже сумних результатів. Правдивою катастрофою були ті реформи для „південно-західного“ краю, до чого причинили ся запутані відносини, які наступили по повстанню в 1831 р. і та безглузда політика правительства, якої воно держало ся і в земельній справі. І так правительство розгромивши насамперед школу (закрите в 1831—2 р. 245 середних і низших шкіл, такеж закрите в 1838 р. новозакладеної висшої школи в Квіві), піддало останки старих і новозакладені школи „реформі“ з 1828 р., в основу якої лягли принципи православія, самодержавія і „руської“ народности. Спеціальною ціллю сеї школи покладено погашення в ній духа польської традиції, заццпенного тут Чацким, і злиття двох національностей („руської“ і польської) в одну. Для успіху сього завдання поставлено школу під догляд поліції і — в рації спеціальної льогіки правительственной політики — під догляд місцевої шляхти польської, котра розумієть ся не дуже то спочувала згаданим завданням школи. Можна собі тепер уявити положення школи, її учеників і вчителів серед такої залежности від двох суперечних собі факторів. І в самій річи з обох боків посинались на школу доноси, в яких одна сторона обжаловувала школу за те, що знова хотіла б мати в школі друга. Автор подає кілька таких доносів і слідств ними викликаних, хоч на жаль такі звістки маємо з двох тільки, чи з трьох гімназій (ровенської, камінецької і немірівської). Матеріал тут теж чисто випадковий і належно не використаний. Наслідком сього втворились такі невиносимі обставини, що все учительство просто божеволіло з жаху посилаючи пераз куріозні донесення властям (донесення директора немірівської гімназії Кульжинського). А треба знати, що серед того нещасливого вчительського персоналу було чимале число Українців.

Як причиною до історії тодішнього настрою в сім краю може послужити замітка О. Л. „Непонятная тревога“ (V—VII, с. 11—12). З початком 1840 р. немалій переполох серед адміністрації викликало донесення ровенського земського справника ген.-губернатору Бібікову, що підчас „контрактів“ в Дубні, знатнійша польська шляхта, яка по більшій частині живе за границею, продає на гвалт свої маєтки. Звістка показала ся

фальшивою. Вертаючи до статі д. Левицького скажемо, що через ненастанне вживання автором терміну „русский“ на означення напр. народности осіб, які брали яку небудь участь в обговорюваних ним подіях, не все можемо знати приналежність національну давніх людей, а тим самим не знаємо, на скільки українське громадянство (в особах своїх репрезентантів) було в тих подіях заангажоване.

Підчас коли відвічний хазяїн українських земель український народ опинив ся на тій землі в ролі закріпощеного раба, то його землею могли користуватись на дуже догідних умовах, а головне не будучи закріпощеними, всякі зайдти, навіть неповноправні Жиди. Сьому питанню присвячена невеличка статейка І. Павловського: „Къ исторіи еврейскихъ земледѣльческихъ колоній въ половинѣ XIX ст.“ (XI—XII, с. 589—597). Правительство Николая I бажаючи притягнути жидівську людність до управи землі, видало в тій справі цілий ряд розпоряджень, але найбільш подрбно було се питання розроблене в виробленій жидівським комітетом і затвердженій царем 19/VIII 1852 р. інструкції. Отся власне статейка і переповідає зміст тої інструкції. В західних губерніях дозволений був перехід в хлібороби навіть тим Жидам, які стояли на черві військової служби, котрої по переході вже не відбували, але під умовою, що перейдуть цілими родинами. На лівобережі могли переходити тільки по скінченню рекрутського набору. На сімю давано 20—40 дес. землі, котрої одначе не можна було ані продати ані віддавати в аренду. Крім того на одну родину видавано 175 р. безпроцентової позички, платної в 10 літах. Такі переселенці мали право жити по всім губерніям. Автор крім сього включив в свою статейку ще екскурсік про т. зв. „коробочний сбор“, який тільки через те й поміщений, що для сього знайшов ся матеріал, хоч безпосередно з порушенням в статі питанням не вяжуть ся. Ми все таки воіли б мати замість статі цілу інструкцію, хоч би й без коментаріїв. Коли вже мова про Жидів, то не від річи буде тут зачитувати поданий тим же нестомним перешукувачем полтавських архівів цікавий документ для характеристики тодішніх Жидів. Се „Жалоба еврейскаго раввина въ думу о несоблюденіи евреями обрядовъ“ (V—VI, стор. 20). Така куріозна жалоба була подана рабіном Іцком Оршанским 10/III 1836 р. в полтавську городську думу, а дума на одному в засідань... наказала Жидам сповняти точно свої обряди. Далі йде замітка Вл. Короленка „Признаки украинской колонизаціи на Уралѣ“ (VII—VIII, с. 476—482), де автор опираючи ся на тім, що в 1736 р. на заклик російського правительства заселяти горішній Яік відгукнуло ся двох козаків „черкаской породы“ Іван Ізюмський і Андрій Черкасов, дальше добачаючи у теперішних поселенців тої области признаки української мови, — кладе гіпотезу, що не тільки Ізюм-

ський і Черкасов, але також їх товариші мусіли бути Українцями.

Заміткою сею й кінчить ся група статей по історії. Всі ті статі — сама дрібнота, з методичного боку публікації доволі примітивно зіплених фрагментів різного матеріалу, менше або більше цікавого — а над усім тим на жаль — убогість ідей і брак висшої творчої думки.

Не багато краще — з погляду на внутрішню вартість, з виїмком одной-двох статей, хоч що до загальної кількості їх більше — представляєть ся група літературно-історичних статей. Приємно серед тої групи відбиває интересна розвідка дра Ів. Франка: „Откровеніє св. Степана, студія над одним маловідомим апокріфом“ (VII—VIII, с. 377—405). Ровпадаєть ся вона на дві частині, в котрих перша служить інформаційною статейкою над розвитком студій над апокріфічною літературою загалом, а в українській науці спеціально. Друга частина присвячена властивій темі зазначеній в заголовку, де автор опублікувавши славянський текст сього апокріфічного откровенія доказує, що се власне перша частина званого в літературі т. зв. Лукіянового листа, з якого в латинським і грецьким тексті доховали ся тільки дальші частини. В статі „Землякъ и предтеча Гоголя“ (III—IV, с. 285—298), яким має бути письменник з кінця XVIII і початку XIX в. Василь Трофимович Наріжний, д. Данилов не тільки, що не дає нічого нового, щоб не було вже знане, але навіть на підставі званого не доказує того, чого хотів. Поробивши доволі великі, як на маленьку статейку, виписки в творів згаданого письменника і саме не з тих, які дотикають України, автор переходить до висновку, що „всѣмъ извѣстенъ фактъ вліянія Нарѣжнаго на Гоголя“ (с. 298). Длячого ж власне було сю статю писати, коли автор не міг до того званого факту додати нічого нового, а навпаки те вже досі відоме затемнив? В. Мировець старанно звів до купи усе, що досі було надруковане про „співця власного горя“ в статі „Життя і твори Віктора Забіли“ (V—VI, с. 88—116). Біографія нещасливого поета написана, як скавано, дуже докладно, хоч без якого небудь ширшого погляду і мало додає нового до досі відомих вже фактів. Новий матеріал, на який автор часто покликуюєть ся становлять прислани йому ad hoc спомини Гаїли Барвінок про Забілу, хоч на нашу думку при користанню сим матеріалом треба бути обережним маючи на увазі, що спомини сї писані геть то вже пізно, і сю обставину, що Куліш в останніх літах вороже ставив ся до Забіли. При статі передруковано усі твори поета (с. 117—177). Дві дальші статі, які приходить ся нам занотувати, а власне Ол. Пчілки „Николай Ильичъ Стороженко“ (II, с. 231—256) і С. Свириденка „Памяти И. Я. Рудченка“ (II, с. 312—320) написані з приводу смерті тих двох людей — так з погляду на характер згаданих людей як і на становище супроти них авторів посмертних

згадок можемо разом обговорити. Д. Пчілка займаєть ся оглядом наукової спадщини Стороженка, причім непропорціонально багато місця присвячує так Стороженковим як і своїм власним студіям над Шекспіром, а д. Свиреденко дає розгляд поетичної, своєю дорогою — слабенької таки, спадщини колишнього українського етнографа і белетриста почасти, а потім високого урядовця Рудченка. Хто були сі люди? Оба з роду Українці, оба поробили потім великі карієри, оден як учений, другий як урядовець — але що зробили вони для нас? Рудченко бодай дещо написав по українськи і видав пару етнографічних збірок, але потім про Україну геть чисто забув, але що зробив Стороженко? — мав плятонічні українські симпатії і тільки всього. Тепер би запитати, що вони повинні були зробити — та автори некрологів не тільки сього не роблять а навпаки, не тільки що розрешають їх від обов'язку супроти свого рідного, складаючи все на ті ославлені „обставини“, але палять їм фіміяни і анектують їх по смерті для України. Кажучи правду прикро читати такі панегірики ні за що ні про що. Пора вже обмежити до minimum-а вагу тих „обставин“, які все таки може рівноважити почуте обов'язку, і тоді не прийдець ся анектувати собі діячів аж по їх смерті. Такий же некролог присвятив В. Науменко „Памяти В. Л. Беренштама“ (II, с. 357—375). Хоч Беренштам належить до типу вищезгаданих, тільки тут вже вніше діло. Беренштам був більш громадський діяч, через що труднїйше сконтролювати, що він міг, а що повинен був дати спеціально для України. При тім же до нього, як до чоловіка родом чужого, не можна мати претенсій; коли хочби тільки почував себе Українцем і бодай що небудь для нас зробив, так спасибі і за те.

Більшої уваги заслугує безперечно глибоко придумана і закроєна на ширший розмір велика критична стаття Л. Старицької Черняхівської п. з. „М. М. Коцюбинській, опыт критического очерка“ (IX, с. 83—123, X, с. 269—330). Авторка на вступі дає таку, сказати б, дефініцію Коцюбинського: талант і чоловік. Через те вже і її стаття відповідно до того розпадаєть ся на дві частини, з котрих перша присвячена талантові письменника, а друга тому в його творах, що вона означила словом: чоловік. При оцінці таланту авторка держить ся виключно старого принципу, що раз який небудь твір не видержить естетичного розбору, через те саме він вже не варт історичної критики, він не діло таланту. Значить авторка оцінює даного письменника, так сказати, „ввѣ времени и пространства“. Та сам принцип се ще нічого, тільки спосіб переведення його в практиці рішучо авторці не вдав ся і фатально відбив са на тій — ще раз кажемо — глибоко задуманій студії. Діло в тім, що авторка перш за все розбила талант на психіку, як душу, і артистичні способи, якби тіло, отже головню мову. Тепер же кожду з тих частий

не то що розвіяла, а просто хемічно розложила на множество елементів, котрих ми навіть не беремо ся вичисляти. Виходить таке, що по за тими складовими частинами згинув сам талант. Потім взявши на поміч всякі науки і штуки, від апаатомії нервової системи почавши, а скінчивши на малярстві чи музиці — своєю чергою розложених на різні складові частини — попереджає кождий елемент таланту довгими науковими екскурсами, висповує наукові дефініції, в рамки яких вкладає даний елемент таланту, пробуючи тим способом його вартість. На нашу думку спосіб се більш ніж хибний, і все одно ні до чого довести не може, бо не всякий з тим згодить ся, що дана прикмета таланту підходить під означену авторкою дефініцію. Се можемо сказати тим смілійше, що сама авторка в одному місці своєї розвідки говорить: „душа живая не можетъ удовлетвориться математическимъ расчетомъ“, що в парафразі виходить: живий талант не дасть ся замкнути, а тим самим пояснити математичними, чи якими иньшими формулами. Таке ставлення справи відбило ся в другій частині студії при класифікації оповідань Коцюбинського на більше і менше вартні, причім авторка держала ся своїх дефініцій і на нашу думку декуди видала хибний осуд. Зрештою друга частина студії стоїть на висоті задачі, а ціла статя як перша серйозна проба оцінки одного з наших найвизначнійших письменників варта близької уваги й признання.

Нотуючи „Отчетъ о присужденіи преміи Н. И. Костомарова за лучшій малорусскій словарь“ (V—VI, с. 191—230) передрукований в академічного видання, ми розумієть ся не можемо вдавати ся в розгляд сеї основної рецензії на словарь „Кіев. Старини“. Завначимо доволі прикрій докір редакції словаря, що в словарі видно брак матеріалу в деяких частий нашої території, особливо в Галичині, і свідоме ігнорованне вартости галицьких словарних видань, на що редактор словаря д. Грінченко в своїй відповіді на згадану рецензію („Необходимое поясненіе“ VII—VIII, стор. 74—78) заслотив ся браком часу на використання сих матеріалів.

Статя Ор. Левицького: „Новый храмъ въ старомъ украинскомъ стилѣ“ (XI—XII, с. 598—610) компілятивна річ про український церковний стиль кінчає властиво відділ наукових статей. З споминів маємо тут П. Сокальського „Изъ воспоминаній о харьковскомъ университетѣ конца 40-хъ годовъ“ (V—VI, с. 63—71) — невеличка згадка про побут царя Николая в харківській університеті в 1850 р. і характеристика, доволі не користна, деяких тодішніх професорів, між тим і брата польського поета Міцкевича. Та вже ніяк не можемо собі пояснити, по що подано величезні „Воспоминанія и автобіографія одесскаго протоіерея Николая Ивановича Соколова“ (I—XII). Ані сама особа автора, ані його „воспоминанія“ не мають абсолютно ніякісенького значіння ані для української

історії апі науки. Автор з походження Великорос, родив ся і перебув в великоруських губерніях свій молодечий вік, з виїском кількох літ в київській академії, хоч і про той побут в Києві не вміє нічого цікавого сказати. З хвилию коли йому надано посаду в Херсоні, від коли справді мігби записати дещо в українського життя — уривають ся його спомини. Примітка редактора тих споминів д. Л. М. держана в такому тоні, що пригадують ся нам давні добрі часи писання замість характеристик, од і панеґіриків.

З відділу: Документи, извѣстія и замѣтки занотуємо дещо цікавіше. І так маємо тут замітку Каманіна: Тайнственный крестъ въ с. Молчанахъ (Ямп. у. Под. губ. III—IV, с. 74—77), дальше статейку В. Модзалевського: „Къ характеристикѣ отношеній между монахами мгарскаго монастыря и лубенскими козаками въ 1649—1661 гг.“ (III—IV, с. 61—68). Статейка написана на підставі тут таки поданих (з копій) 5 універсалів виданих ріжними гетьманами монахам мгарського монастыря на їх жалоби, що козаки нарушують монастырські маєтности. Статейка порушує цікаве питання, а власне, що монастырі були перші, які по прогнанню Поляків дбали закріпити за собою права володіння землею. Загалом монастырі потім як державці мали серед підданих найгіршу славу — порівняти погану репутацію про монахів того таки монастыря, яка задержала ся і досі в переказах людности¹⁾. Своєю дорогою, подані тут універсали більш того, що фальсифікати, як напр. поданий під № 2. Щоб переконати ся вистарчить хочби прочитати і поглянути на дату. Крім сього маємо ще кілька заміток і документів поданих В. П.—ком, що відносять ся головно до історії українського духовенства в 18 в.

В минулому році „Кіевская Старина“, як здавало ся—під напором нових житєвих обставин, пробувала давати публіцистичні статі на пекучі питання бїжучої хвилі, чим почасті можна було пояснити убогість наукового матеріалу. Та в сьому році по за передрукованнем 4 більших уривків з старої праці Драгоманова: „Историческая Польша и великорусская демократія“, котра все таки має тепер вже більше історичне значінне, журнал в тім напрямі нічого більше не дав. Правда, крім вище вгаданого подана тут іще статя П. Одиця „Къ вопросу объ украинскомъ народничествѣ, опытъ программныхъ вопросовъ для изученія украинской національной идеи“ (VII—VIII, с. 338—376), але вона крім доброї волі автора основуєть ся на незрозумінню і непорозумінню від заголовка почавши. Чого тут тільки нема! І історія, і трактат про національність загалом, а українську спеціально з доданнем дуже сумнів-

¹⁾ В. Милорадовичъ, Лѣсная Лубенщина (Кіевская Старина, 1900, IX, с. 290—293).

ної вартості дефініцій. Поміж точки програми національно-демократичної партії (?), в якій імени автор говорить, повсувано в найбільшій неладі квестіонарі про різні питання національні, соціальні і т. д. і полеміку з иншими партіями, де автор доходить не раз до куріозних висновків (напр. с. 356). При тій нагоді автор не забув застерегти ся проти „образованія искусственного церковно-славянско-польско-галицкаго нарѣчія, для многихъ не выноσιмаго по своей дѣланности“ (с. 371), та вилаяти „безобразный языкъ“, „какимъ часто говорятъ и пишутъ наши патріоты“ (с. 364),—до котрих ш. автор очевидно себе не зачисляє і свою статью з обережності пише по російськи. Над тим хаосом панує повний брак знання у автора про се, про що взяв ся писати, а власне про українську справу. Напр. про Галичину і Буковину знає тільки сказати, що тут є теж національно-демократична партія і „руське товариство историчне въ Черівцяхъ и имени Шевченка въ Львови“ (с. 370), причім, як видно з укладення наведеної фрази „товариство имени Шевченка“ ледви чи може дорівняти черновецькому. Шкода, що автор перед написаннем своєї статі не прочитав хочби декільки статей проф. М. Грушевського про українські справи, а тоді може б так легкодушно не написав своєї, яка хіба тільки може відстрашити від студій над українськими справами.

З рецензій згадаємо Л. Жигайла на альманах „Багаття“ (II), С. М. на II вип. описи рукописів бібліотеки „Имп. Общества Истории и Древностей Россійскихъ (III—IV)“, В. Д.—го на український декляматор „Розвага“. З белетристики маємо преміовану на конкурсі „Кіев. Стар.“ повість М. Чернявського „Весняна повідь“, написану на тлі останніх подій в Росії, М. Кропивницького драматичний твір (чи „творя“ як написано) на 4 дії п. в. „Розгардіяш“ і 5 дрібніших нарисів Яновської, Пахаревського, Григоренка, Будяка і Ротаря.

Тим ми й кінчаємо наш трохи за довгий огляд. Се стало ся просто через те, що в річнику сливе нема нічого такого, що з огляду на внутрішню наукову вартість можна б висунути на перший плян і тим самим зазначити наукову вартість цілого річника, поминаючи менше вартні річи. А так прийшло ся нотувати рішучо все тут помічене.

Релятивно річ беручи, не упадок, а власне дальше істнованне „Кіевської Старини“ з тими самими ідеями, напрямом і науковою стійністю треба уважати певного рода *minus-om*. Останні річники шановного журналу кидають трохи не гарне світло і на українську науку, яка саме останніми часами де інде поробила великі кроки наперед, і підривають добру репутацію самої „Кіевської Старини“, яка хоч не стояла вповні на висоті своєї задачі, то все таки мала свій світлий період. Той сам факт об'єктивно для історика українського відродження інте-

ресний як доказ того, що в міру розвою українства на всіх полях, в міру того, як появлялися нові люди—двигачі нових яєних ідей, усе старе, що представляло старі погляди, які нераз через свою неясність і нерішучість затемнювали українську ідею — те старе рішучо хилить ся до упадку і ніякі зусилля не в стані його піддержати. *І. Д.*

Етнографія вступлена в сім річнику Київської Старини слабо, зовсім відмінно, як попереднього року. Крім двох невеличких статейок, надруковано ще кілька маленьких заміток; отсе й усі причинки до етнографічної літератури. Перейдемо їх по черзі.

Правдникъ пасхи въ селѣ Косаревѣ, дубенскаго уѣзда, волинской губерніи, Вячеслава Каминскаго (III—IV, с. 299—320). З титулу можна би надіяти ся, що д. Каминський подасть тут опис великодних свят із усякими подробицями. Та в статейці нічого такого нема. На вступі бідкаєть ся автор — по приміру багатьох иньших аматорів-етнографів — на вимиране пісень, хоч вони вимирають уже ціле століте і все таки існують. Далі дає тексти пісень, яких записав разом аж 20 в однім селі! На мою думку таке мале число пісень можна пояснити не тим, що вони вимирають, а просто тим, що автор не вмів за ними пошукати. Думав би хто далі, що се все гаївки, коли їх співають на великдень. Тимчасом показуєть ся, що гаївок є ледви 6, а решта звичайні любовні пісні, які з обрядовими не мають нічого спільного. Автор завважує при тім, що більшість тих пісень співають не тільки на великдень, але включно аж до „Троицына дня“, не зазначає одначе, котрі пісні належать до більшости, а котрі до меншости. На мою думку тоді співають тільки гаївки (отже меншість), а иньші то хіба оттак собі, з доброго дива, а не тому, що то великдень. Загалом треба сказати, що статейка не дуже збогатила нашу етнографію.

Символика птицъ и растений въ украинскихъ похоронныхъ причиніяхъ, Владимира Данилова (XI—XII, с. 611—628). Отся хоч не велика, але дуже интересна статейка тому, що автор стараєть ся в ній звернути увагу дослідників фольклора на мало розроблений ще предмет, а при тім не літає по облаках мітології, як то звичайно робили його попередники, але тримаєть ся сильно ґрунту реальности і на сій підставі коментує наші похоронні голосіння (заводини), що визначають ся незвичайно багатою символікою і паралелізмом. Правда і в піснях подибуєть ся велике багатство сих поетичних прикрас, але не в такім значнім числі, як у голосіннях. Про се можна перекопати ся навіть із тих нечисленних цитатів, які наводить автор, колиж він видаєть голосіня окремо, над чим тепер заходить ся, тоді кождому стане се зовсім ясною річею.

Замітки в сім річнику є ось які:

О колядкахъ и щедривкахъ въ Черниговской губерніи, сообщ.

Иванъ Абрамовъ (I, 5—11). Д. Абрамов подає тут колядку, що зачинаєть ся словами: „Славен, славен, молодець N. N.“ і надрукована у Драгоманова (Истор. Пѣсни, 22), а записана Кудішем, але тільки в відривку та доказує, що її нема що називати „Князь и сыновья его на удѣлахъ“, бо в тексті не згадуєть ся про удільних князів. Крім того подає він іще 6 иньших колядок, між ними відривок: „Ой сів Христос тай вечеряти“.

Заговоръ отъ бешыхы записанъ въ д. Ново-Александровкѣ, Бахмутскаго уѣзда Екатер. губ. (I, с. 12—13). Тут подано не дуже коректний текст заговору, невідомо, ким записаний.

Еще о колядкахъ и щедривахъ въ Черниговщинѣ, сообщ. С. Рклицкій (II, с. 22—23). Автор противить ся думці І. Абрамова, немов би в колядці, згадуваній повисше, не було натяку на князя і його синів на уділах. Він запевняє, що натяк є, та що вичислювані в ній навви міст не уложені przypadково, але зовсімъ свідомо. При тім наводить також текст одної колядки.

Къ народной демонологіи, сообщ. В. Каминскій (V—VI, с. 9—11). Д. Каминскій подає в сій замітці віруваня про ходженє небіщиків по смерги, про збитки, які вони роблять живим, та про способи, як їх позбути ся та приневолити, аби не ходили більше, до чого уживаєть ся мак, просо і вироби зі стали. Ся коротенька замітка д. Каминського далеко вартнійша, як статя, згадувана висше.

Маленькі додатки до матеріалів, записаних в с. Отаках, В. Яблоновського (V—VI, с. 15—20). Тут подає д. Яблоновський 4 пісні — поскладані властиво з окремих коломинок — та 8 приповідок.

Сонъ Пресвятой Богородицы (по списку начала 18 вѣка), сообщ. А. Шрамченко (IX, с. 10—12). Тут надруковано сам текст, без усяких приміток і пояснень.

Як Сатана збрав закони по землі (изъ народныхъ усть), под. І. Бенковський (IX, с. 15—17). Хоч д. Бенковський вазначує на початку, що се оповіданє „з народ. уст“, то в ньому нема нічого народнього і ва такє не можна його пійак уважати.

В сім річнику надруковано також кілька рецензій на етнографічні виданя, а між ними простору рецензію на збірник пісень д. Еварицького, про який і в нас була свого часу мова. В. Г.

Университетскія извѣстія (київські) в сім році принесли по історії староруських часів тільки дві статі: Ясинского: „Село“ и „вервь“ Русской Правды (III, с. 1—23), обговорену в Записках в т. LXXVI і Кулаковского „Новые домыслы о происхожденіи имени Русь“ (VI, стор. 1—10), що одначе не можна назвати навіть самостійною роботою а радше рецензією одного еккурса в сій справі в праці

Марквардта: Osteuropeische und ostasiatische Streifzüge. Проф. Кулаковський не доходить до жадних позитивних висновків в с'єм питанню. Для нас важнійша стаття П. Козловського: *Θ. М. Ртищевъ. Историко-біографическое изслѣдованіе* (I, II, VI, XI), котру відкладаємо до окремого розгляду. Т. Флоринський в невеличкій праці п. в. *Славянофільство Т. Г. Шевченка* (VIII, с. 1—28) і доповненню до неї (X, с. 1) взяв ся довести, що наш поет був славянофілом і то бодай чи не московської марки. Стаття крім того, що показує слабе ознайомленне автора в писаннями Шевченка і ще гірше їх цитованне, не має вартости¹⁾. Не багато нового приносить праця Чудакова: „Отраженіе мотивовъ народнои словесности въ произведеніяхъ Н. В. Гоголя“ (XII, с. 1—37), мабуть теж не скінчена в с'єм річнику, і теж не багато краще представляеть ся стаття по фольклору А. Сонні: „Горе и доля въ народнои сказкѣ“ (X, с. 1—64), куди автор втягнув вправді доволі багато етнографічного матеріялу українського, але далеко не вичерпав цілого його богацтва²⁾. Цінним оглядом проф. Перетца: „Новые труды по источниковѣдѣнію древне-русской литературы и по палеографіи“ (IV, с. 47—102, XII, с. 105—124), де автор реферуючи ріжні описи рукописів пильно вугує між описаними українські, таким же оглядом пок. Голубовського історичних праць по староруській історії вичерпують ся інтересні для нас статі сього річника. Треба крім того ще згадати про продовженне подаваних Довнар-Запольским матеріялів для історії вочинного землеволодіння в Росії (IV, с. 161—192), продовженне проф. Антоновичем опису монет нумізматичного київ. музея, врешті офіціальных справоздань про стан центрального архіву і університетської бібліотеки. Ніяк не можемо похвалити розбивання редакцією „Извѣстій“ навіть не дуже то великих праць на кілька річників, що тільки слідженне за поодинокими працями значно утруднює.

Записки императорскаго харьковскаго университета тільки в рубриці „лѣтопись харьк. университета“ дали для нас дещо більше інтересне. На перше місце належить поставити М. Носалевича „Матеріалы для історіи студенчества харьковскаго университета за сто лѣтъ (1805—1905, кн. I—IV). Автор задав собі доволі значного труду скласти на основі архівного матеріялу статистичні таблиці студентів сього університету за кожний рік від 1805 до 1905 р. До сих таблиць додана орієнтаційна статейка, де автор поясняє методи, яких держав ся при укладанню матеріялу в ріжні групи, і звертає увагу на велике значінне того матеріялу для історичних дослідів. Се

¹⁾ Про неї див. Записки т. LXXIV.

²⁾ Про неї див. Записки т. LXXV.

було б зовсім справедливо, коли-б автор при укладанні своїх таблиць не пропустив був одної річи, якої брак зменшує вартість поданого матеріалу ледви чи не о половину. А власне при укладанні таблиць не подбав, щоб вияснити, яка скількість Українців була між студентами. Се можна було приблизно зазначити подаючи коли не поодинокі місця, то бодай територію, з якої набиралась найбільша скількість студентів. Предінь харківський університет був в своїм часі одним з огнищ українського національного відродження, а тут про се анї слова, хоч при тім автор не забув згадати про „єврейській студенческой вопросъ“ (I, с. 10). Через те, що не видно звязку університету з територією на якій він находиться ся, тратить не тільки історія краю, але й самого університету. Праця в сім річнику не кіпчаєть ся. До історії університету належить ще Загурского: „Указатель сочиненій, представленныхъ окончившими курсъ юридического факультета имп. харьк. университета въ періодъ отъ 1822 г. по 1891, для получения степени кандидата“ (II, с. 33—66) і йогож на ширший розмір zakresна праця: „Опытъ исторіи юридического факультета имп. харьк. университета“, з якої поки що в сім річнику поміщена перша частина (III—IV, с. 1—16). З статей загальнішого змісту згадаю Лезіна: „Очеркъ изъ жизни и литературной дѣятельности князя В. Ѳ. Одоевскаго“ (I—IV), яка розпочала ся друкувати ще в попередньому річнику, і Нетушила: „Очеркъ римскихъ государственныхъ древностей“ (I—IV). Як причинок до історії початків вивольного руху в Росії з кінцем 1905 р. може послужити також протокол засідання університетської Ради 19/X 1905 р. (I, с. 1—24). Загалом орган харківського університету як і київські „Університетскія извѣстія“ роблять доволі прикре вражінне убогістю або таки повним бракомъ праць, безпосередно присвячених українознавству. *І. Д.*

Труды Київской Духовной Академіи. Довша статя проф. Н. Петрова: „Київская Академія въ царствованіе императрицы Екатерины II“ (1762—1796 гг.) (липень—падолист) написана на підставі матеріалів, зібраних для виданя: „Акты и документы, относящіеся къ исторіи Київской Академіи“ (один том сього виданя вже вийшов). Автор зазначає, що за панованя цариці Катерини II київська академія, разом з цілою Україною, підпадає централізаційним змаганням російського правительства, тратить останки свого давнього виїмково-упривілейованого становища і стає подібна до иньших російських наукових заведень. До такого звнелюваня київської академії на взорець великоросійських наукових закладів підготовила її вся її попередня історія, починаючи від Петра I, але сей процес був прискорений за Катерини II завдяки особистій уподобі цариці, особливо-ж через особисті, непрямні для неї вражіння, які вона мала в початках свого панованя від представників України вза-

галі й особливо від представників київської академії, — як пр. протести ростовського митрополита Арсенія Маїєвича в справі відобрання монастирських маєтків, петиції козацької старшини через гетьмана Розумовського про повернення всіх прав і привілеїв України і т. д. В розвитку реформаційних змагань Катерини II що до української церкви, духовенства і київської академії автор зазначає три стадії: 1) проби російського правительства перевести реформи в життю української церкви й духовенства, завзята опозиція українського духовенства проти тих проб і змагане оборонити свої права; 2) заходи правительства зломити українське духовенство, особливо монаше, і приготувати його до прийняття тих реформ; 3) переведене реформ. Сі три стадії сходять ся в управу трьох митрополитів київською єпархією за Катерини II, а саме: Арсенія Могиляньського (умер 1770 р.), Гаврила Кременецького (ум. 1783 р.) і Самуїла Миславського (ум. 1797 р.). Відповідно до тих стадій автор ділить історію київської академії за панованя Катерини II на три епохи, по митрополитам, і розглядає її по тим епохам, як що до зверхніх так і внутрішніх справ, подаючи звістки про зверхні переміни і про внутрішній лад академії, про виклади, удержане учеників і т. д. Загалом стаття докладна і написана на підставі документів.

„Объяснительные параграфы по истории западно-русской церкви“, С. Т. Голубева (грудень). Предмет статі — виданя львівських друкарень в XVI—XVIII ст. В 1904 р. вийшла праця Криловського п. н. „Львовское Ставропигиальное братство“, де в останнім розділі подано реєстр церковно-славянських книг, надрукованих в братській друкарні від її заложеня до 1772 р. Професор київської Академії Тітов в рецензії тої праці, опираючи ся на архіві київської Лаври, зробив додатки до того реєстру, вказуючи 18 видань буцім то пропущених Криловським. Отже проф. Голубев полемізує з проф. Тітовим, доказуючи, що він не дає додатків, а тільки робить помилки. Проф. Тітов основує свої додатки на знайденим ним в архіві Лаври реєстрі старих друкованих книг, що уживали ся колись в церквах київської єпархії. Але проф. Голубев доказує, що той реєстр не заслугує довіря, бо його звістки часто хибні, а крім того коли в нім і вказане місце виданя книг, то не подана докладно назва друкарні, а звісно, що у Львові в XVII в. крім братської друкарні були ще й інші (разом 8). Таким способом автор розбиває всі міркованя проф. Тітова про ті додатки і доказує його незнане на полі бібліографії.

„О составѣ помѣстнаго собора Всероссийской церкви“, О. Мищенко (січень). Вияснюючи склад собора на основі канонічних постанов і практики византійської й російської церкви, автор між иньшим звертає увагу також на склад соборів, які були на Україні і зазначає їх особливости:

широку участь представників від світських людей. З цього приводу автор каже, що в цілій церковній історії видно органічну участь клира і світських людей в діяльності церковних соборів, і тільки відповідно до кождохасних обставин представництво світських було державно-правительственне або громадянсько-народне. Останнє й було використане українським народом, особливо козацтвом і братствами. Ю. С.

Київські Епархіальні Вѣдомости: Судьба православія и русской народности на западныхъ окраинахъ, свящ. М. Стельмашенка (ч. 7 і 8) — статя загального змісту, подає історичний огляд боротьби „Русскихъ“ і Поляків в західній Русі і доходить до виводу, що Поляки повинні переконатися, що їх вітчизна — Мала і Велика Польща, а не сей просторий край, де почалося державне житє і громадянський розвиток „русского“ народу. В бібліографії (ч. 14—15) подана рецензія на працю П. Житецького: „О переводахъ Евангелія на малороссійскій языкъ“, Спб. 1906.

Волинські Епархіальні Вѣдомости: Митрополитъ Литовскій Іосифъ Сѣмашко — возсоединитель западно-русскихъ униатовъ съ православною церковью, Ѡ. Делекторского (ч. 1—2): характеристика Іосифа в звязку з історією України, а особливо унії. О церковно-приходських братствахъ, свящ. А. Лотоцкого (ч. 24) — з приводу теперішніх дискусій про устроюванє парохіального житя подана історична звістка, як розвивали свою діяльність в старині церковні братства і наведений зміст „братських артикулів“ з 1700 р., знайдених в церкві села Блудова Острожського повіту. Мѣстные благочестивые обычаи и установленія у православныхъ на Волини, свящ. В. Струминського (ч. 17) — докінченє статі, початої минулого року.

Православная Подолія, місячник, який виходить від 1906 р. разом з газетою „Подолія“ замість „Подольскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей“, — в сім першій річнику Подільське Церковне Історично-Археологічне Товариство помістило тут в числі 2 „Програму для собиранія етнографическихъ свѣдѣній, касающихся Пасхи и ближайшаго къ ней времени“ і „Програму для собиранія писанокъ и вышивокъ“. Матеріали для біографіи Архієпископа Анатолія Мартиповскаго, подав Л. С. М. (ч. 9). Разом з короткою біографією сього громадеського і літературного діяча (змер віи 1872 р.) подані його листи до Прибильського, його товариша й земляка, який жив у Кишиневі (листи належать до 1865 р.), а також лист (з 1878 р.) архимандрита Віталія Гречулевича до свояка архієпископа Анатолія Мартиновського в справі виданя творів його дядька. В кількох книжках сього виданя уміщені проповіді ріжних авторів українською мовою. Після оголошеня маніфесту

в 17 жовтня 1905 р. се перша проба в російській періодичній пресі друкувати проповіді українською мовою.

Занотуємо заравом, що Подолія, щоденна газета, яка виходить в Каменці Подільській, принесла в 1906 р. між иньшим отсі статі: „Пам'яти українського патріота“ (Романа Сембратовича) в ч. 7. — „Пам'яти Т. Г. Шевченко“, С. Д. в ч. 46. — „Забытая могила поэта“ (Петра Ив. Нѣщинскаго, † 1896 г.), свящ. М. Любинскаго в ч. 127. — Эпизоды изъ времени польскаго возстанія 1831 г. въ с. Маньковцахъ Лятинскаго уѣзда (по разсказамъ старожиловъ)“, В. П.—каго в чч. 248 і 254.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости: Экскурсія въ область церковной старины, Г. Филянскаго (ч. 1) — поверховний нарис бачених автором старинних церков і їх внутрішнього уладженя в Миргородськѣм повіті. Церковно-историческое и статистическое описаніе церкви и прихода въ с. Середняковъ Гадячскаго уѣзда (чч. 7—10) — продовжене статі, початої 1905 р. В сім році описані весільні обряди в сім селі. Нужды и пожеланія, заявленныя Переяславскимъ духовенствомъ въ Екатерининскую комиссію, Вл. П. (ч. 8): в сій короткій статі оповідаєть ся, як в Катерининській комісії „о сочиненіи проекта Новаго Уложенія“ було усунено духовенство і як Синод запропонував декотрим архиереямъ предложити на письмі бажаня і потреби духовенства. В 1768 р. духовенство Переяславсько-Бориспольської епархії прислало Синодови дві заяви: одну від чорного духовенства, а другу від білого. Остання була докладнійша і висловляла бажане, щоб були збережені в повній силі й цілости старі українські права, звичаї і вольности, а виступала проти наміреного тоді заводженя нових порядків на Україні. Сі заяви надруковані в 43 томі „Сборника Императорскаго Русскаго Историческаго Общества“. Переяславская семинарія въ первыхъ 47 лѣтъ своего существованія (1738—1783) — статья написана на підставі даних архіва синоду і київської та полтавської консисторії, але наслідком скупости матеріалів маємо тут тільки відірвані звістки. Монастирскія землі на Украинѣ въ XVI вѣкѣ, А. Пясецкаго (ч. 13): статья подає на основі друкованих та архівних жерел перечислене земельних маєтків українських монастирів. Отношеніе духовенства Переяславской епархія въ XVIII вѣкѣ къ обученію своихъ дѣтей въ семинаріи, В. П. (ч. 15) — тут подані з архіва Переяславської консисторії за 1772 р. звістки про те, як духовенство ховало своїх дїтей, не хочючи посилати їх до семінарії, і яких способів уживало духовне начальство, щоб відшукати съвященничих синів, які повтікали з семінарії. На съвященників, які ховали своїх синів, накладано грошеві кари в висоті 1½ карб. за кождий місяць, відшуканих учеників били лозами в консисторії і т. д. Къ исторіи церковно-приход-

скої жизни Лѣвобережной Украины въ XVIII вѣкѣ, Вл. П. (ч. 16): Віки XVI—XVII були свідками інтензивного релігійно-національного руху на Україні, церковно-парохіяльне жите було тоді в розцвітї, братства і парохіяльні організації розвивали свою діяльність, за те XVIII вік був уже часом унадку сього церковно-парохіяльного жита; автор, вказуючи на се, розглядає отсі прояви церковно-парохіяльного жита: участь парохіян в виборі свьящеників, їх становище в справі осьвіти і парохіяльної школи та опіка над шпиталями. Для ілюстрації подано декілька фактів з друкованих та архівних матеріалів.

Черниговскія Епархіальныя Извѣстія — тут тільки одна статя: Черниговско-Ильинская чудотворная икона Божіей Матери (ч. 8) — подані звістки про-сю ікону, намальовану 1658 р. Григорієм Дубенським, прозваним в монашім житю Геннадієм, а також розказано про чуда, які були в тій церкві.

Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости — Письма бывшаго Херсонскаго Архієпископа Гавріила Розанова къ протоіерею Серафиму Серафимову (ч. 10 і дальші), листи з часу 1848—1850 р., в дуже цінними увагами видавця, дають дуже цікавий матеріал для історії й характеристики тодішньої духовної верстви.

Тавричеській Церковно-Общественний Вѣстникъ, видане, яке виходить від 1906 р. замість давнійших „Тавричеськихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей“, в першім річнику подає: Архієпископъ Анастасій (Братановскій) и его проповѣдническая дѣятельность, М. Шведова (ч. 35) — статя написана в приводу столітя (в 1906 р.) смерти сього архієпископа, родом з міста Барнішкві, Переяславського повіту в Полтавщині. Братановскій відомий як представник нового періода проповідництва, коли покинено схоластичні теорії і проповідь стала більше живою, задержуючи ся на морально-практичних питаннях. Братановскій був надворним проповідником у Петербурві, опісля, 1797—1805 р., білоруським єпископом, вкінці перенесено його в Астрахань, де він і вмер 9 грудня 1806 р.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости — в статі А. Танкова п. н. „Замѣчательная церковно-археологическая находка“ (ч. 46) поданий зміст документів, які дарував д. Трунов курському історично-археологічному музеєви, а саме витяги з стовпців білгородського розрядного стола з двома плянами міста Білгорода та його кріпости з кінця XVII в. На сих плянах є види кріпости, митрополичого собору, другої церкви, брам і башт кріпости і т. д. Автор уважає сі види дуже цікавими й важними для місцевої археології. Указы Преосвященнаго Іосафата Горленка, єпископа Бѣлгородскаго и Обоянскаго — тут надруковано кілька

ровпоряджень цього єпископа, що вмер 1754 р. і вважається місцевою людністю святим.

Холмская Церковная Жизнь, яка почала виходити в 1906 р. з заложенням окремої холмської єпархії, подала: Изв'єсторіи Холмской єпархії, О. Кораллова (ч. 5, 6, 10, 11, 17 і 19) — подані звістки про заходи перших холмських уніатських єпископів коло заведення унії і наведені деякі документи про уряджувані єпископом Атанасієм Пакостою (1619—1625) соборчики. Къ исторіи им'єній Холмской єпископской катедрі и архієрейскаго дома при ней, Θ. Кораллова (ч. 9) — наведена записка в актових книгах єпископа Атанасія Пакости з 1619 р. з вичисленням ланів, хуторів та иньших маєтків єпископської катедрі. Нѣскольکو словъ о пріємствѣ Холмскихъ уніатскихъ єпископовъ въ первой четверти XVIII в., Θ. Кораллова (ч. 1) — автор сеї статі, кустос музея холмського братства, робить кілька додатків і поправок до праці В. Площанського: „Прошлое Холмской Руси по архивнымъ документамъ XV—XVIII вв.“ Поправки зроблені на основі книги актів холмського духовного суду, яка зберігається в братських музеї. Открытіє православной Холмской єпархії 8 сентября 1905 года въ связи съ краткимъ обзоромъ историческихъ судебъ Холмской Руси и Подляшья, Θ. К. (ч. 2 і дальші) — се історія Холмщини, старанно написана тимже кустосом холмського братського музея. Ся праця вийшла й окремою книжкою, з рисунками. Былое и настоящее Холмской Руси, Г. О. (ч. 1) — короткий нарис історії Холмщини. Базиліане и ихъ значеніе въ дѣлѣ латинизаціи унии, Г. О. (ч. 9) — короткий, поверховний нарис, без поданя жерел.

Гродненскія Єпархіальныя Вѣдомости: Базиліанскій орденъ и его значеніе въ западно-русской уніатской церкви съ XVII и начала XVIII вѣка до Замойскаго провинціального собора 1720 г., прот. Н. Диковського (чч. 24—25 і дальші) — се продовженнє статі, початої ще 1904 р. В сій часті говорить ся про організацію ордену в початках XVIII в. Згадаємо ще статі: „Краткая исторія Гродненскаго края“ (ч. 1—2) і „Древнѣйшее населеніе Гродненской губерніи“, Д. М. (ч. 18).

В органах чисто білоруських єпархій занотуємо заравом:

Могилевскія Єпархіальныя Вѣдомости: Борколабовскій свято-Вознесенскій жєнскій монастирь, свящ. Θ. Жудро (ч. 7) — се докладна історія цього монастиря, заложеного 1641 р. Богданом та Оленою Стеткевичами, при діяльній участі ігумена кутєїнського монастиря Йіоіля Труцевича. Стеткевичі забезпечили сей монастир також фондом. Назва цього монастиря зв'єсна з найденої тут борколабовської хроніки, виданої кілька разів: перший раз П. Кулішем в „Матеріалахъ для історії возсоединенія Руси“, т. I, а опісля проф. Довнар-Запольським в кїївських Университетскихъ Извѣстіяхъ“ 1898 р. ч. 12. Могилевская духовная

семинарія во время Архієпископа Анастасія Братановскаго (1797—1805), Пл. Горючко (ч. 7 і дальші) — продовжене статі, початої 1905 р. В сій часті поданий огляд навчання, програм і підручників. Базилянскія школи, Анатолія Малевича (ч. 12 і дальші) — на підставі друкованих і рукописних (архіва Почаївської лаври) даних зроблений тут докладний огляд про розширені в XVIII в. василіянські школи в Західній Русі та про навчане молодіжи в них. Бібліографічна записка про видане київської духовної академії під редакцією проф. свящ. Ө. Титова: „Памятники православия и русской народности въ западной Россіи въ XVII—XVIII вв.“, а саме про I том в 3 частях (акти до історії заграничних монастирів: в київської єпархії—XVII—XVIII вв.).

Полоцкія Єпархіальныя Вѣдомости: Изъ прошлаго єпархіи. Витебская духовная семинарія (1806—1906 гг.), Д. Довгялло (ч. 4 і дальші)—тут подана історія семінарії, яка спершу (1806—1839) була греко-католицька, а від 1839 р. аж до наших днів православна. Ю. С.

З загальних російських часописей **Вѣстникъ Европы** умістив статю проф. Кочубинського про Шафарика та його російських кореспондентів; згадує також сей славіст про Українців — Бодяньського і Куліша, хоч не застановляєть ся ближше на вясненню українського славянофільства (V, VI). Корсаков надрукував свої спомини про істориків Костомарова і Соловєва (IX): тут цікаві деякі дрібні вказівки, але в сумі вони не змінють і не доповнюють наших відомостей про петербурський період життя і діяльності Костомарова.

В часописі **Русская Мысль** згадаємо статю С. Русової „Къ 25-лѣтїю украинскаго театра“ (XII). З рецензії зазначимо з прихильністю до українських бажань написану замітку про публіцистичні статі проф. Мих. Грушевського (IX).

Міръ Божій та Русское Богатство не дали цікавих для нас статей чи матеріалів.

В часописі **Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія** — згадаємо в відділу славістики програмову статю Ілінського „Значеніе и мѣсто науки о церковно-слав. языкѣ“ (I). Кульбакін відповідає критикам своєї праці про історичну фонетику польської мови — Шоржевінському і Л. Василєву (XII). Істрін розглядає погляди на Палею — Шахматова і Істоміна і викликає тим статю Істоміна по тому ж спірному питанню про Палею (II і XI). Між статями в історії нової російської літератури зазначимо статю Черетца (VI): се одна з серії статей присвячених аналізу напрямків російської літератури з початку XVIII в.: автор стежить перехід тем західно-європейського романа та їх обробленне на новім ґрунті. З статей історичних зазначимо статю Геппенєра про Константський собор; автор застановляєть ся на відносинах

між Польщею та орденом і на внутрішній безладю в самому ордені (XII). Богословський умістив розвідку про прикази (московські) в. кн. Литовського і кн. Смоленського (VIII): ці прикази обіймали смоленські та литовські землі завойовані царем Олексієм Мих. в першу польську війну: автор розглядає їх діяльність, зазначаючи подекуди помилки попередників. Занотуємо також юридичного змісту статтю Нольде про плян кодифікації статутного права за часи Сперанського (VIII—XII): цікаві вказівки про студіювання та переклад Статута і в зв'язку з тим зазначені деякі подробиці з наукової діяльності історика Даниловича. З рецензій та заміток завважимо деякі — Батюшкова на твір Жуковича (I), Г. на книжку Стороженка про Стефана Баторія (X), А. С. на збірник актів виданий Київською Духовною Академією (V), Радченка на видання листів Головацького зроблене К. Студинським (VI) — остатні замітки цікаві натяками на певні українські наукові відносини. В відділі педагогічним треба зазначити замітку Чернишева про педагогічні статі Ушинського не передруковані в збірнику творів цього відомого педагога-Українця (XII).

Кілька років назад міністерство просвіти заходило ся коло перегляду та поширення шкільних програм історії російської літератури, і ся нова програма викликала критичні статі Архангельського та Істріна; окрім загальних уваг методологічного змісту і спеціальних поправок до викладу історії російської літератури, треба зазначити критичні уваги наприклад про вираз „кіївський період“, про хронологічні межі цього періода, про вплив української літератури на північну, московську в XVII в., які цікаві також і для українського читача. Завначу нарешті ту сторінку в статі Істріна, де сей вчений каже про „вполнѣ справедливое, по моему мнѣнію, требованіе введенія малорусскаго языка — т. е. исторіи и литературы — къ среднюю школу тамъ, гдѣ это соотвѣтствуетъ мѣстности“ (VI, 95).

Варшавскія Университетскія Извѣстія і далі друкують мікроскопічними дозами статтю Филевича: „Изъ исторіи Карпатской Руси II (1848—1866)“ в кн. I—II. Се здасть ся певна система, бо за сей рік знов в подвійній першій книжці маємо оден аркуш далі. **Ученія Записки Юрьевского Университета** дали теж мало для нас цікавого. Згадаємо статтю Грунського „О происхожденіи имперфекта древне-церковно-славянскихъ памятниковъ“ (II). Завважимо також як цікавий приклад чулості солідного університетського видання до проблем реального життя статі Миклашевського „Земельная реформа и организация труда“ (IV). **Ученія Записки Казанскаго Университета** друкували великий курс історії „русскаго права“ Н. Загоскина; занотуємо в нім сторінки присвячені розгляду теорій про давній побут (N. IX) та відділ про право київського періода (N. X).

Ол. Г.

З органів духовних академій **Богословскій Вѣстникъ** дав обговорену ширшо статью Покровского. **Христiанское Чтенiе** за сей рiк дало двi статiї проф. Жуковича, обговоренi ширше в Бiблiографiї, а по за тим iще зазначимо: О вѣрахъ къ сохраненiю памятникoвъ церковной старини, проф. Н. Покровского (цвѣтень). Автор дає iсторичний перегляд тих заходiв задля охорони церковной старини, якi роблено в Росiї ще вiд часiв Петра I, якi одначе й доси не дали майже нiяких результатiв. Старовини скрiзь не бережуть як слiд i вона пишеть ся. Автор, не пропонуючи вiд себе нiяких окремих заходiв, висловляє тiльки бажане, щоб духовна власть, особливо єпархiяльна, переняла ся свѣдомостю високої ваги памяток церковной старини i пекучої потреби оберiгати її як найбільше. Iз статей по великоросiйськiй iсторiї можна згадати: Освященный соборъ въ Москвѣ въ XVI—XVII вѣкахъ, I. Дихницкого (сiчень—май) — поданi канонiчні права й органiзацiя „освященнаго собора“, як органа начальної управи в росiйськiй церквi. Сѣвернорусское приходское духовенство въ концѣ XVII вѣка, В. Верюжского (липень—вересень). **Православное Обзорѣние** не дало нiчого для нас iнтересного.

Серед iсторичних часописей на перше мiсце виступила нова часопись — **Былое**. Спецiяльна цiль сього iсторичного видання — освiтленне визвольничого руху в Росiї за XIX вiк. Добре вiдомо, що українськi iнтелiґенти брали дiяльну участь в росiйських революцiйних гуртках та партiях, через те в сих матерiялах в iсторiї росiйських гурткiв та партiї ми можемо знайти цiкавi вказiвки для характеристики українського суспiльного житя, але тепер — беручи справу вузче — ми зазначимо лише матерiяли для iсторiї української iнтелiґенцiї. Передoвсiм треба зауважити цiкавий матерiял про Кирило-Метод. гурток: се устав та правила, вже вiдомi в скороченню i ранiйше — в закордонних виданнях, та 2 прокламацiї: до Українцiв — перша, до братiв Полякiв i Великоросiв — друга (N. 2); дещо належне до сiбi справи — в документах про арешт Шевченка — питання йому на допитi (N. 8). Шевченкiвськi матерiяли з архiвiв урядових, до останнiх часiв не приступних для загалу, се вперш виданi — уривок з поеми „Єретик“ (N. 6) i передмова до задуманого нового видання „Кобзаря“ з весни 1847 р. (N. 8), далi документи про арешт Шевченка, мiж иньшим питання на допитi в цвѣтнi 1847 р. (N. 8): сi питання з одного боку з'ясовують психологiю слiдчих, а з другого боку вiдповiди дають деякi вказiвки про тодiшнi кiївськi вiдосини та знайомості мoета. Зазначимо ще вперш вповнi надрукований в Росiї вiрш Некрасова на смерть Шевченка (N. 31). Для характеристики українського суспiльного житя багато лiт пiзнiйше, автобiографiя Драгоманова (N. 6, українськiй переклад в книжцi Павлика

про Драгоманова, Львів, 1896). Для освітлення відносно Драгоманова до російських революціонерів — лист Желябова з 1880 р. (N. 3) та деякі місця в споминах О. С. Любатовича про знайомість з Драгомановим в Женеві (N. 5, 232—235).

Згадаємо ще статтю Щеголева „Семен Олейничук“ (N. 4), перекладену в Л.-Н. Вістнику 1906 р., се сумний житєпис Українця, подільського селянина; він думав спеціальним памфлетом звернути увагу уряду та суспільства на важкий стан українського селянства в кріпацтві, але був арештований в 1849 р. і загинув в в'язниці.

Русская Старина містила різні спомини з 60-х років минулого століття і в сих споминах, де говорить ся про петербурзьке житє тих часів, ми знаходимо цікаві вказівки, наприклад про Костомарова на тлі тодішніх наукових та суспільних течій (напр. IX, 658; XI, 444). З статей згадаємо О. Лотоцького „На повороті“ — начерк суспільного становища духовенства в Росії XVIII—XIX вв. (XII), обговорений в Записках т. LXXIX.

Рускій Архивъ подав деякі дрібні матеріали з українського життя з XVIII—XIX вв. Тітов надрукував апонімпу замітку про побут Запорозжів в Турції з приміткою, що знайдена ся замітка в паперах Бодяньського з написом Куліша: а се, коли хочете знати, доставив отаман Гладкий, иже вивів козаків-запорозжів із Турецчини (VIII). Л. дав замітку, коротеньку і поверхову, про славянських поселенців в Новоросії з рр. 1804—1817 (з архива новорос. генералъ губернатор. управл.). Для історії масонських лож на Україні дещо дають листи з урядових архивів за рр. 1819—1824 (XI). Для біографії Костомарова мають значінне згадки про покійного історика під час його перебування в Саратові в споминах арх. Никанора (VII) та кілька листів з листування Костомарова з Іваном Аксаковим з р. 1861 (XII, витяги з сих листів були вже надруковані Барсуковим в його праці про Ногодіна). Занотую ще коротеньку згадку Ю. Бартенева про історичні повісти Костомарова з булого московського побуту: кинено сю замітку з приводу оцінки наукової діяльності И. М. Павлова: легко вгадати на чий стороні симпатії прихильного до минулвх московських часів редактора історичної часописи (IV).

Историческій Вѣстникъ дав лише деякі дрібні замітки з сьогочасного життя українського. Згадаємо передовсім статтю Уманова-Каплуновського про М. Л. Кропивницького (V). Дещо цікаве фактичне знайдемо ми в замітках про недавні події на Україні 1904—1905 рр., але треба пам'ятати про спеціальне освітлення, відповідно загальному напрямку видання (II, IV, V, VI). Між рецензіями згадаємо про замітку

Яцимирського в приводу 2-го видання Очерка проф. М. Грушевського (VIII).

Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ умістили в однім з своїх томів атлас до капітальної праці Е. Е. Голубинского „Исторія русской церкви“: се збірник малюнків з сфери церковної архітектури, церковної одіжи і т. н., з поясненнями; разом з тим наведено тут цікаві порівняння з практикою візантійського церковного життя (II). Рождественский надрукував архівні матеріали про побут в Москві патріарха антиохійського Макарія: матеріали сі дають цікаві вказівки про дипломатичні зносини тодішнього московського уряду з грецьким сходом (IV — 219). Соколов умістив свій капітальний каталог бібліотеки Товариства: в коротеньких замітках про поодинокі рукописи є дещо цікаве і для українознавця, але сі замітки подекуди западто коротенкі і через те не можуть вдоволити читача; згадаю, що в сю бібліотеку увійшла і частина паперів Бодяньського (I — 216). В додатках до „Чтеній“ надруковано справоздання про присудження премій ймення Г. Θ. Карпова і в отсих справозданнях ми знаходимо ширшу рецenzію проф. Голубова на працю Харламповича про школи (IV — 219).

Ол. Г.

Зі статей поміщених в **Извѣстіях отдѣленія русскаго языка и словесности имп. Академіи Наукъ** чотири були вже давніше обговорені: А. Кримського про старий київський говоръ (Зап. т. 78), М. Сумцова про літературні звичаї українських письменників XVII ст. (Зап. т. 76), І. Свенціцкого про зносини карпатської Русі з Росією в пер. пол. XIX ст. (Зап. т. 77) та О. Грушевського про М. Максимовича (Зап. т. 76). Окрім сих маємо ще деякі розвідки на українські теми: Ф. Корша критичні замітки по поводу статі проф. Меліоранского про турецькі елементи языка „Слова о полку Ігореві“ (1 кн.); Ф. Покровского відривок Слова Іларіона „О законі і благодати“ по рукописи XII—XIII ст. (з бібл. Академії Наук.) (3 кн.). З розвідок близьких українству згадаємо: А. Веселовского про Русь і Вальтинів саги про Тідрека Берського (3 кн.); се перерібка його давнішої студії про сю-ж сагу (ЖМНП. 1896). Розвідка Г. Кунцевича про Ябеду В. Капниста дає критичний огляд видань комедії (3 кн.). З поміж дрібних текстів і заміток А. Яцимирського інтересна „капта“ камянець-подільських семінаристів з р. 1831 при відданню їх у рекрути (2 кн.). З загальнословянських фільольогічних праць замітніша С. Кульбакина про словянський наголос (4 кн.).

С. Т.

Русскій Филологическій Вѣстникъ (т. LV і LVI) не дав ні одної статі по українській фільольогії, тільки декілька уступів в одній-другій статі. І так знаходимо деякі місця, що належать до українського

язика у Б. М. Ляпунова — „Лингвистических замѣткахъ“ (т. LV) на працю С. М. Кульбакіна по історії польського язика (Сборникъ Отдѣл. рус. яз. и слов. Акад. Наукъ т. LXXIII за 1903 р.). Проф. А. И. Соколевскій присвятив 3-ю „Замѣтку въ области русской діалектологіи“ (т. LVI) своєму давнішньому спорови з В. Гнатюком про Бачванських Русинів, модифікуючи свій давнійший висказ (Этн. Обзор. 1898, № 4), буцім то се Словаки і признає доказам Гнатюка в його полеміці з проф. Пастрнеком на стільки стійности, що колишні руські переселенці (XVIII в.) в Керестурі і Кодуру задержали своє первісне імя „Русини“, хоч цілком пословачили ся. Д. К. Зеленинъ у статі „О говорѣ оренбургскихъ козаковъ“ (LVI) згадує і про українські примішки в сім говорі, чи там про долю мови харківських і черкаських (в Дону?) виходців в Оренбурзький край. З інших праць звертає нашу увагу кінець більшої розвідки А. С. Орлова — „Исторія обѣ Азовскомъ взятіи и осадномъ сидѣніи отъ турецкаго царя Брагима“; автор користується масою українських паралель. А. И. Яцимирскій дав обіцяне продовжене своїх історично-палеографічних заміток: „Молдавскія грамоты въ палеографическомъ и дипломатическомъ отношеніяхъ“ (LV). В сій праці цікаві для нас згадки про вплив литовсько-руського і почасти українсько-польського актового язика на молдавську канцелярію, богата фразеологія актив за деякі звичаї при означеню границь (затильники хлопцям на межі, присяга свідків на кусок межі в церкві). Що до правописи бачимо в молдавських грамотах заміни *ѣ* — *и*, *ы* — *и*, що значно звужує палеографічний критерій при означуваню рукописів українського походження. З історично-літературних причинків інтересні для нас В. А. Францева — „Къ біографіи Миклошича“ (LV) і „Свѣтлана“ В. А. Жуковскаго і „Wieżór S. Andrzeja“ Ст. Витвицкаго“. В першій причинку подано латинський лист Ф. Міклошича до кн. Шірінського-Шахматова 1851 р., в яким автор „Lexicon-a linguae slovenicae veteris dialecti“ просить князя піднести один екземпляр словаря царю. Міністер звернув ся в Академію з запитанем, чи словарь заслугує сеї відзнаки. Відповідь Академії обняла критику Востокова, який вказав на те, що хоч Міклошич користував ся досить обмеженим і випадковим матеріалом — то все таки варта того, щоби сповнити його бажане. Словар одначе не був предложенний цареві. Другий причинок (LV) обходить і українську літературу, бо говорить ся в ній про польську перерібку балляди Жуковскаго „Свѣтлана“ польським стихотворцем Вітвіцким, що в оборону оригінальности свого твору посилав ся на українську народну пісню — в якої павіть мав ввяти 5 стихів: „Żde mij w cyrkwi młodec, | Dajte persteń i wineć. | Mni winczat' sia sim wińcom, | Obroczat' sia persteńcom, | U prestola z młod'com“. Проф. Францев справед-

ливо сумнівається ся, чи була така пісня, вказуючи на велике споріднене навіть сих „українських“ стихів з розміром „Свѣтланы“. Для історії апокрифа подає Г. А. Ильинскій — Acta Pilati з Орвельської тріоди XIII в. (LVI). У відділі бібліографії стрічаємо кілька заміток і про видання Наукового Т—ва і заяву редактора проф. Карского „что не слѣдуетъ стѣснять употребленіе малорусскаго нарѣчія, такъ каки оно имѣетъ несомнѣнные признаки живности и способно современемъ стать литературнымъ языкомъ, годнымъ и для нужды науки“ (LV, ст. 357). В тім самім томі знаходимо коротку посмертну згадку про Ф. Дячана, галицького уроженця, проф. грецької філології в варшавськім у—ті. В Галичині Дячан-Розношинскій дав критику на граматику Осадци і сам зложив „Методичну Граматику“. Згадаємо нарешті, що в „Педагогическомъ Отдѣлѣ“—LVI тому появилася цікава, одначе односторонна, стаття В. И. Чернышева — „Законы и правила русскаго проношенія. Звуки, формы, удареніе“.

I. С.

Живая Старина по однорічній перерві почала знов виходити з дещо зміненим виглядом: крім статей і сирих матеріалів, подаєть ся тепер досить широко бібліографія і рецензії, а надто ведеть ся етнографічна хроніка. Вправді критичний відділ не ведений систематично і не подає оглядів чи то самої російської, чи загально славянської, чи міжнародньої етнографічної літератури: з усього подаєть ся по трошки, але з часом може виробити ся систематичність у тім напрямі, коли редакція поставить більшу вагу на сей відділ та признасть його велике значіне для етнографічної науки. Як майже кожного року, так і сього побіч статей і матеріалів, присвячених численним народам російської держави, подибуємо дещо також і з української етнографії. Окрім обговореної в попередній книжці „Записок“ дорожніх записок І. Абрамов подав іще коротеньку статейку п. н. „Городецькій музей“ (вип. IV, ст. 249—254). Се коротенька інформація про український музей барона Ф. Р. Штайнгеля, заложений в селі Городку, Ровенського повіта, Волинської губернії. Хоч музей не дуже великий, то цінний тим, що обмежений на територію одной губернії, може швидше скомплетувати ся, як иньший. І дійсно, в музею вже багато предметів, які належать чи не до унікатів музеальних. Увесь музей поділений на такі відділи: 1) Природописний (геологія, мінералогія, палеонтологія, флора і фауна). 2) Географічний (мапи, пляни, фотографії народніх типів і місцевостей і ин.). 3) Антропологічний. 4) Археологічний (передісторична і історична археологія). 5) Етнографічний, присвячений матеріальній стороні народнього життя. Вкінці: 6) Бібліотека, з окремими відділами для рукописів, старих друків і нових книжок. Музей упорядкував відомий український археолог М. Ф. Біляшевський. Матеріали д. Яковлева обговорені в попередній книжці.

Крім того маємо ще статейку: „Міросоверцаніє нашихъ простолюдиновъ-малороссовъ“ Ів. Савченка (виш. II, ст. 105—108), де подані деякі народні вірування про небо, зізди, сонце, місяць, хмари, вітер, грім, блискавку, веселку, метеори, вовків і мурашки та оповідане про сотворенє землі і перших людей. Матеріали записані в селі Соловіївці, Радомиського повіта, Київської губернії. З иньших статей належить зазначити отсі: 1) М. А. Большаковъ, Община у зырянъ (виш. I—IV, ст. 1—54, 167—188, 221—236 і 281—296). 2) А. Миллеръ, Прошлое и настоящее Сеистана (виш. III—IV, стор. 237—248 і 297—308). Крім того подано в сім річнику ширші некрольоги Адольфа Бастиана і Фрідріха Ратцеля та огляд наукової діяльности І. Бодуена-де-Куртене за 40 літ із нагоди ювілею. В відділі матеріалів уміщено багато заміток головно з російського фольклору, які не мають ширшого інтересу, з виїмком „частушок“, яких надруковано нову збірку. Етнографічна хроніка має хвилий інформаційний характер, тому про неї нема що тут говорити.

В. Г.

Етнографіческое Обзорїніє минулого року не принесло нічого, що дотикало би української етнографії хочби й посередно, коли поминемо коротеньку замітку М. Сперанського п. з. „Одинъ изъ старыхъ рукописныхъ сборниковъ снотолкованій и пїсенъ“ (ч. 1—2, с. 98—101), в якій автор подає коротко опис збірничка (зрештою нецікавого) та передруковує з нього дві відомі пісні: 1) Ой полола дівчина пастернак, та вколола поженку на бодяк, яка тут починаєть ся так: Ой у Ніжині на валу, да полола дівчина лободу. 2) Ой на горі да женці жнуть.

Із статей загального змісту є одначе багато інтересних, як: Ізъ воспоминаній этнографа, С. К. Кузнецова; Къ вопросу о „Золотой Бабѣ“, кн. Н. С. Трубецкого; Народныя вѣрованія въ церковной живописи, Дм. Ів. Успенскаго; велика статья з просторим квестіонарем: Къ вопросу о почитаніи огня. Введеніє въ программу для собиранія свѣдѣній о почитаніи огня у русскихъ крестьянъ и инородцевъ, съ приложеніємъ программы, В. Н. Харузиной і ин. Досить добре заступлені також відділи місцяляней і бібліографії.

В. Г.

З польських часописей загального характеру:

Biblioteka warszawska подає в історичнім відділі майже виключно розвідки з історії Польщі по розборах; згадаємо Стан. Смольки, Z życia ministra Lubckiego, III. Ашкенази, Dwie rozmowy w Belwederze, його ж Waleryan Łukasiński, Ал. Рембовского, Alexander I i pierwszy sejm królestwa kongresowego, Януша Івашкевича Litwa w przededniu wielkiej wojny 1812 r. До історії України знаходимо статью Л. Кубалі Два poselstwa w r. 1654 (т. IV, стор. 532—558) — про польські посольства до Порту і Криму; розвідка ся повинна

бути обговорена окремо. Таксамо повинна бути провірена стаття К. Бартошевича *Z walki o autonomię galicyjską* (т. II, с. 486) — є тут замітки до руської політики 1860 р. — І. Смульскій подав звістку про долю протестантської колонії XVIII в. в Заліщиках і в сусідніх Філиппях — *Ognisko polskich protestantów na Bukowinie*. Богато заступлений суспільний відділ і в самій В. Бібліотекі і в додатку п. з. Прага, але все належить до Польського королівства; до Галичини тільки замітка А. Рембовського *Sprawa reformy gminy wiejskiej w Galicyi*.

З праць друківаних в краківському місячнику *Przegląd polski* до нашої історії належать лиш два Л. Боратинського *Kozacy i Watykan*, з котрої було вже справоздання в Записках (т. LXXIV). З иньшого згадаємо рецензію Ал. Брікнера на Чермака *Dzieje Polski* п. з. *O Polsce pierwotnej*, нариса дра В. Пілята *Socjologia sztuki* і продовження розвідки дра В. Ковіцького *Św. Sebastyan, studjum porównawcze z dziejów sztuki włoskiej*.

Przewodnik naukowy i literacki — подав статтю Фр. Равіти Гавронського *Poselstwo Bieniewskiego od śmierci B. Chmielnickiego do umowy hadziackiej* — може буде обговорена окремо. Стаття Б. Барвінського, *Zygmunt Kiejstutowicz, książę starodubski* (біографія до 1432) ввійшла в монографію сього ж автора *Жигимонт Кейстutowич*, що була рецензована в Записках (т. LXXV). З иньших робіт варта особного обговорення розвідка М. Гойського, *Wzajemne stosunki Polski, Litwy i Zakonu w latach 1399—1404*. Решта статей не дотикає України. *І. Крч.*

Kwartalnik historyczny мав у сім році переважно бібліографічно-критичний характер, більша частина відділу „розвідок“ — се критичні студії і замітки. Найважнійша з них велика критична студія проф. О. Бальцера по поводу нового нарису історії устрою Польщі дра Кутжеби і полемічна відповідь останнього обговорені у нас окремо в бібліографічнім відділі. Подібний характер має також стаття проф. А. Брікнера про норманський початок Русі¹⁾, тільки ріжниця в тому, що студія проф. Бальцера визначає ся великою ерудицією, об'єктивністю і на скрізь науковою методою, натомісць критика проф. Брікнера на німецьке видання I т. „Історії України-Руси“ проф. М. Грушевського не може хіба мати до сього претензії. Не говорю того тому, щоб норманізмови не признавати взагалі ніякої наукової вартости, противно, я думаю, що він ще прийде до свого, на якийсь час страченого, становища, — одначе певно не поставить його на ноги проф. Брікнер, ані його критична метода. Сей учений, в обсягу історії літератури вповні авторитетний, поставив собі від якогось часу спеціальну мету: переходячи на не

¹⁾ *Dogmat normański*, ст. 664—679.

своє полі в одного боку нищити здавна признані правди (прим. кирило-методіївська справа), із другого ломати копії в обороні загрожених „еретиками“ догм. Сей розділ симпатій та антипатій розуміється має свою систему, яку годі назвати мотивами чисто науковими. Сей характер виступає недвозначно й у сій критиці. Покидаючи на боці оригінальні *passus*-и і густі „дотепи“ автора й иньші подібні більше формальні боки його статі, зазначимо тільки коротко фактичні замітки до норманського питання.

Чому „Європа ігнорує“ російських антинорманістів? — питає критик і відповідає зараз, що тому причиною їх ненауковість, „упередження і шовінізм“. А зараз дальше кидає сій „Європі“ в очи повну ігноранцію величезної російської наукової літератури і ставить у велику заслугу проф. Грушевському, що показав „Європі“ масу річей їй незнаних. Отже, спитаємо, що властиво єсть причиною ігнорування Європою антинорманістичних поглядів, їх ненауковість, шовінізм і т. ин., чи може правдива ігноранція. До того — хтож то ся „Європа“? Розуміється Німці, а вже проф. Брікнер хіба сам здорово розуміє (по аналогії з собою), чому їх симпатії не по стороні антинорманістів...

Дальше питає критик: чому проф. Грушевський не подумав над снм фактом, що й у Росії ніякий фільольог-славист не приступив до антинорманістів? Розуміється ся, критикований автор і тепер не послухав ради проф. Брікнера, знаючи добре межі ріжних сфер самостійного досліду у фільольогів з одного та істориків із другого боку. Звідки мають говорити перші про сформованне Київської держави? Натомісць історик зовсім здасть ся на фільольога як приходиться ся прим. означити національність Ігорових послів у Царгороді. Щож отже фільольоги мають робити в обої норманістів або антинорманістів? Певно не багато знайдець ся таких, що пійдуть слідами проф. Брікнера.

Критик зазначає виразно, що норманісти часто грішили і самі дискредитували свою теорію; він мусів теж читати аналогічні слова проф. Грушевського про... антинорманістів (*Geschichte*, 668); отже чому раз-у-раз ввіздить з Ілозайским, як буцім би не було иньшого, окрім проф. Грушевського, антинорманіста?

При оцінці віродостойности жерел показує критик дивну самовільну арбітральність. Раз у нього читаємо: „чи може тверезий дослідник приймати на серію казочку (*bajeczke*) Нестора“? (мова про покликання не Варягів); другий раз уже „Несторова повість поясняє знаменито фільольогічні висновки“; третій раз питає з досадою: „Та чого ж би Нестор видумував“? (мова про звісний похід Володимира 981 р.). Зразки сеї методи стрічають ся раз-у-раз.

З одного боку признає критик повну невдачу норманістів у захо-

дах вивести від Норманів всі давні подробиці життя, віри й мови, вказуючи що в сій останній ледви 3—4 слова дійсно норманські; з другого боку розмірам держави Германариха признає дійсність на основі численних готських елементів у словянських мовах. Чом отже Готи мали б бути щасливіші Норманів? І чи дійсно нема інших причин язикових впливів як завойованне? Хиба того не скаже критик.

Один інтересний аргумент віродостойности „Нестора“: „ніхто ніколи не протестував против його повісти, хоч знано її прецінь вже в XI в.“ Сам же проф. Брікнер в окремії розвідці назвав прим. історію з Попельом і Пястом чистою видумкою та чомусь не спитав себе, чом ніхто не протестував хочби від поч. XII ст. Таких правд *propter prostationem omissam* можнаб навбирати повно.

Певність не опускає критика ніколи, все висловлено дуже категорично. Прим. „щоби норманізм не витолкував назви Русь, то bajka wiecutna; се чужий термін, фінський для Шведів; від Фінів приймили сю назву Словяне... Що ми нічого не знаємо, звідки Фіни взяли назву Руотсі, то нехай сим журять ся не норманісти, але фільольоги“ і т. д. Цікавий я, що на сю певність сказав би такий дослідник як Маркварт (Marquart), якого висновки що до назви Руси має якраз „Європа“ за останній вислов науки? Мабуть також почислив би między bajeczki dla grzecznych dzieci, тим разом польських (хоч він норманіст).

Що сказати на такий аргумент: „І несподівано сей наївний, совісний, правдивий монах видумує на апостольського Володимира, що то внук варяського заволоки! Як що Нестор мав іскорку національного почування, чи був би сповнив таку ересь?“ і т. ин. Отсе дізнаємо ся перший раз, що Іарсіасу муżукові над Дніпром (так називає Поляк критик) дивили ся на варяжських вояків як на заволоків, та що в XI ст. було на Русі сильне uczucie narodowe, певно перебране з Польщі, де воно дозволило вивести польську династію від простого хлопа, в інших краях від свинопаса то що...

Критик дивуєть ся, як можна „Несторови“ закидати штучну комбінацію про варяський початок Руси; а зараз потім признає, що у „Нестора“ подибуємо дійсні комбінації, прим. про прихід Словян з над Дуная; тільки для сеї комбінації має він зараз витолкування: вона була „майже конечна в огляду на біблійний переказ“. Чи дійсно біблія веліла літописцеві уміщати первісних Словян над Дунаєм? — вільно спитати. Біблія дала б йому таке саме, а може й більше право, вивести Словян з Кавкаса, або звідки будь із сходу та полудня. А як для достовірности літописи доконче потрібний фільольогічний авторитет, то й наддунайська словянська правітчина може мати таку поміч (хочби вгадати про грецькі та латинські елементи в українській мові), а археологі та етно-

льогі часом навіть думають про можливість поратунку для сеї літописної теорії.

У критика всі замітки йдуть із легкої руки; прим. Порфірогенет „умів оба ряди назв (Дніпрових порогів) без похибки вичислити“. Без сумніву, сам проф. Брікнер не вірить тому; будь-що-будь се зразок невгамованости критика. За те він зручно підхопив дійсно найслабший пункт у цілій антинорманській теорії, себто імена перших князів: Олега, Ігоря та Ольги. Справді, словянство їх більше ніж сумнівне; але з сього ще не мусить виходити, що вони норманські, їх можна виводити ще з иньших діалектів, а вкінці — вони ще не конче рішають про існування квітської держави.

Синю ся ще на однім аргументі проф. Брікнера. „А отсе факт, якого проф. Грушевський, приймаючи своєрідну еволюцію, також не витолкує. Про Дніпрових Словян зовсім глухо в історії до IX в.; сидять сі мужики у постолах, Поляне, Деревляне, Радимичі і т. ин. найспокійнійше у світі, хвалять богів і платять податки, хто тільки від них зажадає. Напрасно, без попередньої школи, яку нпр. козаччина перебула у Татарів, настає повна зміна „декорації“; „Русь“ розбиваєть ся по цілім Сході і т. ин... Замітка, на око, бистра, одначе при ближній розвазі показуєть тільки банькою з мила. Передусім неправда, буцім до IX ст. над Дніпром зовсім глухо (сам критик рад би посунути навад норманські походи), словянські племена при Чорнім морі звісні у війнах ще в V і VI ст. І як можна говорити, що наддніпрянські племена до IX в. не мали достаточної воєнної школи? Скити, Готи, Гуни, Хавари і багато иньших мали б бути гіршими учителями ніж Татари? І коли ж саме Татари навчили українських мужиків воєнного ремесла, в XIII і XIV в., як над ними папували, чи може опісля, як стали їх приемними сусідами? Хиба проф. Брікнерови не ясно, що кождий, хочби й найсмирнійший з роду чоловік ставши ногою на чорноморськім степу в давні часи, мусів переробити ся на воєнного розбиваку, або безслідно згинути...

Оборона догми іде в парі з деякою неконсеквенцією критика. В тім самім зошиті Kwartalnika, рецензуючи одну працю про словянські руни, висказав він здивовання, чому доси не вдало ся знайти рунової памятки в Київщині; жаль, що того здивовання не висказав він у статі про норманську догму, а знав би, як то тяжко підпирати теорію не самою тільки фільольогією.

Критик міг мати в руках дуже добрий аргумент за норманізом (на мою гадку найважнійший з усіх против т. ск. еволюційної теорії антинорманістів), а се відомий соціологічний закон, який не знає державних початків без завоювання. На жаль проф. Брікнер полишає сю правдиву догму зовсім на боці, бо тоді з непобореною конечністю мусів би спро-

вадити над Варту тихже самих Норманів і дати тему до нового „Потопу“. Та він мабуть за обережний, щоб норманську догму розтягати і на своїх земляків і викликати бурю на свою голову за brak uczucia narodowego. Єсть отже догми, в які одні мусять вірити, а другі — як схочуть...

Загалом, проф. Брікнер не дуже сильно підтримав норманську „догму“, не дав їй ані одного нового аргумента, так що теорія „Повісти“ не полишаєть ся дійсно нічим иньшим як догмою, в яку, хочеш — вір, не хочеш — не вір. Та мабуть проф. Брікнер розумів її инакше. Певно, пора взяти ся до основної ревізії питання про початок київської держави і приблизити ся хоч трохи ближше до історичної правди, але в тім напрямі такі догматики як критик не багато причиняєть ся до її висвітлення, подібно як і антинорманські сектанти. В кождім разі проф. Грушевський не належить ані до сих ані до тих. На мою гадку, наперед треба б розрубати в сїм питанню дві зовсім окремі річи, яких подученне спинює об'єктивний дослід, а се зовсім окремо трактувати ролю Норманів в давній Русі, а зовсім окремо походження назви „Русь“. Проф. Брікнер зрозумів сю трудність із виясненнем сього імени поруч Норманів, але своїм звичаєм тріпнув рукавом і вискочила готова нова „догма“, що початок наїздів Норманів треба посунути взад о ціле столітє. А що ся „догма“ не дуже то годить ся з загальною сумою звісток про норманські рухи, про се байдуже.

Залагодивши ся з норманською догмою, поспішив критик до польської догми. Сеж, звісно, не що иньше, тільки польськість червенських городів перед 981 р. Проф. Грушевський дав дуже відповідне поясненне внаого місця у літописи, беручи його як відгомін пізнійших війн за сї городи і тим способом привернув рівновагу між знаними історичними звістками про ті часи. Проф. Брікнер хоче одначе доконче ратувати польський stan pierwotny posiadania (sic!). Він не має відваги пійти слідом за популярними польськими підручниками і признати червенські городи провінцією Мешка I, тільки видумує теорію, що „була се мало-польська (sic!!!) самостійна дільниця, не підбита ніким, ані Чехами ані Полянами, і не тяжко було Володимирови сю вільну територію займати собі“. А знаєте, який аргумент має на се критик? Отсе такий: „фільольога разить прим. назва Белза, города, що лежить недалеко червенських... в руських устах мусіла би бути що найменше Болз“. Забув тільки дати маленьке поясненне, що значить се слово „белз“? Певно не розлупає сього горішка при всій своїй фільольогічній учености. Чомусь також ясно не говорить, яку то територію розуміє він тут. Літопись згадує виразно тільки про Перемишль і Червень, а ортодокс в роді проф. Брікнера анектують сюди звичайно ціле Побужє і Поднієстровє. Яким правом — Господь знає. Не роздумує також критик над важним пп-

таннем, що стало ся з тою польською людністю. Вона оче́видно му́сила бути вже католицькою в р. 981, Володимир мабу́ть на силу увів східній обряд, католицька церква певно протестувала, думала про реванш, а в результаті в політиці польських князів і королів виробила ся сильна традиція про первісну польськість Галичини і вони при анексіях покликують ся на се і т. ин. А як про все те панує гробова мовчанка і весь stan posiadania опираєть ся виключно на пізно добаченій мало ясній згадці руського літописця, то й пощо боронити сього стану!

Для характеристики методи проф. Брікнера згадаю ще про закид проф. Грушевському за те, що збуває „як казку“ згадку літописи про лядське походження Радимичів і Вятичів, „хоч і я (себто критик) в лядський початок обох сих племен не вірю ані хвилини“. Інші замітки, менше важні, або немотивовані, полишаю на боці.

Загальна оцінка книжки проф. Грушевського при тім усім дуже прихильна. Читаємо тут: „Твір п. Г. єсть прекрасним свідомством учености і всесторонности руського автора. Величезну літературу предмета, археологічну, історичну, фіольологічну опанував зовсім, передовсім російську, дотепер закриту для Європи під семи печатями; він просто викликає у нас здивованне своїм читанням, знайомстю найбільше спеціальних, дрібних, нераз забутих російських і німецьких праць. З тим казочним начитанням йде в парі бистрість ума, самостійний осуд, вироблена метода — все в мірі зовсім незвичайній; європейської опінії автор не потрібує бояти ся ані трохи — вона може висказати ся про нього й його працю тільки прихильно... Відкладаючи отже як найбільше рішучо антинорманські забаванки шан. автора (пора дати спокій сим дитинствам!) признаємо в цілій повноті гарні прикмети його твору, який імпонує розмірами, ерудицією, всесторонністю дослідів, з якого і ми можемо багато й добре поучити ся. Так само простороку, основною, бистрою працею про польську історію, на жаль, не можемо до тепер похвалити ся! Коби примір її вплинув і на наших істориків, щоб ми на сьому поли не остали позаду за Русею“.

Праця А. Копилянського про Михайла Жигмонтовича була вже обговорена на иньшій місци (Записки, т. 75). А. Прохаска дав два пояснення до литовської історії¹⁾, а то про апостазію Мендоґа, піддержуючи против Лятковського факт повного вірвання з християнством, та про автентичність надань Мендоґа для Ордену, доказуючи їх правдивість против сумнівів ріжних істориків. Замітки С. Старжинського про галицькі стани були вже обговорені в бібліографії „Записок“ (т. 75).

Проф. В. Брухнальський підіймив ще раз справу походження та

¹⁾ Dwa objaśnienia do dziejów Litwy, 58—73.

значіння назви Пяст¹⁾. Про сю фігуру в польській історії були вже різні здогади, часто дуже бистроумні, одначе поза більше або меньше гарними методичними прикметами в результаті оставали ся на тім самім місци, якого девіза: *ignotamus*. І розвідка проф. Брухнальського, визначна ерудицією автора і деякими інтересними спостереженнями, зручна у своїй методичній конструкції, всеж таки по її прочитанню не можемо звільнити ся від думки: справа розяснена ще з одного боку, але хто се таки був „Пяст“, чи він дійсно якась історична індивідуальність — про се напевно сказати годі. Автор знайшов пункт виходу у розвідці Цішевського про „аталикат“ і вводить відносини межі королем Попелем і хліборобом Пястом до звісного в етнології посвоячення, званого аталикатом (термін уведений в науку М. Ковалевським, з турецької мови). Найвартійше одначе в усей розвідки то вказанне на близьку звязь леґенди про подорожних-гостей у хроніста Галля з французькою леґендою про св. Германіка; ся близькість кидала б деяке світло на походженне автора хроніки.

С. Закшевский доказує, що Оттон, маґдебурський пробощ в літ 1207 — 1225, не був, як піддержує проф. Бальпер, з польського княжого роду, а з чеського т. зв. Теобальдовичів²⁾. Фр. Буяк подав реферат про історичну картографію з нагоди історичного атласа українських земель А. Яблоновского³⁾. Наперед подана часть інформаційна про німецьку історичну картографію, а дальше представляє ряд заміток і дезідератів до будущего історичного атласа Польщі.

З *miscellane-ів* одна статя була вже окремо згадана, а се Бр. Лозійського про домінікальні часи й акти (Записки, т. 75). З иньших згадати треба причинки А. Прохаски до біографії Самуїла Грондского⁴⁾. З судових записок сянїцького гроду й земства виходить, що він походив з шляхти сянїцької землі і там жив до 1655 р. Вкінці замітимо документ про перехід корпусу ген. Дверніцького у Галичину 1831 р.

У відділі рецензій та справоздань — не скажу, щоб дуже систематичним — в українських праць бачимо тільки обговорених одну Б. Барвінського, одну Ів. Кривецького, а в російських однісенку статю Каманіна. Як у попередніх роках так у сїм вів Е. Барвінський подвійну бібліографію, загальну й польську.

С. Т.

1) Piast, 442—450 i 627—664.

2) Piast czy Pryemyślida, 451—482.

3) W sprawie kartografii historycznej, 483—497.

4) Nieco o Samuelu Grądzkim, autorze Historia belli cosaco-polonici, ст. 498—501.

Przegląd historyczny (варшавський) приніс дві розвідки до історії давньої Русі. Перша з посмертної спадщини Максиміліяна Гумбольдта Borys Kolomanowicz, król węgierski (т. II, с. 5—19) обговорена вже в Записках т. LXXVI. Друга розвідка Владислава Щекліка Rzekoma bytność legatów Leona IX papieża na Rusi 1054 r. (т. III, с. 162—176) дає нову інтерпретацію одного документа в анналах Баронія. Є там звістка, що папські послы, вислані до Константинополя в справі Керуларія, вертали до Риму через „civitas Russorum“; звідти післали акт екекомуїки в Царгород. Автор доказує, що документ говорить не про Русь, лиш правдоподібно про якусь місцевість коло Константинополя: мабуть Rhusion (нині Кешан); з „civitas Rhusionum“ зробила ся „civitas Russorum“. Кс. Щеклік, як чоловік правдивої науки, не витримував, щоби не дати Русі XI в. епітета „na polu barbarzyńska“ (с. 164). До історії руської церкви зачала ся друкувати стаття Румбольда в Полоцька Rafał Korsak, metropolita Rusi — не докінчена в сім річнику. Дуже сумаричний звід фактів до біографії славного „gente Ruthenus-a“ Станіслава Ожеховского дав Тадій Смоленський Wczesna młodość Stanisława Orzechowskiego. Але поваго, щоб нас інтересувало, тут нема нічого. Мати Ожеховского була, як звісно, донька руського попа (т. II, с. 207); сам він вчив ся в початку в Перемишли, може й в руській школі: „parentes me ex se ortum doctoribus Graecis atque Latinis erudiendum tradiderunt“, каже сам про себе (с. 210). Але чи під грецькими докторами можна розуміти руських вчителів — се питання. В своїх подорожах по Європі Ожеховський вчив ся і по грецьки. Підчас побуту в Липську 1531 р. підписує ся Russus (чи Ruthenus, с. 354). — Владислава Смоленського Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej говорять в однім розділі про кольонізацію українських земель Мазурами (т. II, с. 343—351), але не багато і не повно. Замітимо ще корисний огляд д-ра С. Кутшеби Skład sejmu polskiego 1493—1793 (т. II, с. 43, 179, 309). *I. Крч.*

Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne (№ 65—68) містять у сім році пять більших праць і кілька заміток; деякі праці почали ся 1905 р. і ще не мають кінця. Замітнійші ось які: Materiały do inwentaryzacji zabytków sztuki i kultury w Polsce, зібрані д-ром Ф. Коперою. Подібна праця була-б і у нас дуже бажана — щоб хто уложив інвентар памяток штуки і будівництва, що скоро загубають. Дуже сумлінну працю В. Костшембского O denarach Słowian zwanych wendyjskimi, вачату ще в 1901 р., мусила редакція перервати задля смерти автора; продовжувана від 1904 р. вона закінчила ся тепер. Найбільша і найцікавіша праця — се В. Віттига, Znaki pieczętne (gmerki) mieszczan w Polsce w XVI i zaraniu XVII w., де автор, подібно як Вл. Лозинський для

Львова, зібрав для інших міст печатні знаки з різних міщанських документів. На підставі дослідженого матеріалу заключає автор, що міщане хочаби ввійти в круг шляхти, майже завжди змінювали наперед свої печатні знаки і пізніше відкликувались на будім то якісь цісарські надання, вкручувались у шляхотський стан. Для улукшеня сього переходу прибирали вони собі знаки подібні до шляхотських гербів, так що на перший погляд не відрізняли ся вони багато від шляхотських. Такі повільні метаморфози сих „гмерків“ вважає автор умисними, щоб легше втиснути ся в ряди шляхти. Ся остатна не робила міщанам великих перепон, щоб обезсилити сильне міщанство і найвиднійших з поміж нього придбати для себе. Документи, зібрані переважно з книг краківського міщанства, подає автор алфаветичним порядком по особам. З поміж львівських міщан подбуємо купця Альнпека Зибульда, пушкара Леонарда Герля, купця Ст. Шольца, львівського Вірменина Криштофа Вашитовича і міщанина Себальда Вурцеля; з перемиських Войцеха Добре Слово старшого і молодшого, Арона Майснера, міщан Ст. Рядловича, Яна Цегелка і Ст. Брикевича, кушніра Фр. Саву (на печатці лев звернений на ліво) і вкінці міщанина Захайко (печатка — на ренесансовім щиті цвіт лелії); з самбірських міщан Март. Маречковича, Войц. Ткача і Тому Русина (на ренесансовім щиті стріла, вістрем у гору, з долу заломана в право, з хрестом по лівім боці; вкінці ще два міщани з Потилча, Юрек і Васько — перший приложив печатку з невісним знаком, полученим з 3-раменним хрестом, другий положив герб Стшеме з буквами I. B. Крім сих праць є ще одна К. Болсуновского про глиняні писанки, знайдені 1903 р. Хвойкою і Маваракі коло села Борки в Полтавині. На підставі інших предметів, знайдених при них, кладуть їх на VI, а найдальше VII в. по Хр.; автор вважає їх прототипом нинішніх писанок, що взяли ся в поганського, старословянського культу природи, святкованого за поворотом весни, заміненого пізніше на християнські Великодні свята.

Б. Януш.

Pamiętnik literacki видаваний львівським товариством ім. Міцкевича минулого року задля кризи, яку перебуло товариство наслідком спору ізза Третякової книжки про Словацького і задля сецесії з товариства його найліпших співробітників представляють ся досить слабо. Для нашої літератури нема нічого хоч би лише посередно цікавого. Значу хіба рецензію проф. Брікнера на статейку д. В. Перетца про Коховського і його вірші з часів козацьких війн. Проф. Брікнер не мрінає тій статейці вартости головни тому, що д. Перетц не узгляднив власне головних творів Коховського, ані прозових ані віршованих.

I. Ф.

Lud, pod redakcyą Józefa Kallenbacha. З 1906 р. перейшов

орган львівського етнографічного товариства знов під нову редакцію, але се не вплинуло засадничо на зміну дотеперішньої його програми; через те я й не подаю загальної його характеристики, не бажаючи повторяти того, що означував уже давнійше. Крім обговорених у попередній книжці Записок статей Шнайдра, Суліша і Севіньского, до нашої етнографії належить іще „рецензія“ дра М. Яніка на I т. „Коломийок“. Вона не займає в цілості навіть одної сторінки друку (без зацитованих пісень) і на неї не варто було б звертати уваги, якби її автор не став на високі котурни та не рішав наукових питань без усяких доказів та якби не визначався крайною несумлінністю, коли не чим гіршим. Бо як назвати те, коли автор каже, що назву міста Коломиї „wydawca objaśnienia czterema hipotezami“ а „ostatnia przypomina wywody nieboszczyka ks. Dębolańskiego i Iacińskie lucus a non lucendo“ (ст. 342), як я виразно говорю (ст. XLIII): одні виводять її... другі і т. д. а на кінці зазначаю: „Се все гіпотези, які ледви можна коли перевести на докази“. Думаю, що тут виразно зазначено, що я не годжуся на жадну з них. Неправда також, мов би я свою збірку опирав „na dawniejszych poszukiwaniach (sic!) Wacława z Oleska, Z. Paulego, Kolberga, Hołowackiego i na wielu zapiskach nowszych“, бо кождий, хто вміє читати, може вчислити докладно процент передруків, який супроти нових матеріалів зовсім невзначий. Ніде не сказав я також, що що до краси коломиїкам „nie dorównują pieśni innych plemion słowiańskich, a krakowiaki nie mogą iść z nimi w porównanie. Radzi mu zaznajomić się ze zbiorami pieśni serbsko-chorwackich, słowiańskich (sic!) a choćby słowackich. Polskie „cudze chwalicie, swego nie znacie“ dałoby się w odwrotnym stosunku odnieść do wydawcy kołomyjek“. Я навів тільки цитат В. Залеского, де він порівнює коломиїки з краковяками і признає першим що до краси висість. Так само навів я цитат В. Залеского, в якій він виказує, що в краковяку збила ся вся сила польської народної поезії (тому нинішні її роди бідні в порівнянню з українськими), через що число краковяків, по його думці, далеко більше від числа коломиїок. Знаючи доволі добре етнографічні збірки пісень і маючи в руках збірку коломиїок, я набрав переконання, що коломиїки переважають числом аналогічні пісні (коротенькі, а не всі загалом) нинішних славянських народів, а тим самим краковяки, які з того боку не можуть навіть рівнати ся з коломиїками. Того переконання я не позбув ся й нині і прошу дра М. Яніка доказати мені протинне з цифрами в руках, інакше мені зовсім не заімпонує його знане сербо-хорватських, словянських (sic!) та словацьких збірок. Даремно також видаєть ся йому „niesłuchaną przesadą pogawędka o setkach melodyi kołomyjkowych“, бо про велике число сих мелодій

може переконати ся з отсих книжок: 1) Kolberg, Rokucie. 2) Др. Ів. Колесса: Галицько-народні пісні в мелодіях в селі Ходовичах. 3) В. Шухевич, Гуцульщина. 4) О. Ровдольський — С. Людкевич: Галицько-руські народні мелодії. А треба знати, що в тих збірках не вичерпаній ще весь матеріал. Що всі ті мелодії різнять ся від себе лише дрібними відтінками, се зовсім зрозуміле; коли б ріжнили ся сильно, в таких разі не були би коломийками. Не хочу вкінці переконувати рецензента про „głębokość myśli“ в коломийках, коли про те не переконали його ні самі тексти, ні його земляк В. Залський; не хочу також переконувати його, що „pokrewieństwo melodyj, jakie zachodzi między krakowiakiem, kołomyjką, słowackim czardaszem i czeską polką“, то таке, як споріднене між мною і ним, бож оба ми по Христі (чи по Адамі) брати, зверну лиш його увагу, — як спеціаліста від словацького фольклору, що чардаш чисто національний мадярський танець (на що вказує вже сама його назва), а не словацький, тому не може вказувати „całkiem niezawodnie szczerowo-plemienne pokrewieństwo“ між мелодіями коломийки, краковяка і т. д. Факт, що Слсваки танцюють чардаша, не робить його словацьким так само, як і польським, хоч не один Поляк потрафить собі його тупнути. Загалом мушу вазначити, що коли ся „рецензія“ перший важнійший твір етнографічний д. Яніка — бо иньших, де би він виступив більше самостійно не доводило ся мені читати — в таких разі він дуже нещасливий і не приносить ні трохи йому чести. Перекручування і фальшовання не поплачуть в етнографії, тому ліпше завчасу перенести ся на иньше поле.

З иньших праць належить іще отсі вазначити: 1) Bronisław Gustawicz: O góralach podbabiogórskich. Wrażenia i spostrzeżenia ludoznawcze (вип. I, ст. 3—34). Ся статя більше белетристична, як етнографічна, замітна тим, що в ній робить автор ріжні закиди польським верховинцям і то такі, які звичайно польська преса робить тільки Русинам (без ріжниць), як: лінивство, осналість, непорадність, глупоту, темноту і т. д. Розуміть ся, що автор не входить у причини тих прояв, а шкода, бо в них могло би показати ся, чи самі верховинці завинили ту свою заосталість, чи хто иньший. 2) Stanisław Czaja: Zapusty (вип. I, ст. 35—56, II, ст. 122—137). Автор подає в сій статі цікаві матеріали, вибрані в записок С. Удзелі, які належать до запуст і мають переважно іронічно-сатиричний характер. Вступ автора не опертий на дослідах, але на здогадах, тому не можна йому признати вартости. 3) Fr. Bujak: Dwa świadectwa o zmuszaniu woźnych do zjadania rozwów (вип. I, ст. 82—84). Сі документи важні тому, що стверджують сотий раз повноту шляхотської анархії в давній Польщі, яка не перевела ся й до нині, тільки стиснена силою чужих держав, меньше має

змоги вибухати на верх. Аналогічний випадок трапився ще не давно — перед двома-трьома роками — у Львові, де директор одної державної школи помяв візванє, принесене вояцким, захав йому за карк, а опісля й його самого викинув за двері. Справа була оголошена в часописах, а потім затушована, як багато иньших іще гірших. 4) *Mikołaj Rybowski: Dyabeł w wierzeniach ludu polskiego* (вип. III, ст. 212—232). Подана тут досить цінна збірка матеріалів до демонології, на жаль видана зовсім ненауковим способом, як переважна частина польських етнографічних збірок. Поодинокі оповідання не лиш ніяк не упорядковані, але навіть не відділені від себе; один мотив оповідаєть ся за другим, якби се була одна цілість, хоч оповідання досить ріжнородні. 5) *Jan Rygek: Piosnki żołnierskie* (вип. II, ст. 233—249). Автор подає тут збірку вояцьких пісень і коротку їх характеристику. З огляду на слабе наукове обробленє пісень, а вояцьких особливо, статі сій хоч невеличкій, треба признати вартість. Шкода тільки, що автор у фольклорнім органі (а не популярнім, або діточім) не приводить повних текстів пісень задля їх фривольности. Якже властиво можна студіювати ті твори не маючи їх у повній формі? І не вжеж польська суспільність, виховувана на всяких „*Bocianach*“, „*Heroldach Polskich*“, „*Śmigusach*“ і т. д., могла би обурювати ся на шерстки, вільні, а деколи може й трохи брутальні пісні фольклорного видання? Чи аж так далеко мало би сягати удаване обуренє?

В. Г.

Archiv für slavische Philologie (XXVIII B.) дав значне число важних для славіста праць і заміток. Вкажемо тільки найважнійші з поодиноких груп. Для фільологів найцікавші статі самого редактора проф. Ягіча „*Einige Streitfragen*“ (I, пор. т. XXIII): с. 7 про класифікацію слов'янського дієслова відповідно до пнів теперішнього часу первісних і вложених дієслів; в с. 8 говорить автор про *impf.* -*вахъ*, -*хъ*, а наконець в 9 про сигматичне *fut.* *бышѣ* — *бышѣшти* (*ἔσομενος, μέλλων, γενόμενος*), яке відповідає литовському *būsiu... būsite*. В тім самім томі находить ся і рецензія Ягіча на В. М. Ляпунова — „*Формы склонения въ старославянскомъ языкѣ, I, Склонение именъ*“ (Одесса 1905), в якій рецензент виказує автору неможливість розяснити всі явища старославянської відміни при помочи одних тільки гіпотез Фортунатова. До сеї історико-фільологічної групи належать ще замітки проф. Вондрака і Ляпунова про квівські листки і правькі глаголицькі фрагменти. Проф. Штрекель дав деякі причинки до славянського порівняного словаря. Кирило-Мотодійському питаню посвятив редактор II—III зош., в який ввійшли праці славістів Ламанского, Брікпера і Франка: *Vita Cyrilli, Thesen zur Cyrillo-Methodianischen Frage* і *Beiträge zur Quellenartik.* А дальше рецензія М. Решетара на працю Вільцера — *Le pitture*

della basilica-primitiva di San Clemente, в якій вчений дослідник християнської штуки докажує, що гріб і відкриті коло него стінні фрески в долішній частині римської церкви св. Климента належать до апостола Славян Кирила. З тим самим Кир.-Метод. питанням лучить ся ще реферат дра Кідріча про славянську службу у Поляків на підставі праць Щенсьняка і Соболевського. Рутеніста зацікавить хіба рецензія Левицького на польський переклад „Слова о полку Игоревѣ“ Б. Лепким; рецензент виказує перекладачови похибки і вольности, звісні одначе вже і з иньших заміток, та рецензія акад. Веселовського на Брікнерову історію російської літератури. Проф. Брікнер дав в статі Polonica огляд новостей історично-літературних за останні 4 роки. Для етнографа Archiv привіс таки не мало причинків, особливо рецензій, як проф. Ятіча на Лецевського — Znakі runiczne, проф. Мурка на працю дра Чурчіна „Die serbokroatische Volkspoesie in der deutschen Literatur“ і Ю. Полівки „Russische Volksmärchen in deutschen Übersetzung“ Анни Маєр. З самостійних праць цікаві: М. Іастера — Rumänische Beiträge zur slavischen Götterlehre — румунські перерібки Кромера, Іваніні, а може і дещо в Синописі; Міляна Шуттляя — Bádnak und Kolenda in den ungarischen Quellen в додатком Оскара Ашбота (зощ. IV) та проф. Калужняцкого — Volksetymologischen Attribute des heiligen Kyrikos, з широкими паралелями із неславянських, особливо візантійської літератури. Вкінці згадати належить статю В. Фляйшганса — Die älteste böhmische Sprichwörtersammlung на підставі двох празьких рукописів XIV і XV в. Conradi Tripartiti, та зачату працю Матіча — Prosper Mérimée's Mystifikation Kroatischen Volkslieder. I. C.

З поміж матеріалів принесених в сім році Történelmi Tár-ом нічого, щоб належало безпосередно до нашої історії; загальнійшу вартість мають тільки: причинки до вибору Франца II Раковці на семигородського князя, зібрані І. Кішом, і матеріали до історії міжнародніх взаємин в ягайлонських часах, подані Б. Івані. Ся остання збірка має декілька документів до угорсько-польських та молдавських відносин. Ще менше принесли нам Századok, з розвідок загальнійшого характеру; згадаємо хіба працю І. Кіша про вибір кн. Ф. Раковці на семигородського князя. В бібліографічній відділі подано огляд 51—56 тт. наших „Записок“. Так само й Ethnographia не подає нічого з життя Угорської Русі.

C. T

Часописи обговорені в сім томі:

Кіевская Старина.

Університетскія извѣстія (кіївські).

Записки императорскаго харьковскаго университета.

Труды Кіевской Духовной Академіи.

Київскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Волинскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Православная Подолія.
 Подолія.
 Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Черниговскія Епархіальныя Ізвѣстія.
 Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Таврический Церковно-Общественный Вѣстникъ.
 Курскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Холмская Церковная Жизньъ.
 Гродненскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Могилевскія Епархіальныя Вѣдомости.
 Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости.
 Вѣстникъ Европы.
 Русская Мысльъ.
 Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія.
 Варшавскія Университетскія Ізвѣстія.
 Ученыя Записки Юрьевскаго Университета.
 Ученыя Записки Казанскаго Университета.
 Богословскій Вѣстникъ.
 Христіанское Чтеніе.
 Былое.
 Русская Старина.
 Русскій Архивъ.
 Историческій Вѣстникъ.
 Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ.
 Ізвѣстія отдѣленія рус. языка и слов. импер. Академіи Наукъ.
 Русскій Филологическій Вѣстникъ.
 Живая Старина.
 Этнографическое Обзорѣніе.
 Biblioteka Warszawska.
 Przegląd polski.
 Przewodnik naukowy i literacki.
 Kwartalnik historyczny.
 Przegląd historyczny.
 Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.
 Pamiętnik literacki.
 Lud.
 Archiv für slavische Philologie.
 Történelmi Tar.
 Szazadok.

Бібліографія

—(рецензії й справоздання).

Prof. Dr. Wladimir Milkowicz — Osteuropa (Weltgeschichte herausgegeben von Hans F. Helmolt, V B., Leipzig u. Wien, 1905, ст. 415—596, вел. 8°).

Підручник всесвітньої історії по плану Гельмольта мав бути просто епохальний, як що було вірити шумним заповідям про нього. В результаті: *parturiebant montes et natus est ridiculus mus*. Поминувши кілька інтересних партій, величезна більшість то дуже дешевий продукт. Здавалось зразу, що нова, уведена видавцем схема, просліджувати всесвітню історію по географічним територіям і культурним епохам, дасть справді дещо нове й цінне; в дійсности підручник приніс сій схемі зовсім незаслужену компромітацію. Вина, розумієть ся, не в основній гадці, анї не так дуже у самого видавця, як радше в нещасливім доборі учасників праці, між якими єсть люде, що не мають достаточної кваліфікації написати можливий підручник для нижших клас середних шкіл, не то поважний, хоч популярний, але з науковою маркою, як було первісно задумано з сим виданням. Та й видавець не без вини. Як можна цілу Східню Европу трактувати як одну географічну й культурну територію? Се значить, мати дуже слабе понятє про її історію. В результаті дістали ми політичні огляди двох східно-європейських держав, Росії та Польщі. Написав їх професор східно-європейської історії в черновецькім університеті, якого імя трохи відоме бібліографам, мало дослідникам історії. І ся його праця виїшла *non plus ultra*. Ось зразки її наукової вартости.

„В Европі нема ніякої географічно й історично важнійшої лінії як ся, що біжить від гирла Дунаю вдовж карпатського-вала, чеської пів-

нічної границі до Карконов і Рудав¹⁾, далі по Лабі, яка тут перебиває сей гірський кут, а вкінці від неї згинаючи ся до сходу доходить до Балтійського моря. Вона ділить Европу на дві різні частини, два різні світи. Усі ті краї і держави, що лежать на захід від сеї лінії, творили і творять по части ще сьогодні власну групу, відокремлену цілість, яка різниться ся від східної половини“ (417). Сю гадку розвиває автор ближше: західні краї входили наперед у склад римської держави, опісля розвивали ся їх держави на римських основах, „прилучали ся добровільно або примусом до німецької держави“, яка переймила римську політичну думку, „і виступають супротив східної половини (Європи) як цілість з нахилом і завданням — посувати ся до сходу“. До сього прилучається ще їх релігійно-церковна і культурна відрубність. Інше діло в краях на схід від сеї граничної лінії. „До двох тисячок літ були тутешні племена не знані середземно-морському культурному світові... Східня Европа мусіла бути ще тільки відкрита“ (417).

Ну щож, чи се не глибокоумний філософічно-історичний погляд на європейську минушину? Автор, думаємо, не візьме нам за зле, як що введемо в його теорії декілька льогічних висновків, прим. 1) Валахія, Іспанія, Бельгія і Норвегія — се історично „відокремлена цілість“; 2) Римлянам не вдало ся „festen Fuss zu fassen“ у Криму; 3) Чорногора розвивала ся на „римській основі“; 4) Греція (добровільно чи примусом?) прилучила ся до німецької держави; 5) в історію понапускав хтось видумок, що буцїм то колись Кельти, Германе і Словяне посували ся до заходу і полудня, що буцїм то Французи напірали на Німців, Поляки на Українців, або Москалі на Фінів і т. ин., бо в дійности ціла західня Европа „як цілість мала нахил і завдання“ переходити відкрити автором демаркаційну лінію; 6) дві тисячки літ (від коли?) культурний світ знав про Швецію, Данію може й Ісландію, околиці Кечкемета, а „за заслоною“ були чорноморські степи і т. ин. Таких висновків, по всяким правилам Арістотелевих сїллогізмів можна б витягнути в двох і трох стілько — до схочу, і всі вони завдяки щасливо відкритому автором секретови перекидають до гори ногами все те, що ми привикли мати за непорушні фундаменти історичної науки.

Наш автор скромний чоловік, сам усіх ідолів не розвиває, позволяє читачам користувати широко своїм винаходом, він тільки на себе бере працю низшого степеня, але все таки робить велику прислугу науці. І так зараз у другім уступі вияснив він як на долоні, що яких 3000 літ світ робив скандальну похибку називаючи Чорне море по грецьки „понтос евксїнос“, а се має бути „понтос евксейнос“ (418). Тутже зараз

¹⁾ Так в оригіналі (bis zum Riesen- und Erzgebirge).

маємо нове важне відкриття, що „як Геродот хотів писати свої Історії, звернув ся до грецьких купців над Чорним морем“. Автор відкрив мабуть теж нову рукопись з невідомим твором історичним Геродота, а саме історію східно-європейських народів („...dortigen Völkern, deren Geschichte er zu schreiben unternahm“). Чекаємо нетерпеливо першого видання... І знов, *habent sua fata libelli!* Щось 20 літ тому вийшла була у Львові маленька брошурка п. з. „Славянська держава перед 2000 літ“. Автор її (О. Партицький) доказував у ній з усею повагою професора учительської семінарії, що Геродотові Скити то Слов'яне взагалі, а Українці спеціально. Та щож, и свѣтъ его не позна. Теорію (остаточно не нову) висміяно і забуто. Та аж тепер знайшов ся учений, що оборонив честь невинної історичної правди. Дослідни Цайса, Мілєнгофа, Вє. Мілера, Томашка й цілого легіона наших учених знайшли ся відразу в коши, а скитські Слов'яни воскресли на славу собі і проф. Мильковичу. Дивно тільки, чому не зробив сеї прислуги і Сарматам. Вам, читачі, певно дуже хочеть ся знати, якими то аргументами звоював професор з Черновець науковий свѣт? Отсе вам вірно передане розумовання: „Коли (Геродот) оповідає, що Скити рік-у-рік жертвували худобу, головно коні, що вони при смерті короля забивали 50 коней, то пригадуєть ся нам, що й у північних Слов'ян та Литовців кінь був святий, і вони його держали у храмах, і що около 1000 р. син одного польського князя в однім південнім монастири дарував святому свій меч і білого коня. Про меч же оповідає Геродот, як він високо почитаний у Скитів, як на нього й иньшу збрюку присягано та жертвовано. Так само у Поляків стояв меч у високій почесні; на Руси заприсягали в X в. умову з Византією на свої мечі... Про похорони у Скитів оповідає Геродот, що вони на королівським гробі насипали землю, як могли найвише — се звичайні у всіх словянських землях *mogile* або *gomile*. „Скитський край бідний на дрова“, каже Геродот. „Коноплі ростуть у них і дико і посіяні, з них роблять одієнне“: се дієть ся й нині. „Вони не купають ся у воді“. „Вони не держать невільників“: і се було переважно у Слов'ян“. Чи ж не добре підперто теорію про слов'янство Скитів?

До сього улюбленого винаходу славної демаркаційної лінії повертає автор ще раз в уступі про „географічні умови (*Bedingtheit*) розділу східної Європи від західної“. Маємо тут багато всяких нових річей. Між иньшим говорить про те, що відокремленість (*Abgeschlossenheit*) східної Європи зміцнилася (десь у XIII в. чи може ще півнійше) розвитком византійської держави, як культурно-релігійного осередка (420); забув тільки автор поправити своє відкриття зроблене три сторінки перед тим і повести демаркаційну лінію замість від гирла Дуная — від Адрійського моря. Ну, але що значить така дрібниця при таких далеких і широких перспективах,

в яких розпливається ся виклад проф. Мильковича. Раз Польща мало що не поцувала чудової теорії його, на щастє „та географічна границя показала ся сильнішою від стремлінь народів“ і тільки тій лінії Поляки мусять дякувати, що колись „Польща вирвала ся з обіймів Німеччини (ibid.). Правда містерія історичного процесу! Не менше глибокумне виясненє причини натиску Заходу на Схід: „Захід чув у собі напиранє пересаджувати на Схід західну мисль“ або що „надмірність культури і сили пкала до сходу“ західні народи, „де очевидно кожда праця мала приносить користь“. Доси історики мали те переконаннє, що людей тягло на схід бажаннє вигідно жити невеликим коштом, аж наш учений вказав як на долони, що се як раз противно: людей свербіли руки в недостатчі праці і тому лавою сунули на схід, в трудом таскаючи на плечах повні міхи „культури“.

Дотеперішні історики дошукали ся всяких ниток історичних процесів, а одна нитка таки була закрыта від дотеперішніх дослідників, аж відкрив її проф. Милькович. Вона така: історія народів залежить від того, як лежать на собі геологічні верстви, чи горизонтально, чи скісно, чи може прямовісно; у східній Європі „лежать усюди тільки горизонтально... Така сама й історія тих народів, що тут жили. Усе має на собі знак масовости, браку переміни (Abwechslung), знак упорности і непорушности ума, закістевілости духового сьвіта“ (421). Щасливий учений не ларом свн східної Европи, я на його місци дав би рішучо опатентувати сей продукт *der Beharrung und Unwandelbarkeit des Geistes, der Starrheit der geistigen Welt(anschauung)*. Або чи не гідне автора ось яке місце: „коли на Заході одна мисль ловила другу... жило ся на Сході (прим. в Чернівцях) довгі віки малими думками, не замiтивши навіть, що й вони поволи гниють“ (ibidem).

Окремо автор говорить про „зв'язи і ріжниці межі Росією і Польщею“, переповідаючи на всі лади те, що перед тим. Тут ледви знайдець ся одна гадка, яка не вдарила б чытача своєю... скажім — оригінальністю. І так довідуємо ся тут вперве, що початок руської держави був на Валдаю, що на полудне від нього тягнеть ся „непроглядний степ“, на північ „негостинний край“. За якісь гріхи тут посадив Бог Русь і вона „оточена двома ворожими культурі країями (Säumen), була довго відділена від західньої культури, незнава, сама собі була сьвітом“. По довгим часі, видко, Русь спокутувала свій гріх і Бог визволив її з залятого місця, позволив її поплисти долі Дніпром і розпочати другу добу своєї історії — Дніпрову (423).

Перший раз довідуємо ся теж, що Дніпро був на Руси богом (423); що Поляки жили в басейні Лаби (424); що торговельний рух на Вислі розвинув ся під кінець XVI ст. (після прилучення Ливонії); що

Москва розвивала ся в XVI і XVII ст. тільки на північ, а до полудня ні (425); в XIX ст. російська держава досягала до Карпатів (ibid.). До знаменитих філософічних міркувань належать се, що головною умовою культурного розвитку — се традиція і камінь, в східній Європі каменя нема (!), цегли не уміють робити, дерев'яні вироби гниють, а разом із ними східно-європейська культура (425—6).

Дальше переходимо до „східно-європейських народів у старославянських (!) часах“. Тут автор обмежив ся вичисленням кількадесяти імен племен, що мали жити у східній Європі (навіть із „Повісти вр. літ“ не всі) і говорить ось як: „Ми сьогодні не в силі подати оселі всіх тих племен, ані теж означити, чи всі вони були Славянами“ (427). Як другий Сократ хотів автор проголосити: помімо величезної літератури про початки славянства він не знає нічого більше як те, що нічого не знає. Pardon! Автор трохи певніший Сократа, бо говорить рішучо, що певна словянскість одних тільки Радимичів (ibid.). З другого боку проф. Милькович з повним пієтизмом ученого історика трактує популярне славянське (!) оповідання (bildeten sich unter den Slaven Sagen) про трьох славних братів Леха, Чеха і Руса, оповідання, яке так несправедливо віпхнуто вже давно до польських читанок для першої класи народніх шкіл. Розумієть ся тут автор не оригінальний, за те він перший (принайменше в науці не чувати було про нього) вивів блискучий доказ, що імя Лех, Лях то зовсім те саме що Волох, Wlch, Blach і т. ин. (429). Отже й від фільологів заслужив собі автор неабиякого признання!

В уступі про жите старих Славян виїмемо на науку читачам ось який аразок, який боїмо ся навіть перекладати: „Wer im allgemeinen vom slawischen Rechtsleben, von slavischen Gebräuchen damaliger Zeit spricht, täuscht sich nur selbst, gerade so, wie wer von einem gleichzeitigen gemeingermanischen Brauche redet. Es muss überall Verschiedenheiten gegeben haben. Ein Volk bildet seine Persönlichkeit aus, wenn es nicht bloss etwas abweichende Benennungen für dieselben Gegenstände, Begriffe u. s. w. hat, sondern wenn es die Dinge mit andern Augen anschaut und auch neue Begriffe, neue Einrichtungen geschaffen hat. Denn darin spiegelt sich die philosophische Anschauung des Volks, seine geistige Tätigkeit. Ein Beispiel mag das verdeutlichen. Als die Slawen mit den Germanen noch ein Volk bildeten, müssen sie einen dem deutschen Worte Bär ähnlichen Namen für dieses Tier gehabt haben; denn noch heute wird ein Bienenzüchter slawisch bartnik (Bärenwächter?) genannt. Als sie aber, sesshaft geworden, die Beobachtung machten, dass der Bär gern Honig frisst, nannten sie ihn nach dieser Eigenschaft Honigfresser (von med = Honig: medojid oder medwid, polnisch niedźwiedz; vgl. z. B. das deutsche

Wort Ameisenfresser). Man kann sich vorstellen, welchen Schaden damals die Bären wohl angerichtet haben müssen, wenn man sie so benannte; die Honig- und Met-Erzeugung ist nach den Quellen beträchtlich gewesen. Schon durch diese Benennung aber zeigte sich das slawische Volk als von den andern verschieden denkend (435). I так дальше в сїм напрямі і сенсі...

На обох перших розділах вичерпуєть ся уся оригінальна і глибокоумна ученість автора¹⁾, бо все те що оповідаєть ся в дальших (3. Початки Руси; 4. Русь у XI—XIV вв.; 5. Польща до 1385 р.; 6. Прибалтійські провінції до 1386 р.; 7. Польща до поч. XVI ст.; 8. Росія до Петра В.; 9. Польща до 1648 р.; 10. Козаки; 11. Кінець Польщі; 12. Росія від Петра В.) не виходить ані своїми розмірами ані своїм характером поза підручники для середніх шкіл; хиба ріжниця в тому, що добрі шкільні книжки мають усе на меті популярний виклад останніх результатів історичної науки, тимчасом у нашого вченого нема ані сліду ближшого повнайомлення на то з жерельною а прямо з новішою монографічною літературою, ззагалі зі східно-європейською історіографією новітніх часів. Поверховність, підношення маловажних річей, а поминання епохальних моментів, інертний спосіб представлення попри змагання до Geistreicherei, а все повне кардинальних блудів, що складають ся на яркий образ всесторонньої ігноранції. Переходити крок за кроком півтори сотки сторінок і показувати ad oculos „науковий“ характер роботи проф. Мильковича — буде занадто невдячна праця. На бажання автора можемо се зробити. На сьому місці звязанка примірів:

При географічній характеристиці Східної Європи говорить автор про два височинні вали вдовш неї — річи які сьогодня належать до наукової археології (420). Литовці супроти Словян — се Völker anderer Rasse (429). Повість временних літ — се „Russische Chronik“ des sogenannten Nestor (427). Олег завоював около 900 р. Хорватів над Вислою (439)! Похід Руси 914 р. на Каспійське море був за малолітності Ігоря, „коли його жінка Ольга вела управу“ (440)! В р. 944 був побідоносний похід Ігоря на Византію (440). Комічно, як автор поважно оповідає про іскоростенських голубців і воробців (441). Володимир В. зробив обіт охрестити ся, як здобуде Корсунь і дотримав слова (443), за те нема згадки про прилучення Червенецьких городів, так само й за Ярослава М.! Ростиславичі Володар Теревельський і Василько Перемиський (450)! Ще в XII ст. єсть на Руси Печеніги (451). Болеслав Сьвятий убив Станислава з невідомих причин, але не з тої причини по-

¹⁾ Хиба ще подібне закінченне цілости про звязь між природою землі і абсолютизмом (591—3).

кинув Польщу (465). Галицька Русь за Казимира В. належала по половині до Польщі й Угорщини (489). Неймовірно, що в оповіданні про Казимира Ягайловича не згадано ані словом про нешавські статуты 1454 р. (498). Усе те, що на сїм місци говорить автор про польський сойм, не має ціякого сенсу. „До 1721 р. ніякий російський князь не папував на березі балтійського моря“ (521). Війна за Ливонію у XVI в. зоветь ся у автора „першою північною“ (522), хоч історія так зове тільки війну у половині XVII в. По Яні Собескім „наступила подвійна елекція: одна партія вибрала Станислава Лещинського, Пяста, підпираного Швецією і Францією, друга електора Фридриха Августа I“ (531). Трибунали в Польщі були в Люблінї, Пйотркові, Вильні, Гродні і Луцьку (533). Повстанє Костки Наперского було в р. 1648 (546). Мазепа перейшов до Шведів 1707 р. (548). Сїч зруйнував 1775 р. Потемкин (548). В р. 1734 протектором Августа III була тільки Росія (554). Петро В. був дуже радий, як йому Порта объявила війну 1711 р. (561) і т. ин. Усе те тільки Stichproben, подібні приклади можна збільшити до внодоби.

Схема й уклад праці не то не має ніякої наукової підстави, вони грішать ще повним неупорядкованнем фактів, частим повторюваннем, хибним розміщеннем матеріяла і т. ин. Бєть такі приміри, що багато фактів з російської історії знайти можна тільки в польській, а з польської в російській; внутрішні справи згадані при державній політиці, і на виворіт. Часто говорить ся про справи як буцім то знані, тимчасом або зовсім не було про се мови, або наступає аж пізнійше. Зразків на сю прикмету авторової методи хоч міхами горни.

Автор стоїть на общерускім становищи; у нього одна Russland, одні Russen на сьвітї, чи се князь Святослав, чи Николай II. Ну, се не дивувало б нікого; є ще й такі люде на сьвітї... За те интересно, що проф. Милькович в закінченню (594—6) кинув болотом на всю Росію чи пак на весь „russisches Volk“ за те, що він ворог культури (kulturfeindlich)... Ще якби то була згадка про указ 1876 р., а то про се ані чичирк.

Вкінці ще одно. Проф. Милькович сокрушав недавно копіє за німецькою формою Kiew зам. Kijew. Відко, що симпатія ся зродила ся у нього аж по виданню сеї книжки, бо тут консеквентно пише Kijew. Так само воював він против тотожности Антів й українських племен, бо, мовляв, нема доказу на постійність наддніпрянських осель від VI ст., тимчасом у себе говорить про Kontinuität der Bevölkerung Osteuropas від часів скитських (419). Erklären Sie mir, Graf Oerindour, diese Zwiespalt der Natur!

С. Томашівський.

Dr. Jan Leciejewski — Runy i runiczne pomniki słowiańskie, Львів, 1906, стор. 207.

Які нечисленні і як мало ще достовірні сї словянські руни, а прецинь автор знайшов у них предмет до написаня досить обмистої книжки. Велику її частину займає інформаційне введенє в науку про руни взагалі, і вона властиво має найбільшу вартість в цілої праці; решта на жаль не оперта на сильних підставах. Не багато писало ся в словянських літературах про руни, а й се що єсть, в більшій части лиш проби провірення наперед їх автентичности, заперечуваної вараз при появі якоїсь псевдословянської рунічної памятки. І справді загадочно появлялись сї рунічні памятки; їм не легко можна було доказати оригінальність, тим більше, що від часу до часу виринали иньші, ноторичні вже фальсифікати, які одначе у досить численних некритичних археологів початку ХІХ в. знаходили віру, буцим то дійсно словянські і правдиві. Досить буде переглянути лиш працю одного подібного вченого, Волянського, що на кількох таблицях помістив найріжнородніші памятки з написами ніби рунічними як Рурик, Олег (!) і т. и., а прильвіцькі фігурки вважає автентичними і добачує навіть в одній з них подібність до Христа. Не менш фантастичним, але великим аматором подібних старинностей був Ян Потоцкій. Він утішений знайденєм другої партії прильвіцьких божків, видав значним коштом їх альбом і очевидно мав їх за воесім правдиві. Др. Лецевський вважає воесім справедливо сї „боги“ і камені в Нових Стшелєц за підроблені, але решту, як і камені мікоринські, брактеат в села Валпа (в Познанщині), фігурку ледницьку і иньші за автентичні старославянські памятки і приписує їх навіть ріжним словянським народам. Сих буцим то рунічних памятників знає автор разом десять, в чого чотири мають бути польські, два чеські, оден словацький, два російські і оден український. Перший між польськими описує автор брактеат в села Валпа в Познанщині. Ї на нїм напись, котру німецькі вчені називають германською і читають „SABAR“, а др. Лецевський польською і читає її як „ZABAW“. Оставню руну, по думці автора, треба читати як w, а не як r, як се роблять німецькі рунальоги. Коли однакож оперти ся на рисунку сего брактеата у дра Лецевського (фотографію дістав автор від управи музея в Берліні, де переходуєть ся сей памятник), то ніяк не можна остатньої (від правої до лівої руки) руни читати за w, а лиш за руну r, подібну до нашого Я. Коли дійсно значіне сеї руни так змінить ся, то випадало би инакше читати сю напись; при тім треба завважити, що перша руна є властиво S, а автор читає її Z тому, що вона має мати в долі незвичайний (хоч і не досить замітний) хвостик.

Другим з ряду — краківський медаль, що має представляти в одного боку мужчину в шапці, в рунічною написею побіч. Її читає автор „Wi-

landz Krzestow“, що має значити „витязь христовий“. На відворотнім боці є також людське лице з написею „D'wsa Męu ćanłowek“, себто „Діва мати чоловік“. Мужеське лице в шапці вважає автор портретом князя (а власне Мечислава), а друге на противнім боці жіночим, що одначе не конче мусить мати жіночий характер. Медаль сей мав би бути памятною заведеня християнства в Польщі. Гадка дуже принадна, але дїпше бути обережним і задалеких висновків не робити, бо памятка ся не дає ніякої певности що до своєї автентичности і на певно не є автентична. Дальша фігурка ледницька не дїпша краківського медаля що до автентичности, а не уступає місця звісним фальсифікатам т. зв. каменям мікоринським. Автор веде довгу апольгію їх певности і силуеть ся усунути здавна нагороджені всілякі сумніви і спірні осуди, але не годен всіх їх відперти. Одним з поважїйших закидів, роблених автентичности сих каменїв, вістає ся подібність людської фігури на однім з них до прильвіцького фальсифіката звісного під назвою „Prowe“. Задля сеї подібности читали напис на мікоринським камені таксамо як на прильвіцькій фігурці, себто „Прове“. Др. Лецьєвський, відпираючи закид Естрайхера бере лиш саму назву (Прове) і уважає її неможливою, бо бога Прова зовсім у Словян не було, а назву треба розуміти як Проне, себто Перун. Коли згодитесь на се, то як пояснити, що така сама напись знайшла ся зовсім незмінена на камені мікоринським, побіч рисунку майже на волос подібного до тогож божка? Напись сю (на камені мікор.) читає др. Лецьєвський „ŽIRETVAN“, що відповідає нашому „жертва“. Як згодимо ся на таке відчитанє, то таксамо треба читати сю напись на прильвіцьким божку, а в такім разї, що значила б вона там при другім рунїчим слові, читанім „бельбог“? Коли сей прильвіцький божок також і по осуду дра Лецьєвського фальсифікат, то і напись немає ніякої вартости, а прецьнь знайшлась вона на мікоринським камені, а се хіба не промовляє за його автентичностю.

Другий мікор. камінь, викопаний дещо пізнїйше, має на собі рисунок коня з рунїчними написами. В рисунку сїм добачували деякі дослідники подібність до коня на фігурі, підозрілої автентичности Святотида ві Збруча і не брали також сього каменя за автентичний. Така схожість в рисунку може бути випадкова, але инакше представляє ся річ, коли алегоричне значінє і спосіб зображеня коня пригадує иньшу вже звісну різьбу. На гробовій таблиці будїм то короля Болєслава Сьмілого в монастирі Оссоє, єсть гарно вирізьблений самїтний кінь; він якби чекав на свого пана, що побіч спочиває сном вічним¹⁾. Різьба на камені мікор., будїм також надгробнім, пригадує і рисунком і думкою як раз висше

¹⁾ Рисунок і опис див. Tygodnik illustrowany, 1900, ч. 42.

згаданий образ на гробі польського короля—черця. Др. Лецевський сьміло бере сі два камені як автентичні без уваги на всі підозрілі обставини.

Друге місце по польських (?) рунах займають чеські камінні нагробники ві Скальська і драгельчицька урна, що від давна вже відкинені були як безвартні і неавтентичні, так що і не годить ся багато про них говорити. Крім того подає др. Лецевський ще російські руни (?) також на глиняній урні і двох черепах з села Алєканова, Рязанської губернії, що скорше могли би бути названі орнаментом.

Спеціально цікаве для нас відкрите автором українських рун, також на глиняній урні, з села Чехів, Брідського повіта. Руни сі зачислює автор до т. зв. галузкових, дуже рідких на півночі і називає українськими, що не може бути вірним, бо урна ся походить з тих часів, коли земля наша заселена була иньшими народами.

Так намагав ся др. Лецевський відчитати всі рунічні пам'ятки, будцім то славянські й автентичні, але по нашій думці праця ся за скоро і не оперта на ніякім точнім і певнім матеріалі. Як доси, то нема найменшого доказу, що вказував би на знанє рунічного письма у Слов'ян і всякі висновки в сім напрямі є що найменше передчасні.

Богдан Януш.

Е. Е. Голубинскій — По поводу перестроя В. И. Ламанскимъ истории дѣятельности Константина философа, первоучителя Славянскаго (Извѣстія отд. русскаго языка и словесности Имп. Академіи наукъ, 1907, тома XII-го, книжка 2-я, стор. 368—380).

В „Журналѣ Министерства народнаго просвѣщ.“ за 1903—4 роки друкував російський учений В. И. Ламанскій свою працю п. з. „Славянское житіє св. Кирилла какъ религіозно-эпическое произведеніе и какъ историческій источникъ“. Ся праця свого часу зробила не мале, хоч і не зовсім корисне вражінє в кругах славистів¹⁾. Проф. Ягіч подав із неї просторі витяги в своїм Arch. für slavische Philologie і нераз висловлював про неї печатно свій суд. Широки і смілі комбінації автора викликали опозицію, якої остатнім виразом являєть ся й названа више статя Е. Голубинского. Властиво ся статя навязує не безпосередно до праці В. Ламанского друкованої в Журн. мін. нар. просв., а до автореферату, предложеного В. Ламанским відділові Академії про свою працю.

Е. Голубинскій зупиняєть ся ось на яких пунктах житія Кон-

¹⁾ Про неї див. „Записки“ т. LVIII, бібл. ст. 6—7.

статтинового, яких історичну невірність підносить Ламанський: промовчучи чудеса, поміщені в житію, досить буде згадати про приписаний Константинови філософу переклад якоїсь гебрійської граматики, якої ще й не було в IX віці, в 8-ох частях, про неточне подане його місії до Сарацинів ніби то на рік 851 замість 855—6, про прочитане Константином напису на ніби то Соломоновій часі, про якої існуване в Константинополі мовчать багаті середньовікові звістки про різні такі пам'ятки і рідкості.

Супротив сих закидів Ламанського підносить Голубинський поперед усього невірне розумінє тексту житія. І так про гебрійську граматику сказано в житію: „Дошедь до Корсуня научи ся ту жидовстѣй бесѣдѣ и книгамъ, осмъ частіи граммотикія преложь и отъ того разумъ боліи въсприимъ“. Навіть як би ці слова дійсно значили переклад гебрійської граматики на грецьку мову, то й тоді в них не було би нічогоісінького такого, що заставляло б підозрівати неавтентичність житія. Чи була в тих часах гебрійська граматика, чи не була, се ще питанє; може де инде й не було її, а в Корсуні, де жидівська колонія була дуже давня (проф. Голубинський покликаєть ся тут на легенду про херсонських священномучеників, признаючи їй доказову силу до початку IV віку — на мою думку доказ зовсім не тривкий, коли легенда повстала аж у VI або VII віці), могла вона появити ся під впливом якоїсь спеціальної потреби. Та твердженє Ламанського полягає на незовсім вірнім толкованю слів житія, в якому зовсім не говорить ся виразно ні про який переклад. Одно те, що в гебрійській граматиці нема вісьмох частий мови, а менше; а друге: не видно мети, для якої би Константин перекладав таку граматику на грецьку мову. Результат його студій над гебрійською мовою був такий, що він „болій разумъ въсприимъ“, то значить основнійше зрозумів гебрійські книги, а задля сего не було потреби ніякого перекладу. При тім же слово „преложити“ крім значія „перекласти“ значить також „виложити“, вяснити. На се проф. Голубинський дає влучний доказ із старої Кормчої книги XII в., де слово „преложиша“ відповідає грецькому *παρέδωκε* — вяснили, доказали. На мою думку ще ближше стоїть таке поясненє, що в тексті житія слово „преложь“ відповідає слову „приложь“: Константин читаючи жидівські книги вникає в їх значіне на основі тих граматичних правил, які були вироблені грецькою граматикою, і се дозволяє йому ввійти глубше в зрозумінє також гебрійської мови.

Проф. Голубинський просто дивуєть ся другому закидови д. Ламанського що до невірної буцїм то хронології житія, яку подано для сарацинської місії Константина. Закид опертий не на жадних позитивних даних, а лише на тім припущеню, що Константин уложив славянську азбуку не

для Мораван, а далеко вчасійше для малоазійських Славян, до яких властиво йшла його місія. Очевидно і се припущене не має ніякої фактичної основи. Треба би додати ще, що византийських місій до Сарацин коло р. 850 було кілька, одні до малоазійських провінцій, а одна аж до Багдаду, і Константин міг брати участь у котрій будь із них.

Дуже влучно обороняє проф. Голубинський оповідане життя про відчитане гебрейського напису на т. зв. Соломоновій чаші в Константинополі. Що про таку чашу не згадують посторонні жерела, се ще нічого не значить, бо й так не маємо повного каталога цінних предметів скарбниці св. Софії; що Константин зумів відчитати на ній гебрейський напис, се доказує, що він знав гебрейське письмо; що такі чаші бували з чародійними єгипетськими та гебрейськими написами, се також відомо і відомий старожидівський звичай вороження в чаші, так що підозрівати тут вірність оповідання життя нема ніякісінької підстави.

Далі проф. Голубинський переходить до другого основного питання піднятого Ламанским, а власне того, коли й для кого Константин винайшов славянську азбуку і яке значінє мав сей винахід. Уважаючи моравську версію за цілковиту і ще й недотенну байку д. Ламанский стоїть на тім, що Константин винайшов ту азбуку для малоазійських Славян, на що нема ані тіни доказу. Проф. Голубинський признає також повну безпідставність тої леґенди, по якій Константин уложив азбуку для найблизших собі македонських Болгар, леґенду, яку звязувано з фактом охрещеня болгарського царя Бориса. Автор виясняє значінє винайденя азбуки для Мораван і стоїть на тім, що се винайдене було важне не тим, що підносить житіє, тоб то самим вдуманєм азбуки, але тим, що покляло основу славянського богослужебного язика і тим самим дальшого розвою Славянщини. Такий погляд можна погодити і в поглядом автора життя, та оба вони не нарушують історичности життя.

Щож до малоазійських Славян, то проф. Голубинський рішучо доказує неможливість такої місії Константина в тих часах. Так само рішучо відкидає Голубинський теорію Ламанского, що Константинова місія до Ховар мала місце не на устях Волги 858 р., а 861 р. на середнім Дніпрі, в Києві, рік по першім нотованім византийськими літописцями нападі Руси на Константинополь. Пр. Голубинський не згоджуєть ся бачити в тих Русах кийську дружину Аскольда і Дира, яких 860 р. ще не було в Києві (бо прибули аж по р. 862).

Отсе головні уваги проф. Голубинского про висловлені проф. Ламанским теорії. Годі не признати, що ті теорії були кинені досить легкодушно і що правда в значній мірі на боці пр. Голубинского. Та про те годі довше жмурити очи й на сю обставину, що житіє Константина має в собі елементи неавтентичні, пізнійші вставки та ретушованя і що ка-

теоричний осуд проф. Голубинського, що життє, належачи перу ученика Константинового і написане ще при житю Методія дійшло до нас звсїм не вїповане і мусить бути признане як вповнї гїдна вїри біографія Константина, — сей осуд сьогоднї не дасть удержати ся в повнїй силї.

Ів. Франко.

Г. Бараць, О біблейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказанїяхъ начальной русской лѣтописи (Україна 1907 р. кн. III, ст. 362—382, кн. IV, ст. 41—60, кн. VI, ст. 314—346).

Д. Бараць дуже остро судить нашу найстаршу літопись, особливо її найстарші часті аж до смерті Володимира. „Навїть у найстарших і найліпших її копіях — висловляеть ся він — текст її, не згадуючи вже про инші форми попованя, визначаеть ся „сбивчивостю и перемѣшанностю изложенїя въ такой степени, что мы на каждой почти страницѣ встрѣчаемъ элементы, представляющіе собою буквально плетеницу безсвязныхъ словъ, лишенныхъ въ своей совокупности малѣйшаго смысла или дающихъ смыслъ противорѣчащїй здравому розсудку либо положительнымъ историческимъ даннымъ“ (III, ст. 363). Він певний, що текст літописи вимагає „очистки и перегонки“, а для сього треба вжити „всѣхъ способовъ историко-филогической и въ частности дивинаторной критики“ (тамже). Що се за критика, д. Бараць доказує власним прикладом і ми не без деякої цікавості читаємо її вразки.

Перший такїй вразок, се розбїр літописеної легенди про подорож апостола Андрїя до Київа і Новгорода. Неодоладнїсть і історична невїрнїсть сеї легенди була вже з давна відома історикам, що займали ся нашою початковою літописю і деякі з них, як Голубїнський та Малишевський, займали ся нею близше. Голубїнський толкував її раціоналістично: амбіція літописця вимагала того, щоб наш край був відвіданий хоч одним апостолом, а ще до того український юмор заставив літописця підняти на смїх Новгородцїв за їх звичай парити ся і хвистати ся в банї, так що аж сьв. Андрїй будїм то здивував ся, мовляв: був у Київі апостол, благословив гори і поставив хрест, а прийшов до Новгороду і побачив таке диво, як ті банї, то й здивував ся і оповїдав про се аж у Римі. Малишевський не входячи глубше в річ додав до уваг Голубїнського те, що звичай горячих бань узятий Новгородцями від Норман. Д. Бараць, розумїеть ся, не подобають ся оба сї оповїданя. Він порівнює уступ про подорож ап. Андрїя на Русь з подорожами Кирила і Методія і бачить, що руський літописець черпав із пановського житія Мефодія. В тїм житю кажесть ся будїм то: Епископу Мефодію, настоятелю Анїдронцову, учашу въ Испанїи (Панни, Панонни) иде въ

Варяги. И въскочи пойти въ Римъ. И приде въ Римъ и исповѣда елико научи и елико видѣ. И слышавше се Римляне дивляхуся“. Знаємо вже звичай д. Бараца цитувати по Малишевському, а не з дійсних жерел, отжеж скажемо йому, що весь сей цитат виссаний просто з пальця, що нічого подібного в житію Методія нема, що ні в яким житію Панонія не мішаєть ся в Іспанією, що Методіаю житіє нічого не знає про його побут у Венеції, а тим менше називає Венецію Варягами. Значить, усё, що далі говорять д. Барац стоячи на тім, що не Андрій з Петром були на місці Київа, а Кирил і Методій, се проста нісенітниця. Кирил і Методій були сучасні Аскольду і Дюру, се можна допустити, але щоб Методій, як твердить Барац, мав доплисти до Київа Дніпром і благословити пусті гори і віщувати, що тут повстане „мати городам руським“, се друга нісенітниця, бо Київ уже тоді був значним містом і центром широкої торгівлі. Покликаючи ся при кінци сього розділу на Ламанського, якого фантазоване про Кирила і Методія дуже заімпонувало йому, д. Барац виставляє дуже сумне свѣтло своїй власній критичности. Те, що він далі на основі сего цитату і иньших так само видуманих забавляєть ся грою слів Іспанни, Синопии, се пуста забавка, а не наука. Так само приписувати Мефодію Олегові слова про Київ „се буди мати градомъ Руськимъ“ нема ніякісінької підстави ані потреби. Правда, він оговорюєть ся (кн. III, ст. 376), що сі і подібні слова взяті „изъ какого то педошедшаго къ намъ житія солунскихъ братьевъ“, але такий поклик має таку саму основу, як і самі цитати.

На довершене він виводить староруську легенду з Біблії (Кн. Бытія гл. 28), де оповідаєть ся про мандрівку Якова до Гаррана і його сон, який йому явив ся і повторив йому обіцянки дані Авраамови, по чім Яков пробудивши ся поставив на тому місці камінь і назвав його: се дім божий. Як бачимо, оповідане зовсім не подібне до нашої легенди. На скілько логічно думає наш автор, показуєть ся з того (III, ст. 380), що доказ про гостину Кирила і Мефодія на Руси він бачить у осьому цитаті пайстаршої літописи: „А Днѣпръ течеть въ Понтское море, по нему же, якоже рѣша, училъ св. апостолъ Оньдрѣй, братъ Петровъ“. Так логічно, якоже рѣша: „У городі лобода, а в Київі дядько“.

Більше пощастило д. Барацу з новгородськими банями, яких опис він найшов у Арабів Аль Бекрі та Масуді, та догадуєть ся, що ті Араби цитують еспанського жида Ібрагіма ібн-Якуба, що коло р. 960 був у Мерзбурзі, де бачив болгарських послів, а коло 965 р. вложив опис своїх подорожий. Чи вірна його догадка, чи ні, в усякім разі він настоює на тім, що сей епізод міг дістати ся в нашу літопись тільки при помочи якогось жида, що знав також арабську мову. Правда, дословний цитат із Аль Бекрі не зовсім сходять ся з оповіданєм нашої

літописи, бо арабський письменник замість дивувати ся тій муці, яку ніби то задають самі собі новгородські Славяни парячи ся в банях, підносять власне гігієнічний бік сеї процедури, значить, опис бань був коли не повсім, а все таки в значній мірі власним концептом нашого літописця. Д. Барац признає се, але силкуєть ся бодай уратувати кінцеві фрази літописного оповідання: „А то творять во вся дни, не мучими никимже, но сами ся мучать; а то творять не мыву себѣ, но мученьє“ — як наскрізь гебрейські. Нехай йому й будуть!

На думку Бараца оповідане про новгородські бані повсім не належить до легенди про хід св. Андрія по Руси, а до оповідання Гуряти Роговича (по думці д. Бараца краще б було назвати його Гурієм або Горіоном Торговичем) про похід Новгородців на Югру.

Як відомо, в Лаврентієвій літописи зараз по поученю Мономаховім іде оповідане (вид. Міклошіча гл. LXXXI, стор. 159—160), що починаєть ся ось як: „Се же хоцю сказати, яже слышахъ прѣжде сихъ четьрехъ лѣтъ, яже сказа ми Гоурята Роговичъ Новгородецъ глаголя сице: яко послахъ отрокъ мой въ Печероу, люди, яже соуть дань дающе Новугородоу, и пришедшоу отрокоу моемоу къ нимъ отъ тоудоу иде въ Югроу, Югра же естъ языкъ нѣмъ и съсѣдять съ Самогадию на полоушьвыхъ странахъ“. Д. Барац конструує собі сей текст ось як: „Се же хоцю сказати, яже слышахъ преже сихъ 4 лѣтъ, яже сказа ми Гюра Торговичъ Новгородецъ, глаголя сице, яко послахъ отрокъ свой въ... люди, яже суть дань дающе Новугороду. И поиде по Днѣпру горѣ и прииде в Словѣни, идеже нынѣ Новѣгородъ, и видѣ ту люди сущая, како естъ обычай имъ, и како ся мыють въ банѣ“. Відси отрок іде в Печору і там висловлює своє зачудованє на Новгородців і т. д. Сей понсенє — видаєть ся Барацу — був основою оповідання Гуряти: він, Новгородець потребував аж отрока свого висилати [з Києва?] по Дніпру до Новгорода, щоб там відкрив новгородські бані! Ну, літописець, хоч що б можна сказати про нього, не був такий дурний, щоб давати свому оповіданю таку форму. Всі дальші міркуваня д. Бараца про те, що й само оповіданє про народи заклепані Александром за непрохідними горами, взяте з жидівської Гаґади, хоч літописець без сумніву знав і використав апокріфічне „Слово“ Мефодія Патарського, стоять на тій самій висоті доказової сили.

Думаю, що могу увільнити себе від аналізованя дальших уступів праці д. Бараца: традиція про Кія, про хазарську дань, традиція про Володимвра й Рогніду. Скрізь тут недокладність цитованя, самовільне натяганє тексту і ідее фіхе виводити все з біблійних або тальмудичних текстів (Володимвр і Рогніда — Прекрасний Іосиф і Асенеть). Праця, як бачимо, не вважаючи на вірний інстинкт автора, шукати жерел нашої

літописи в посторонніх тогочасних літературах, у деталях грішить фантастичністю та браком критичної методи і тою „дівінаторною“ критикою, як вірно назвав її автор, яка в найпростішого тексту потрапить зробити різними штучками те, що їй забажасть ся. Ми бачили се в тих причинках, які подав д. Барац для критики Печерського Патерика, тай сі нові причинки до критики літописи не можемо поставити вище.

Іван Франко.

Dr. Gustave Cohen, Geschichte der Inszenierung im Geistlichen Schauspiele des Mittelalters in Frankreich. Ins Deutsche übertragen von Dr. Constantin Bauer. Leipzig 1907, стор. 256.

Книжка пожиточна і потрібна для кожного історика театру, невичайно богата змістом зачерпненим не лише в давніших праць, але також із рідких рукописів і архівних жерел. Хоча в титулі сказано про саму Францію, про те зміст книжки углядає так само детально Німеччину, Англію, Італію. Автор, Бельгієць, уважає інсценізацію середньовікових містерій за відбиток ідей і обычай тих віків, отже за важний причинок до пізнання середньовікової цивілізації. Книжка розпадаєть ся на три часті, в яких перша (8 розділів) трактує про найстаршу, літургічну драму, друга (в 4 розділах) про драму на переході з церкви на ринок, а третя, найбільша часть (8 розділів) про містерії і все що належить до їх інсценування. Не треба одначе думати, що се інсценуване автор трактує тісно-технічно; навпаки, він розбирає і виясняє всі дотичні питання в їх повнім обемі, отже початки даної драматичної форми, її розширення, її авторів і акторів, її довговічність чи недовговічність, її публіку, а вже тоді переходить до опису машинерії, декорації, костюмів, до музики, що була нерозлучною товаришкою драми і до організації театральних дружин. Одним словом, автор дає надзвичайно живий образ того, чим була середньовікова драма в західній Європі, спеціально її впливу на розвій міст і промислу. Застановляючи ся над літературним характером французьких містерій він справедливо завважає, що вони, хоч прожили в нечуванім поведженем звиш сто літ, не дали одначе для літератури ані одного визначного твору, розросли ся більше в шир, ніж у глук, і се й було головною причиною їх упадку та пізнішого забуття. В книжці розсипано надто багато цікавих малюнків, нотаток в роді вказівок для акторів, рахунків за кошти вистав і т. и. Як сказано, книжка потрібна для кожного, хто займаєть ся театром, навіть і тепершнім.

Ів. Франко.

✧ В. Г. Ляскоронскій — Русскіе походы въ степи въ удѣльновѣчевое время и походъ кн. Витовта на та-

таръ в 1399 р. (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1907, III—V, с. 1—37, 273—312, 1—45 і осібно).

Автор переглядає політику князів, головно київських і переяславських супроти степовиків і походи в степи, починаючи від X віка і кінчаючи битвою на Калці. Виходячи головно від звісної праці пок. Голубовського (Печеньги, Торки, Половцы), він хоче дати ряд поправок до його поглядів на політику князів, до деталей самих походів, особливо — до їх історично-топографічної обстанови (означити місця, вгадані в наших джерелах, напрям кожного походу), вкінці до історії турецької кольовізації на Руси. Сі поправки, хоч зроблені без повного познайомлення в літературою, є досить дивними в джереловій праці покликами на чужі праці замість самих джерел, — мали б інтерес, як би не повна довільність і фантастичність сих висновків. Автор ставить здогади зовсім незалежно від джерел; відкидаючи висновки попередніх дослідників, тому що вони давали забагато значіння лінгвістичі, „которая, безъ сопоставленія и подкрѣпленія доводами изъ другихъ научныхъ дисциплинъ, врядъ ли можетъ дать вполнѣ научныя основанія для рѣшенія тѣхъ или другихъ спорныхъ вопросовъ, какъ это прекрасно доказано извѣстнымъ французскимъ ученымъ археологомъ Г. де-Мортилье“ (не похвалив ся б пок. Мортіле таким учеником!), він обходить ся дуже добре не тільки без лінгвістичних, але й яких небудь підстав, або пускає таку фільольогію наживоріть, що міг би привести в розпуку й менш вибагливого чоловіка ніж пок. Мортіле. Се кінець кінцем відбирає охоту у читача серіозно рахувати ся з висновками автора й застановляти ся над його гадками, хоч між ними безперечно є дещо й інтересне (напр. автор хоче довести, що битва з Татарами стала не на азовській Калці, а на Килчені, допливі Самари і т. п.).

Та коли в тій першій частині автор ще показує якесь ознайомлення з джерелами і літературою, то від другої частини його праці, присвяченої Витовтовому походу 1399 р., а лишне сказати: політиці в. кн. литовських на Чорноморю, — хіба руками розвести. Автор показує таку „байдужість“ що до джерел, літератури, такий брак ознайомлення з тодішню політикою в. кн. Литовського, навіть з найпростішими фактами його історії, аж не вірить ся, що маєш до діла з чоловіком з науковою кваліфікацією. Навіть прочитавши уважно ті праці, які послужили, здасть ся, головними (а може й одиницями?) „джерелами“ для нього, не повинний був він писати такого, як напр, читаємо на с. 20, що „при литовскихъ князьяхъ, начиная отъ Гедимина¹⁾ и Ольгерда, мы

1) Розстрілюю слова тут і нивше я сам.

видимъ заботы, направленные на защиту порубежныхъ, крайнихъ со степью границъ южной Руси“. Витовт, маючи плян вивести укріцлену лінію на степовім пограничю від Подолії до Дніпра, „съ этою цѣлю сначала завоевываетъ всю Подолію, затѣмъ земли, лежавшіе далѣе къ востоку, — Звенигородъ и Черкасы. А чтобы еще лучше обставить эти пограничныя земли, Витовтъ выдѣляетъ часть Подолья... и отдаетъ ее нѣкому Шпитку (Spitko), съ обязательствомъ защищать ее отъ степняковъ и держать подъ рукою вооруженную силу“ (с. 22). „Такъ какъ поводомъ къ открытію непріязненныхъ дѣйствій между Витовтомъ и Темиръ-Кутлукомъ¹⁾ былъ уходъ изъ степей Тохтамыша и поселеніе его орды въ предѣлахъ кievской земли, то, конечно, Темиръ-Кутлукъ долженъ былъ прежде всего наказать Тохтамыша и возвратити назадъ ускользавшихъ изъ подъ его власти татарскихъ выходцевъ въ Русь“ (с. 27).

Автор, очевидно, не має ніякого понятя про татарську політику Витовта, про литовсько-татарські відносини.

Шкода, що поважний науковий журнал дає на своїх сторінках при-тулок таким „науковим“ працям, як сей еляборат „спеціаліста від української історії“, д. Ляскоронського. *М. Грушевський.*

Dr. Stanisław Kutrzeba — *Historia ustroju Polski w zarysie*, Львів, 1905, ст. 261, мала 8^о.

Oswald Balzer — *Z powodu nowego zarysu historyi ustroju Polski* (Kwartalnik historyczny 1906, ст. 1—57, 398—441).

Stanisław Kutrzeba — *Kilka kwestyi z historyi ustroju Polski* (Kw. hist. 1906, ст. 589—626).

Oswald Balzer — *O kilku kwestyach spornych z historyi ustroju Polski* (Kw. hist. 1907, ст. 1—58).

— *Państwo polskie w pierwszym siedm dziesięcioleciu XIV i XVI w.* (Kw. hist. 1907, ст. 193—291).

В польській історичній літературі відчувано вже від давна недостачу підручника для історії устрою Польщі, хоч в останніх десятиліттях зроблено не мало для розяснення певних боків і питань політично-суспільної конструкції польської держави. Сій недостачі бажав зарадити доцент краківського університета др. Кутшеба й оголосив висше названу книжку, призначену більше для цілей практичних та орієнтаційних, признаючи ся згорн, у передмові, до нерівностей з огляду на те, що чимало ще боків предмета недостаточно що оброблено у монографіях. Огляд

¹⁾ Автор ініціатором кампанії вважає Темир-Кутлука.

історії устрою Польщі стрічає на самім вступі значні труднощі, головню питання про схему тогож історичного процесу. Доси в польській історичній науці не було повної згоди, які моменти політичного життя брати за зворотні, епохальні, які фактори піддержували еволюцію політично-суспільної структури, а які спинали їх і т. ин.

Дру Кутшебі прийшлося передовсім поладнати з сим питанням. Опираючи ся в части на гадках попередників, в части на власнім студіюванню, подав автор ось таку схему: 1) Початковий період, до половини X в. (період родової організації); 2) I період княжого права до видання перших привілеїв у користь суспільства при кінці XII в.; 3) II період організації суспільности до смерти Казимира В. і кошицького привілея; 4) III період становий до Люблинської унії і першого безкоролівя; 5) IV період шляхотської республіки до реформ розпочатих в часі останнього безкоролівя; 6) V період реформ, не скінчений, перерваний упадком держави 1795 р. Кождий період (I—V) обговорений по однаковому плану, в двох боків: устрій суспільний і державний. На початку кождого періоду подана загальна історично-філософична характеристика його.

В тому самому році (1905) появил ся у *Sprawozdania-x Akademii umiejętności* нарис професора львівського університету О. Бальцера, в польській і німецькій мові, п. в. „Історія устрою Польщі“¹⁾. Сей професор, без сумніву, найбільший авторитет для історії польського права і на нього здавна покладано надію, що в під його пера дістане наука першорядний курс устрою Польщі. Та названий його нарис викликав деяке здивування своїм вступним поясненням і своїм дуже схематичним характером²⁾. Дійсно, автор не висказав зразу ясно, чому поспішив ся видати огляд своїх університетських викладів по літографічним виданням студентів, повним похибок, закриваючи умисно те, чого не згадано в тих виданнях. При тому всьому одначе годі було сумнівати ся що до мотивів. Проф. Бальцер почув себе очевидно неприємно заскоченим підручником дра Кутшеби, в якім багато схожого (попри окремішности) з курсом його, будь-що-будь приступним для кождого ще від 1896 р. в літографованій формі, та др. Кутшеба зовсім не згадує його ані на вступі ані в кінцевім огляді літератури. Проф. Бальцер бажав очевидно стати на сторожі власного авторського права й оголошенням витягу ві своїх викладів задокументувати се, що в них можна мати за літературну власність автора, принаймьне від 1896 р., що деякі погляди висказав він скорше аніж др. Кутшеба³⁾. Се виходить вже зовсім

1) Обговорено в „Записках“, т. LXXII.

2) Див. рецензію проф. М. Грушевського в „Записках“, I. с. ст. 210.

3) З відповіді дра К. виходить, що й він не зрозумів причини того комуніката, а тим меньше взяв її до себе.

ясно в його дальших полемічних статей у *Kwartalnik-u historyczn-ім* (прим. 1906, ст. 2; 1907, ст. 13).

Схема історичного огляду у проф. Бальцера ось яка: 1) Вступний період до пол. X в.; 2) I період княжого права, до поч. XIII в.; 3) II період самоуправи станових суспільностей, до 1505 р.; 4) III період шляхотської республіки, 1505—1788; 5) IV період перемін, нерозввинений в причин упадку держави. В усіх періодах автор підчеркує обопільні відносини межі суспільним і державним елементом. Як бачимо, між обома схемами велика подібність, часом аж до самих назв, хоч із другого боку єсть і значні ріжницї. Подібности єсть і дальші, в укладі предмета і характеристикі поодиноких прояв.

Незавдогю опісля появила ся простора стаття проф. Бальцера в нагоди книжки дра Кутшеби, де не тільки піддано критиці його висновки, але й дано немало місця для результатів власних студій і поглядів та розвинено ширше те, що в першій комуїкаті було тільки ледви зазначено. Тут підчеркнув автор незвичайну подібність власної схеми до схеми дра Кутшеби, яка йде аж до таких самих характеристик поодиноких періодів. Дальше переходить критик ріжницї в обох схемах, піддержуючи власні погляди. За *discutable* має проф. Бальцер тільки починання останнього періода від 1764 р., виказуючи одначе й його слабї сторони (кардинальні права в р. 1768). Натомісць иньші епохальні межї дра Кутшеби відкидає. Так отже привнає право першенства імунітетовим привілеєм 1211 і 1214 рр. перед привілеєм 1180 р. Ще енергічнійше виступає автор против II і III періода дра К., піддержуючи власний поділ (за Бобжиньським) на 1505 р. Критика проф. Бальцера визначаєть ся ерудицією і бистроумністю, в ній він, без сумніву побідив противника, але тільки його власне становище, яке будім то оперте на правничій систематичї розвовних форм, а оперує незручно історично-політичними моментами державного житя. Проф. Бальцер застерігаєть ся на однім місци ясно, що він не думає зменьшати значінне подій 1370 і 1569 рр., тільки що вони не мають безпосередньої звязи в головними формами польської політично-суспільної конетрукції. Становище критика ясно, хоч таки не можна згодити ся на се, буцім то згадані дати в розвою устроєвих форм маловажні.

На нашу гадку роки 1370 (чи там 1374) і 1569 (чи 1572) се такі важні моменти в розвитку польської держави, що їм годї відобрати епохальне значінне. Др. К. не аргументував добре сього поділу, підбираючи тільки факти в розвою внутрішніх відносин, забуваючи, що характер згаданих моментів, *par excellence* політичний, все таки повний далекосяглими впливами на внутрішню формацію політично-суспільного житя. Хиба що приймати дві зовсім незалежні від себе схеми, одну для полі-

тичного життя держави, другу для еволюції її устрою і не признавати обопільних впливам великої вартости. Та мабуть того не хотіли б сказати оба противники. Рік 1370 тісно вяжеться з 1385 — чи сьому останньому не можна признати епохального значіння і для еволюції внутрішніх відносин (елекція й її наслідки)? Або рік 1569. Се рішучо виключене, щоби хто міг науково вяснити повну безплідність польського державного організма в часі 1572—1764, не взявши під розвагу її основної причини — польсько-литовської унії. Навіть із т. зв. уніонного періода (1386—1569) деякі принципіальні суспільні форми не можуть бути генетично прояснені без огляду на сей політичний момент, як прям. упадок (фактичний і правний) міст, повне і безвихідне закріпощення селянства і т. ин. Як се зрозуміти, що суспільна еволюція в Польщі до XV в. розвивала ся по всій аналогії до західно-європейських суспільностей, а після того стає свого ради unicum в Європі? Певно, час коло 1500 р. зовсім не маловажний і всі аргументи за ним, як епохальним, що їх наводить проф. Бальцер, дуже солідні, але се тільки констатованне прояв, а не генетичне їх розясненне. У проф. Бальцера бере верх правнична систематика над еволюціонізмом історика. Воно у історика права може повинно так бути, всеж таки в результаті приходимо до гадки, що всі три дати мусять бути погоджені з собою, себто треба їх ставити побіч себе, а не понад себе.

Розправивши ся в справі поділу історії устрою Польщі, переходить проф. Бальцер до детальних заміток, зазначаючи поодинокі річеві хиби і недокладности автора, та аргументуючи свої погляди, а вкінці виявив цілий ряд методичних і загальних недотач книжки. Інтересно, що оба автори, хоч не зовсім ясно, дають пізнати свій погляд, що в польській історії не було ніколи „нових часів“ у значінню західно-європейським. Зазначаю се тому, що тепер часто в польській історіографії найновішого напрямку говорить ся сьміло про середньовічну і новітню польську історію — погляд подиктований хиба шкільною схемою та замітним тепер змаганням до білення польської минувшини.

На простору критику проф. Бальцера відповів у тійже часописи др. Кутшеба. Справу схеми порушив тільки на кінці, маючи сю справу за другорядну. Оборонає доволі зручно свій поділ, хоч у нічим не збиває аргументів проф. Бальцера, з причини — як висше зазначено — що сеї справи безапеляційно рішити годі, кожде рішення буде до певного степеня субьктивне. Тут рішення залежить від становища дослідника: з пункту погляду на устроєві форми держави самої Польщі (без уваги на Литву і Русь) правда буде по боці проф. Бальцера; натомісьць з огляду на загальну еволюцію політично-суспільних форм, їх характер і перенесення поза етнографічну Польщу треба висунути на перед мо-

менти, зазначені дром Кутшебою. На жаль автор, обороняючи значінне рр. 1370 і 1569 стоїть не на властивім становищі, а буцім то на тім самім що й проф. Бальцер, тимто не можна назвати його справи виграною. В иньших питаннях боронить автор свого погляду про те: 1) що перед Казимиром В. нема ще понятя одноцільної польської держави; 2) що в р. 1399 не було ніякої нової елекції Ягайла в Польщі; 3) що екзекуція церковних засудів належала до старостів аж від 1433 р., а не як хотів критик — 1424 р.; 4) що конституція *Nihil novi* сформуловала тільки становий *de jure* шляхотський сойм, і таким єсть він пізнійше і т. ин. Рішучо повів ся авторови тільки пункт 3).

Відповідь др. К. викликала другу полемічну статью проф. Бальцера, де йому і ще одному авторови недвозначно вже закинув недозволене користання чужою авторською власністю, рішучо ударає на полемічну методу дра К., а дальші піддає критиці поодинокі части його репліки, беручи з поміж своїх перших заміток деякі (другорядні) назад, як хибні. Заперечує правний характер ленний Польщі до Німеччини перед 1000 р.; доказує, що Ягайло по смерти Ядвіги (1399) був формально потверджений в характері польського короля про себе і своїх потомків; початок велико-польських соймків треба класти на поч. XV в., не на половинну; право *liberum veto* не прислугувало сенаторам тільки послам і т. ин.

В справі поділу піддержує очевидно свої погляди, виступаючи проти думки, буцім то схема не мала вартости тільки як методична й дидактичне питання. Спеціально розбирає критик факти на умотивованне епохальности 1569 р., доказуючи, що вони або маловажні, або є тільки вєнами давно початої еволюції, або вкінці хибні в своїй основі.

До справи поділу, значіння моментів 1370, 1505 і 1569 р. для історії устрою Польщі повертає проф. Бальцер ще окремо, в більшій статі про польську державу в перших сімдесятиліттях XIV і XVI вв. В ній обговорює він головню ось які питання: 1) чи дійсно аж около 1370 р. сформував ся в Польщі середньовічний суспільний порядок; 2) чи справді до Казимира В. не було понятя польської держави як цілости, а назва *Polonia* означала тільки Великопольшу; 3) чи дійсно радомський закон 1505 р. не вводив нічого нового у політично-суспільний устрій Польщі; 4) чи справді польський сойм до 1572 р. мав тільки власть рішати про суб'єктивні права шляхти, себто був *de jure* інституцією виключно шляхотською становою?

З широкою ерудицією і великою силою логічного розумовання розбирає тези дра К. і доказує, що в історії творення станів р. 1370 не має ніякого спеціального значіння, се творенне почало ся на широку скалю ще в кінця XIII ст.; що від часу коронації Пшемислава II назва *Polonia* означає не саму Великопольшу, хоч ще довго бачимо останки

окремішности поодиноких провінцій (аналогія з Австрією); що конституція Nihil пові приносила дійсні новості і давала польському соймови значно ширшу компетенцію, аніж самі станові справи шляхти, хоч — розуміється — сойм через те не став зовсім інституцією аналогічною до парламентів нових віків; численні цитати в історії соймового законодавства до 1572 р. підпирають сей погляд дуже вимовно; усе разом велить у моменті 1505 р. глядіти дійсної епохи в розвитку політично-суспільного устрою, розуміється, не відбираючи обом моментам 1370 і 1569 нічого в їх далекосяглого політичного значіння. „Хочби й не було вищих причин, щоб радомську конституцію мати за реформу першорядної ваги, то вже сам факт далекосяглого обмеження королівської влади вистачав, щоб їй признати перше місце серед перемін в устрою Польщі, щоб її мати за епохальний факт“ (249).

Др. Кутшеба відповів на другу в порядку критику проф. Бальцера полемічною статєю (Kw. hist. 1907, 587—90), обороняючи одначе головню другорядні справи. В однім — другім дрібнішим питанню рація мабуть по боці дра К., всеж таки в битві за головні принципіальні точки побіда рішучо за проф. Бальцером. Таким способом невеличка популярна книжка дра Кутшеби викликада критику, обємом значно більшу самої книжки, а науковою стійністю без порівняння сильнішу.

С. Томашівський.

Dr. fil. Adam Szelągowski — Wzrost państwa polskiego w XV i XVI w. Polska na przełomie wieków średnich i nowych, Львів, 1904, ст. X+404, 8°.

Ся книжка повстала з популярних викладів автора, який навіть застерігає ся против szereactwa naukowego, тому мусить бути оцінювана як популярно-науковий твір. Автор не зовсім віднекуєть ся від тенденційности, а головна провідна гадка його се прослідити, „чи польська суспільність переходила разом з иньшими європейськими народами процес новочасного переображення..., чи може дійсно, як дехто хоче, польська історія показує від початку нових віків схаблення і виколєння з дофологи приписаної і визначеної загально-історичним розвитком... чи дійсно на кілька віків перед упадком в Польщі завмер творчий і самобережний інстинкт кожного (? мабуть : нашого) народа“ (2—3).

Фактичний бік праці поминаємо зовсім, скажемо тільки, що рідко стрінуту історичну книжку в такую масою фактичних помилок як отся; критика зазначила се вже в части (пор. рецензію пра Прохаски у Kwartalnik-u historyczn-im) тільки далеко не повно. Інтересніше було б довідати ся з книжки, як автор рішає више подану ділемму. Та на ділі питанне полишило ся нерішене, хоч поставлене. Все таки з ровкиненнях

замітек видно недвозначно, що автор рішучий противник поглядом про омертвінне польської суспільности в обговорюванім часі. Одначе доказів не подає майже ніяких; те, що згадує, можна однаково підпірати ріжні погляди. Що найважнійше, то ніхто не вказував політичного омертвіння Польщі до 1572 р., тільки як раз після нього, а тільки основ і жерел глядано в польсько-литовській унії. Отже автор навіть не диткнув, як треба, сього питання. Ціла праця має характер апольотії Ягайлонської Польщі, narodowego ducha, polskiej kultury etc., при звичайнім уживанню иньшої міри для справ польсько-руських, а иньшої для німецько-польських. Взагалі се плитка публіцистика історична, більш нічого.

С. Т.

А. Покровскій — О соборахъ Юго-Западной Руси XV—XVIII вѣковъ (Богословскій Вѣстникъ, 1906, вересень).

Автор розвідки, маючи на увазі будучий собор російської церкви, хотів навести „кілька цікавих історичних даних з життя многострадальної правобічної України, які могли б послужити цінним історичним матеріалом для правильнішого рішення спірного в наші часи питання про склад будучого церковного собора і роль на нім єпископа, клиру й народу“. З початку статі автор говорить про історичні умови, серед яких жила Україна під польським і литовським пануванем, і характеризує роль тих релігійно-політичних груп людности, що були головними діячами історії, себто правительства, висшого духовенства, низшого клиру і православного народу. Далше говорить ся про ті суперечки, які викликала серед українського народу унія, про боротьбу православних та уніятів і пояснює ся знячине братств та козацтва в тій боротьбі. Опісля подані звістки про церковні собори в XV—XVII вв., починаючи від собора за Витовта в 1415 р., і кінчаючи собором 1640 р. в Києві за Петра Могили. Переходячи до ближшого огляду соборів України, автор обороняє тезу, що на тих соборах були не тільки єпископи, але також представники низшого духовенства (чорного і білого) і православного народу. Особливо помітне збільшене представництва від народу на православних соборах, бо така була традиція русько-православної церкви і так виходило з історичних обставин, коли то висша єрархія часто шукала ласки у польського правительства та ішла в розріз з інтересами українського народу. Через те, коли собори скликало правительство з якоюсь метою шкідливою для народу, то все так крутили, щоб виключити з собора свѣтських людей. Коли пр. задумана була церковна унія, люди, що прихилили ся до унії, скликали собори так, щоб на них було як найменше представників від свѣтських людей і білого духовенства, бо представництво свѣтських людей і білого духовенства обмежу-

вало самоволю єпископів і являло ся захистом православія перед унією. Такий був собор, скликаний звисним львівським єпископом Геденом Балабаном 28 січня 1595 р., коли той єпископ спочував унії; під актом того собора нема ні одного сьвітського підпису. На київській собор 1629 р., скликаний з ініціативи короля Жигимонта III, щоб підготувати православних до примиреня з уніятами, умисно не запрошено Запорожців, але вони, дізнавши ся про скликанє собора, післали на імя митрополита Йова грамоту, в якій писали: „хоч ми й не дістали від Вашої милости так важаного посланія, одначе, живучи в православній вірі, в якій ми родили ся, для того, щоб мати докладні звістки, що там (себто на соборі) робить ся, послаємо двох наших товаришів: Андрія Логоду і Сопрона Сосимовича“. Ті представники козацтва, прибувши на собор, відіграли там визначну роль, ударемнюючи пляни уніятів.

В загальнім виводі про значінє соборів України в періоді ровдїленої київської митрополії автор говорить, що ті собори зробили велику прислугу справі віри й української національності: вони з'єднали ровкинені сили православної єрархії, братств, монастирів і цілого народу з князями і панами на переді, піддержали православіє і дали відпір унії. За часів унії в скликуваню соборів була заінтересована православна сторона, яка опирала ся на широке представництво всеї народньої маси. А уніятська сторона, йлучи за приміром католицької церкви, представляла всю повноту церковної власти одним тільки єпископам і тому не спочувала соборам, а коли і скликала їх, то волїла скликати собори тільки з єпископів або ще й з невзначною участю представників від чорного духовенства, а по часті й від білого, але без народних представників.

Ю. С.

П. Н. Жуковичъ — Брестскій соборъ 1591 года (по новооткрытой грамотѣ, содержащей дѣянiя его) (Извѣстія отд. рус. языка 1907, II, с. 45—71).

Між рукописями по однім з єпископів північної Росії, переданими до бібліотеки петербурської академії, знайшла ся дуже цікава річ: оригінальний протокол соборних ухвал берестейського собору 1591 р., з підписами й печатками владиків. Протокол дуже багатий змістом і дає сьому соборови визначне місце серед владичих синодів XVI в. Особливо інтересні постанови в справі друку книг: собор обложив владиків певними сумами грошей, уставлена була видавнича комісія і заборонено без відомости і дозволу владиків друкувати в брацьких чи иньших друкарнях які небудь книги (очевидно — релігійного змісту). До річи: проф. Жукович на підставі згадки в Інструкції 1594 р. виводить, що вже на соборі 1590 р. була ухвала в сій справі й розложені були оплати на владиків;

мині здасть ся, що тут може бути мова власне про сю постанову 1591 р. (слова: *gdyż u na pierwszym synodzie to między sobą postanowili byli* можна толкувати: „на давнійшій синоді“), тим більше, що постанови 1590 р. знаємо, і в них про се нема нічого. Друга моя замітка — проф. Жукович констатує, що в постановах 1591 р. ще нічого не натякає на унію, і толкує се тим, що митрополит ще не був втаємничений в ній. Я б уважав можливим добачати в деяких постановах забезпечуванне себе владиками-конспіраторами від можливих неприємностей. Такий характер може мати і постанова про владичу цензуру над брацькими друкарнями, і ще більше — постанова, що листи, винесені від патріарха „на заочную повесть“, „без очевидное и яенов передь соборомъ росправы“ не матимуть ваги і значіння. Постанова дуже далекосягла, супроти патріаршої юрисдикції й влади просто революційна, тим більше, що під „собором“ постанова очевидно розуміє собор владиків руських. З дрібниць треба поправити „Гологорскъ“ на с. 46 — се Гологори, а „Гологорска“ ніякого в Галичині не було й нема.

М. Грушевський.

С. Л. Пташицкій — Иванъ Федоровъ. Изданія острожской библии въ связи съ новыми данными о послѣднихъ годахъ его жизни. Спб., 1903, ст. 20, in 4°.

Ся статя, надрукована в малоросповсюдненій часописи „Печатное Искусство“ і випущена також осібною відбиткою, досі не була приготована в наших журналі, й се робимо тепер, хоч з опізненням, з огляду на інтерес її для нас. С. Пташицкій, що вже від довшого часу займаєть ся біографією Івана Федорова, в сій розвідці відправною точкою бере факт, що в деяких примірниках Острозької біблії перша секстерна видрукована хоч тим самим острозьким письмом, але инакше вискладанням; в иньших знов вісім секстерн (л. 133—180, пророки Езекиїль — Малахія) надруковані письмом хоч подібним до острозького, але безперечно відмінним; при тім остання секстерна має ще иньший варіант, так що л. 180 має аж три варіанти. Сі спостереження автор звязує з фактом, що Федоров по повероті до Львова мав дефектні біблії, і частину тих дефектів уже по смерті його купив Мамонич; сі біблії, як виходило б, додруковували ся і у Львові, і в Вильні. Зрештою автор не рішає сих питань категорично, а тільки висуває їх, як інтересні натяки на факти українського і білоруського друкарства. Між ин. вказує на істнованне друкарні Федорова в Константинові і записку 1599 р. про „академію Константиновську“ в Константинові.

Виданне прикрашене прегарними факсиміле Острозької біблії ріжного складу.

М. Грушевський.

Проф. П. Жуковичъ — Архієпископъ Мелетій Смотрицькій въ Вильнѣ въ первыя мѣсяцы послѣ своей хиротоніи (Христіанское чтеніе 1906, цвітень, май і червень).

Після звісного привернення патріархом Теофаном висшої православної єрархії в 1620 р. Вильна в перших часах стала головною ареною нападів на православіє з боку уніятських церковних властей і польського правительства. Тут, у Вильні, в монастирі св. Духа оселив ся один з поставлених патріархом Теофаном єпископів, Мелетій Смотрицькій, що був перед тим і опісля головою братства св. Духа. На нього і вилєнських братчиків і були звернені всі ті напади. Тоді розширено слухи, що патріарх Теофан самозванець, шіон турецького правительства, що поставлені ним єпископи незаконно присвоюють собі єрархічні уряди, що вони зрадники вітчизни і т. д. Сим слухам, очевидно, вірили і противники православія, і вилєнських братчиків, що стояли в обороні Смотрицького, польські власти вважали зрадниками вітчизни, арештували їх, саджали в тюрму, судили і т. д. Обі ж сторони — православні і уніяти, вели літературну полеміку, а крім того подавали жалобу в різні суди, головно в Литовський трибунал, то в його велике то в мале коло, при чім сі дві інстанції видавали як найбільш суперечні осуди з приводу спорів між уніятами і православними. Автор названої статі подає докладно хід годішніх подій, що наступили зараз після посвячення православних єрархів, і представляє хід судових та літературних спорів, опираючи ся на документах архіва західно-руських уніятських митрополитів, що тепер в синодальнім архіві, при чім покликаєть ся часто на І т. виданого „Описанія документовъ“ того архіва. Ю. С.

✱ Проф. П. Жуковичъ — Запорозькіє гетмани Бородавка и Сагайдачний въ своихъ послѣднихъ церковныхъ и политическихъ дѣлахъ (ibid., серпень і вересень).

Ся статя дає веначе продовженє висше названої статі про Мелетія Смотрицького. Внутрішня боротьба православних і уніятів, що вибухла зараз після привернення православної висшої єрархії, в 1621 р. наслідком тогочасних політичних подій, на якийсь час замовкла. Польська держава стала готовити ся до боротьби з Турками, що весною 1621 р. рушили на Польшу і стрінули ся з польським і запорозьким військом коло Хотина. Автор власне описує як внутрішні так і вишні події того часу, особливо приготования Поляків до війни, розказує про те, як вони закликали запорозьких козаків брати участь у війні, про паради козаків з представниками церковної православної єрархії, про висланне козацького посольства під проводом Петра Сагайдачного до короля в релігійно-церковних справах, а саме в справі затвердження поставлених патріархом

Теофаном православних єрархів і т. д. Автор задержуєть ся дальше на подіях Хотинської війни, слідячи на основі тогочасних записок та історичних свідощів за всіма деталями тої кривавої боротьби Турків і Поляків та вияснюючи ту важну роль, яку в тій війні відіграли запорожці під проводом свого на ново вибраного гетьмана Сагайдачного. Автор стараєть ся також вияснити причини, чому бувшого запорожського гетьмана Якова Бородавку, що привів запорожців на театр війни, покарано смертю в найгорячіший час боїв, що тягли ся більш місяця. Вкінці автор говорить про останні дні гетьмана Сагайдачного, коли його раненого привезли до Квіва, де він і вмер 10 цвітня 1622 р. Стата написана на основі жерел друкованих і по части рукописних. Ю. С.

Wacław z Potoka Potocki, Ogród Fraszek, wydanie zupełne Aleksandra Brücknera. Tom I, стор. XXXII+586, Т. II, стор. XXV+549.

Отся величезна збірка „фрашок“, т. з. анекдот та дрібних оповідань Вацлава Потоцького, польського поета XVII в. і автора „Хотинської війни“, подає у перше повний текст твору, про який багато говорено в історії польської літератури, з якого друковано вивривки, але який доси в цілості не був опублікований. Вацлав Потоцький визначав ся безмірною плодючістю; ще за свого життя він сам своїм коштом видав величезні поеми „Argenida“ — віршова перерібка французького прозового романа Баркляя, та „Siloret“, римований „Herbarz szlachty polskiej“ і т. и., але безмірно більше творів у рукописах, яких і доси ще не опубліковано в повні, та можливо, що й не опублікують ніколи. Оглядови тої рукописної спадщини В. Потоцького проф. Брікнер присвятив простору працю в „Sprawozdaniach“ краківської Академії, а отсе коштом львівського „Towarzystwa dla popierania nauki polskiej“ видав найважніший його твір, який сам автор назвав „Ogród, ale nieplewiony; bróg, ale co krok to inszego zboża; kram rozlicznego gatunku; rzeczy, powieści, przygody, podobieństwa, przykłady, które jeśli nie były, być mogły... i żarty z podufałyми bez sarkazmów przyjaściół“. Ся збірка містять у собі в теперішнім обемі 1830 оповідань, поучень, фанецій, жартів, історичних та побутових образків, жартливих листів до приятелів і власних споминів автора, надрукована так, як її упорядкував автор і дав переписати в своїй канцелярії, з його власноручними поправками. Первісно вона обіймала певно не меньше 2000 „фрашок“, але якась злобна рука повидирала немало карток рукопису, особливо там, де були напади і кпини на католицьке духовенство.

Полишаючи на боці велику вартість сего твору для польської літератури, зазначуємо тут, що „Ogród“ Потоцького має не малу вагу та-

кож як жерело для історії побуту й історії українського народу в другій половині XVII в. Потоцький належав до дрібної так званої „сєвїцької“ шляхти, жив і обертав ся серед Русивів, на його очах перейшли козацькі війни, хлопські розрухи, розбійницькі напади, що звівчили за-роди польського ариянства, і всі ті сцени, малюнки та оповідання щедро розсипані по безмежних грядках його „Огорода“. Правда, він шляхтич, але се не переціняє йому говорити остру правду панам-магнатам про їх знущанє над підданими.

Gniewam się na swe sługi. Gniewasz? Widzę, panie,
I nastąpili takie, jaki gniew, karanie.
Jużes wygnał poddanych. Chcesz dziwaczyć dłużej,
Upewniam, żeć do roku żaden nie dosłuży.
Nie wiesz, że poki ludzi, poty grzechow będzie?
Uczyn koniec gniewowi, włóż wędzidło zrzedzie.
Szkodę, mowisz, zrobili? Lecz cię większa czeka,
Kiedyc za poddanymi czeladz poucieka.
Próżno, nieboże, radę przyjacielską chwalić,
Gdy drwa rąbać samemu, w piecu przyjdzie palić.
Nie wiesz, żeś sługa, i ty masz pana nad sobą,
Który kiedyby się tak miał obchodzić z tobą,
Jakomu szkodę czynisz, i za każdą karać,
Nie stało, choćby cię chciał po żyłce uparać.

Нема що й говорити про те, що поза такими поважними упізнє-нями широко гуляє авторова сатира й іронія.

Dla czego Jezuici czapki noszą bobrze?
Ja tak rozumiem, wszystko uważwszy dobrze,
Że to zwierzę osobną ino insze modą,
Na poły ziemią żyje, a na poły wodą.
Z ogona karp, bo zawsze moknie, jelen w mięsie,
Przednie jako u wilka, zadnie nogi gęsie.
Tak też choć do zakonu Jezuita wkroczy,
Głową mieszka w konwikcie, w świecie ogon moczy.
Przodem do niebieskiego, biorąc modę z hobra,
Dąży, sądem ziemskiego trzymając się dobra.

Та ось кілька проб із його віршів про сучасні історичні події.
З приводу втеки польського війська під Пілавцями Потоцький пише:

Niewdzięczne żalowanej wspomnianie rzeczy:
Jako nas piławiecka ucieczka kaleczy —
Czujemy. Ba, już tylko sama czuje głowa,

Inszych członków niestetyż umarła połowa.

Podole, Ukraina, Zadnieprze u czarta,

Zgoła na wszystkie strony Korona odarta.

Потоцький не геніяльна натура, але великий талант, систематична голова. Він обіймає широкий обрій, але йому брак концентрації, бачить добре дрібниці, але не годен обняти цілоти. Оттим то йому не вдалося лишити по собі якийсь більший, закруглений твір; *Wojna Chocimska*, по над вартість вихвалена деякими польськими критиками, більше моралізація ніж епічна поезія. Власне в отсих дрібницях, що складають його „*Ogród*“, він показався великим майстром польського слова.

I. Ф.

Н. Митрофановъ — Политическая дѣятельность Иосифа II, ея сторонники и ея враги (1780—1790). СПб., 1907, ст. VI+784, 8°.

Новіші російські історики показують багато інтересу до певних питань всесвітньої, чи там європейської історії, вибираючи головно певні епохальні моменти її, не зовсім без аналогії до новіших еволюцій російської суспільности. Австрійська історія майже не принадувала їх, буцімто за мало маючи моментів з універсальним значінням. Погляд хибний без сумніву, тому з усею приємністю можна повитати велику працю д. Митрофанова, якої заголовок виписаний у горі. Треба признати, що сей російський історик дає нам першу загальну монографію про діяльність Йосифа II, якої доси не було. При тим усім се продукт вповні науковий і займе визначне місце в монографічній літературі про „освічений вік“. Автор — як сам говорить — працював над своїм твором майже вісім літ. Сього вимагав дійсно сам предмет, його широка основа, величезна сила матеріала, опублікованого тільки в незначній кількості, та сама необробленість теми. Авторovi прийшлося збирати і використовувати цілу масу рукописного матеріала, кореспонденції цісаря, дипломатичних реляцій, урядових декретів, розпоряджень, рефератів, переписки між поодинокими дикастеріями, протестів, поліційних донесень, протестів ставів і фєвдальних інституцій, дальше велику мемуарну літературу, газети, памфлети за і против реформи і т. ин. Оглядови і характеристичні жерельного матеріала присвятив автор першу частину праці — себто окрему розвідку, в якій показав багато критичного зміслу в оцінці жерел; при сїм бачимо кілька дуже влучних характеристик авторів, з окрема дипломатичних репрезентантів.

Сама студія поділена на девять глав; з них перша присвячена характеристичній особі Йосифа II, друга його зверхній політиці, а всі інші займають ся поодинокими напрямми реформаторської діяльности

його: адміністративній реформі (III), військовій (IV), фінансовій та економічній (V), судовій (VI), становій (VII), церковній (VIII), вкінці реформі на полі народньої освіти і цензури (IX). Кожда з тих глав про реформаторську діяльність розроблена по певній постійній схемі: наперед представлення й характеристика реформи, описля становище супротив неї прихильників і противників — головню сих останніх. Противники — то не так поодинокі люди як уся громадна опозиція против реформ, ведена з різних мотивів, національно-політичних, соціальних, релігійних, головню таки тими кругами, яких соціально-економічні привілеї нарушували в чім небудь змагання цісаря. Сї части праці д. Митрофанова, що подають сї опозиційні стремління сучасників, творять без сумніву головну вартість усеї книжки, подекуди як новість, загалом як суцільне зображення опозиції.

Взагалі автор показав багато гарних прикмет ученого у своїй книжці, як велика об'єктивність у трактуванню предмета, старанне мотивувати свої погляди, вдержливість в осуді і конклюдованню, старанність в підбиранню головних моментів, орієнтаційний змісл і т. ин. Знання тодішньої епохи європейської історії справляє, що автор не стісняє обережно викладу, але й тут і там подає ширші перспективи.

Попри сї гарні прикмети книжки не можна одначе не видіти і деяких хиб. За найголовнішу треба мати певну нерівність у трактуванню предмета; одні сторони політичної діяльності цісаря розведені ширше й обговорені докладніше, иньші загальніше, часом майже поверховно. Прим. відносини Йосифа II до Франції і Німеччини обговорені докладно, відносини до Росії, Польщі й Туреччини не-вміру коротко; коли до перших має автор багатий дипломатичний матеріал, то при других обмежаєть ся головню до кореспонденції Йосифа II; дивно також, чому автор постарав ся простудіювати реляції чужих послів в Відня, а майже зовсім поминув реляції австрійських послів з заграничних дворів і, що важніше, інструкції для них від цісаря. Зі всього видно, що автор зовсім не користав із віденського Haus- Hof- und Staats-Archiv-a, вдоволяючи ся виданим матеріалом. Так само історія церковної реформи цісаря не може обійти ся без матеріалів із дипломатичних відносин його до Риму, а того також нема в сій праці. Другим приміром такої нерівности служить ось що. Говорачи про реформаторську діяльність цісаря дав автор позір на окремі групи габсбурських країв: т. зв. німецькі краї (куди зачисляє й чеські), Бельгію, Угорщину, Ломбардію й Галичину, одначе присвячує їм нерівну увагу, а вже Галичина більше хіба принагідно згадувана. Се без сумніву найслабший пункт в цілій праці, тим більше що Йосифинськими реформами в Галичині навіть із наукового боку інтересно займти ся ближше. Вивім главу про селянські реформи (може найкращу

в цілій книжці) — кілька виписок із реляції губернатора, от і все майже. Церковна реформа (спеціально руська) не вгадала ані одним словом... Нерівність бачимо навіть межі поодинокими главами, бо коли одні можна назвати гарно викінченими монографіями, то другі хіба нарисами (прим. про шкільництво).

На мою думку і форма викладу має свої хиби, які тісно зв'язані з попередньою нерівністю. Авторова схема не дозволяє слідити реформаторських заходів уряду в поодиноких краях і суспільностях, їх впливів і розсудженої, відповідно до обставин, реакції, за те привковує нашу увагу до центрального пункту, звідки затемнюють ся образ історичної боротьби, а виступає на перший план сама доля того або иншого цісарського розпорядження. Через те саме й представлення опозиції мало диференційоване по своїм основним мотивам, а виходить як щось ціле, хоч у дійсности, як се вазначає остаточно і сам автор, на сю опозицію складали ся дуже ріжнородні мотиви.

Се були б основніші заміти; річевих похибок, окрім дрібних lapsus-ів, частих друкарських похибок то що, не видко. Автор сам мав очевидно свідомість про деякі недостачі своєї праці і назвав її тому „по-сильнымъ опытомъ“; всеж таки не вагаємо ся ані хвилини признати за нею характера поважного наукового твору. *С. Томашівський.*

Українсько-руський Архив. Видає істор. філософічна секція Наук. Тов. ім. Шевченка. Т. III. Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830—40 рр. Додаток: До історії москвофільства в Угорській Руси. Зібрав і пояснив Михайло Тершаковець, у Львові, 1907, ст. XVIII+308, 8°.

Матеріали, оголошені д. М. Тершаківцем, належать до передконституційних часів і пояснюють перші кроки галицьких Русинів (по прилученю до Австрії), ставлені на літературнім та політичнім поли. Увесь матеріал відповідно до того можна розділити на дві головні групи: 1) Причинки до історії цензури. 2) Причинки до історії політичних рухів. Автор не перевів такого поділу і подає всі акти в хронологічнім порядку, але се очевидно не стоїть на перешкодї нікому виробити собі суцільний погляд на обі справи.

Що до змісту видрукованих актів, то треба признати, що вони дають таку ярку характеристику тодішніх часів і тодішніх проводирів галицьких Русинів, якими були майже виключно самі духовні зі святим Юром на чолі, що й найліпший артист не зміг би їх яркіше представити. Всі нитки тодішнього галицько-руського культурного і політичного життя сходили ся в Юрі. Без його відомости не могло ніщо стати ся,

бо краєве і центральне правительство засягало у нього опії майже у всіх справах, нераз навіть дуже дрібних і маловажних. А Юр, уважаючи собі се за велику честь, силкував ся бути майже в кожній справі mehr päpstlich, als der Papst selbst. Тому кожний рух, чи то в літературі, чи політиці, старав ся він убити в зароді, а спокійне вонкуче багно мертвеччини та особисті гонори се був ідеал його змагань. Доходило до того, що само правительство мусіло припняти різні розгони Юра, бо инакше всі закони, приписи, постанови і т. д. могли обернути ся в чистий абсурд. Найвизомнійшим доказом сього може послужити історія цензурованя граматики Й. Лозинського. Перший галицько-руський цензор з руки Юра, кривошанин Венедикт Левецький, alter ego митрополіта Мих. Левецького, людини з деспотичною влачею, а безхарактерної, упертої і наскривь темної, цензуруючи граматику, повнидавав із неї цілий ряд уступів, але не з тої причини, щоби вони загрожували суспільним переворотом або розпадом австрійської держави, лиш тому, що вони не годили ся з фільольогічними поглядами цензора! Аж висні інстанції мусіли виказувати безпідставність такої заборони, бож критика праці не належить до цензорських задач. І граматика Лозинського вийшла з друку, але кілька творів не побачило сьвіта через Вен. Левецького, починаючи від Шашкевичової „Зорі“, а кінчаючи на молитвослові Йос. Левецького, в якім пильний цензор віднайшов навіть гетеліянізм, побіч иньших страховищ, як: заведене кількох нових значків до кирильської азбуки, уживане невнаних виразів і т. и. І хто знає, чи в нас западувала би була в 50—60 р. ота страшенна тарабарщина, що ще по трохи тягнеть ся й до нині, якби перший цензор не був із засади скошував усяку живішу літературну прояву.

А на політичнім поли було ще гірше. Тут доноси йшли за доносами, доносчики виринали за доносчиками. Доносив кожний, хто міг і що міг: товариші на товаришів, знайомі на знайомих, підвладні на старшину, старшина на підвладних — і так у кружок. Доношено нераз без усякої реальної підстави, опираючись на здогадах, або й то ні, оттак для спорту, може з привички, а може — хто знає для чого? Психологію таких людей трудно зрозуміти звичайному чоловікови. Перед, розуміть ся, вели й тут духовні з митрополітом на чолі. Але рекорд осягнув богослов Дмитро Мохнацький. Чоловік, обдарений буйною фантазією, умів оповідати такі несотворені річи, що само правительство мусіло заперечувати їм, як заперечувало цензурним поглядам Вен. Левецького. Для прикладу вистане навести хоч би те, що він говорив про М. Шашкевича. М. Шашкевич — по його оповіданю — брав що року в духовної семінарії відпустку на 2—3 місяці ніби для поратованя здоровля, хоч був зовсім здоровий, і виїздив до Бродів. Де дівав ся потім, не знав ніхто, але по

повороті бренькав він усе рублями, які не один бачив, що грав із ним у карти. В иньшій місці називає він М. Шашкевича просто платним агентом російського уряду! Його ж зовсім невинний буквар називає підручником для руських народних шкіл, уложеним у російським інтересі! І се все говорить про того чоловіка, що перший почав писати народньою мовою в Галичині та через те стягнув на себе стільки неприємностей, що вони перед часом загнали його до гробу!

Осьтакими цяцками пересипані всі документи. І переглядаючи їх, ми не тільки не дивуємося, що в обговоренім часі проявляло ся слабке національне життя, а радше дивуємося, що воно загалом проявляло ся. І якби пізнійше не скинено святоюрської змори з плечий на силу, то наш нинішній національний розвій був би ще далеко стояв по заду.

В. Гнатюк.

Г. Яковлевъ — Пословицы, поговорки, крылатыя слова, примѣты и повѣрья, собранныя въ слободѣ Сагунахъ, Острог. у. (Живая Старина, 1906, ст. 89—104, ст. 131—142, ст. 165—184).

Автор подає вправді вступ до статі і говорить у ньому про різні річи, але про найважнійшу не згадує: до якої національності належать сагунські козаки. Матеріяли писані також по російськи і лише декуди пробивають ся між ними українські фрази, реченя, приповідки, а в описі весіля пісні, з чого видно, що козаки Українці. Чи вони говорять одначе двома, чи одною мовою, чи матеріяли зібрав сам автор, чи може поприсилали їх письменні козаки, чи матеріяли записані так, як надруковані, чи змінені і на скільки — про все те зі статі не можна дізнати ся ні слівця. За те знаємо, що місцеві мешканці майже всі письменні, труднять ся торговлею, але на погляд автора не культурні, а то ось із яких причин: 1) Багато між ними талановитих музикантів, але всі вони грають на балалайках і цимбалах, які самі собі роблять, і все відкривають Америку, а не досконалять ся в сїм напрямі. 2) сь поетическимъ творчествомъ дѣло тоже обстоит не лучше“. Вправді вони творять багато стихотворів і „подражаній“, „но эти стихотворенія жалки по конетрукції и по сюжету“ і представляють лише римовану прозу. Врешті: 3) Між ними є газетні коресподенти. Їх коресподенції друкують навіть, але се властиво лише репортерські замітки. В них „нѣтъ ничего обобщающаго, нѣтъ широкаго горизонта, выдвигнутъ лишь голый фактъ и поставленъ одиноко, безъ связи съ другими, безъ освѣщенія съ болѣе общей точки зрѣнія“. Ну, коли лише такі причини некультурности Сагунівців, то можна їм простити їх, бо мабуть і між найкультурнійшими народами вони загалні по селах. Мабуть да-

леко ще той час, коли всі селяне будуть кінчити найвищі школи і займати ся красними штуками, а властиво „штукою для штуки“. Тому ми не потребуємо тим на разі журити ся.

В. Г.

Kazimierz i Tadeusz Mokłowski — Sprawozdanie z wycieczki odbytej kosztem komisji w r. 1904 w celu badania sztuki ludowej. (Sprawozdanie komisji do badania historii sztuki w Polsce, Краків, 1907, том VIII, вош. I—II, стор. 199—228).

Се остання праця пок. Каз. Мокловського, автора „Штуки людової“, довершена його братом Тадейом, перша, хоч і дуже побіжна ще проба подати характерні прикмети поодиноких найвиднійших типів галицьких деревляних церков.

Дорога, на котрій пороблено досліди, тягне ся прямою лінією від сходу на захід через середню Галичину і Поділе; мали вони на цілі подати загальний характер народнього будівництва і штуки в нашім краю, вибрати як найбільше типів, котрих, як знаємо, у нас дуже багато. Зібраний матеріал поділений на дві групи: церков, дзвіниць, костелів і сільських будівель. При дослідах над церквами, дзвіницями і т. п. звертали автори увагу передовсім на поземний нарис, конструкцію, загальний вид з надвора і в кінці на найзагальніше положене в терені.

Всіх церков взагалі дослідили автори вісімнадцять: в Черганівці за Косовом, в Соколівці (Косів), в Рівнім (Буковина) недалеко Черганівки, в с. Пійлі (пов. Калуш), в м. Войнилові (пов. Калуш), побудована в 1609 р. належить до найстарших у нас; в м. Долині, в с. Білій Чортківській, під Чортковом, в с. Новосілках під м. Рудками, в с. Воцанцях і Никловичах (пов. Городок), в м. Судовій Вишні, в м. Мостисках, в с. Малові (пов. Мостиска), в с. Маткові (пов. Турка), що своїм поземним видом належить до типу найбільш в нас розповсюдненого, а лиш силветою своєю належить до характерних виімків в баняхи, перетвореними в накопирчені вежі, 15—18 м. високі, в м. Турці, в с. Ставаши (пов. грибівський), в Тиличу (пов. новотарський) і в с. Шляхтовій під Щавницею. На підставі сих і давнійших своїх дослідів подає автор коротку характеристику церковних типів в огляду на вид поземний і вертикальний. Ся часть обговорюваної праці найцікавіша, вона силкуєть ся ввести яснійше світло в неясне питанє про систематику предмету. Висліди автора подам тут коротко.

До рідкх належать церкви з грецьким хрестом в поземній основі, в раменах, закінченими прямокутно, пятибанні, пр. церква в с. Ямниці, недалеко Станиславова, побудована при кінці XVIII в. Загально

на Гуцульщині панує тип церков у формі грецьких хрестів з раменами, простокутно відрізанними, однобавні. Бана підносить ся над найбільшим, середнім квадратом, а рамена покриті дахом, з двома окапани, зі зломаним верхком, подібно як на гуцульських хатах. Церква збудована звичайно зі смереки або ялиці, стоїть найчастіше на виднім місці, обведена парканом, в однім розі стоїть двіниця.

Найстарша з гуцульських церков — делятинська, побудована була в 1790 р. і вона то, на думку авторів, стала прототипом для всіх інших пізніше побудованих. Для порівняня з нею описує автор буковинську церкву в с. Рівнім. Має вона поземний вид відмінний від гуцульського; середня її частина є многобоком, до котрого від сходу і заходу припирають два квадрати, а над трьома частинами розіпняті на високих тарабанах три баві. Інший тип дають церкви на грецький хрест з раменами, закінченими простокутно, окрім пресвітерії, закінченої половиною восьмибоку. Відмінні дещо однобавні церкви з раменами, закінченими половиною восьмибоку, окрім простокутного бабинця, спорадичний примір в с. Пійлі в пов. калуськім. В деяких церквах бічні рамена грецького хреста змаїли на невамітні каплички; межі ними є дві відміни: перша має пресвітерію і бічні каплиці закінчені многобічно (церква св. Юрія в Дрогобичі), у другій каплички відрізані простокутно (в с. Тиличі). Між церквами зовсім без бічних рамен хреста (а таких найбільше), існують ось які відміни: 1) всі три часті квадратів з одною або трьома банями; 2) середня часті і бабинець квадратів, а пресвітерії закінчені многобічно, також із одною або трьома банями; 3) пресвітерія і бабинець закінчені половиною многобоку, з банею над середньою частиною; одинокий звисний примір сих останніх в м. Войнилові (пов. Калуський). Церкви наведених типів мають двіницю засновані окремо; в деяких разях вони присунені до бабинця, і або вільно, або тісно з ним сполучені. Окремий тип церков такий, що на місці бабинця стоїть двінична вежа. На галицькій Україні є два роди двіниць, тому і між церквами, де двіниця стала ся частиною церковної будівлі, бачимо дві відміни. В першій злука церкви і двіниці дуже органічна; тип сей найчастійший є в Самбірщині. Друга відміна — се двіниця з хрестостовповою конструкцією, високі з нахиленими стінами, закінчені „маківницею“; їх тип зачинає ся в Сянівськім, а кінчить ся в с. Шляхтовій, побіч Щавниці. Злука тут не органічна, завжди маркована накритем з гонтів. В рисунках маємо двіницю з Гутаєва к. Болехова, Чорткова, Стр. Камінки, Ясениці (пов. Самб.) і Йорданова.

Крім церков досліджено і кілька деревляних костелів; про костел в с. Гривалді (пов. новотарський) і недалекім Коростенку повідомляють, що були вони колись руськими церквами. Взагалі фотографіч-

них знімок і плянів церков і дзвіниць є трийцять три, крім цього є дещо з інших сільських будівель, побіч мало вже інтересних загальників про сю справу.

Б. Януш.

Sprawozdania grona s. k. konserwatorów Galicyi wschodniej, Львів, 1906, ч. 41—51.

Два зошити під наведеним заголовком продовжують давні „Теки“, тільки що зменшені в об'ємі. Цілий перший зошит зайнятий протоколом відчинення криниці під фарним костелом в Жовкві 1905 р.; присутні консерватори зробили фотографічну знімку з середини криниці і поземний нарис її.

В другім зошиті подана звістка про фрески, відкриті в Дирекції скарбу, давнійше єзуїтській колегії, обляті мальованими чорними рамами, між тим три портрети Ст. Яблоновського († 1702), Ел. з Гостонських Сенявської († 1624), Дим. Соліковського († 1603) і незвідного ближше мученика. В дальшій справозданку обговорено справу відновлення і побільшення вірменської катедрі у Львові, що належить до найбільш величавих цього рода монументальних будівель. Порушено також справу латинської катедрі, костела єзуїтів, Волоської церкви, церкви св. Юра і костела кармелітів у Львові, як також церкви Василян в Бучачі, церкви і дзвіниць в Добромилі і Яворові, іконостаса в куликівській церкві, звалищ Скита манявського, церкви в Товстім і костела домініканів в Тернополи.

Конст. Вл. Шибишлавский здає справу з консерваторського свого об'їзду в жовтні 1906 р., з відкриття неолітичної оселі в с. Кошилівцях (пов. Заліщики). На весні 1906 р. при копаню двірського огорода найшов робітник мальовану глиняну посудину, а в ній фігурку, прикрату крашеною мисочкою. Рівночасно на ниві зв. „обіа“ знайшли ся ще інші посудини і черепи передмикенського типу, фігури барана і свині випалені з глини, кам'яні жорна і численні звірячі кости. В недалеких селі бучацького повіта в Бобрівниках, при розширюваню цвинтаря стрінули на черепи посудин, крем'яне ядро (nucleus), стрілки і пожки, одну кість і горішню частину переломаної глиняної до червоности випаленої фігурки. Фігурка ся пригадує зовсім своїм видом подібні нахідки з Білеча і Городишці над Дністром, найдені в неолітичних становищах передмикенського типу, однак не показує ніяких слідів крашеня, як і інші тут найдені глиняні вироби. Все віддано у музей академії наук в Кракові.

З поміж комунікатів інтересні звістки про передісторичне, ближше незвідне цвинтаріще в с. Королинні (пов. Мостиска); про образ з церкви в с. Устияновій, мальований в 1691 р. Матвієм Устияновським, з оригі-

нальною концепцією страшного Суду; про відкрите городища на горбку між багнами в с. Городищу під Тисменицею і про могили в с. Пшеничниках коло с. Вільшаниці.

В. Януш.

Beiträge zur vergleichenden Sagenforschung. Von Oskar Dähnhardt. I. Sintflutsagen. (Aus der Zeitschrift des Vereins für Volkskunde in Berlin. Heft 4, 1906). Ст. 369—396, 8°.

Біблійне оповідане про потопу світа цікавило все уми народа; тому належить чи не до найпопулярніших оповідань світового фольклору. Вандруючи одначе від народа до народа підлягало воно різним змінам і перерібкам, за якими слідити не лише цікаво, але й хосенно для порівняного фольклору. Тай не можна сказати, щоби воно не звернуло на себе увагу дослідників; досить назвати тут імена лише німецьких учених (Р. Андре, А. Германа, Ф. Шварца, Г. Узенера, М. Вінтерніца), які говорили про нього в окремих статях. І коли до сеї теми вертає ще раз др. О. Денгарт, то не на те, щоби повторяти відомі вже річи, але щоби поодинокі моменти освітлити в иньшого становища. Головна вага його праці лежить на етіологічних переказах, привязаних до оповіданя про потопу світа, які виясняють усе якесь явище природи. Ось які мотиви переходить він у своїй праці: 1) Чорт і Нова жінка (як чорт дістав ся на корабель при її помочи). 2) Ной і муха (муху сотворив чорт для пакости Богови, який сотворив пчолу). 3) Ной при будові корабля (чорт робить йому збитки). 4) Кіт і миш на кораблі. 5) Заткане отвору в кораблі, зробленого чортом (у різних видах). 6) Потвора на кораблі. 7) Велит на кораблі. 8) Висилка птахів із корабля (чому крук кричить: труп! труп!). 9) Носоріг і гриф (фенікс). 10) Звізди в звязи в потопоу. 11) Риби в часі потопи. 12) Мотиви, що виступають або поодинокі, або лише у деяких народів. До всіх сих мотивів підобрана широка бібліографія, в якій використана також дотична славянська література, що рідко буває у неславянських учених. Маленьке баламуцтво заходить деколи з термінологією: ukrainisch, kleinrussisch, russisch, під якими приходять збірки Чубинського, Рудченка і т. д., але тут здасть ся не автор винен, лише ми, що уживаємо так багато виразів на одно понятє. Отся статя — се лише внімок із великої праці автора, яку певно привитають фольклористи дуже радо, тому належить бажати, щоби вона появилася як найшвидше.

В. Гнатюк.

Wacław Nałkowski — Zarys geografii rozumowej. Wydanie III, Warszawa, 1907, ст. 703, 8°.

Книжка складає ся з географії космічної, картографії, географії фізичної; опісля наступає описанє частий світа, з Європою на кінці.

Європі східній присвятив автор 206 сторін (597—703). Ся частина книжки обходить нас найбільше, тому ми подамо про неї кілька заміток, тим більше, що сей підручник поручила галицька рада шкільна і для учительських кандидатів¹⁾.

Північні сточища Карпат і „Польську низину“ називає автор перехідною країною між східною Європою і західною. Свій погляд підпирає: переходом Польської низини в полуднево-східній часті в височину Подільську (с. 598); затратою характеристичних прикмет Польської низини до заходу а злукою її зі сходом (599); переходовим характером організмів (602); гідрографічною переходовістю (602. 603); кліматом (606, 663); флорою (607); етнографією. Сими даними хоче автор надати тій країні певну географічну індивідуальність. Переглянувши сю переходову територію побачимо, що автор зачислив до неї: Підгірє, Подільську височину; низини: Краківську, Сяндомірську, Мавовецьку, Поліську і Підляську, височину Шлесько-польську, низину Велико-польську та оверини: Велико-польську, Куявську, Поморську і Пруску.

Кожда в тих територій має одначе своєрідні окремі прикмети, тому годі зводити їх в одно. Така гірська система як Карпати творить і в орґрафічного і геологічного погляду окрему групу і не можна відбрати їй права на географічну самостійність. Так само не можна заперечувати індивідуальности Шлесько-польській височині, ізольованій із усіх боків, тим більше, що й геологічна будова дає їй самостійність. Подібно і низини рік та поозеря, витворені місцевими та хотяй і посторонними чинниками, перетворені силою локальних впливів здобули тим самостійне пятно, тому не можна їх зачислити до перехідних країн.

Автор підпирає свій погляд таким аргументом як етнографія, а се зраджує методичну хибу автора. Географія займає ся чоловіком лише стільки, скільки його житє залежить від фізичних чинників і обставин його околиці. Тому трудно підпирати якусь тезу чисто географічну такими аргументами і вони можуть пошкодити стійности самої тези, яка при помочи дійсно слабих аргументів могла б таки держати ся.

Описуючи прямовісну будову Сарматської низини згадує автор про два пояси височин, які перетинають східно-європейський низ в напрямі рівнобіжників, таж звані Уральсько-Балтійський та Уральсько-Карпатський. Сей погляд на плястику великого східно-європейського низу дуже старий і нині закинений. Вже Птольомей вказував на те, що в вишній північній низині знаходять ся великі гори, які він назвав: *mons Alaurus* і *montes Hyperborei*; на них були жерела Дніпра (*Borysthenes*),

¹⁾ Przepisy dotyczące egzaminów kwalifikacyjnych do szkół ludowych pospolitych i wydziałowych, tom XII, str. 77.

Дону (Tanaïs) і Волги (Rha), котрі плили то до моря Балтійського (pontus Veneticus), то до Чорного (pontus Euxinus). Такий погляд перетривав до року 1752; тоді видав французький географ Бух мапу Росії, на котрій бачимо так звану Східно-європейську височину, на жерелах Дону, Волги і Дніпра. Ту височину лучить він двома хребтами з Карпатами і Скандинавією, зовсім так як наш автор (с. 649). Такий погляд на плястику великої низини змінили около 1830 року німецькі географи Рон і Сідов, що замість височини на мапах Буха подали хребти. На їх погляд тягнув ся північний Балтійсько-уральський хребет від данського півострова по жерела Печори, а полудневий карпатсько-уральський від підніжжя західних Карпат по скрут Волги повизше Саратова. Сей погляд заперечив Пуш¹⁾; він на підставі орографічних і геологічних критерій виказав, що Карпати не стоять в ніякій звязи, ані геологічній, ані орографічній, з низом східної Європи. Дійсну плястику східної Європи викрили досліди військового штабу та нові геологічні обсервації. Доказано, що давніші теоретичні погляди на морфологію східної Європи були безосновні. Вони виказали, що від жерел Двини і Волги до полудня простирає ся по довший біг Дону і Донця височина, отже про якісь хребти не може бути бесіди. Такий стан річи представив Петерман в атласі Штілера (Stieler), виданім в році 1866; також в виданю „Методичного атласу Сідова“ в р. 1861 на мапі Росії Фрідріхзена не бачимо уже жадних хребтів. В тім самім дусі писав Реклю (Reclus „La Terre“, 1877 р., „Geographie universelle“ 1880 р.) і Вагнер (Wagner, Lehrbuch der Geographie, 1883, т. II, ст. 390).

Нові мапи Росії, оперті на найновіших дослідах, подають вірно плястику східно-європейського низу, за атласами Штілера, Реклю, Сідова, Вагнера, тільки, розумієть ся, вони точнійші і прецизнійше виконані. До них зачислимо фізичну карту Іліна (Фізична карта європейської Росії), гіпсометричну Тілльо (Гіпсометрична карта западної части європейської Росії, 1 : 2520000), на її підставі зменшену, мапу Дінера (Pettermanns geographische Mitteilungen, 1890, ст. 156: C. Diener, General v. Tillos Hupsometrische Karte d. europ. Russlanps), мапу Шокальського (у збірнім творі „Россия“). Наукову вартість карти Тілльо характеризують та одіняють 51385 гіпсометричних помірив, які Тілльо ужив до зображення орографії Росії. Про плястику терену, спеціально про питання, яке обговорюємо, вискажуєть ся Дінер так: „Тим способом загізжені та закорінені в географічних підручниках понятя і назви „уральсько-балтійського“ та „уральсько-карпатського“ хребта усунено мапою

¹⁾ Pusch G. S., Nowe przyczynki do geognozyi Polski. Z rękopisu tłumaczył Rajchmann. Pamiętnik fizyograficzny т. V, ст. 46.

Тільки раз на все; здається, що поняття про уральсько-карпатський хребет лучать ся з розкладом чорноземних територій Росії; з орографічного погляду поняття таке не має найменшої підстави; не існує також і другий хребет північний уральсько-балтійський, який би лучив Ураль з надбалтійськими провєрами". А книжка д. Налковського видана в р. 1907!

Твердження Налковського, буцім то хребет Львівсько-люблинський, (звичайно зовуть його подвійним: Люблинсько-томашівський і Львівсько-томашівський), злучений із Шлезько-польською височиною, також не оправдане з огляду на нові геологічні досліді, роблені Вольфом, Гільбером, Тіце, Ломніцким і Дуніковским.

Взагалі автор не все тримає ся тих самих принципів при обговорюванню певних територій; раз держить ся морфології, а відкидає геологічні взаємини (при аргументованню перехідного характеру північно-карпатських країн, ст. 598), то знов бє більше на геологічні відносини, не признаючи морфологічних (при питанню про звязь Карпат із Альпами, ст. 598, які морфологічно не стоять в ніякім посвояченю). Треба було вибрати і стати отверто на якихсь критеріях, а принайменьше згадати про инші звязи, а не промовчувати їх.

Згадали ми тут про головні хиби в книжці Налковського, не визначаючи дрібних промахів в назвах, датах, геології, в висказах та високих порівнянях орографічних, чи гідрографічних відносин поодиноких країв. Тих недотач нема одначе в літературі, яку автор вичислив у вступі (I—XI), тому їх треба взяти як „оригінальність“ автора. Вкінці й етнографічні інформації автора не стоять на висоті нинішніх дослідів, як звістки подані ним про початки Руської держави, творенє т. зв. руських народностей і т. ин. (669, 683, 670). „Европа“ Сіверса (Sievers) має в тім напрямі ліпші відомости.

В. Ієрминович.

Видання й статі обговорені в сїм томі:

W. Milkowicz — Osteuropa, 1905.

J. Leciejewski — Runy i runiczne pomniki słowiańskie, 1906.

Е. Голубинський — По поводу перестроя В. И. Ламанскимъ исторіи дѣятельности Константина философа, первоучителя Славянского, 1907.

Г. Бараць — О библейно-агадическомъ элементѣ въ повѣстьяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописи, 1907.

G. Cohen — Geschichte der Inszenierung im Geistlichen Schauspiele des Mittelalters in Frankreich, 1907.

В. Ляскоронскій — Русскіе походы въ степи въ удѣльновѣчевоє время и походъ кн. Витовта на татарь, 1907.

- S. Kutrzeba — *Historia ustroju Polski w zarysie*, 1905.
- O. Balzer — *Z powodu nowego zarysu historii ustroju Polski*, 1906.
- S. Kutrzeba — *Kilka kwestyj z historii ustroju Polski*, 1906.
- O. Balzer — *O kilku kwestiach spornych z historii ustroju Polski*, 1907.
- *Państwo polskie w pierwszym siedmiesięcioleciu XIV i XV wieku*, 1907.
- A. Szelański — *Wzrost państwa polskiego w XV i XVI w.*, 1904.
- A. Покровский — *О соборах Юго-Западной Руси XV—XVIII вв.* 1906.
- П. Жуковичъ — *Брестскій соборъ 1591 года*, 1907.
- С. Пташицкій — *Иванъ Федоровъ. Изданія острожской библии въ связи съ новыми данными о послѣднихъ годахъ его жизни*, 1903.
- П. Жуковичъ — *Архієпископъ Мелетій Смотрицкій въ Вильнѣ*, 1906.
- П. Жуковичъ — *Запорожскіе гетманы Бородавка и Сагайдачный въ своихъ послѣднихъ церковныхъ и политическихъ дѣлахъ*, 1906.
- W. Potocki — *Ogród Fraszek*, I, II.
- П. Митрофановъ — *Политическая дѣятельность Іосифа II*, 1907.
- М. Тершаковецъ — *Матеріали і замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830—40 рр.*, 1907.
- Г. Яковлевъ — *Пословицы, поговорки, крылатые слова, примѣты и повѣрья въ слободѣ Сагунахъ*, 1906.
- К. і Т. Mokłowski — *Sprawozdanie z wycieczki odbytej w r. 1904 w celu badania sztuki ludowej*, 1907.
- Sprawozdanie grona c. k. konserwatorów Galicyi wschodniej*, 1906.
- O. Dähnhardt — *Beiträge zur vergleichenden Sagenforschung*, 1906.
- W. Nałkowski — *Zarys geografii rozumowej*, 1907.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, ул. Театральна, ч. 1

має на складі між иньшими отсі книжки :

	Корон
Адріан. Аграрний процес у Добростанах	1—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0:40
„ Чари на Україні	0:45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0:20
Бодяняк О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0:50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0:26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0:26
Будзиновський В. Хлопська посілість в Галичині	2—
О. Вайсмаер. Про туберкульозу	0:90
Верн М. Біблія, студія	0:40
„ Євангеліє, студія	0:40
Верхратський Ів. — Начерк соматології	3—
„ Знадоби для пізнання угро-руських говорів, т. 1—2 по	2—
„ Про говор домівський	1:30
Вівнер Ю. Житє рослин у морі	0:10
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яноші в народній поезії	0:50
„ Русини Пряшівської єпархії і їх говори	0:70
„ Словаки чи Русини?	0:80
„ Hungarico Ruthenica	0:20
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ. словесности	0:55
„ Угороруські духовні вірші	2:50
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по	7:50
„ т. V див. Збірник іст.-філ. секції.	
„ Ілюстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Вітими з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2:00
„ Розвідки й матеріяли до історії України-Руси, II—V	12:00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0:40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0:20
„ Хмельницький і Хмельницщина	0:20
„ Звенигород галицький	0:70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0:60
„ Описи Ратенського староства	0:60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1:00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0:50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0:50
„ Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0:20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східної Європи	0:30
„ Спірні питання староруської етнографії	0:50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0:50
„ Справа українських катедр і наукові потреби українства	0:45
„ Про давні часи на Україні (коротка історія України з ілюстр.)	0:60
„ Матеріяли до історії суспільно-політичних і економічних відно- сина на Україні	3:00
З. Гінгер. Історія географічних відкриттів у XV—XVI ст.	2:20
Драгоманів М. — Листочки до вінаа на могилу Шевченка	0:20
„ Рай і поступ 2 вид.	1:00
„ Микола Ів. Костомарів	0:16
„ Літературно-суспільні партії в Галичині	1:80
„ Козаки	0:30
Драгоманів М. Листи до Ів. Франка і інших, т. I.	3:40
„ Шевченко, українофіли й соціалізм	2:00
Еган Е. Економічне положеня руських селян на Угорщині	0:26

	Корон
Ентельс Ф. Людвік Фаврбах	0 50
Ентельс Ф. Початки родини, приватної власности і держави	1 50
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X і XII по 3— кор., т. V, VI XIII—XV XVIII—XIX по 4 00 кор., т. XI	6 00
Бфремов С. Національне питання в Норвегії	0 30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4 00
„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4 00
„ т. III: теж — в землях Холмській, Львівській і Белзьській	5 00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4 00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4 00
„ т. VII: — Люстрація королівщин з р. 1570	4 00
Життя і Слово, вісник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5 00
Закляський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0 40
Заневич — Знесене панщини в Галичині	1 00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXV—LXXX по 3 00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5 00, комплети I—XX по 48 00, I—L по	120 00
Збірник філologicheчної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I., нап. О. Кониський, 3—, на ліпшій папері 4 00, в оправі	5 00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3 00, на ліпшій папері	4 00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II 3 00, на ліпшій папері	4 00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II., нап. О. Кониський	4 00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	5 00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4 00
„ т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III.	4 00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862	7 00
Збірник історично-філософської секції т. I—IV розійшлися (Історія України- Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріяли до історії духового життя Галицької Руси XVIII— XIX віку	4 00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4 50, на ліпшій папері	5 50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7 50
„ т. IX і X: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI	7 50
Збірник математично-природописно-лікарської секції т. I, II, III і IX по 3—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2 00, т. XI	5 00
„Зоря“, письмо літературно-наукове, р. II і V по 6 00, р. VI і IX по літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV—XVIII по	10 00 12 00
Історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси	2 40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статі	4 00
т. III. і IV. Д. Гловайський — Княжий період України-Руси	6 80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь	3 00
т. VI. Антонович Вол. і Гловайський Д. — Історія вел. кн. литовського	3 20
т. VII. Іван Линиченко: Суспільні веретви Галицької Руси XIV—XV в.	2 20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI— XVIII вв.	2 00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12 80
XIII. М. Костомаров — Гетьмановане Виговського і Ю Хмельницького	3 20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїнь	8 40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович. Останні часи козаччини на Правобережжі	6 60

	Корон
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в	3-60
XX. Шульгин — Начерк Колівищини	3-00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5-00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5-00
Індрем Дж. Історія політичної економії	4-00
Кавці Кароль, Народність і її початки	0-60
Калтовський Ом. Др. — Матеріяли до літератури апокрифічної	0-70
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	1-20
Карєєв М. Філософія історії	0-25
„ Філософія культурної й соціальної історії	2-80
Колесса Ол. Др. — Юрий Косован-Федькович	0-60
Кониський О. Листи про Ірландію	0-45
Конрад и. Національна економія	2-30
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по	1-00
„ Письмо до ред. Колокола	2-00
Кримський А. Мусулманство і його будучність	1-70
Левицький Нечуй І. — Сьвітогляд українського народу	0-60
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7-00
„ Руська Правда	1-00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 16-00, повні річніки 1899—1906 по 16-00, книжки V—XII за 1898, а додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12-00
Ляссаль Ф. Про суть конституції	0-30
Масарик Т. Ідеали гуманности	0-36
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I	2-80
Л. Маячанець. Про плібу на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	0-30
Матеріяли до українсько-руської етнології т. I, III і VI	17-00
„ т. II, IV—V і VII (містять монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	22-00
„ т. VIII.	4-00
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	2-00
Мицкевич А. До галицьких приятелів, зі вступом і поясненнями	0-46
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури, т. III. 8-00, т. IV.	2-00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3-00
Олехнович В. Раси Європи	0-70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III	3-00
Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4-00
„ „ „ „ „ т. II і III. Апокріфи новозавітні по	5-00
„ т. IV. Апокріфи і легенди з українських рукописів	8-00
„ т. V. Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.	6-00
Павляк М. — Про читальні	1-00
„ М. П. Драгоманів, его ювілей, похорон, автобіографія і спис творів	4-00
„ Ялуб Іаватович	1-00
Партяцький О. — Старинна історія Галичини	6-00
„ Словянська держава перед двома тисячами літ	0-20
„ Провідні ідеї в писемках Т. Шевченка	0-70
„ Скандинавщина в давній Русі	0-40
„ Слово о подку Ігоревім	1-60
„ Темні місця в Слові о подку Ігоревім	2-80
Правича часопись, річник IV—V по 6-00, VI, VII — X по	2-00
Правича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	—
Правича і економічна часопись, т. I—III по 3-00, т. IV—V і VI—VII по 4-00, т. VIII—IX по	5-00
„Правда“ письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	4-00
„ з р. 1878 2-00, річа. XIII в доповненім	3-00
Пулюй І., Непропаща сиза	0-20
„ Нові і перехідні звізди	0-16

	Корон
Раковський І., Вік нашої землі	0-10
„ Вулькани	0-30
Рудяцький С. — Українські козаци в 1625—1630 р.	1-00
„ Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0-80
Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.	0-80
„ Міжнародні революційні партії	0-40
„ Церква й католицькі партії в XIX ст.	0-45
Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське життя	0-60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльності	1-00
П. Стороженко. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	4-40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2-40
Студинський К. Др. — Лірики, студія	0-40
„ Пересторога, історично-літературна студія	2-00
Тен Г., Філософія шуги	1-00
„ Нариси із старинного світа	0-65
Терлецький О. Московіли й народовці	0-30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2-00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3-00
„ Київська Козаччина 1855 р.	0-10
„ Маруся Богуславка в українській літературі	2-00
Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів	0-30
„ Розвій астрономічних поглядів	0-46
„ Розвій поглядів на лихву	0-30
„ Розвій поглядів на вселенну	0-90
„ Розмови в Л. Толстим	0-30
Українсько-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свенціцький, Опис рукописів Народного Дому	4-00
Т. II: Др І. Франко, Громадські шпихлірі в Галичині 1784—1840 р.	4-00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6-00, II, 4-00, IV, 3-00, оправні о 1-20 дорожші.	
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV	12-00
Фер Л. Будда і Буддизм	0-80
Феррієр Е. Дарвінізм	1-30
Флямарион К. Про небо	2-00
Франко Ів. Нарис історії філософії	0-60
„ Наші коляди	0-40
„ Іван Вишенський	2-00
„ Про панципу і її знесенє 1848 р.	0-60
„ Хмельницина 1648—9 р. в сучасних віршах	2-00
„ Слово о Лазареві воскресінні	0-50
„ Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія	0-30
„ Шевченко героєм польської революційної легенди	0-40
Др. А. Фюрель. Гігієна нервового і духового життя	2-40
„ Про алькоголізм	0-30
Е. Фрас. Нарис теології	1-60
Е. Цеклер. Гауїта	0-75
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського	2-40
Целевич О. Причини до зносин П. Дорошенка з Польщею	0-40
„ Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	1-00
Е. Шілер. Політична історія Палестини	3-50
Шурат Червеча республіка на Афоні	0-20
„ „Червеч“ Т. Шевченка, студія	0-20

ЗАГІСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

український науковий журнал, під редакцією *М. Грушевського*, XVII рік,
виходить що два місяці книжками по 15 аркушів.

Передплата в Росії 6 руб. на рік, поодинокі книжки по 1 руб. 50 коп.

Посилати передплату на адресу: Львів (Lemberg), Австрія, Супінського 17,
Наук. тов. ім. Шевченка (Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften).

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

в році 1908 виходить в двох виданнях, львівським і київським.

Містить белетристику оригінальну й переклади — повісти, оповідання,
трами, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії
й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного
життя; критичку й бібліографію.

За редакцію львівську відповідає Володимир Гнатюк.

Редакція й адміністрація у Львові, ул. Супінського, ч. 17.
(Lemberg, Supin'skyjgasse, 17. Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft.)

За видання київське відповідають як видавець *Мих. Грушевський*, як
редактор *Фотій Красицький*.

Редакція й адміністрація в Києві, ул. Прорізна, ч. 20.

В році 1908 журнал буде побільшений до 12—15
аркушів на місяць і передплата буде на рік 18 кор.

Передплата на видання львівське, платна у Львові, за 1908 р. вносить:

В Австрії з пересилкою на пів року 12 кор., на цілий рік 18 кор.

В інших європейських державах (крім Росії) передплата вносить 23 франки
в Америці 450 доларів, і може бути тільки річна.

Річна передплата може бути оплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6 кор.,
3 квітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 6 кор. По порозумінню з адміністрацією
можна сплачувати рати також в інших термінах, але все з гори.

Нові передплатники на 1899—1907 р. дістають усі книжки, почавши від 1-ої за ціну
16 кор. 1-го річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 12 кор. (5 руб.) можна
дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовження істять ся в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 кор.

З двох перших здекомплетованих річників продають ся поодинокі книжки
по 40 сот.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході
книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці.

На зміну адреси треба прислати 50 етиків; при тім треба подавати
все не лише нову, але й стару адресу.